LUND UNIVERSITY

Den nationella modern : moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft

Tornbjer, Charlotte

2002

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Tornbjer, C. (2002). *Den nationella modern : moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*. [Doktorsavhandling (monografi), Historia]. Historiska Media.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Den nationella modern

Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft

Charlotte Tornbjer

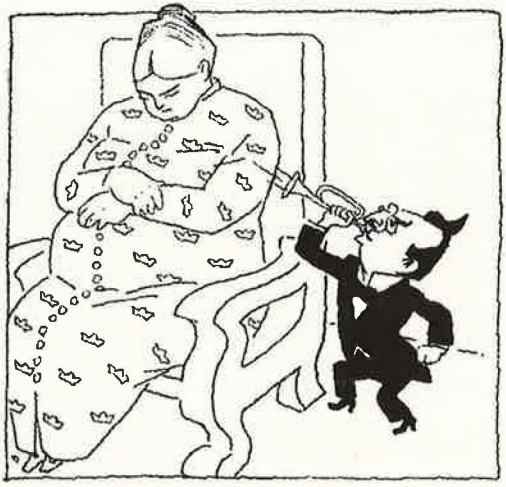

LUNDS UNIVERSITET

Historiska institutionen vid Lunds universitet

Studia Historica Lundensia

SVEN LAGERBRING

Den nationella modern

Studia Historica Lundensia
distribueras av
Nordic Academic Press
Box 1206
223 50 Lund
tel. 046-33 34 50
fax 046-18 96 85
www.historia.nu

© Charlotte Tornbjer
Omslagsbild: "Andra varningen" (tecknad av G. Ljunggren)
i *Söndags-Nisse* 1914:14
Sättning: Grad & Kägel, Lotta Hansson
Tryck: Prinfo/Team Offset & Media, Malmö 2002
ISSN 1650-755X
ISBN 91-628-5119-5

Den nationella modern

Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft

Charlotte Tornbjer

LUNDS UNIVERSITET

Historiska institutionen vid Lunds universitet

Studia Historica Lundensia (SHL) är Historiska institutionens, Lunds universitet avhandlingsserie. Den ersätter serierna Bibliotheca Historica Lundensis (BHL), Lund Studies in International History (LSIH) och CESIC Studies in International Conflict (CESIC).

Innehåll

Förord 7

Del I Introduktion 11
1 Inledning 13
Inledning 13
Teoretiska utgångspunkter och begrepp 22
Syfte, frågeställningar, disposition och urval 50
Metod 55
Material 57

Del II Moder Svea, Mors dag och kungafamiljen 69
2 Moder Svea 71
Inledning 71
Sveas historia 74
Svea i sekelskiftets Sverige 76
Svea och försvarsfrågan 79
Sammanfattning och diskussion 87

3 Mors dag 89
Inledning 89
Uppropet för Mors dag 90
Tanken med Mors dag 94
Kritiken av Mors dag 112
Sammanfattning och diskussion 117

4 Kungafamiljen 121
Inledning 121
Den blivande kungamodern 124
Den borgerliga familjen, kungafamiljen och moderniteten 131
Monarkins patriarkala aspekter 137
Landsmodern och landsfadern i mötet med den borgerliga idyllen 146
Sammanfattning och diskussion 162

Del III Försvarsvänliga kvinnor 165
5 Försvarsstriden 1912–1914 167
Inledning 167
Kristina Gyllenstierna-statyn 172
Kvinnors försvars- och rösträttskamp 180
Bondetåget 185
Sammanfattning och diskussion 192

6 Första världskriget 195
Inledning 195
Kvinnlig värnplikt – en bakgrund 195
Mobilisering och krig 199
Sammanfattning och diskussion 208

7 Mellankrigstiden 211
Inledning 211
I nedrustningsvindar – hemmet och försvaret av nationen 213
Att värna hem och nation 216
Skyddet av hemmet och civilbefolkningen 231
Sammanfattning och diskussion 240

Del IV Avslutning 245
8 Genus, nation och modernitet 247
Nationellt moderskap som tankefigur 248
Svensk nationell gemenskap, genus och folkhem 262

Käll- och litteraturförteckning 267
Otryckta källor 267
Tryckta källor 268
Litteratur 272

Summary 297

Studia Historica Lundensia 301

Förord

I förord tackas av tradition alla de som på olika sätt varit med och hjälpt till så att avhandlingsarbetet har kunnat genomföras. Jag tänker inte göra något undantag. Att skriva en avhandling är ett mödosamt arbete, betydligt mer krävande än vad jag någonsin trodde när jag började. Utan det stöd och den uppmuntran som personer i min omgivning har gett mig hade avhandlingen aldrig någonsin blivit möjlig. Först och främst vill jag tacka professor Kim Salomon som varit min handledare under den sista tiden av avhandlingsskrivandet. Han fick den otacksamma uppgiften att under en sommar hjälpa mig att strukturera mina något spretiga texter till ett sammanhängande manus. Kim, jag kan inte med ord tacka dig för din insats! Detsamma gäller professorerna Eva Österberg och Klas-Göran Karlsson. De har inte bara läst hela manus en gång med kritisk blick och kommit med förslag på ändringar och förtydligande, utan dessutom har de tagit sig tid att läsa nya versioner av olika textavsnitt. Tack!

Christina Carlsson Wetterberg och Monika Edgren har också läst och kommenterat inledningen och bidragit med konstruktiv kritik, vilket jag är mycket tacksam för.

Jag vill också tacka min första handledare professor em. Bengt Ankarloo som under många viktiga år var min handledare. Våra samtal var alltid lika inspirerande och Bengt hade alltid en blick för de stora linjerna. Tack!

Utanför institutionen vill jag också särskilt tacka alla medlemmarna av Projektet *Gemenskaper,* finansierat av Riksbankens jubileumsfond. Det var i detta sammanhang som jag för första gången förstod att det jag ville göra också var möjligt att genomföra. I synnerhet vill jag tacka professorerna Bo Stråth och Bernd Henningsen för konstruktiv kritik. Teresa Kulawik vid Freie Universität Berlin och Johanna Valenius vid Turku universitet har också läst och kommenterat vissa delar av avhandlingen. Tack för att ni så generöst delat med er av er kunskap!

Historiska institutionen i Lund är en väl fungerande arbetsplats. Det finns gott om tid och utrymme för diskussioner och skratt. Alla texter jag har lagt fram på seminarier har kommenterats av mina doktorandkolleger. Detta gäller i synnerhet Bengt Ankarloos doktorandseminarium som jag tillhörde till och med hösten 2000, och det specialseminarium jag flitigast har deltagit i, Genushistoriska specialseminariet. Tack för alla synpunkter och ert engagemang! Institutionslivet utanför seminarieformen har också betytt mycket. Teoretiska diskussioner och samtal om livets väsentligheter har ofta förekommit i institutionens kök. Här har jag också funnit stöd och uppmuntran när avhandlingsarbetet har varit tungt. Tack till er alla! Jag vill särskilt nämna Lars M Andersson, som inte bara har kommit med uppmuntrande tillrop. Han var också den som gjorde mig uppmärksam på

framställningarna av moder Svea i svensk skämtpress. Tiokronorssedeln med Svea kommer från hans samlingar. Han delar alltid generöst med sig av sitt stora vetande, har läst och kommenterat delar av avhandlingen och han har dessutom en förmåga att göra mig på gott humör! Martin Wiklund har alltid haft tid till diskussioner, likaså Stefan Nordqvist. Stefan vill jag särskilt tacka för översättningen av begreppet "den sköna själen". Inger Hammar har alltid delat med sig av sin livserfarenhet och sin kunskap om religion. Rouzbeh Parsi har hjälpt till med scanning av bilder. Ett stort tack till er alla! Jag vill också tacka Pär Frohnert som har läst en tidig version av avhandlingskapitel 4. Den administrativa personalen på institutionen har också underlättat livet för en stressad doktorand. Tack Evelin Stetter, Ingegerd Christiansson och Andreas Tullberg! Det sista halvåret har jag också haft förmånen att arbeta halvtid i institutionens bibliotek tillsammans med Conny Blom. Tack Conny för din generositet och inte minst för ett gott och trevligt samarbete.

Den informella teorigruppen Informalisterna har också varit en stöttepelare i tillvaron. Jag vill tacka er alla för spännande diskussioner, god mat, stöd och inte minst vänskap. Tack Anna Jansdotter, Inge Eriksson, Irene Andersson, Lena Hillerström, Per-Olof Andersson och Roger Johansson! Ni har betytt och betyder mycket både för denna avhandlings tillkomst och för mig personligen.

Projektet *Det vidgade rummet,* finansierat av Riksbankens jubileumsfond och lett av Eva Österberg och Christina Carlsson Wetterberg har vidsynt bjudit in mig till ett flertal konferenser. Därutöver har vi alla haft givande samtal både privat och i mer formella sammanhang.

Mina rumskamrater genom åren har varit ovärderliga inte bara för att de har bidragit med kunskap och alltid haft tid för spännande diskussioner, utan även deras vänskap och värme har betytt mycket för mig. Ett stort tack till er alla! I synnerhet vill jag tacka Anna Jansdotter, Irene Andersson och Lina Paulsson, som dessutom läst hela manus och givit omistliga synpunkter, såväl innehållsliga, teoretiska som språkliga. Flera andra personer på institutionen har genom åren blivit nära vänner. Utan ert intellektuella och emotionella stöd hade avhandlingstiden blivit ganska mörk. Särskilt vill jag nämna Marie Cronqvist som även har läst manus med intellektuell skärpa. Marie och Lina deltog dessutom i ett oförglömligt miniseminarium i min familjs sommarstuga i Nybrostrand. Film, avhandlingskritik, sköna promenader och god mat varvades på ett synnerligen trivsamt och konstruktivt vis. Sofia Lenninger och Agneta Edman har också blivit vänner och stöttat när avhandlingsarbetet och livet har varit tungt. De har båda dessutom med kritiska ögon läst delar av manus. Agneta vill jag särskilt tacka för konstruktiva diskussioner om tankefigurernas besynnerliga värld. Agneta och Lina gjorde också en heroisk insats med att hjälpa mig att strukturera de avslu-

tande sidorna i ett skede när jag var så trött att jag inte såg vad jag själv ville säga.

Jag vill också tacka arkivpersonal på Riksarkivet och Krigsarkivet, den vänliga och hjälpsamma personalen på UB i Lund, i synnerhet UB 4, där jag tillbringat mycket tid. Livrustkammaren har frikostigt hjälpt mig med bilden av kronprinsessan Margareta. Ridderstads stiftelse för historisk grafisk forskning gav mig ett stipendium i slutskedet så att jag kunde slutföra avhandlingen. Ett flertal fonder vid Lunds universitet har gett bidrag till arkiv- och konferensresor, liksom Jakob Letterstedts stipendiefond bidrog med ett välbehövligt resestipendium när jag precis hade påbörjat avhandlingsarbetet. Boken har kunnat tryckas med hjälp av ekonomiska bidrag från Crafoordska stiftelsen och Nordenstedtska stiftelsen

Alla andra vänner, ingen nämnd ingen glömd, som har sett till att förgylla den tid jag inte har ägnat åt avhandlingen, måste också få sin beskärda del av tacksamhet. Särskilt vill jag tacka Ia Améen som dessutom hjälpt till med bilder och notkontroller och Esbjörn Tagesson som tagit fotografiet av Kristina Gyllenstierna.

Sist vill jag tacka min familj som hjälpt till med stort och smått och framför allt alltid stöttat mig i alla lägen. Mina föräldrar Siw och Göran Tornbjer har inte bara hjälpt till i ekonomiskt pressade lägen, utan helt enkelt alltid funnits där. De har dessutom läst texten i manusform och hjälpt mig med att kontrollera noter. Mina systrar Eva och Marie har alltid varit de allra bästa tänkbara storasystrar. Deras familjer, mina svågrar Sten Tullberg och Håkan Skoglund och mina underbara syskonbarn Cecilia, Camilla, Magnus och Liva, har varit en fast punkt i tillvaron. Min syster Eva Tornbjer har dessutom ägnat många timmar med att läsa korrektur. Tack Eva! De fel som trots detta finns kvar bär jag själv helt ansvaret för. Boken tillägnar jag hela min familj – utan er hade livet blivit mycket svårare.

Lund januari 2002
Charlotte Tornbjer

Del I
Introduktion

1 Inledning

Säg ej att din moder i grafven bor,
Att för henne gevär du ej tog;
Si! detta land är din gamla mor,
Det är denna mor du bedrog.
(Ur "Lotta Svärd" av Johan Ludvig Runeberg[1])

Inledning

I sin dikt "Lotta Svärd" i *Fänrik Ståls sägner* framställer Johan Ludvig Runeberg fosterlandet, nationen, som en moder. Kvinnan och modern representerar fosterjorden, som mannen, soldaten och sonen ska slåss för. Sverige personifierat av moder Svea utgör samma typ av bild där en moder symboliserar nationen. Det finns emellertid även andra exempel på en nära koppling mellan moderskap och nation. När drottningen framställdes som landets moder vittnar det också om sambandet mellan nationell gemenskap och moderskapet. Och när vissa grupper i Sverige ville hylla Sveriges mödrar på en dag, Mors dag, framträder även den betydelse mödrar ofta ges i nationella projekt. Kvinnor själva lyfte dessutom fram just moderskapet som sitt viktigaste bidrag till nationen. Tidigare forskning visar också att det vanligtvis är moderskapet som åberopas när kvinnor mobiliseras nationellt.[2]

Syftet med denna avhandling är att analysera föreställningar om ett nationellt moderskap i olika sammanhang.[3] Detta gör jag genom att analysera framställningar av moder Svea i svensk skämtpress, framställningar av drottningen som landsmoder, föreställningar kring ett nationellt moderskap i anslutning till Mors dag och försvarsvänliga kvinnors föreställningar om ett nationellt moderskap. Relationen mellan nation och genus analyseras därmed på ett flertal skilda områden för att synliggöra nationella gemenskapers och genuskonstruktioners komplexitet.

Avhandlingens centrala tema är således hur föreställningar om nation och genus interagerar i Sverige under 1900-talets första hälft. Det kan visserligen finnas andra komponenter än moderskapet i konstruktionen av kvinnlighet, men moderskapet tycks ha en betydelsefull roll när föreställ-

[1] Johan Ludvig Runeberg, *Färnik Ståls sägner. En samling sånger*, Borgå/ Helsingfors 1848–1860, Del II, s. 22.
[2] Se till exempel Monika Edgren, "Nationalismer och genus. Kunskapssyn och politik" i *Historisk tidskrift* 1996:2, s. 247.
[3] Jfr Rita Felski, *The Gender of Modernity*, Cambridge, Mass. 1995, s. 29, 209 vad gäller att koppla samman texter från olika kontexter för att undersöka underliggande tankestrukturer.

ningar om nationell gemenskap och kvinnlighet vävs samman. Det finns en växelverkan i relationen mellan nation och genus som strukturerande principer. Uppfattningar om genus påverkar föreställningarna om nationell gemenskap och tvärtom. Nation och genus är således intimt förknippade, båda handlar om föreställningar om samhällets uppbyggnad och maktstruktur som påverkar vår verklighetsuppfattning. Genuskodningen av nationella gemenskaper är ingen harmlös företeelse utan styr vårt tänkande om kvinnors och mäns plats i samhället. Varken genuskonstruktioner eller nationella föreställningar är emellertid statiska. De förändringar som skedde inom dessa områden i Sverige under början av 1900-talet kan alla kopplas till modernitetens allt större samhälleliga betydelse. Analysen präglas således av tre begrepp: *nation, genus* och *modernitet*. Genus och nation är också nära sammankopplade med social tillhörighet, vilket till exempel historikern Ida Blom visar.[4] Föreställningarna svävar följaktligen inte fritt, utan kan kopplas till grupper, personer och sammanhang. För att åskådliggöra detta lyfter jag fram konstruktioner av genus och nation i olika grupper, hos enskilda personer och i skilda sammanhang.

Runt sekelskiftet 1900 etablerades en stark nationell diskurs i Sverige. I princip alla grupper i samhället förhöll sig på något sätt till nationen.[5] Etnologerna Billy Ehn, Jonas Frykman och Orvar Löfgren har beskrivit processen i termer av att Sverige "försvenskades". I de sociala konflikternas tid blev nationen något att enas kring. Det officiella och konservativa Sverige lyfte fram kungahuset, armén och religionen som nationellt enande element. Orvar Löfgren beskriver hur denna officiella nationalism misslyckades och hur en innerlig naturälskande nationalism i stället växte fram. På 1930-talet

[4] Ida Blom "Nation – Class – Gender. Scandinavia at the Turn of the Century" i *Scandinavian Journal of History* 1996:1. Se även Edgren 1996.

[5] Om socialdemokraternas nationalism, se Christer Strahl, *Nationalism & socialism. Fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige 1890–1914*, Lund 1983. Om det stora nationella intresset vid denna tid, se till exempel Staffan Björck, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*, Stockholm 1946; Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren (red), *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm 1993; Nils Edling, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 1996, s. 26 f; Anders Ekström, *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*, Stockholm 1994, s. 264–295; Jan-Gunnar Rosenblad, *Nation, nationalism och identitet. Sydafrika i svensk sekelskiftesdebatt*, Nora 1992; Gunnar Broberg, "När svenskarna uppfann Sverige" i Gunnar Broberg, Ulla Wikander & Klas Åmark (red), *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån*, Stockholm 1993, s. 171–196; Lars M Andersson, *En jude är en jude är en jude… Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*, Lund 2000, s. 473–485; Eva Österberg, "Människan och de kombinerade lojaliteterna: nationella och regionala/lokala projekt i svensk historia" i Ann Emilsson & Sven Lilja (red), *Lokala identiteter – historia, nutid, framtid*, Gävle 1998, s. 11–24; Rune Johansson, " 'Ett odödligt sinnelag'? Svensk nationell utveckling i ett komparativt perspektiv" i Erik Olsson (red), *Etnicitetens gränser och mångfald*, Stockholm 2000, s. 311–330 och Patrik Hall, *The Social Construction of Nationalism. Sweden as an Example*, Lund 1998, s. 209–252.

inledde socialdemokraterna en ny fas av "försvenskningen av Sverige" och folkhemmet blev symbol för en ny nationell gemenskap där demokrati, medborgarskap och modernitet lyftes fram.[6]

Bruket av folkhemmet som metafor för en svensk nationell gemenskap pekar på en sammanflätning av föreställningar om nationen och en, vad man skulle kunna kalla, hem- och familjediskurs. Hem och familj var begrepp som vid sekelskiftet 1900 i Sverige diskuterades mycket och de innefattade stora symbolvärden. Begreppet *hem* fanns visserligen redan i fornnordiskan, men det fick helt nya känslomässiga laddningar på 1800-talet. *Familj* blev också en central referenspunkt och hemmet och familjen sågs som samhällets minsta och viktigaste beståndsdelar.[7] Familjen som institution befann sig i denna diskurs bortom historien, som en evig kraftkälla som skulle balansera den nya tidens förändringar, medan familjen som metafor trots allt kunde peka på att åtminstone evolutionär förändring var möjlig, eftersom barnen växte upp och blev vuxna.[8] I en svensk kontext kan den konservativa föreställningen om arbetarna som okunniga barn, som måste läras upp för att kunna delta i det politiska livet, ses som exempel på den förändringspotential som inbegrips när familjemetaforen överförs till en högre samhällelig nivå.[9]

---

[6] Orvar Löfgren, "Nationella arenor" i Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 47–58. Alla som har skrivit om nationalismen kring sekelskiftet står i tacksamhetsskuld till Staffan Björck och hans fortfarande mycket inflytelserika bok om Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Han visar hur den traditionella fosterlandskärleken blickade bakåt, men att det just kring sekelskiftet kom en ny känsla för nationen som mer betonade naturen. Se Björck 1946, s. 7–69. Jfr Sverker Sörlin som betonar att naturen vid denna tid även sågs som en resurs, Sverker Sörlin, *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*, Stockholm 1988, s. 95–110. Gunnar Broberg påpekar också att naturen kring sekelskiftet 1900 både uppfattades som en resurs och en känslomässig stämning, Broberg 1993, s. 180. Om folkhemmets rationella karaktär, se till exempel Ehn, Frykman & Löfgren 1993; Yvonne Hirdman, *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik*, Stockholm 1989; Jan Olof Nilsson, *Alva Myrdal. En virvel i den moderna strömmen*. Stockholm/Stehag 1994; Norbert Götz, *Ungleiche Geschwister. Die Konstruktionen von nationalsozialistischer Volksgemeinschaft und schwedischem Volksheim*, Baden-Baden 2001. Om dess konservativa ursprung, se till exempel Fredrika Lagergren, *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse*, Stockholm/Stehag 1999 och Mikael Hallberg &Tomas Jonsson, *"Allmänanda och självtukt". Per Albin Hanssons ideologiska förändring och folkhemsretorikens framväxt*, Uppsala 1993.

[7] Edling 1996, s. 25. Se även Götz 2000, s. 198–206.

[8] Anne McClintock, *Imperial Leather. Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest*, London 1995, s. 44 f. Jfr Patricia Hill Collins, "It's All in the Family: Intersections of Gender, Race, and Nation" i Uma Narayan & Sandra Harding (ed), *Decentring the Center. Philosophy for a Multicultural, Postcolonial and Feminist World*, Bloomington 2000, s. 158–161.

[9] Jfr Karl Molin, *Den moderne patriarken. Om arbetsledarna och samhällsomvandlingen 1905–1935*, Stockholm 1998, s. 13 som kallar detta för emancipatorisk paternalism.

Nation, hem, familj och moderskap är alla starka begrepp som anknyter till människors längtan efter trygghet och värme. Begreppen flätas ofta samman, vilket ett flertal forskare har visat. Nationen framställs som ett hem för folket som är värt att försvara.[10] I denna sammanflätning av en nationell diskurs och en hem- och familjediskurs är moderskapet centralt. Kvinnor själva kan dessutom åberopa moderskapet för att få tillträde till en nationell politisk arena. Genom att bli mödrar deltar kvinnor i reproduktionen av nationen, vilket kan användas som argument både för att kvinnor borde få ökat inflytande i samhället och för att de enbart skulle ägna sig åt barnafödande.

Moderskapets betydelse

Lagstiftningen kring mödrars rättigheter och skyldigheter har både diskuterats och förändrats under den undersökta perioden. Under 1800-talet fick kvinnor ett allt större juridiskt utrymme. År 1845 infördes lika arvsrätt och 1846 fick kvinnor en mer vidsträckt handels- och hantverksfrihet. Från 1858 kunde en ogift kvinna, som var 25 år fyllda eller äldre, ansöka hos domstol om att bli myndig. Historikern Gunnar Qvist pekar på folkökningen, den allt större gruppen ogifta kvinnor och behovet av rörligt kapital och arbetskraft som orsak till förändringarna.[11] Kvinnofrågan blev allt mer brännande. Familjen blev en offentlig angelägenhet och nationen benämndes allt oftare i familjetermer.

Detta påverkade också diskussionerna om kvinnors eventuella deltagande i en nationell gemenskap och i förlängningen även frågan om medborgarskap. Rösträttsfrågan framträder som en aspekt av dessa diskussioner. Runt sekelskiftet 1900 började de kvinnliga rösträttskämparna att organisera sig. År 1902 bildades Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, men även andra organisationer kämpade för kvinnlig rösträtt, till exempel Fredrika-Bremer-förbundet, Vita bandet, Moderata kvinnors rösträttsförening och den socialdemokratiska kvinnorörelsen. De argumenterade för sin sak både med rättviseargument och komplementära resonemang; det var å ena sidan

[10] Se till exempel McClintock 1995; Edgren 1996; Glenda Sluga, "Identity, Gender, and the History of European Nations and Nationalism" i *Nation and Nationalism* 1998:1, s. 93–101 och Nira Yuval-Davis, *Gender & Nation*, London 1997, till exempel s. 43, 66. Om nationen som ett hem i en svensk kontext, se till exempel Edling 1996; Löfgren i Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 86 f; Lars Trägårdh, "Varieties of Volkish Ideologies. Sweden and Germany 1848–1933" i Bo Stråth (ed) *Language and the Construction of Class Identities. The Struggle for Discursive Power in Social Organisation: Scandinavia and Germany after 1800*, Göteborg 1990, s. 25–54; Lars Trägårdh, *The Concept of the People and the Construction of Popular Political Culture in Germany and Sweden: 1848–1933*, Ann Arbor, Mich. 1996, s. 286–315.

[11] Gunnar Qvist, *Konsten att blifva en god flicka. Kvinnohistoriska uppsatser*, Stockholm 1978, särskilt s. 95–100.

inte rättvist att enbart halva mänskligheten hade rösträtt, å andra sidan kunde kvinnors erfarenheter och kunskaper komplettera männens beslutsunderlag. Moderskapet var dock ett viktigt argument som flertalet av kvinnorösträttskämparna använde för att motivera kvinnlig rösträtt.[12] År 1909 genomfördes allmän rösträtt för män, men inte förrän 1921 blev den kvinnliga rösträtten verklighet. När manlig rösträtt debatterades förknippades den ofta med värnpliktsfrågan. Detta frågekomplex behandlades också i samband med den kvinnliga rösträtten. Om kvinnor skulle få rösträtt borde de också, genom någon form av värnplikt, bidra till samhället och nationen.[13]

Under 1920-talet följde ett antal lagar som ytterligare stärkte kvinnors ställning. År 1921 blev en gift kvinna myndig, 1923 fick kvinnor tillträde till de flesta högre statstjänster och 1927 fick de också tillgång till statliga läroverk. Trots detta var det få kvinnor som deltog på en traditionell politisk arena på 1920- och 30-talen.[14]

Att kvinnor inte var delaktiga i den nationella gemenskapen på samma sätt som män var också tydligt i medborgarskapslagarna. Fram till 1925 förlorade en svensk kvinna som gifte sig med en utländsk man omedelbart sitt medborgarskap vid giftermålet. Efter 1925 miste hon det först när hon bosatte sig i mannens hemland. En utländsk kvinna som gifte sig med en svensk man fick däremot svenskt medborgarskap oberoende av var de bodde.[15] Först 1950 fick en gift kvinna rätt att behålla sitt medborgarskap om hon ingick äktenskap med en icke-svensk medborgare och bosatte sig i makens hemland.[16] Medborgarskapet var således på inget vis könsneutralt.

Den betydelse moderskapet gavs märks också i de diskussioner om moderskapsförsäkring och särskilt arbetarskydd för kvinnor som fördes under den aktuella perioden. År 1900 kom en ny arbetarskyddslag där fabriksanställda kvinnor inte tilläts arbeta fyra veckor efter förlossningen.

---

[12] Se Josefin Rönnbäck, "Rösträttsrörelsens kvinnor – i konflikt och samförstånd" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2000:4, s. 41–43. Om Fredrika-Bremer-förbundet, se Ulla Manns, *Den sanna frigörelsen. Fredrika-Bremer-förbundet 1884–1921*, Stockholm/Stehag 1997. Om Moderata kvinnors rösträttsförening, se Stina Nicklasson, *Högerns kvinnor. Problem och resurs för Allmänna valmansförbundet perioden 1900–1936/37*, Uppsala 1992 och om de socialdemokratiska kvinnorna, se Christina Carlsson, *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910*, Lund 1986.

[13] Se till exempel Lars Ericson, *Medborgare i vapen. Värnplikten i Sverige under två sekel*, Lund 1999, s. 106. Ida Blom påpekar att i Sverige var det framför allt den manliga rösträttsrörelsen som kopplades till försvarsfrågan, Blom 1996, s. 12 f.

[14] Se till exempel Kjell Östberg, *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Stockholm/Stehag 1997, s. 9–18. Om den nya giftermålsbalken 1920, se även Christina Carlsson Wetterberg, "Kvinnans rätt och nationens väl. Debatten kring 1920 års giftermålsbalk" i *Rätten. En festskrift till Bengt Ankarloo*, Lund 2000, s. 59–81.

[15] Karin Widerberg, *Kvinnor, klasser och lagar 1750–1980*, Stockholm 1980, s. 71.

[16] Widerberg 1980, s. 113.

Den nyblivna modern fick emellertid ingen som helst ekonomisk kompensation för den uteblivna lönen. Lagen utgick från att hon hade en make som kunde försörja henne och barnet under dessa fyra veckor. Så var dock ofta inte fallet.[17] År 1908 väcktes den första motionen om någon form av moderskapshjälp. Den var skriven av försäkringsdirektör Edvard O. W. Wavrinsky, och i den framfördes att barnafödandet även var en "samhällsgagnelig verksamhet".[18] Motionen resulterade 1911 i en utredning. I denna betonades moderskapets betydelse för folket och nationen: "I vårt land med dess stora utvandring, låga äktenskapsfrekvens och därmed sammanhängande svaga folkökning vore åtgärder för minskande af barnadödligheten ännu mera af behofvet påkallade än i de flesta europeiska länder".[19] Trots att utredarna var positiva till en begränsad försäkring, som skulle handhas av de redan existerande sjukkassorna, togs inga beslut i frågan.[20] Frågan om moderskapsförsäkring behandlades åter 1926 och resulterade i att en kommitté tillsattes. Det förslag som kommittén lämnade 1931 kopplade moderskapshjälp till de numera reformerade sjukkassorna. De kvinnor som inte var anslutna kunde vid behov ändå få moderskapsunderstöd.[21]

Inom framför allt amerikansk forskning har ofta begreppet maternalism använts för att beteckna den kring sekelskiftet 1900 ökade omsorgen om mödrar och deras barn. Viljan att hjälpa gick också tvärs över ideologiska skiljelinjer. Konservativa kvinnor, som var emot kvinnlig rösträtt, kunde till exempel i frågor rörande moderskapet samarbeta med radikala kvinnor, som såg sitt arbete för mödrarna som ett led i kvinnans emancipation.[22]

---

[17] SFS 1900:75. Se även Ann-Sofie Ohlander, "Det bortträngda budskapet. Svensk moderskapspolitik 1900–1931" i dens. *Det bortträngda barnet. Uppsatser om psykoanalys och historia*, Uppsala 1992, s. 31 f. Om arbetarskyddslagen, se Teresa Kulawik, *Wohlfahrtsstaat und Mutterschaft. Schweden und Deutschland 1870–1912*, Frankfurt/Main 1999 (1999b), s. 229–252.

[18] Kerstin Abukhanfusa, *Piskan och moroten. Om könens tilldelning av skyldigheter och rättigheter i det svenska socialförsäkringssystemet 1913–1980*, Stockholm 1987, s. 158. Om försöken att införa en moderskapsförsäkringen i Sverige, se Kulawik 1999b, s. 265–305.

[19] *Betänkande angående införande av moderskapsförsäkring*, Stockholm 1911, s. 11.

[20] Ohlander 1992, s. 36 f.

[21] Ohlander 1992, s. 43–46.

[22] Om maternalism, se till exempel Seth Koven & Sonya Michel, "Womanly Duties: Maternalist Politics and the Origins of Welfare States in France, Germany, Great Britain and the United States" i *American Historical Review*, 1990:4, s. 1076–1108; Seth Koven & Sonya Michel (ed), *Mothers of a New World. Maternalist Politics and the Origins of Welfare States*, New York 1993; Gisela Bock & Pat Thane (ed), *Maternity and Gender Policies. Women and the Rise of European Welfare States, 1880s–1950s*, London 1991; Theda Skocpol, *Protecting Soldiers and Mothers. Political Origin of Social Policy in the United States*, Cambridge, Mass. 1992. För en mer ingående forskningsöversikt och kritik, där särskilt faran av att inte skilja mellan visioner och realpolitik betonas – att hänvisa till moderskapet är dubbelt, se Kulawik 1999b, s. 40–45. Hon diskuterar detta också för Sverige genom att analysera varför införandet av en moderskapsförsäkring i början av 1900-talet misslyckades, se s. 265–305. För kopplingen nationalism och maternalism, se även Geoff Eley, "Culture, Nation and Gender" i Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall (ed), *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford 2000, s. 32 f.

Moderskapet kunde användas som argument för att legitimera kvinnlig rösträtt,[23] men också för att rättfärdiga kvinnors intresse för till exempel försvaret.[24]

Att moderskapet betonades i ett större nationellt/samhälleligt perspektiv var i och för sig inget nytt. Redan med det merkantilistiska tänkandet på 1700-talet diskuterades betydelsen av en befolkningsökning. Kvinnans funktion som moder eller blivande moder blev central. Det nya runt sekelskiftet 1900 var emellertid att kvinnor i större utsträckning än tidigare kunde delta som individer i nationella projekt.[25] Denna nya syn på individen förknippas ofta med modernitet. Det individbegrepp som modernitetens idé inbegriper tar emellertid inte hänsyn till att beroendet mellan mor och barn samtidigt hindrar kvinnan från att vara en självständig individ. Vid sekelskiftet 1900 var också värnet av familjen centralt för de flesta kategorier i samhället. En konflikt mellan individens rätt och skyddet av familjen blir i detta sammanhang tydlig, inte minst i diskussionen om giftermålsbalkens reformering i Sverige. Eller med Christina Carlsson Wetterbergs ord: "[D]ebatten om 1920 års giftermålsbalk handlade både om kvinnans rätt och om nationens väl."[26] Betoningen av moderskapet och familjen gav kvinnor möjlighet att agera, även på en nationell arena. Men framhävandet av moderskapet tenderade samtidigt att dölja kvinnan som autonom individ.

Under 1930-talet blev moderskapspolitiken, liksom andra delar av socialpolitiken, ett inslag i den större befolkningsdebatten. Nativiteten i Sverige hade varit sjunkande ända sedan 1870-talet och efter första världskriget intensifierades varningarna för en kommande befolkningskris. Det föddes för få svenskar och en stor del av det man menade var den dugliga befolkningen emigrerade till Amerika. De konservativa befarade en nationell katastrof.[27]

---

[23] Ett exempel på en svensk högerkvinna som argumenterade på detta vis är Cecilia Milow, se "Kvinnans rösträtt" (Cecilia Milow) i *Svenska Folkviljan* 10/7 1908 och "Kvinnans rösträtt" (Cecilia Milow) i *Svenska Folkviljan* 31/7 1908. Se även till exempel Ellen Key, *Missbrukad kvinnokraft. Kvinnopsykologi*, Stockholm 1981 (1896), s. 55. Jfr rösträttskvinnornas argumentation, Rönnbäck 2000.

[24] Se till exempel Ida Blom, "En nation – to kjønn" i *Norsk Historisk tidskrift* 1993:4, s. 420–439; Ida Blom "Politikk og kjønn – nasjonalismen, forsvars-politikk og demokrati omkring 1900" i *Den 22. Nordiske historikermøte: Rapport 3*. Oslo 1994, s. 24–65; Blom 1996; Tinne Vammen, "Kanonkvinnorna fostrade sina söner till soldater" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1992:4, s. 4–13.

[25] Om 1700-talets merkantilistiska befolkningspolitik, se Karin Johannisson, *Det mätbara samhället. Statistik och samhällsdröm i 1700-talets Europa*, Stockholm 1988, s. 99–102. Se även Monika Edgren, *Från rike till nation. Arbetskraftspolitik, befolkningspolitik och nationell gemenskapsformering i den politiska ekonomin i Sverige under 1700-talet*, Lund 2001, s. 91–124 om moderskapets betydelse för 1700-talets befolkningspolitik.

[26] Se Carlsson Wetterberg 2000, citatet s. 76.

[27] Se till exempel Ann-Katrin Hatje, *Befolkningsfrågan och välfärden. Debatten om familjepolitik och nativitetsökning under 1930- och 40-talen*, Stockholm 1974.

År 1934 kom makarna Myrdals debattbok *Kris i befolkningsfrågan* och ämnet blev aktuellt i de flesta politiska läger. Myrdals menade att befolkningen kunde ökas med hjälp av olika socialvårdande politiska reformer.[28] Nu började även socialdemokratin se den befarade befolkningsminskningen som ett nationellt hot.[29] Boken *Kris i befolkningsfrågan* förändrade radikalt förutsättningarna för en dialog mellan de politiska partierna. Högern förespråkade nu också en utvidgad socialpolitik. Och trots att det bland de socialdemokratiska arbetarna, framför allt inom fackföreningsrörelsen, fanns en stor skepsis mot en del av dessa befolkningspolitiska strävanden, tillstyrkte statsutskottet enhälligt de borgerliga partiernas önskan om en utredning av befolkningsfrågan.[30]

I detta befolkningspolitiska klimat blev kvinnan som moder det nav kring vilken diskussionen kretsade. Högern skrev till exempel i en broschyr om befolkningsfrågans läge 1935 att de ville ha en "vidgad social omvårdnad om dem som framför andra bära ansvar för svenska folkets framtid, *mödrarna*".[31] Här gavs kvinnorna i egenskap av mödrar det yttersta ansvaret för hela Sveriges framtid.

År 1935 tillsattes Befolkningskommissionen vars uppgift blev att utreda befolkningskrisens orsaker och komma med konkreta förslag till åtgärder.[32] Många av kommissionens utredningar berörde också moderskapet.[33] År 1937 genomfördes dessutom både moderskapspenning och mödrahjälp. Moderskapspenning utgick till alla oförsäkrade mödrar, vars familjeinkomst inte överskred 3 000 kronor per år. Bidraget var 75 kronor och 90 procent av alla mödrar ingick i denna grupp. Mödrahjälp var däremot avsett för möd-

[28] Se Alva och Gunnar Myrdal, *Kris i befolkningsfrågan*, Stockholm 1934. Det är många som har analyserat boken, se till exempel Hatje 1974; Hirdman 1989, särskilt s. 119–127 och Elisabeth Elgán, *Genus och politik. En jämförelse mellan svensk och fransk abort- och preventivmedelspolitik från sekelskiftet till andra världskriget*, Uppsala 1994, s. 158–163.

[29] Hatje 1974, s. 30–32. Huruvida paret Myrdal såg befolkningsminskningen som ett reellt hot eller om det bara var en strategi för att få igenom sociala reformer, se Hatje 1974, s. 31. Yvonne Hirdman försöker skilja på makarna Myrdals åsikter i befolkningsfrågan och hon menar att befolkningsminskningen för Gunnar Myrdal var ett reellt hot, medan Alva huvudsakligen såg det som en strategi, se Yvonne Hirdman, "Alva Myrdal. En studie i feminism" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1988:4 (1988a), s. 20.

[30] Hatje 1974, s. 23, 31.

[31] *Familjen främst! Befolkningsfrågans läge samt Högerns program och krav vid 1935 års riksdag*, Stockholm 1935, s. 11.

[32] Hatje 1974, s. 27–32.

[33] Till exempel SOU 1936:12 *Betänkande angående förlossningsvården och barnmorskeväsendet samt förebyggande mödra- och barnavård* och SOU 1936:15 *Betänkande angående moderskapspenning och mödrahjälp* som vill införa moderskapspenning och mödrahjälp. Dessutom ville kommissionen genomföra olika trygghetsskapande reformer för förvärvsarbetande kvinnor. Se Hatje 1974, s. 32–35 och 39–46.

rar i särskilt behov av ekonomiskt stöd och utgick med högst 300 kronor. Båda bidragen skulle hjälpa mödrarna på en engångsbasis.[34] Dessutom lade Befolkningskommissionen under åren 1936–37 fram ett flertal betänkanden och yttranden om till exempel sexualfrågan, sterilisering, abort och preventivmedel.[35] På 1930-talet debatterades även den gifta kvinnans rätt till förvärvsarbete, vilket 1939 resulterade i en lag som förbjöd avskedandet av gifta kvinnor på grund av äktenskap, förlovning eller havandeskap.[36]

På 1940-talet blossade befolkningsfrågan upp igen. Mot slutet av 30-talet hade nativiteten stigit, men i början av 40-talet började den åter att sjunka. Nu befann sig dessutom omvärlden i krig och befolkningsminskningen uppfattades som ett inre hot. Befolkningsdebatten fick i ännu högre grad nationalistiska förtecken.[37] År 1941 tillsattes Befolkningsutredningen vars uppgifter blev att undersöka om det var möjligt att inrätta ett statligt organ för att intensifiera upplysningsarbetet omkring befolkningsfrågan, att följa upp de förslag som Befolkningskommissionen kommit med samt undersöka hur fördelningen av kostnader för barns utbildning och fostran skulle kunna göras mer rättvis.[38]

I det allmänna offentliga samtalet diskuterades alltså under hela perioden kvinnans plats i samhället. Därmed blev även moderskapet ett centralt diskussionsämne. Förvisso genuskodades ofta nationen så att kvinnlighet stod för det eviga och traditionella, men det moderna samhället skapade också nya möjligheter för kvinnor som individer. Kvinnor inlemmades allt mer som individer i en nationell gemenskap. Men tanken att moderskapet inte bara var en privat angelägenhet framträdde parallellt under hela tidsperioden. I synnerhet uppmärksammades det i diskussionen om befolkningsfrågan. Även om kvinnor på ett plan genom den kvinnliga rösträttens införande blev individer i förhållande till stat och nation, var reproduktionen så viktig att den inte kunde lämnas oreglerad.

---

[34] Lagen som reglerade detta var SFS 1937:339, 847 och 848, se Ann-Sofie Kälvemark, *More Children of Better Quality? Aspects on Swedish Population Policy in the 1930's*, Uppsala 1980, s. 85 f, 88.

[35] Betänkanden och yttranden om sexualfrågan (SOU 1936:59), sterilisering (SOU 1936:46), abort (SOU 1937:7) och preventivmedel (SOU 1936:51), se till exempel Hirdman 1989, s. 130, not 6.

[36] Hatje 1974, s. 39–46. Se även Renée Frangeur, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, Lund 1998.

[37] Hatje 1974, s. 52–58.

[38] Hatje 1974, s. 68. Befolkningsutredningen lade bland annat fram förslag om ändring av bosättningslånen, social hemhjälp och fria sommarresor för barn. Se Hatje 1974, s. 84–86.

Teoretiska utgångspunkter och begrepp

I en politisk kontext fick moderskapet under den aktuella perioden således nationella förtecken. Men den nära relationen mellan å ena sidan nationella föreställningar, å andra sidan hem, familj samt moderskap syns även i andra sammanhang. Ett nationellt moderskap framträder med andra ord på flera arenor. Jag tänker i denna avhandling analysera framställningar av moder Svea i svensk skämtpress och av drottningen som landsmoder. Jag kommer även att genomföra undersökningar om föreställningar kring ett nationellt moderskap i anslutning till Mors dag samt om försvarsvänliga kvinnors föreställningar om ett nationellt moderskap. Genom att analysera olika material urskiljs mångfalden, men även enhetligheten i tolkningarna av ett nationellt moderskap. I följande avsnitt ska jag kort definiera begrepp och redogöra för mina utgångspunkter för analysen. Jag börjar med att behandla diskursbegreppet. Därefter diskuteras nationell gemenskap, nationalism, hem och familj samt slutligen modernitet och genus.

Diskursbegreppet

Genom att analysera föreställningar om ett nationellt moderskap som en punkt där sammanvävningen av en nationell *diskurs* och en hem- och familj*ediskurs* synliggörs, kan relationen mellan nation och genus studeras. En diskursanalys blottlägger de kulturella begränsningar som finns i våra liv i form av sega strukturer för tanke och tal. En central fråga blir hur företeelser och fenomen kategoriseras och definieras och hur hierarkier i vårt sätt att tänka och tala bildas och fortlever.[39] Diskursbegreppet är användbart i detta sammanhang eftersom det implicerar att de undersökta texterna inte har någon fast inneboende mening enbart länkad till dess ursprung eller upphovsman. Det är därför inte intressant att försöka gå "bakom" dem och leta rätt på författarens "verkliga" motiv. I stället blir det centrala att hitta maktstrukturer i texten, i bemärkelsen hegemoniska begrepp och tankestrukturer, men också att finna hur meningsförskjutningar sker. Joan Wallach Scott skriver: "The questions that must be answered in such an analysis, then, are how, in what specific contexts, among which specific communities of people, and by what textual and social processes has meaning been acquired?" Eller enklare och mer generellt uttryckt: hur, bland vilka grupper av människor och i vilka sammanhang skapas mening?[40] Därmed kan en diskursanalys

[39] Jfr Andersson 2000, s. 20.
[40] Joan W. Scott, "Deconstruction Equality – versus – Difference: or the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism" i *Feminist Studies* 1988: 1 (1988a), s. 35.

bidra till förståelsen av hur gemenskaper konstrueras. Analysen rör sig således på en diskursiv nivå där brytningar inom och mellan diskurserna undersöks i föreställningar om ett nationellt moderskap. Genom att analysera olika områden och nivåer framträder också diskursernas komplexitet.[41]

Det finns flera olika sätt att genomföra diskursanalyser, till exempel kvantitativa studier av förekomsten av vissa ord i texter eller Foucault-inspirerade analyser där makten står i centrum.[42] Begreppet diskurs brukar i Foucaults anda definieras som en sammanhängande kedja av olika utsagor som inte enbart reflekterar idén utan dessutom är en grundläggande del av den. En diskurs skapas i en historisk och social kontext. Den definierar både sitt objekt och bestämmer vilka begrepp och metaforer som är möjliga att använda inom dess ramar.[43]

Flertalet av dem som i dag använder ett diskursanalytiskt angreppssätt menar i likhet med Foucault att diskurser sätter gränser för vad som anses meningsfullt och att sanning skapas diskursivt. Det som ofta kritiseras är att Foucault identifierar *en* kunskapsregim i varje historisk epok. I stället menar många att diskurser existerar parallellt, vilket ger mer utrymme för konflikt och förändring.[44] Sociologen Håkan Thörn påpekar till exempel att Foucaults perspektiv på diskursiva praktiker alltför mycket tar fasta på ordningen. Thörn betonar i stället diskursernas instabila karaktär[45] och detta är också en av mina utgångspunkter. Diskurser rymmer motsägelsefullhet, vilket

---

[41] Diskursbegreppet gör det samtidigt möjligt att sammanföra disparata framställningar och undersökningar utförda på skilda nivåer i samhället till en analys, se till exempel Henrik Berggren, *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900–1939*, Stockholm 1995, s. 17 f. Jfr Sara Mills, *Discourse*, London 1999, s. 23.

[42] Se till exempel Peter Schöttler, "Historians and Discourse Analysis" i *History Workshop Journal* No 27, spring 1989, s. 37– 65. Om historikerna och språket, se även Henrik Berggren & Lars Trägårdh, "Historikerna och språket: teoretiska ambitioner och praktiska begränsningar. En taktisk programförklaring" i *Historisk tidskrift* 1990:3, s. 357–375. Om Foucault-receptionen bland historiker i Sverige, se Roddy Nilsson, "Den närvarande frånvaron eller I väntan på Foucault: En diskussion om Foucault och den svenska historiedisciplinen" i *Historisk tidskrift* 2000:2, s. 183–206.

[43] Michel Foucault, *Vetandets arkeologi*, Staffanstorp 1972, s. 133. Foucault diskuterar även diskursens ordning i Michel Foucault, *Diskursens ordning. Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*, Stockholm/Stehag 1993. Se även Elgáns definition av diskurs, Elgán 1994, s. 19 f. Foucault är dock, enligt en rad forskare, inte entydig i sitt sätt att se vad en diskurs är. För en diskussion om detta, se Mills 1999, s. 6–8. För en diskussion om Foucaults mångtydighet vad gäller diskursbegreppet, se även Roddy Nilsson, *En välbyggd maskin, en mardröm för själen. Det svenska fängelsesystemet under 1800-talet*, Lund 1999, s. 35–38.

[44] Marianne Winther Jørgensen & Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod*, Lund 2000, s. 19 f. Jfr Gro Hagemann, "Postmodernismen en användbar men opålitlig bundsförvant" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1994:3, s. 31. Om att, i högre grad än Foucault, betona diskursens konfliktfyllda natur, se även Mills 1999, s. 14.

[45] Håkan Thörn, *Modernitet, sociologi och sociala rörelser*, Göteborg 1997, s. 142–144. Jfr Andersson 2000, s. 26, där han påpekar att diskursernas motstridighet just är deras styrka.

både är deras analytiska styrka och svaghet. Poängen med att använda diskursbegreppet är att kunna åskådliggöra gemensamma förutsättningar i till synes motsägelsefulla uttalanden. Diskurserna överlappar, flätas in i och repellerar dessutom varandra. Det är också denna process som ger utrymme för samhällelig förändring. Det är emellertid viktigt att observera vem som skapar de olika diskurserna, på vilka villkor och i vilka sammanhang de artikuleras. Genus blir här en central dimension – en viktig manifestation av makt och hierarkier.[46]

De undersökta texternas betydelser är emellertid inte enhetliga. Litteraturvetaren Rita Felski skriver till exempel:

> The meanings of all texts, it has become increasingly clear, are produced through complex webs of intertextual relationships, and even the most conciliatory and apparently monological of texts may show evidence of dissonance, ambiguity, and contradiction, rather than simply reinscribing conformism. [47]

När en nationell diskurs och en hem- och familjediskurs vävdes samman runt sekelskiftet 1900 användes hem, familj och moderskap som symboler eller metaforer för nationen. En metafor är ett försök att förstå ett fenomen i termer av något annat och ofta används metaforer i anslutning till någon form av egen upplevelse.[48] Detta gör att en metafor för samhället där moderskap och familj är inblandade är väldigt stark. Moderskap och familj är också viktiga komponenter i hemmetaforen som bidrar till att den laddas med symbolisk kraft. Symbolen är liksom metaforen ett försök att förklara ett fenomen i termer av något redan känt. I flera sammanhang fungerar symbolen som ett godtyckligt tecken, det gäller till exempel inom matematiken eller i trafiken. Men förhållandet mellan symbolen och det som symboliseras kan också bygga på likhet eller närhet. I sådana fall kan gränsdragningen mellan metafor och symbol vara svår att göra och symboliken och metaforiken lever ofta i symbios. Metaforer som är innebördsmättade utnyttjar i högsta grad symbolvärdet i den bild man har som utgångspunkt. En symbol är också till sin karaktär mångtydig, vilket skiljer den från allegorin, som är entydig och oftast används i didaktiskt syfte.[49]

---

[46] Se Scott 1988a, s. 35 f. och Mills 1999, s. 19, 80–102. Jfr Foucaults teorier om motmakt, Michel Foucault, *Sexualitetens historia 1. Viljan att veta*, Stockholm 1980, s. 121 f.

[47] Felski 1995, s. 29.

[48] George Lakoff & Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago 1980, s. 118. Visserligen omfattar jag inte den språkteori Lakoff och Johnson ger uttryck för där kognitiva modeller ligger bakom metaforerna. Men jag menar ändå att erfarenheter påverkar styrkan i en metafor. För en definition av metafor, se Mona Vincent, "Metafor" i Peter Cornell (red), *Bildanalys. Teorier. Metoder. Begrepp*, Stockholm 1985, s. 233 f. Se även Lakoff & Johnson 1980, s. 5.

[49] Peter Cornell, "Symbol" i Peter Cornell (red), *Bildanalys. Teorier. Metoder. Begrepp*, Stockholm 1985, s 311–314; Peter Hallberg, *Dikternas bildspråk*, Göteborg 1982, s. 25 f.

När hem, familj och moderskap används som metaforer och symboler för nationen tolkas de emellertid av grupper och personer med olika syften. Denna tolkningsmöjlighet ger tillfälle för individer att förändra och omförhandla diskurserna. En analys av olika gruppers och individers föreställningar historicerar de diskursiva formationerna och sätter in dem i ett historiskt sammanhang.[50] Med en sådan syn lämnar man större utrymme åt individerna och deras möjligheter att påverka såväl texten som tolkningar av den, till skillnad från en mer Foucault-inspirerad analys där de historiska aktörerna konstrueras av språket och enbart blir diskursiva effekter.[51]

Nationell gemenskap och nationalism

Det område som jag kallar en nationell diskurs[52] har intresserat en oöverskådlig mängd forskare från olika discipliner. Begrepp som *nationell gemenskap* och *nationalism* är betydelsefulla i denna diskussion och är också centrala för analysen. Antropologen Benedict Anderson ser nationer som föreställda gemenskaper, "eftersom medlemmarna av även den minsta nation aldrig kommer att känna, träffa eller ens höra talas om mer än en minoritet av övriga medlemmar, och ändå lever i vars och ens medvetande bilden av deras gemenskap".[53] De nationella gemenskaperna omfattar också det förflutnas och framtidens människor. De har konstruerats i olika historiska kontexter och Anderson betonar betydelsen av både kulturella och politiska faktorer i de processer som har skapat nationerna.[54]

Gemenskap ses ofta i samhällsanalytiska sammanhang som en motsats till det moderna samhället. Synsättet härleds tillbaka till Ferdinand Tönnies dikotomi mellan "Gemeinschaft" och "Gesellschaft", där en urgemenskap ställs mot det moderna samhället, ett senare utvecklingsstadium påverkat

[50] Se till exempel Kathleen Canning, "Feminist History after the Lingustic Turn: Historicizing Discourse and Experience" i *Signs* 1994:2, s. 368–404, i synnerhet s. 379. Jfr Thörn 1997, s. 128–133. Jfr även Jenny Sharpe, *Allegories of Empire, The Figure of Women in the Colonial Text*, Minneapolis 1993, s. 8–11. Hon ser tolkningarna av diskurserna som omedvetna ideologier som människor lever, inte tänker.

[51] Jfr "författarens död" som både Michel Foucault och Roland Barthes föreslår som ett sätt att komma bort från en alltför stark centrering kring författaren, se till exempel Michel Foucault, "What is an Author?" i Jousué V. Harari (ed), *Textual Strategies. Perspectives in Post-structuralist Criticism*, London 1980, s. 141–160 och Roland Barthes, "The Death of the Author" i Roland Barthes, *The Rustle of Language*, Oxford 1986, s. 49–55. Se även Mills 1999, s. 72 f.

[52] Jag har valt att tala om en nationell diskurs och inte en nationalistisk diskurs för att poängtera dess vardagliga och inte alltid medvetna karaktär.

[53] Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg 1993, s. 21.

[54] Anderson 1993, s. 21–56.

både av upplysning och rationalitet.[55] Detta är dock en förenkling.[56] Alla moderna samhällen består av en kombination av tradition och modernitet. Tradition är inte något evigt, en gång för alla givet. Den förändras också, om än långsamt. Längtan efter gemenskap kan också vara både tillbakablickande och framåtsyftande. En nation är just en sådan gemenskap.

Den kraft som skapar en nationell gemenskap kan benämnas *nationalism*. Forskningen kring nationalism är oändligt stor och mångfasetterad och har bedrivits utifrån en mängd olika perspektiv. Här finns bland annat en omfattande diskussion om nationens och nationalismens uppkomst och ursprung,[57] som dock är av mindre intresse i detta sammanhang.

---

[55] Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Communismus und des Socialismus als empirischer Culturformen*, Leipzig 1887.

[56] Även projektet, *Den kulturella konstruktionen av gemenskaper i moderniseringsprocesser: Sverige och Tyskland i jämförelse,* lett av professor Bernd Henningsen och professor Bo Stråth, framhåller i sin projektbeskrivning att gemenskap och samhälle inte bör ses som en dikotomi, se *Den kulturella konstruktionen av gemenskaper i moderniseringsprocesser: Sverige och Tyskland i jämförelse. Ett kulturvetenskapligt forskningsprogram*, Arbetshäften "Gemenskaper" nr 1a, Florens/Berlin, 1997, s. 14.

[57] Nationalisterna själva hävdar ofta sin egen nations djupa rötter i historien och dess oföränderlighet genom historiens gång. En sådan extrem position är det få forskare som sympatiserar med, även om några poängterar just de etniska bandens oföränderliga karaktär. Se till exempel Pierre van den Berghe, "A Socio-Biological Perspective" i John Hutchinson & Anthony D. Smith (ed), *Nationalism*, Oxford/New York 1994, s. 96–103, som argumenterar från ett sociobiologiskt perspektiv och Clifford Geertz, "The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States" i Clifford Geertz (ed), *Old Societies and New States. The Quest for Modernity in Asia and Africa*, London 1963, s. 107–113. Anthony D. Smith menar att nationen har en etnisk kärna, *ethnie*, som går långt tillbaka i tiden bortom både industrialism och kapitalism. Detta innebär dock inte att nationalismen inte skulle ha förändrats och att det inte skulle finnas inslag av mytbildning, men myterna måste bygga på ett råmaterial som folk känner igen och som de finner vara trovärdigt, Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford 1986; Anthony D. Smith, *National Identity*, London 1991. Andra forskare hävdar att nationen är en konstruktion som uppkom först i och med det moderna samhället, se till exempel Ernest Gellner, *Nations and Nationalism,* Oxford 1983; Anderson 1993; Eric Hobsbawm, *Nation and Nationalism Since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge 1992; Eric Hobsbawm and Terence Ranger (ed), *The Invention of Traditions*, Cambridge 1983. Ytterligare andra ser visserligen nationens rötter bortom moderniteten, men ser ändå denna som en viktig faktor i masspridningen av nationalismen från och med 1800-talet. Se till exempel Hall 1998, s. 22–41; Rune Johansson, "Nationer och nationalism: Teoretiska och empiriska aspekter" i Sven Tägil (red), *Den problematiska etniciteten. Nationalism, migration och samhällsomvandling*, Lund 1993, s. 15–61; Johansson 2000, s. 298–300 och Øyvind Østerud, *Hva er nasjonalisme?* Oslo 1994, s. 27. För en mer detaljerad forskningsöversikt se dessa.

I en svensk kontext diskuteras ofta nationalism, nationell identitet och konstruktionen av Sverige i termer av modernitet och modernisering.[58] Skiljelinjerna handlar om hur moderniteten ska tolkas. Bo Stråth och Øystein Sørensen påpekar att den nordiska upplysningen såg annorlunda ut än den franska och anglosaxiska. I Sverige var det myten om den frie odalbonden som till stor del blev bärare av upplysningsidealen. Det offentliga samtalet i Norden hade också enligt Stråth och Sørensen en mer agrar prägel än till exempel i Frankrike. Även lutherdomens betydelse för den nordiska konstruktionen poängteras i deras antologi.[59] Betoningen av bondens symbolvärde har mycket gemensamt med, och stöder sig på, den forskning som förklarar den svenska modellen utifrån ett långt tidsperspektiv, där böndernas möjligheter att förhandla med överheten i det gamla bondesamhället anses kunna förklara den svenska modellens konsensuskultur.[60]

[58] För betoningen av det modernas betydelse i den svenska självbilden, även om det moderna tolkas på olika sätt, se Arne Ruth, "The Second New Nation: The Mythology of Modern Sweden" i *Daedalus* 1984, s. 53–97; Jan Larsson, *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*, Stockholm 1994; Jan-Olof Nilsson, "Modernt, allt för modernt. Speglingar" i Anders Linde-Laursen & Jan Olof Nilsson (red), *Nationella identiteter i Norden. Ett fullbordat projekt?*, Stockholm 1991, s. 59–99; Nilsson 1994; Anders Linde-Laursen, *Det nationales natur. Studier i dansk-svenske relationer*, København 1995, s. 131–137; Ehn, Frykman & Löfgren 1993. Här kan också nämnas Jan Ch. Karlssons artikel där han diskuterar om svenskhet inte till stor del handlar om att visa att svenskarna har kommit längst i civilisationsprocessen, se Jan Ch. Karlsson, "Finns svenskheten? En granskning av teorier och svenskt folklynne, svensk folkkaraktär och svensk mentalitet" i *Sociologisk forskning* 1994:1, s. 41–57. Han riktar framför allt sin kritik mot Åke Daun, *Svensk mentalitet. En jämförande studie*, Stockholm 1989. Men även till exempel Karl-Olov Arnstberg, *Svenskhet. Den kulturförnekande kulturen*, Stockholm 1989 får en del av denna kritik.

[59] Øystein Sørensen & Bo Stråth, "Introduction: The Cultural Construction of Norden" i Øystein Sørensen & Bo Stråth (ed), *The Cultural Construction of Norden*, Oslo 1997, s. 1–24. Om lutherdomens påverkan på de nordiska välfärdsstaterna, se även Björn Hettne, Sverker Sörlin & Uffe Østergård, *Den globala nationalismen*, Stockholm 1998, s. 223–235; Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Stockholm/Stehag 2000, i synnerhet kapitel 7. Om bondens och allmogen betydelse för den svenska självbilden, se även Edling 1996; Ehn, Frykman & Löfgren 1993, till exempel Jonas Frykman, "Nationella ord och handlingar" i Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 139–143; Orvar Löfgren & David Gaunt, *Myter om svensken*, Stockholm 1985, s. 20 f. Även Patrik Hall betonar den betydelse allmogen har haft för konstruktioner av den svenska nationen, se Hall 1998, i synnerhet s. 57–63. Se även Johansson 2000, s. 327.

[60] Exempel är Eva Österberg, "Stark stat och starkt folk. En svensk modell med långa rötter" i Kjell Haarstad (red), *Innsikt og utsyn. Festskrift till Jørn Sandnes*, Trondheim 1996, s. 94–103; Eva Österberg, "Vardagens sträva samförstånd. Bondepolitik i den svenska modellen från vasatid till frihetstid" i Gunnar Broberg, Ulla Wikander & Klas Åmark (red), *Tänka tycka tro. Svensk historia underifrån*, Stockholm 1993, s. 126–146 och Peter Aronsson, "Local Politics – The Invisible Political Culture" i Øystein Sørensen and Bo Stråth (ed), *The Cultural Construction of Norden*, Oslo 1997, s. 172–205. För välfärdsstatens genuskonstruktion sett ur detta längre bondeperspektiv, se Lena Sommestad, "Privat eller offentlig välfärd? Ett genusperspektiv på välfärdsstaternas historiska formering" i *Historisk tidskrift* 1994:2, s. 601–629. Hettne, Sörlin & Østergård påpekar att forskningen om välfärdsstaten brukar hållas skild från undersökningar om nationalism och nationalstaten, se Hettne, Sörlin & Østergård 1998, s. 212.

1800-talet benämns ofta nationalismens århundrade. Detta är en beteckning som också har anammats av svenska forskare. Även i Sverige har meningarna varit delade huruvida den svenska nationalkänslan först och främst var ett 1800-talsfenomen eller om nationen hade sina rötter längre bakåt i tiden.[61] Under 1800-talet frodades i Sverige både en konservativ nygöticism och en liberal skandinavism. Mot slutet av 1800-talet dominerade dock en officiell nationalism med staten i centrum. Den var i huvudsak konservativ, och monarkin, historien samt lutherdomen var centrala aspekter. Denna bakåtblickande nationalism fick dessutom på 1890-talet konkurrens av en nationalism som satte den svenska naturen i centrum. Naturen blev både en ekonomisk resurs och en plats där man kunde hämta känslomässig styrka.[62] Den aggressiva högernationalismen, som både hänvisade till den svenska historien och förespråkade en handlingsinriktad politik med framtiden i sikte, företrädd av till exempel Rudolf Kjellén, bör inte heller glömmas.[63] Även om man ofta kallar slutet av 1800-talet och början av 1900-talet för nationalismens tid handlar det alltså inte om *en* nationalism, utan om *många*. Idéhistorikern Anders Ekström framhåller dock att det fanns platser och företeelser som fungerade överbryggande för de olika typerna av nationalism. Stockholmsutställningen 1897 är ett sådant exempel.[64]

Det var inte bara liberaler och konservativa som kunde benämnas nationalister. Historikern Christer Strahl visar i sin avhandling att de svenska socialdemokraterna runt sekelskiftet 1900 inte saknade en nationell retorik. Strahl skiljer mellan extern och intern nationalism. Förespråkare för den

---

[61] Billy Ehn, Jonas Frykman och Orvar Löfgren menar i Gellners och Hobsbawms efterföljd att nationalismen var ett resultat av moderniseringen, Ehn, Frykman & Löfgren 1993. Harald Gustafsson hävdar dock att det fanns rikstäckande identiteter åtminstone i elitgrupperna, men vill kalla detta för patriotism, Harald Gustafsson, *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1521–1541*, Stockholm 2000, s. 300–320, 329–332. Jfr Linde-Laursen 1995, s. 35–42 som talar om statspatrioter. Jonas Nordin menar dock att det utan tvekan finns tydliga spår av nationella identiteter från perioden före industrialiseringen, Nordin 2000, s. 444 f. Jfr Hall 1998, s. 254 som talar om genealogisk nationalism. Även Rune Johansson menar att det finns en lång förmodern tradition av nationellt tänkande. Han är dock tveksam till denna tidiga eventuella nationella identitets spridning i befolkningslagren, Johansson 2000, s. 309, 337 f.

[62] Se Björck 1946. Sverker Sörlin sätter den gamla bakåtblickande nationalismen mot en ny framåtsyftande där industrialiseringen är det som är centrum, Sörlin 1988, s. 95–114. Jfr Svenbjörn Kilander, *Den nya staten och den gamla. En studie i ideologisk förändring*, Uppsala 1991, s. 22 f.

[63] Nils Elvander, *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922*, Uppsala 1961, s. 34 f. Statsvetaren Patrik Hall tar också upp denna typ av nationalism som kämpar för att bli officiell. Han kallar denna aggressiva högernationalism för integral nationalism. Han undrar om inte ändå den integrala nationalismen gick in och påverkade den officiella nationalismen. Se Hall 1998, s. 256 f. Kilander poängterar att staten fick en ideologiskt mer drivande roll runt sekelskiftet 1900, se Kilander 1991.

[64] Ekström 1994, s. 264 f.

externa nationalismen såg den framför allt som ett värnande om nationen i relation till andra nationer. Inom en intern nationalism åberopades, i polemik mot detta synsätt, i stället nationen i en maktkamp inom nationen och man använde nationen som argument mot särintressen. Enligt denna definition var stora delar av socialdemokratin nationalistiska så tidigt som på 1890-talet. Arbetarklassen blev en nationell klass som skulle verka för fosterlandets framåtskridande. Socialdemokraterna förnekade också att det fanns en konflikt mellan internationalism och en omsorg om den egna nationen. Nationerna skulle vara grundstenarna i ett internationellt system och reformer skulle genomföras för att ena nationen. De mer konservativa kretsarna menade emellertid att den enda äkta nationalismen var den som förordade ett starkt försvar.[65] Strahl hävdar utifrån detta resonemang att nationalism runt sekelskiftet 1900 var en överideologi som alla politiska partier var tvungna att ta hänsyn till.[66] Påpekas bör dock att vänstern var splittrad. Vissa kretsar inom socialdemokratin ville bekämpa allt tal om militärt försvar av nationen.[67]

Det är emellertid svårt att dra en skarp gräns mellan en extern och en intern nationalism. Inte heller en mer liberal och socialdemokratisk framåtsyftande nationalism med naturen i centrum och en konservativ nationalism som blickade bakåt i historien är alltid lätta att skilja åt. Enskilda personer kunde hylla både naturen och historiska hjältar på samma gång, liksom naturen kunde uppfattas både som en resurs för industriellt framåtskridande och som irrationell och känslofylld.[68] Anders Ekström menar på grundval av detta att det under denna period är svårt att se en entydig skillnad mellan äldre och nyare nationella idéer.[69]

---

[65] Strahl 1983, s. 14, 85, 145–155. Lars Trägårdh är delvis inne på samma problematik ur ett mycket annorlunda teoretiskt perspektiv i sin artikel om begreppet *folk*. Hans tes är att det finns en gemensam germansk ideologi/mentalitet, men att den får väldigt olika resultat i exempelvis Tyskland och Sverige. Detta berodde bland annat på att socialdemokraterna lade beslag på begreppet *folk* i Sverige, medan nationalsocialisterna och de konservativa gjorde det i Tyskland, se Trägårdh 1990, s. 25–54. Se även Samuel Edqvist, "Blå som himlen och gul som solen. Om vänstern och den svenska nationalismen kring sekelskiftet 1900" i Lars Pettersson (red), *I nationens intresse. Ett och annat om territorier, romaner, röda stugor och statistik*, Uppsala 1999, s. 71–100. Rosenblad hävdar också att socialdemokraterna var nationalistiska vid sekelskiftet och ett flertal socialdemokratiska tidningar förespråkade en vad han kallar liberal nationalism, Rosenblad 1992, s. 19–24.

[66] Strahl 1983, s. 147. Även Lars M Andersson håller med Strahl om att nationalismen var en viktig del av socialdemokratin och arbetarrörelsen vid denna tid, Andersson 2000, s. 186 f.

[67] Strahl 1983, s. 56–62; Edqvist 1999, s. 83.

[68] Andersson 2000, s. 481; Broberg 1993, s. 180.

[69] Ekström 1994, s. 279–287. Många forskare exemplifierar skillnaden mellan patriotism och nationalism med diskussionen mellan Verner von Heidenstam och Ellen Key, men värdesättningen av hemmet förenar dem trots allt, se till exempel Björck 1946, s. 99–103. Se även Edling 1996, s. 314 och Hall 1998, s. 210–217. Om Heidenstam, se även Jan Stenkvist, *Nationalskalden. Heidenstam och politiken från och med 1909*, Stockholm 1982 och Eva Österberg, *Orienten och Historien. Den Andre hos Heidenstam*, Motala 1994.

Inom nationalismforskningen talar man i allmänhet om två olika typer av nationalism: statsnationalism och kulturnationalism. Den politiska nationalismen förknippas med statsnationen och kopplas till en västeuropeisk tradition där medlemskap i en nation hör samman med medborgarskap. Denna tradition härleds från franska revolutionen. Begreppet patriotism sammankopplas vanligtvis med statsnationalismen. Den kulturella nationalismen och kulturnationen förknippas i stället med blodet och den gemensamma kulturen och associeras främst med Östeuropa.[70]

Givet avhandlingens utgångspunkter är det dock tveksamt om sådana skarpa distinktioner är fruktbara. De leder ofta till att den ena typen av nationalism, den som sammanbinds med den västeuropeiska utvecklingen, anses vara mer sund än den andra.[71] Det är dessutom svårt att skilja olika typer av nationalism och patriotism åt hos enskilda individer i Sverige runt sekelskiftet 1900. Men det finns även andra problem med uppdelningen. Den brittiske sociologen Michael Billig, som utgått från socialpsykologiska teorier i sina analyser av nationen, påpekar att det i västvärlden existerar en nationalism som helt genomsyrar vårt tänkande och som vi inte ens reflekterar över. Han kallar denna nationalism för *banal*, i betydelsen vardaglig, för att skilja den från den mer aggressiva variant som kan studeras i exempelvis det forna Jugoslavien. Men han understryker att det är den banala nationalismen som lägger grunden för en mer aggressiv form. Genom en uppdelning mellan statsnationalism och kulturnationalism tenderar den banala formen av nationalism att försvinna och framstå som ofarlig, vilket Billig menar att den inte är.[72] Han ifrågasätter också de undersökningar av patriotism och nationalism som försöker skilja dem åt genom att peka på att nationalism och patriotism har olika intensitet. I praktiken menar han att en sådan uppdelning är omöjlig att göra. I stället blir resultatet att nationa-

[70] Distinktionen statsnation och kulturnation är vanligt förekommande i litteraturen om nationalism. Den kommer ursprungligen från Hans Kohn, se Hans Kohn, "Western and Eastern Nationalisms" i John Hutchinson & Anthony D. Smith (ed), *Nationalism*, Oxford/New York 1994, s. 162–165. Även om många inser att uppdelningen är stelbent så menar flertalet att den är funktionell. I svensk litteratur, se till exempel Johansson 1993, s. 22; Johansson 2000, s. 292–295; Hettne, Sörlin & Østergård 1998, s. 24–37. De internationella referenserna är många, se till exempel Hobsbawm 1992; Hobsbawm och Ranger 1983; Smith 1991, s. 80–84. Sociologen Nira Yuval-Davis, som har behandlat genus och nation i ett flertal sammanhang, utökar dessa två kategorier till tre, när hon skriver om folknationer, där myten om det gemensamma ursprunget och blodsbanden är det viktigaste; kulturnationen, där den gemensamma kulturen poängteras och statsnationen, där medborgarskapet står i fokus. Yuval-Davis poängterar dock att hon talar om analytiska kategorier och inte empiriska. Dessa kombineras och olika typer av nationer är dominerande i skilda historiska skeden, se Yuval-Davis 1997, s. 21.

[71] Detta gäller till exempel Kohn 1994; Hobsbawm 1992; Hobsbawm och Ranger 1983. För kritik av detta synsätt, se exempelvis Craig Calhoun, *Nationalism*, Buckingham 1997, s. 86–89 och Sluga 1998, s. 93.

[72] Michael Billig, *Banal Nationalism*, London 1995, s. 5–9.

lism står för det forskaren själv ser som mindre önskvärt, medan patriotism representerar den goda fosterlandskärleken.[73]

Sociologen Craig Calhoun poängterar också att nationalism inte enbart är aggressiv utan också ordinär och allmänt accepterad.[74] Calhoun vill därför att vi ska se nationalism som en flerdimensionell diskursiv formation som konstruerar vår sociala verklighet. Både positiva och negativa manifestationer av nationell identitet blir då uttryck för en nationell diskurs.[75] Detta är också utgångspunkten i avhandlingen. Dessutom är det få, om ens några, länder som kan sägas vara renodlade resultat av den ena eller andra nationalismen. Sverige nämns ibland som exempel på att båda typerna av nationalism interagerar.[76] Flera forskare, för svenskt vidkommande till exempel historikern Monika Edgren, har också påpekat att distinktionen mellan politisk och kulturell nationalism är mindre relevant när genus inkluderas i analysen. Moderskapet är centralt både när statsnationalism och kulturnationalism mobiliserar kvinnor.[77] En berättigad fråga är emellertid om tolkningen av moderskapet, hemmet och familjen skiljer sig åt i de olika typerna av nationalism. Viktigt är dock att moderskapet är centralt för kvinnors nationella mobilisering oberoende av vilken typ av nationalism som åsyftas.

Med hjälp av diskursbegreppet, där framställningar av nationen utgör diskursen och är undersökningens kärna, kommer man ifrån de definitionsproblem som begrepp som nationalism och patriotism ställer forskaren inför. En nationell diskurs rymmer både så kallad banal nationalism och mer aggressiva varianter. Den kan ses inte enbart inom traditionella politiska områden, utan även i kulturella och mer vardagliga fenomen. Genom att tala om en nationell diskurs i stället för att se nationalism som en ideologi eller överideologi vill jag även lyfta fram nationalismens omedvetna karaktär och att nationalism inte handlar om ett falskt medvetande som ska avslöjas.[78] En diskurs kan innefatta motstridiga ideologiska element och ambitionen med en diskursanalys är att blottlägga de gemensamma grundförutsättningarna även för till synes oförenliga uttalanden. Ideologi uppfattar jag

[73] Billig 1995, s. 55–57. För en diskussion om patriotism och nationalism, se även Johansson 2000, s. 296 f, som också påpekar problemen med att skilja begreppen åt, men som ändå likställer statsnationalism och patriotism.
[74] Calhoun 1997, s. 2 f, 12, 86.
[75] Calhoun 1997, s. 7 f.
[76] Calhoun 1997, s. 89. Rune Johansson menar till exempel att Sverige inte kan klassificeras som en statsnation eller en kulturnation, utan bör ses som en historisk framväxt kombination, Johansson 2000, s. 338. Patrik Hall menar också att distinktionen aggressiv – godartad nationalism inte är en användbar distinktion. Han menar att Sverige är ett tydligt exempel på detta, Hall 1998, s. 22 f. Se även Trägårdh 1996, s. 58 f.
[77] Edgren 1996. Se även till exempel Sluga 1998, s. 88.
[78] Mills 1999, s. 29–47 diskuterar skillnaden mellan diskurs och ideologi. Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 155–184 tar upp just en nationell diskurs som exempel på en diskursanalys.

som en mer medveten och enhetlig analytisk kategori. Att skilja mellan ideologi och diskurs är emellertid inte enkelt. Billig beskriver till exempel nationalism som en ideologi och han definierar ideologi som ett mönster av föreställningar och praktiker som gör att sociala arrangemang framställs som naturliga.[79] Nils Edling gör en liknande definition av ideologi i sin avhandling om egnahemspolitiken i Sverige kring sekelskiftet 1900. Med hemideologi menar han inte ett genomtänkt tankesystem "utan alla de åsikter, värderingar och föreställningar som knöts till egnahemmen."[80] En diskurs preciserar han med termerna framställningsordning eller spelregler.[81] Men Edlings definitioner är inte helt tydliga. På ett annat ställe i avhandlingen skriver han att nationalismen både var en del av hemideologin och samtidigt formulerade gränserna för det politiska samtalet. Han talar om nationalism som en överideologi, jämsides med att han hävdar att egnahemspolitiken var en del av en allmän nationell diskurs.[82] Huruvida nationalism är en överideologi eller ska ses som en diskurs blir därmed synnerligen otydligt. För att bringa klarhet i begreppsdiskussionen har jag valt att enbart diskutera nationalism i form av en diskurs.

Statsvetaren Patrik Hall är en av de få svenska forskare som behandlar nationalism som en öppen diskurs som är möjlig att analysera genom sina relationer till andra diskurser.[83] Halls empiriska exempel är den svenska historieskrivningen där nationen Sveriges ursprung, dess utveckling och speciella karaktär beskrivs. Historieskrivningen menar han är nationens berättelse.[84] Hall koncentrerar sig emellertid på toppskiktet inom den intellektuella eliten och han diskuterar inte heller specifikt den nationella diskursens genusdimension.

Nationalism är således ett tänjbart tankesystem som kan inbegripa icke förenliga ideologier. För att täcka dessa motstridigheter bör den ses som en diskurs. Även om man använder samma uttryck och symboler för att konkretisera gemenskapen tolkas de på olika vis. Både nationalism och en nationell gemenskap har alltså olika betydelser hos skilda grupper av befolkningen.[85] En nationell diskurs består både av kulturella och politiska komponenter och såväl en statsnationalism som kulturnationalism ryms inom dess ramar.

---

[79] Billig 1995, s. 15. Detta är också den vanliga definitionen av ideologi inom den forskningstradition som brukar kallas Culture Studies. Ideologi blir i detta sammanhang väldigt likt det som jag kallar tolkningar av diskurserna, se Sharpe 1993, s. 8–11. Jag har emellertid teoretiskt nalkat mig diskursbegreppet från ett håll där ideologi definieras som medvetet och sammanhängande. I praktiken ligger mitt synsätt dock nära både Billig och Sharpe.

[80] Edling 1996, s. 24.

[81] Edling 1996, s. 16.

[82] Edling 1996, s. 27.

[83] Hall 1998, s. 5 f.

[84] Hall 1998, s. 13 f.

[85] Jfr McClintock 1995, s. 360.

Hem och familj

Hem och *familj*, det område som jag benämner hem- och familjediskurs, har även diskuterats av en mängd olika forskare. Till skillnad från Nils Edling som ser nationalismen som en del av det han kallar hemideologi,[86] är min utgångspunkt att en nationell diskurs och en hem- och familjediskurs kan analyseras fristående från varandra. Moderniteten bidrog emellertid till diskursernas sammanvävning och kvinnofrågans aktualisering förstärkte denna process. Moderskapet blev den förenande länken. Kvinnor kunde till exempel i egenskap av mödrar kräva inflytande i nation och samhälle. Genom att tala om en hem- och familjediskurs i stället för en hemideologi menar jag också att motstridiga tolkningar av det ideala hemmet och den ideala familjen framträder tydligare. Det jag kallar hem- och familjediskurs är således enligt mitt synsätt både bredare och smalare än Edlings hemideologi. Den är smalare därför att Edling ser nationalism som en underordnad aspekt av hemideologin, medan jag ser hem- och familjediskursen som fristående. Hemideologin blir hos Edling överordnad nationalismen, samtidigt som han, om jag har förstått honom rätt, menar att båda ger uttryck för en nationell diskurs. Men hem- och familjediskursen blir också bredare än Edlings hemideologi eftersom den innehåller fler motsägelser och också täcker in motstridiga tolkningar av hem och familj. Möjligheten till förändring av definitionerna av hem och familj blir också tydligare med diskursbegreppet, åtminstone i min definition av begreppet där diskursernas instabila karaktär betonas.

Hem- och familjediskursen var både i Sverige och den övriga västvärlden stark mot slutet av 1800-talet. Historikern Gunhild Kyle analyserar den borgerliga manligheten och kvinnligheten i olika rådgivningsböcker utkomna under denna period. Hon beskriver en särartsideologi, där kvinnan skulle utöva inflytande genom kärlek. Kvinnans offervillighet kontrasterades mot mannens ridderlighet. Moderns betydelse i synnerhet för döttrarnas fostran till renlighet och sedlighet betonades.[87] Moderskapets centrala roll i familjen diskuterades också flitigt i andra sammanhang. Det faktum att modern ofta var den person som först vårdade och undervisade barnet gjorde att moderskapet gavs stor ideologisk betydelse, även inom en nationell diskurs. Samtidigt förändrades människors familjemönster; "Stockholmsäktenskapen" – det vill säga sammanboende utan ett formellt äktenskap – ökade, de utomäktenskapliga barnen blev fler och de så kallade nymalthusianerna propagerade för preventivmedel och fria sexuella förbindelser. Mäns och kvinnors förhållande till sexualiteten och sedligheten blev ett ämne för de-

[86] Edling 1996, s. 26 f.
[87] Gunhild Kyle, "Genrebilder av kvinnor. En studie i sekelskiftets borgerliga familjehierarkier" i *Historisk tidskrift* 1987:1, s. 35–58.

batt.[88] Sedlighet kunde också kopplas till nationen eftersom en ökad osedlighet inte bara hotade individen utan hela nationen.[89]

Filantroperna försökte under 1800- och början av 1900-talen i stor utsträckning att främja sedligheten och skapa vad de menade var bättre hem och stabila familjer. Ett flertal nordiska forskare har också påpekat att filantropin främst handlade om att moderligheten skulle föras ut i samhället.[90] Många välgörenhetsföreningar ägnade sig också åt att undervisa fattiga mödrar, men även konkret hjälp som barnstugor och mjölkdroppeföreningar kom till stånd.[91] Denna samhällsmoderlighet framträdde i Sverige explicit hos Ellen Key. Moderskapet var enligt henne ett kvinnligt fundament som skulle omvandlas till en moderlighet som skulle komma hela samhället till godo. Moderskapet var jämlikt, klasslöst och fredligt. De kvinnor som var ogifta skulle få utlopp för sin moderlighet som samhällsmödrar och ta anställning på skolor, sjukhus och fängelser. Kvinnan skulle i kraft av sin samhällsmoderlighet också värna freden. Key var en stor patriot och hon värna-

---

[88] Se till exempel Hjördis Levin, *Masken uti rosen. Nymalthusianism och födelsekontroll i Sverige 1880–1910. Propaganda och motstånd*, Stockholm/Stehag 1994; Elgán 1994; Anna Jansdotter, "Att tala offentligt om sexualitet" i Hans Andersson & Eva Österberg (red), *Tystnader*, Lund 1997, s. 24–34. Om Stockholmsäktenskapen, se även Margareta R. Matovic, *Stockholmsäktenskap. Familjebildning och partnerval i Stockholm 1850–1890*, Stockholm 1984. För Storbritannien, se till exempel Lucy Bland, *Banishing the Beast. English Feminism and Sexual Morality 1885–1914*, London 1995; Judith R. Walkowitz, *City of Dreadful Delight. Narratives of Sexual Danger in Late-Victorian London*, London 1992.

[89] Jfr Karen Hagemann, "A Valorous Volk Family: The Nation, the Military and the Gender Order in Prussia in the Time of the Anti-Napoleonic Wars 1806–15" i Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall (ed), *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford 2000, s. 191–193, där sedlighet och tyskt patriotisk kvinnlighet sammankopplas.

[90] Se till exempel Birgitta Jordansson, *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, Lund 1998, s. 158–162; Tinne Vammen, "Fromhet, filantropi och familism. Grundtvigianer i 1800-talets köpenhamnska asylrörelse" i Marja Taussi Sjöberg & Tinne Vammen (red), *På tröskeln till välfärden. Välgörenhetsformer och arenor i Norden 1800–1930*, Stockholm 1995, s. 61–83; Kerstin Norlander, "Den kollektivistiska husmoderligheten. Södra KFUK och fabriksarbeterskorna i Stockholm 1887–1930" i Marja Taussi Sjöberg & Tinne Vammen (red), *På tröskeln till välfärden. Välgörenhetsformer och arenor i Norden 1800–1930*, Stockholm 1995, s. 104–128. Om hemmet, se även Kerstin Thörn, "Föreningen för Välgörenhetens Ordnande och bostadsfrågan" i Marja Taussi Sjöberg & Tinne Vammen (red), *På tröskeln till välfärden. Välgörenhetsformer och arenor i Norden 1800–1930*, Stockholm 1995, s. 129–151; Ann-Katrin Hatje, "Folkbarnträdgården i Norden – det goda hemmets politik" i Marja Taussi Sjöberg & Tinne Vammen (red), *På tröskeln till välfärden. Välgörenhetsformer och arenor i Norden 1800–1930*, Stockholm 1995, s. 152–174.

[91] Se till exempel Gena Weiner, *De räddade barnen. Om fattiga barn, mödrar och fäder och deras möte med filantropin i Hagalund 1900–1940-talen*, Uppsala 1995 och Ann-Katrin Hatje, *Från treklang till triangeldrama. Barnträdgården som ett kvinnligt samhällsprojekt under 1880–1940-talen*, Lund 1999.

de om folkets och kulturens Sverige. Det säregna med Sverige skulle dock formuleras i samtal med andra nationer.[92]

Enligt Key behövde samhället moderligheten för att goda hem skulle kunna skapas. Nationen sedd som ett folkhem, det begrepp i vilket en nationell diskurs och en hem- och familjediskurs möttes i en svensk kontext, är inte långt borta. I folkhemsbegreppet uppfattades nationen som ett hem där folket skulle bo och leva sina liv. Det är också i detta sammanhang som moderskapet gavs nationell mening. I dag ses folkhemmet som en politisk symbol och associeras framför allt med socialdemokratin, den svenska välfärdsstaten och kanske allra mest med Per Albin Hansson.

Socialdemokraterna var dock inte först med att använda folkhemmet som metafor för en svensk nationell gemenskap.[93] Idéhistorikerna Mikael Hallberg och Tomas Jonsson påpekar i sin undersökning av folkhemsretorikens framväxt att begreppet har använts över hela den ideologiska skalan, från vänster till höger. Folkhem saknar inte heller vare sig konservativa eller religiösa konnotationer. Ofta förknippas dess ursprung med Rudolf Kjellén och den ungkonservativa kretsen kring honom. Även en av ledarna för ungkyrkorörelsen, Manfred Björkquist, använde begreppet när han talade om folkkyrkan på 1910-talet.[94] Folkhem användes också i slutet av 1800-talet

[92] Om Ellen Key, se till exempel Ronny Ambjörnsson, "Ellen Key: Miljö, liv, idéer" i Ellen Key, *Hemmets århundrade,* Stockholm 1976, s. 11–59; Lagergren 1999, s. 61–89. Se även antologin Ulla Wikander (red), *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*, Stockholm 1994, i synnerhet bidraget Ulla Manns, "Kvinnofrigörelse och moderskap. En diskussion mellan Fredrika-Bremer-förbundet och Ellen Key" i Ulla Wikander (red), *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*, Stockholm 1994, s. 51–79.

[93] Forskarna strider om var begreppet har sina rötter och vad begreppet har för betydelse för tolkningarna av det svenska samhällets utveckling. Idéhistorikerna Mikael Hallberg och Tomas Jonsson, knutna till projektet *Arbetarrörelsen och språket*, menar att begreppet folkhem för första gången användes av bondepolitikern Alfred Petersson i Påboda i ett tal 1909, Hallberg & Jonsson 1993, s. 17–19. Se även Mikael Hallberg & Tomas Jonsson, "Per Albin Hansson och folkhemsretorikens framväxt" i Erik Åsard (red), *Makten, medierna och myterna. Socialdemokratiska ledare från Branting till Carlsson*, Stockholm 1996, s. 127 f. Historikern Samuel Edqvist anger folkhögskoledirektören Teodor Holmberg som den förste. Han lär ha använt begreppet 1906 i ett föredrag på temat svensk nationaldemokrati i Malmö, Edqvist 1999, s. 80. Om folkhemsbegreppets ursprung, se även Götz 2000, s. 207. Jfr Trägårdh 1996, s. 299–302 (om folkhemsbegreppet). Idéhistorikern Henrik Björck har däremot hittat det första bruket av begreppet folkhem hos Zacharias Topelius 1893, Henrik Björck, "Till frågan om folkhemmets rötter. En språklig historia" i *Lychnos* 2000 (2000a), not 8, s. 168, se även Henrik Björck, "Före folkhemmet" i *DN* 5/9 –00 (2000b).

[94] Hallberg & Jonsson 1993, s. 17. För Manfred Björkquist och folkkyrkan, se Alf Tergel, *Ungkyrkomännen, arbetarfrågan och nationalismen 1901–1911*, Stockholm 1969.

som en benämning på platser där fattiga arbetare kunde läsa böcker och tidningar. Ett exempel är Adolf Fredriks folkhem i Stockholm, som grundades 1896.[95] Statsvetaren Fredrika Lagergren pekar i sin analys av vad hon definierar som folkhemsideologin på dess rötter i Rudolf Kjelléns och Ellen Keys tänkande, och hur denna ideologi redan genom det proportionella valsystemet 1907 och Socialstyrelsens grundande 1912 inlemmades i institutionerna. Denna folkhemsideologi menar hon stod för nationell samling och social trygghet.[96] Idéhistorikern Henrik Björck kritiserar hennes tillvägagångssätt och menar att hon bortser från ett faktiskt språkbruk då hon sönderdelar metaforen i folk och hem för att nå det hon menar vara de underliggande kognitiva modellerna.[97] Lagergren ser därmed enbart de utvecklingslinjer hon från början har valt ut och bortser från att det i folkhemsbegreppet även fanns andra tolkningsmöjligheter.

Folkhemmet får som metafor sin kraft från det symbolvärde både hem och folk har, men också av de associationer som det sammansatta ordet i sig gav i sin samtid. I det folkhem som Per Albin Hanssons refererar till i sitt välkända tal från 1928 skulle den jämlika familjen bo, en idealiserad familj utan auktoriteter och syskongräl. Mer specifik än så blir han inte. Den goda modern som i Ellen Keysk anda skulle se till att samarbete och hjälpsamhet rådde fick inget explicit utrymme,[98] och egentligen ingen annan form av föräldraroll heller. Nationellt moderskap i Per Albin Hanssons version var inte utmejslat. Det fanns utrymme för tolkningar i olika riktningar, vilket bland annat Yvonne Hirdman har visat. Det socialdemokratiska kvinnoförbundet utnyttjade till exempel detta i sin tidskrift *Morgonbris,* som ivrigt förespråkade en rationell husmoderlighet,[99] som också kan ses som en variant av ett nationellt moderskap. Men det finns även andra tolkningar av ett nationellt moderskap inom ramen för folkhemmet, sett som en svensk nationell gemenskap. Alla tolkningarna är relevanta för att förstå varför folkhemmet fick en så stor genomslagskraft som symbol för svensk nationell gemenskap.

---

[95] Henrik Björck utreder hur dessa folkhem kan förstås mot bakgrund av en social integrationsvilja och en bred socialliberal tradition, Björck 2000a, s. 166. Se även Lagergren 1999, s. 51 f. och Trägårdh 1996, s. 299–303. Svenska folkförbundets samlingslokaler kallades också för Folkets hem, "Folkets hem" (Cecilia Milow) i *Svenska Folkviljan* 1/5 1908. Cecilia Milow skriver i artikeln följande om folkets hem: "Må vårt samfällda arbete i och utom våra folkhem sträcka sig vidtfamnande till alla svenska hem, enande dem i en gemensam, stark och offervillig fosterlandskärlek." Svenska folkförbundet skapades 1906 som ett antisocialistiskt och nationalistiskt försök att samla svenska arbetare och var en bland flera grupper som genom fosterlandskärlek ville bekämpa klasshat och socialism, se Strahl 1983, s. 28–31, 88–90.

[96] Lagergren 1999.

[97] Björck 2000a, s. 139–141.

[98] Mall Mölder Stålhammar, *Metaforernas mönster i fackspråk och allmänspråk*, Stockholm 1997, s. 98.

[99] Hirdman 1989; Yvonne Hirdman, *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier*, Stockholm 1992, s. 85–102.

Modernitet

Modernitet är central för förståelsen av både en nationell diskurs och en hem- och familjediskurs och i synnerhet för sammanvävningen av dem båda i Sverige. De uttryck för moderniteten som är av relevans i detta sammanhang är framför allt förändringen av tidsuppfattningen och förändringar i relationen mellan det som uppfattas som privat och offentligt. Man skulle också kunna se modernitet som en övergripande diskurs som består av bland annat rationalisering, förvetenskapligande och professionalisering.[100]

Modernitet är ett begrepp som ofta används utan precision. I begreppet brukar inbegripas individens lösgörande från traditionen, samhällets differentiering, politisk jämlikhet och ständiga uppfinningar och förändringar. Allt detta förknippas med kapitalism, industrialism, sekularisering, urbanisering och ett rationellt tänkande.[101] Ofta ses moderniteten som en motpol till det traditionella samhället och blir då en del av en dikotomisering i syfte att periodisera samhällsomvandlingarna. Tönnies begrepp "Gemeinschaft" och "Gesellschaft" är ett uttryck för samma vilja att ställa en stillastående traditionell gemenskap mot ett föränderligt modernt samhälle. De klassiska moderniseringsteorierna från 1950-talet, företrädda av bland andra Talcot Parson, byggde vidare på synen att det traditionella och moderna var relativt slutna kategorier. Det fanns bara en moderniseringsväg. Dessa framgångsteorier har på senare tid blivit kritiserade för att vara mekaniska. I stället har nya moderniseringsteorier framförts som inte uppfattar det traditionella och det moderna som varandra uteslutande kategorier.[102] Dessa teorier utgör grunden för analysen i denna studie.

Moderniseringen rymmer både ekonomiska, politiska och sociala förändringar och är inte någon enkel och förutsägbar utveckling. Den innehåller många olika aspekter som rör sig i skiftande hastighet på olika nivåer i

---

[100] Jfr Edling 1996, s. 16.

[101] För denna definition, se Barbara L. Marshall, *Engendering Modernity. Feminism, Social Theory and Social Change*, Oxford 1994, s. 7. Om det eviga nuet och moderniteten, se även Felski 1995, s. 169 f.

[102] För en diskussion om de klassiska moderniseringsteorierna, se Thörn 1997, s. 22–25. Se även till exempel Norbert Götz, "Die Modernisierungstheorien schlagen zurück. Diskussionsstand kulturwissenschaftliche Anwendung und das Beispiel des Nationalismus" i Bernd Henningsen & Stephan Michael Schröder (Hrsg), *Vom Ende der Humboldt-Kosmen. Konturen von Kulturwissenschaft*, Baden-Baden 1997, s. 151–173; Hettne, Sörlin & Østergård 1998, s. 42–55. Dessa nya teorier kan med ett ord kallas för reflexiva moderniseringsteorier. Exempel på företrädare är Ulrich Beck och Anthony Giddens, se Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash, *Reflexive Modernization. Politics, Tradition, and Aesthetics in the Modern Social Order*, Oxford 1994; Anthony Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism. Vol. 2 The Nation-State and Violence*, Cambridge 1985; Anthony Giddens, *Modernitetens följder*, Lund 2000, se särskilt s. 15. Giddens har dock blivit kritiserad för att ha tagit för lite hänsyn till genusdimensionen, se till exempel Marshall 1994, s. 17–20.

samhället. Människor som arbetar för en politisk modernisering och för ett demokratiskt genombrott behöver till exempel inte vara förespråkare för en mer ekonomisk modernisering med en ökad industrialisering. Modernitet en påverkar också sättet att tänka, vilket är betydelsefullt eftersom den ökade sekulariseringen och uppkomsten av ett instrumentellt rationellt tänkande är viktiga komponenter i konstruktioner av nationell gemenskap.[103] Nationalismens uppkomst kan till exempel ses som en ersättare för religionen som den ideologiska basen i samhället. Benedict Anderson jämför också nationalism med religiösa system, eftersom båda uppehåller sig vid död och odödlighet.[104] Den tyske historikern Reinhart Koselleck talar om att skillnaden mellan människans erfarenhetsrum och hennes förväntningshorisont har ökat på grund av modernitetens genombrott. I det moderna samhället bygger förväntningarna inte enbart på erfarenheten och detta påverkar i sin tur världsuppfattningen. Förändringar blir inte bara i större utsträckning möjliga utan även önskvärda.[105]

Här är det på sin plats att kort säga något om skillnaden mellan modernisering och modernitet. I begreppet modernisering läggs en fortlöpande process, medan moderniteten är ett tillstånd, det moderna nu som man befinner sig i, det vill säga ett slags erfarenhetsform som vi alla lever i. Varje epok har sin modernitet. Liksom det finns olika processer inblandade i moderniseringen har moderniteten olika sidor som sällan är i fas med varandra.[106]

---

[103] Se till exempel Bo Stråth, *Folkhemmet mot Europa. Ett historiskt perspektiv på 90-talet*, Stockholm 1993, kapitel 2. Nils Edling menar i sin avhandling att det är viktigt att skilja på den ekonomiska och politiska moderniseringen. Han hänvisar till historikern Torbjörn Nilsson, *Elitens svängrum. Första kammaren, staten och moderniseringen 1867–1886*, Stockholm 1994, kap 12 och Sörlin 1988, s. 159–60, se Edling 1996, s. 31. Se även Thörn 1997, s 42–46. Han diskuterar också moderniseringens olika dimensioner och reflexiviteten. Han talar om ekonomisk, teknisk, politisk och kulturell modernisering.

[104] Anderson 1993, s. 23.

[105] Reinhart Koselleck, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, Cambridge, Mass. 1985, s. 276. Jfr Giddens 2000, s. 15 –17.

[106] Se till exempel Thörn 1997, s. 35 för denna distinktion. Se även Håkan Arvidsson, Lennart Berntson & Lars Denick, *Modernisering och välfärd. Om stat, individ och civilt samhälle i Sverige*, Stockholm 1994, s. 42–48, där skillnaden mellan modernitet och modernisering diskuteras.

För att kunna använda modernitet som analysredskap bör det därför spaltas upp.[107] Filmvetaren Ben Singer påpekar i en artikel om modernitet att han ser minst fyra dimensioner av det vi kallar modernitet. I den första uppfattar han det som ett moraliskt och politiskt begrepp som ger oss möjlighet att ifrågasätta och diskutera alla värderingar. I den andra är modernitet ett kognitivt begrepp som pekar på den instrumentella rationaliteten som den intellektuella tolkningsramen. I den tredje dimensionen fungerar det som ett socioekonomiskt begrepp som behandlar teknologiska och sociala förändringar i människors materiella värld och i den fjärde ett neurologiskt begrepp som visar på de ständiga stimuli som den urbana miljön utsätter den moderna människan för.[108] Dessa dimensioner av moderniteten är förvisso sammankopplade, men för att begreppet ska bli meningsfullt att använda analytiskt måste man som forskare vara medveten om i vilka sammanhang man refererar till vilken dimension. Analysen i denna avhandling rör de två första dimensionerna, där modernitet framför allt laddas med moralisk, politisk och kognitiv mening.

Modernitetsbegreppet är emellertid ofta könskodat. I modernitetens idévärld är den manlige individen skapad i en samhällelig kontext medan kvinnan och hemsfären ses som pre-social, närmare naturen eller som samhällets embryo. Därmed blir modernitet manligt kodad.[109] Samtidigt är moderniteten med dess ökade individualism också källan till kvinnoemancipationen, vilket gör att relationen mellan genus och modernitet är synnerligen komplicerad.[110] Eller som den australiensiska historikern Glenda Sluga uttrycker det:

---

[107] Sven-Eric Liedman försöker att lösa problemen med modernitetens fram- och baksida genom att införa begreppen hård och mjuk upplysning. Den hårda upplysningen innefattar den tekniska, ekonomiska och administrativa utvecklingen, medan den mjuka upplysningen handlar om etik, konst, religion och den vetenskapliga världsbilden. Den hårda upplysningen kan alldeles utmärkt fungera utan den mjuka och Liedman menar att de hårda delarna fortfarande är aktuella medan den mjuka upplysningen inte alls har utvecklats som upplysningsmännen hade tänkt det. Se Sven-Eric Liedman, *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*, Stockholm 1997, s. 26–47. Han jämför också här den hårda och den mjuka upplysningen med de marxistiska begreppen bas och överbyggnad.

[108] Ben Singer, "Modernity, Hyperstimulus, and the Rise of Popular Sensationalism" i Leo Charney & Vanessa R. Schwartz (ed), *Cinema and the Invention of Modern Life*, Berkeley 1995, s. 72. Jfr även Thörn 1997, s. 42–46.

[109] För en feministisk kritik av begreppet modernitet, se till exempel Marshall 1994. Se även Thörn 1997, s. 31 f.

[110] Jfr Joan W Scott, "Kvinnor som bara har paradoxer att erbjuda: fransk feminism 1789–1945" i *Häften för kritiska studier* 1993:4, s. 6–17. Se även Scott 1988b, s. 174 f. Lynn Hunt polemiserar emellertid mot detta negativa synsätt på upplysningsidealen och menar att den liberala politiska teorin trots allt har något att erbjuda feminister. Exkluderandet av kvinnor var inte teoretiskt nödvändigt. Tvärtom underströk den liberala ideologin det problematiska i att kvinnor var exkluderade. Se Lynn Hunt, *The Family Romance of the French Revolution*, London 1992, s. 202 f.

> The French Revolution's invocation of universal rights was the inspiration for the inclusion of women in the modern state as citizens, but the structural and discursive enforcement of sexually differentiated public/private divide meant that the constitutional formalisation of citizenship was also the basis of women's legal exclusion from the nationally defined bourgeois public sphere.[111]

Litteraturvetaren Rita Felski visar också på tvetydigheten i relationen mellan genus och modernitet kring sekelskiftet 1900. Kvinnan stod inte bara utanför, hon representerade också modernitetens sämsta sidor, det vill säga irrationalitet och konsumism.[112] Men i kvinnors visioner av det moderna samhället blev sammankopplingen mellan kvinnlighet och modernitet mindre negativ.[113] Denna komplexa relation mellan genus och modernitet framträder under hela 1900-talet och är en viktig insikt för mitt projekt. Nation och modernitet är intimt förknippade, och deras genuskonstruktion är inte entydig.

Det ligger i en nationell gemenskaps karaktär att blicka både bakåt och framåt, vilket också får betydelse för genuskonstruktionen eftersom framtiden och förändringen ofta definieras som manlig, medan evigheten kodas kvinnlig. Nationalism har av ett flertal forskare kallats för det modernas Janusansikte. Den kan utnyttjas både i frigörande och förtryckande syfte, beroende på hur den används och vilka delar som poängteras.[114] Den nationella tidsuppfattningen är också central för förståelsen av hur en nationell diskurs och olika typer av nationalism fungerar. En nation är både förankrad i forntid, nutid och framtid, och spänningarna mellan den kontinuitet som en nation sägs utgöra och de ständiga förändringar som moderna samhällen genomlever, är betydelsefull för konstruktionen av genus. Genus är en viktig komponent eftersom nationen och dess tidsuppfattning ofta genuskodas så att kvinnligheten får stå för det eviga och traditionella, det vill säga den befinner sig bortom moderniteten.

Det socialdemokratiska folkhemsprojektet uppfattas ofta som ett ut-

---

[111] Sluga 1998, s. 93.

[112] Felski 1995, s. 1–10.

[113] Felski 1995, s. 11–34. Nina Björk diskuterar i *Sireners sång. Tankar kring modernitet och kön*, Stockholm 1999, relationen mellan kön och modernitet på ett liknande sätt som Felski. Hon lyfter särskilt fram den konsumerande och estetiserande sidan av moderniteten och menar att det är den som ofta förknippas med kvinnan men som allt för ofta glömts bort. Hon går dessutom fram till nutid.

[114] Homi K. Bhabha, "Introduction: Narrating the Nation" i Homi K Bhahba (ed), *Nation and Narration*, London 1990, s. 1–7; Tom Nairn, *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*, London 1977, s. 348. Se även Hall 1998, s. 23. Norbert Götz visar i en artikel hur man med reflexiva moderniseringsteorier kan hantera denna inneboende spänning i nationalismer, se Götz 1997, s. 168–171.

tryck för modernitet och som en viktig del i konstruktionen av en nutida svensk nationell identitet.[115] Stockholmsutställningen 1930 och funktionalismen tolkas till exempel av ett flertal forskare som symboler för det socialdemokratiska folkhemsprojektet och som ett uttryck för en ny svensk modern nation.[116] Filmvetaren Per Olof Qvist, som studerat svensk 30-talsfilm, ifrågasätter dock denna bild där 1930-talet görs till modernitetens genombrott i Sverige. Han hävdar att Stockholmsutställningens modernitet och rationalitet inte fick ett sådant totalt genomslag i samhället som många forskare menar. Snarare kan en ambivalent inställning till moderniteten märkas i de samtida filmerna. Det som är påfallande i filmerna är att det moderna blandas med en vördnad för traditionen. Det traditionella måste accepteras innan man kan tillgodogöra sig det nya, vilket Qvist också tolkar som ett sätt att hantera de allt snabbare samhällsomvandlingarna.[117] Min tes är att den tvetydighet Qvist hittar i svensk 1930-talsfilm även framträder i till exempel samtida veckopress och de uttryck för nationell gemenskap som manifesteras där. Genom en undersökning av ett sådant material kan förhoppningsvis samma tvetydighet till moderniteten som Per Olof Qvist uppmärksammat synliggöras och komplexiteten i de nationella föreställningarna och genuskonstruktionerna framträda.

Yvonne Hirdman visar att moderniseringen av familjen och hemmet blev en viktig del av visionen av ett nytt svenskt samhälle på 1930-talet. Alva Myrdal och andra så kallade sociala ingenjörer eftersträvade den individualiserade kamratfamiljen som bands samman av gemensamma fritidsintressen snarare än av någon helig och mystisk familjekänsla, där modern skulle stå som garant för stabiliteten. Rötterna till folkhemsvisionen förlägger Hirdman till de socialistiska utopiska tänkarna kring sekelskiftet.[118] Yvonne

---

[115] Socialdemokraternas folkhemsvision blev från och med 1930-talet förknippad med nationella intressen och socialdemokraternas hegemoni i politiken förklaras av många forskare på detta sätt. Se till exempel Göran Therborn, "Nation och klass, tur och skicklighet" i Per Thullberg & Kjell Östberg (red), *Den svenska modellen*, Lund 1994, s. 61–63. Etnologerna Orvar Löfgren, Jonas Frykman och Billy Ehn talar om försvenskningen av Sverige och hur moderniteten från 30-talet har blivit identisk med den svenska nationella identiteten, Ehn, Frykman & Löfgren 1993.

[116] För betoningen av modernitet i den svenska självbilden, se Ruth 1984, s. 53–97; Larsson 1994; Nilsson, 1991, s. 59–99, han behandlar Stockholmsutställningen på s. 67–72; Nilsson 1994, Linde-Laursen 1995, s. 131–137, där han skriver om Stockholmsutställningen och Ehn, Frykman & Löfgren 1993. Även forskare som påpekar den socialdemokratiska folkhemsvisionens likhet med de ungkonservativas vision i början av 1900-talet påpekar just modernitetens och socialdemokraternas pådrivande roll i moderniseringsprocessen, se exempelvis Göran Dahl & Conny Mithander, "Folkhemmet – en gammal högeridé" i *SDS* 22/1 1998 och Göran Dahl & Conny Mithander, "Den 'svenska modellen' var inte särskilt originell" i *SDS* 12/2 1998. Jfr Lagergren 1999.

[117] Per Olov Qvist, *Folkhemmets bilder. Modernisering, motstånd och mentalitet i den svenska 30-talsfilmen*, Lund 1995, i synnerhet s. 155, 250–255.

[118] Hirdman 1989.

Hirdmans analys är intressant och viktig, men hon bortser i det närmaste helt från folkhemmets konservativa konnotationer. För att få en bredare förståelse av folkhemsvisionens genomslagskraft i föreställningar om svensk nationell gemenskap bör man inte enbart ta hänsyn till arvet från de utopiska socialisterna. Även folkhemmets andra sida, den mer romantiska och samhällsbevarande, måste uppmärksammas.[119]

Utgångspunkten i avhandlingen är alltså att folkhemmet inte enbart ska uppfattas som socialdemokratiskt och kopplas till modernitet. Jag ser folkhemmet som en benämning på en svensk kulturell gemenskap som har djupare rötter i svensk historia än 1930-talet, då uttrycket blev vanligt. Det fanns andra visioner om folkhemmet som socialdemokraterna både tog avstamp ifrån och påverkades av.[120] Utifrån ett sådant antagande blir det viktigt att även analysera hur konstruktioner av gemenskaper såg ut bland grupper och i sammanhang som vanligtvis inte förknippas med socialdemokratin.

Användningen av folkhemmet som symbol för nationen visar tydligt hur den privata och offentliga sfären begreppsmässigt flätas samman. Distinktionen mellan privat och offentligt är emellertid central för de flesta teorier om modernitet. Kvinnligheten förknippas med den privata sfären, medan offentligheten kodas manligt, vilket får som resultat att nationen framför allt ses som en manlig angelägenhet. Samtidigt visar just bruket av hemmet som metafor för nationen att begreppsparet privat och offentligt inte är okomplicerat att använda som analytiskt redskap. Hemmet kopplas till den privata sfären och används som metafor för nationen, som representerar offentligheten.[121] Gränserna mellan det privata och det offentliga är

---

[119] Jag är inte ensam om denna infallsvinkel, se till exempel Lagergren 1999, för hennes kritik av Hirdman, se s. 21. Broberg & Tydén lyfter fram folkhemmets dubbelhet genom att poängtera både rashygienens romantiska sida, där en idealisering av bondeklassen var central, och dess rationella vetenskapstilltro, se Gunnar Broberg & Mattias Tydén, *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*, Stockholm 1991. Se även Hallberg & Jonsson 1993.

[120] Se till exempel Hallberg & Jonsson 1993; Lagergren 1999. Flera andra forskare betonar detta konservativa arv, men poängterar snarare brottet än kontinuiteten, se till exempel Larsson 1994 som också tar upp det konservativa arvet, men samtidigt betonar det fundamentala brottet i och med första världskrigets slut, se i synnerhet kapitel 4. Jfr Lövgren i Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 50 f. Han påpekar att de gamla fosterländska symbolerna blev obrukbara efter sekelskiftet. Jfr även Henrik Björk, som menar att om man analyserar historien om folkhemmet måste man gå längre bakåt i tiden än 1930-talet och att även alternativ till socialdemokratin måste studeras, Björk 2000a, s. 166 f.

[121] Frågan kan också ställas om begreppsparet över huvudtaget är relevant i historisk forskning. Karen V. Hansen, "Rediscovering the Social: Visiting Practices in Antebellum New England and the Limits of the Public/Private Dichotomy" i Jeff Weintraub & Krishnan Kumar (ed), *Public and Private in Thought and Practice. Perspectives on a Grand Dichotomy*, Chicago, Ill. 1997, s. 268–302 försöker komma från dikotomiseringen genom att i stället införa begreppet det sociala.

dock sällan tydliga i samtiden, utan flyttar sig ständigt. Därmed blir samtidens olika uppfattningar om privat och offentligt av relevans för avhandlingens undersökningar.

Jürgen Habermas beskriver uppkomsten av en ny offentlighet på 1700-1800-talen, den borgerliga offentligheten, som han ser som ett uttryck för moderniteten. Den nya borgerliga offentligheten befann sig mellan marknaden och staten, och kom till uttryck på kaféer och i salonger, mötesplatser där det rationellt-kritiska resonemanget kunde frodas.[122] I denna grupp var alla jämbördiga och den status man besatt förvärvades genom de rationella argument man frambringade för sin sak. Därmed formades en allmän vilja som delades av alla och också var "sann", det vill säga den enda riktiga. Denna indelning i olika sfärer förändrades emellertid på 1800- och 1900-talen.[123]

Habermas idéer är tänkvärda, men han har också fått kritik, bland annat för att han inte tillräckligt skiljer mellan en empirisk och en normativ nivå, för att han inte diskuterar den exkludering av till exempel kvinnor som har blivit inbyggd i begreppet, för en allt för negativ hållning till massmedia och för att han inte tillräckligt tar hänsyn till att det finns flera olika typer av offentligheter också i det moderna samhället.[124] Flera forskare påpekar att franska revolutionen, trots sina universella frihetskrav, exkluderade kvinnor från den offentliga sfären. Den republikanska offentliga sfären konstruerades i motsats till en mer kvinnovänlig aristokratisk salongskultur.[125] Trots detta menar jag att Habermas offentlighetsbegrepp är fruktbart, även om insikten om att det fanns och finns flera olika typer av offentlighet är ovärderlig. Men dessa offentligheter samverkar, påverkar varandra och konstrueras i relation till det privata. Gränserna mellan det som uppfattas som offentligt och privat är inte fasta, utan föränderliga över tid och rum. En

---

[122] Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentlig" i det moderna samhället*, Lund 1984, s. 26–41.

[123] Habermas 1984, s. 105–117.

[124] För denna kritik se till exempel antologin Craig Calhoun (ed), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, Mass. 1994. I synnerhet följande bidrag: Craig Calhoun, "Introduction: Habermas and the Public Sphere", s. 1–48; Nancy Fraser, "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy", s. 109–142; Mary P. Ryan, "Gender and Public Access: Women's Politics in Nineteenth-Century America", s. 259–288 och Geoff Eley, "Nations, Publics, and Political Cultures: Placing Habermas in the Nineteenth Century", s. 289–339. Se även Joan B. Landes, "The Public and the Private Sphere: A Feminist Reconsideration" i Johanna Meehan (ed), *Feminists Read Habermas. Gendering the Subject of Discourse*, New York 1995, s. 91–116. Se även Marshall 1994, s. 138–145.

[125] För kvinnors exkludering från offentligheten i samband med franska revolutionen, se till exempel Joan B. Landes, *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*, Ithaca 1988. Se även Lynn Hunt, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*, London 1986, som bland annat tar upp hur manligt kodade symbolerna var i samband med Franska revolutionen.

person behöver inte heller enbart delta i en enda offentlighet och skilda offentligheter kan överlappa varandra.[126]

Habermas kan ses som en representant för en "republican-virtue"-modell som uppfattar den offentliga sfären i termer av politisk gemenskap och medborgarskap. Denna sfär är skild från både marknaden och den administrativa staten. Deltagande är här ett nyckelbegrepp. Det finns emellertid också andra sätt att använda begreppet privat och offentligt på. Gemensamt för dem alla är att modern och familjen alltid inkluderas i den privata sfären.[127] Under den undersökta perioden debatterades också denna privata sfär ingående i olika offentligheter. Men den privata sfären gjordes även i form av familj och hem till symbol för nation och samhälle.

Så som jag använder begreppet offentlighet har det ett flertal dimensioner. Ett traditionellt politiskt samtal bedrivs, skvaller sprids, men också delar av det som tidigare räknades till den privata sfären offentliggörs. Denna sammanblandning av privat och offentligt är vad Habermas beskriver som den borgerliga offentlighetens förfall. Från att ha varit resonerande i en rationell-kritisk anda blir den borgerliga offentligheten allt mer konsumerande.[128] Habermas anser när han talar om den borgerliga offentlighetens förfall att reklamens värld överförs till politiken. Allting går att sälja med mördande reklam, även ett dåligt politiskt förslag. Media blir ett sätt att manipulera massorna. Habermas menar att man kan tala om en refeodalisering av offentligheten: "Publiciteten efterhärmar den aura av prestige och övernaturlig auktoritet som den representativa offentligheten en gång utstrålade."[129]

Att tala om en refeodalisering och en manipulering genom media är emellertid lite förenklat. Att styra människor är inte en så okomplicerad process. De bilder och texter de mottar fyller och tolkar de med mening av skiftande slag som inte alltid behöver överensstämma med det som skaparen av bilden eller texten hade tänkt sig.[130]

---

[126] För denna kommentar, se till exempel Fraser 1994, s. 127.

[127] Jeff Weintraub, "The Theory and Politics of the Public/Private Distinction" i Jeff Weintraub & Krishnan Kumar (ed), *Public and Private in Thought and Practice. Perspectives on a Grand Dichotomy*, Chicago 1997, s. 10–16. Han räknar upp tre andra sätt att använda begreppen privat och offentligt i forskningen. 1) En liberal-ekonomisk modell där kategorierna privat och offentligt ses som det samma som marknad och statlig administration; 2) De som ser den offentliga sfären som en sfär "of fluid socialbility". Exempel på företrädare är Philippe Ariès, Jane Jacoby och Richard Sennett; 3) En inriktning, framför allt inom feministiska analyser, där det privata likställs med familjen (vilket också är fallet i perspektiv två) och där marknaden och allt annat blir den offentliga sfären. Detta perspektiv försöker komma bort från nedvärdering och osynliggörande av den privata sfären. Weintraub menar dock att det här finns en risk för förenkling och att man glömmer att det finns delar av privat/offentligt-dikotomin som inte är direkt kopplade till könet. Se Weintraub 1997, s. 7.

[128] Habermas 1984, s. 206–232.

[129] Habermas 1984, s. 247–250, citatet s. 250, se även s. 256 f.

[130] Jfr John Fiske, *Understanding Popular Culture*, Boston 1989 och John Hartley, *Popular*

Den representativa offentligheten existerade, enligt Habermas, ursprungligen under feodalismen, där aristokratin presenterade sin makt för undersåtarna genom olika former av skådespel.[131] Den representativa offentlighet Habermas beskriver försvann emellertid på 1600–1700-talen, för att på nytt ersättas av en tydlig uppdelning mellan den privata och offentliga sfären, varefter den borgerliga offentligheten etablerades.[132]

Även på 1900-talet är det dock meningsfullt att tala om en representativ offentlighet. Den har naturligtvis ändrat karaktär jämfört med den feodala representativa offentligheten. På 1900-talet deltog också kungligheter och andra celebriteter i väl regisserade evenemang som handlade om att överföra glans och prestige. Detta gällde till exempel statsbesök och öppnandet av utställningar. Makten var inte längre direkt, men i den prestige och den uppmärksamhet som media tillskrev dessa personer fanns klara maktaspekter.[133] Media, både dagstidningar och veckotidningar, förmedlade och skapade denna representativa offentlighet.

Genus

Att genus är ett centralt analytiskt begrepp i avhandlingen innebär att relationen mellan kvinnligt och manligt fokuseras och att genuskodningen av olika nationella fenomen uppmärksammas. Nationellt moderskap som en manifestation av just mötet mellan en nationell diskurs och en hem- och familjediskurs ska således ses som ett exempel på hur föreställningar om nation och genus interagerade, samtidigt som förändringar i tolkningarna av moderskapet också kan härledas till moderniteten.

Genus uppfattar jag, i likhet med Joan W. Scott, som ett tankeredskap för att kunna nå kunskap om hur manlighet och kvinnlighet konstrueras. Denna kunskap är relativ och den går enligt henne inte att separera från hur samhället organiseras.[134] Att se genus som relationellt innebär att kvinnlighet konstrueras i förhållande till manlighet och att dessa aldrig kan analyseras separat. Nationen personifieras ofta i form av en kvinna, till exempel moder Svea, medan det yttre försvaret av nationen är förbehållet männen. Fokus i avhandlingen ligger visserligen på ett nationellt moderskap och därmed på konstruktionen av kvinnlighet, men jag strävar efter att sätta den i relation även till konstruktionen av manlighet.

Scott delar in definitionen av genus i två delar. I den första konstituerar genus sociala skillnader mellan könen. Genus består i denna del av fyra ele-

Reality. Journalism, Modernity, Popular Culture, London 1996 som lyfter fram att även till synes konservativa och reaktionära texter kan tolkas subversivt och radikalt.

[131] Habermas 1984, s. 15–23.

[132] Habermas 1984, s. 19–41.

[133] Jfr Ingvar Holm, *Politik som teater. Från Bastiljen till Helgeandsholmen*, Stockholm 1991.

[134] Joan W. Scott, *Gender and the Politics of History*, New York 1988 (1988b), s. 2 och 10.

ment som interagerar med varandra. Det första elementet innehåller kulturella symboler som ofta är både mångfaldiga och motstridiga, till exempel myter om ljus och mörker eller Eva och Maria som symboler för kvinnlighet. Det andra inbegriper normativa begrepp som tolkar symbolerna och ger dem mening i olika riktningar. Dessa begrepp uttrycks till exempel i religiösa föreskrifter, utbildningsdoktriner och vetenskapliga utsagor. Det tredje elementet består av sociala institutioner och organisationer. En analys av dessa behandlar politiken och dess implikationer. Slutligen lyfter Scott fram subjektets identitet som en viktig aspekt i analysen.[135] Genus i denna avhandling inbegriper framför allt de två första elementen, det vill säga symbolerna och den normativa tolkningen av dessa. Nationellt moderskap kan ses som en kulturell symbol fylld av myter om moderskapets "sanna" karaktär. Olika grupper och föreningar tar ett symboliskt nationellt moderskap i anspråk och skapar normer som tolkar kvinnans och moderns relation till nationen.

I den andra definitionsdelen ser Scott genus som ett grundläggande sätt att beteckna maktrelationer. Scott menar att om den sociala relationen blir annorlunda svarar detta mot en förändring av makten och tvärtom. Genus är, enligt Scott, inte det enda fält där detta kan studeras, men hon anser att genus är en viktig manifestation av makt. Dessa två delar är relaterade till varandra, men måste analytiskt hållas isär.[136]

---

[135] Scott 1988b, s. 43 f.

[136] Scott 1988b, s. 42–45. Yvonne Hirdman har med kategorin genus i fokus skapat en genussystemteori. Hon menar, liksom Scott, att genus inte bara är påhängt en biologisk kropp, utan att biologi och sociala förväntningar har smält samman. Dessutom menar hon att genus skapas genom en process och att det finns en hierarki inbyggd. För att ordna verkligheten mellan män och kvinnor skapas det en genusordning. Hirdman kallar detta för ett genuskontrakt. Detta genuskontrakt finns på flera olika nivåer: 1) metafysisk nivå; 2) social institutionell nivå och 3) individnivå. I *varje* (min kurs.) samhälle menar Hirdman dessutom att det finns två logiker: 1) könens isärhållande och 2) att mannen är norm. Detta kallar hon för den "järnhårda genuslagen". Hon anser också att genussystemet är den grundläggande ordningen i alla maktrelationer. Förändring kan, menar Hirdman, ske genom att logikerna både kan tänkas och levas bort, och när och hur detta inträffar hittar forskaren i empirin, se Yvonne Hirdman, "Genussystemet" i *Demokrati och makt i Sverige*, Maktutredningens huvudrapport SOU 1990:44, s. 76–80. Även om Hirdman är inspirerad av ett poststrukturalistiskt sätt att tänka kritiserar hon det för att inte diskutera kopplingen mellan diskursiv makt och social praktik. Det är detta hon försöker lösa med sin genussystemteori. Hennes universalistiska anspråk och hennes sätt att använda genussystemet på det konkreta materialet gör dock att jag uppfattar hennes teori som en mer sofistikerad variant av patriarkatsteorierna. Christina Carlsson Wetterberg har också kritiserat Hirdman för hennes systemteori utifrån ett aktörsperspektiv. Hon förespråkar ett mer handlingsinriktat perspektiv med utgångspunkt i begreppet identitet. Se Christina Carlsson Wetterberg, "Från patriarkat till genussystem – och vad kommer sedan?" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1992:3, s. 34–48, särskilt s. 36 där hon jämför Hirdman och Heidi Hartman. Jfr även Hagemanns kritik av Hirdman, Hagemann 1994, s. 20–23 och vad Bente Rosenbeck skriver om social konstruktionsteori, Bente Rosenbeck, *Kroppens politik. Om køn, kultur och videnskab*, København 1992, s. 89–111.

Utgångspunkter – en sammanfattande diskussion

Sammanfattningsvis utgår jag från att både en nationell diskurs och en hem- och familjediskurs var starka under 1900-talets första hälft. Genom att uppmärksamma dessa diskursers sammanvävning belyses nationella föreställningar och deras relation till konstruktioner av genus. Modernitetens betydelse för interaktionen mellan genus och nation uppmärksammas också.

Tidigare forskning om nationalism och nationell gemenskap har bland annat blivit kritiserad för att ha förbisett genusaspekten.[137] Sammanvävningen av en nationell diskurs och en hem- och familjediskurs har exempelvis bara uppmärksammats sporadiskt. Kritiken har gällt både att tidigare forskning underskattat kvinnors aktiva deltagande i nationella projekt och att den negligerat den nära förbindelse som kan spåras mellan nationalism och konstruktionen av genus. Benedict Andersons uppfattning om nationen som en föreställd gemenskap kritiseras till exempel för att inte ta hänsyn till att män och kvinnor i regel tillskrivs skiftande funktioner i gemenskapen och att män och kvinnor också själva föreställer sig dessa på olika sätt på grund av att de ges skilda uppgifter och roller i det nationella arbetet. Trots denna kritik har många genusforskare i Andersons efterföljd utgått från nationen som en föreställd gemenskap.[138]

Även historikern George L. Mosse, en av de första som uppmärksammade nationalismens nära förbindelse med sexualiteten och därmed konstruktionen av genus, har blivit kritiserad för att enbart se *en* nationalism och *en* sexualitet.[139] Framväxten av nationalismen på 1800-talet sätter han i samband med den uppkomna borgerligheten och den respektabilitet den representerade. Detta påverkade inte bara hur kvinnligheten konstruerades utan

---

[137] Se till exempel *Gender & History* 1993:2, *Feministic Review* 1993:44, Edgren 1996, s 233–256; Sluga 1998; Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall (ed), *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford 2000; Yuval-Davis 1997. För ett skandinaviskt perspektiv, se Anette Warring, *Tyskepiger. Under besættelse og retsopgør*, København 1994 (1994a) och Blom 1994, s 24–65; Blom 1996; Blom 1993, s. 420–439.

[138] Catherine Hall, Jane Lewis, Ketih McClelland & Jane Rendall, "Introduction" i *Gender & History* 1993:2, s. 159. Se även Billie Melman, "Introduction" i Billie Melman (ed), *Borderlines. Genders and Identities in War and Peace, 1870–1930*, New York 1998, s. 5–9; Ruth Roach Pierson, "Nations: Gendered, Racialiced, Crossed With Empire" i Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall (ed), *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford 2000, s. 41 och Edgren 1996.

[139] George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*, New York 1985. För kritiken, se Andrew Parker, Mary Russo, Doris Sommer & Patricia Yaeger, "Introduction" i Andrew Parker, Mary Russo, Doris Sommer & Patricia Yaeger (ed), *Nationalisms & Sexualities*, New York 1992, s. 2 f. Mosse menar dock i introduktionen att både sexualitet och nationalism är historiskt bestämda, se Mosse 1985. Se även Edgren 1996, not 9, s. 236.

även manligheten, vilken han menar är intimt sammankopplad med framväxten av nya heroiska och nationella ideal under 1800-talet.[140]

Tidigare forskning om svensk nationalism och nationell identitet har inte i någon högre grad koncentrerat sig på genus. Etnologerna Orvar Löfgren, Jonas Frykman och Billy Ehn har visserligen uppmärksammat genusdimensionen, men inte grundligare tematiserat den.[141] Nils Edling behandlar också genus när han diskuterar hemideologin, men han tar främst upp genusarbetsdelningen i småbruken kring sekelskiftet 1900.[142] Inte heller svensk kvinno- eller genusforskning har närmare studerat kopplingarna mellan nationalism och kvinnoemancipation[143] eller gjort genusanalyser av svensk nationalism. I nordisk forskning utgör den danska historikern Anette Warring ett undantag då hon behandlar kön och nationell identitet i Danmark under andra världskriget.[144] Ett annat undantag är den norska historikern Ida Blom som är en av de få som grundligare behandlat relationen mellan nationalism och feminism i sina undersökningar av unionsupplösningen mellan Sverige och Norge. Blom gör en skarp analytisk gräns mellan kulturella och politiska komponenter inom nationalismen, samtidigt som hon visar hur nära de hänger ihop i praktiken och hur de flyter samman när sfärerna privat och offentligt börjar göra det i slutet av 1800-talet: "The cultural element becomes political when ties of loyalty are transferred from the family to society, when symbols and traditions give the two genders different functions and associate men most closely with the public sphere." [145] Mannen som familjens överhuvud associerades med nationen medan kvinnan kopplades till nationen via en man. Ida Blom poängterar alltså explicit att en nationell diskurs kopplas samman med en hem- och familjediskurs kring sekelskiftet 1900.[146]

---

[140] Se George L. Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*, New York 1996.
[141] Se Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 269, se även Frykman i Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 152 f.
[142] Edling 1996, s. 332–335. Jfr Johansson 2000, s. 337.
[143] Forskning om detta är dock på väg, se Josefin Rönnbäcks pågående avhandlingsarbete. Hon nämner detta bland annat i en artikel, Rönnbäck 2000, s. 41–43. Stina Nicklasson har i sin avhandling om högerns kvinnor också berört detta i förbigående, Nicklasson 1992. Kvinnor och nationalsocialism har dock i högre grad lockat forskarna, se Helene Lööw, "Tant Brun – män och kvinnor i vit makt världen och i de nationella leden 1930–1992" i *Historisk tidskrift* 1992:4, s. 539–563. Kristina Andersson, idéhistoria, Göteborgs universitet håller på med en avhandling om svenska nationalsocialistiska kvinnor.
[144] Se Warring 1994a. I en artikel i *Dansk Historisk tidskrift* diskuterar hon också teoretiska utgångspunkter, se "Køn, seksualitet og national identitet" i *Historisk tidskrift*, København 1994:2 (1994b), s. 304 där hon poängterar att en diskursorienterad forskning om kön och nation är viktig, men att nation inte enbart är något som existerar i föreställningarna. Social praxis och subjektiva erfarenheter skapar också identiteter. Monika Edgren har behandlat de kunskapsteoretiska implikationerna för olika teoretiska utgångspunkter i forskningen om genus och nation, se Edgren 1996.
[145] Blom 1996, s. 4.
[146] Blom 1996; Blom 1993 och Blom 1994.

1930-talets befolkningspolitik i Sverige har också av en del forskare satts i samband med nationalism[147] och de befolkningspolitiska åtgärderna har bland annat tolkats som uttryck för en nationell diskurs. Men denna har oftast studerats ur ett socialdemokratiskt perspektiv eller ett välfärdsstatsperspektiv.[148] Relationen mellan konstruktioner av genus och nationell gemenskap har därmed inte närmare problematiserats. Ett undantag är Elisabeth Elgáns jämförande analys av abort- och preventivmedelspolitik i Sverige och Frankrike under första hälften av 1900-talet. Hon menar att befolkningspolitiken skapade ett politiskt enande språk i Sverige på 30-talet och att det fick betydelse för hur Sverige uppfattades som nation. I befolkningspolitiken definierade moderskapet kvinnlighet, medan familjeförsörjarrollen blev mannens privilegium.[149]

Men nationella föreställningar skapas och reproduceras inte enbart i en traditionell politisk sfär. Därför är det relevant att analysera dessa även inom andra områden, inte minst i mer vardagliga sammanhang som kan avläsas i exempelvis veckopress och dagspressens familjesidor. För att visa hur diskurserna förankras i någon form av erfarenhet analyserar jag olika gruppers föreställningar om nationell gemenskap. En undersökning av kvinnors egna nationella föreställningar är ett sätt att historicera och kontextualisera diskurserna.[150]

Ida Blom inkluderar både kulturella och mer traditionellt politiska aspekter i sin analys. Därmed blir hennes resultat intressanta även för mina

---

[147] Hatje 1974, s. 171 f.

[148] Se till exempel Hirdman 1989 och Hatje 1974.

[149] Elgán 1994, s 238–255. Jfr Hatje 1974, s. 165. Se även Broberg & Tydén 1991, s. 178–190 och Trägårdh 1990, som också är inne på liknande resonemang, men inte explicit kopplar diskussionen till genuskonstruktionen.

[150] För en kort översikt om internationell forskning om genus och nationalism, se Warring 1994b, s. 301–304. Hon delar in forskningsfältet i fyra huvudgrupper: 1) Genus i olika nationella rörelser i koloniala och postkoloniala länder. Warring anger Beth Baron, "The Construction of National Honour in Egypt", s. 244–255 och Joanna de Groot, "The Dialectic of Gender: Women, Men and Political Discourse in Iran c. 1890–1930, s. 256–268, båda i *Gender & History* 1993:2; 2) Hur de europeiska nationella identiteterna har skapats i det koloniala mötet. I denna grupp placerar Warring in till exempel Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches and Bases. Making Feminist Sense of International Politics*, London 1989. Jag vill även placera Anne McClintock här, se McClintock 1995; 3) All forskning som har gjorts om världskrigens påverkan på konstruktionen av genus, Exempel på denna forskning är Margaret Randolph Higonnet et. al (ed), *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*, New Haven 1987. Nyare forskning på detta tema är Susan R. Grayzel, *Women's Identities at War. Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France During the First World War*, Chapel Hill, N.C. 1999 och Billie Melman (ed), *Borderlines. Genders and Identities in War and Peace, 1870–1930*, New York 1998. I Sverige har bland annat Ulla Wikander skrivit om detta, se Ulla Wikander, *Kvinnoarbete i Europa 1789–1950. Genus, makt och arbetsdelning*, Lund 1999, s. 147–162; 4) Forskning om den europeiska nationalismen och konstruktionen av genus. Warring placerar in George L. Mosse i denna grupp. Andra exempel är Blom 1993; se även Blom 1994 och

undersökningar, men hon har framför allt behandlat tiden fram till första världskriget. Jag vill i min studie gå längre fram i tiden och inkluderar därför både en analys av en mer vardaglig nationalism och en undersökning av kvinnors nationella föreställningar. Därmed kan en ökad kunskap om och förståelse av relationen mellan genus och nation möjliggöras.

Syfte, frågeställningar, disposition och urval

Avhandlingens övergripande syfte är att analysera interaktionen mellan nationella föreställningar, genuskonstruktioner och modernitet under första hälften av 1900-talet och hur allt detta bidrog till att forma föreställningar om verkligheten. Genuskonstruktionerna identifierar jag genom att undersöka hur moderskapet gavs nationella förtecken i skilda sammanhang. I avhandlingen genomförs alltså en analys av nationella symboler och normer under en period innan folkhemmet, som symbol för svensk nationell gemenskap, fick ett mer fast innehåll. Diskurserna kontextualiseras också genom att de kopplas till olika grupper i samhället.

Avhandlingen består av två delar. I den första delen lägger jag tonvikten på hur moderskap symboliskt kan kopplas till nationen i en mer vardaglig nationalism uttryckt exempelvis på dagspressens familjesidor, men även i veckopress. Den andra delen är en fallstudie där jag undersöker hur försvarsvänliga kvinnor använder sig av moderskapet för att skriva in sig i en nationell diskurs. Resultaten av dessa undersökningar sätter jag in i en teoretisk ram med genus, nation och modernitet som begrepp som följer Joan W. Scotts analysnivåer. Även i den första delen undersöker jag emellertid vilka grupper som är bärare av diskurserna, liksom jag i den andra delen inte bara analyserar hur en grupp kvinnor tolkar symboler på en normativ nivå, utan även diskuterar symbolerna i sig. Övergripande frågor är hur moderskapet tolkas i olika föreställningar om en nationell gemenskap och vad detta får för konsekvenser för interaktionen mellan genus och nation.

Tidsmässigt behandlar avhandlingen första hälften av 1900-talet. Under denna period skapades en ny social gemenskap, folkhemmet, och olika ideologiska system ställdes mot varandra. Kvinnor fick rösträtt och behörighetslagarna infördes.[151] Moderskapet diskuterades ur sociala, politiska och kulturella synvinklar. Befolkningsfrågan satte moderskapet i centrum för en politisk diskussion och debatten rörde i stor utsträckning hur kvinnor skulle

---

Blom 1996; Vammen 1992; Berit Berggren, " 'Kvinder selv…' Kvinners nasjonale erfaring" i Anders Linde-Laursen & Jan Olof Nilsson (red), *Nationella identiteter i Norden. Ett fullbordat projekt?*, Stockholm 1991, s. 149–174.

[151] Se Widerberg 1980, s. 66–68, 71.

kunna förena sina olika roller som maka, mor, samhällsmedborgare och förvärvsarbetare.[152] Det var under detta skede som folkhemmet blev en central symbol för svensk nationell gemenskap. Avhandlingens undersökningsperiod slutar vid andra världskrigets utbrott. I och med krigsutbrottet förändras den politiska och kulturella situationen påtagligt. Vissa undersökningar sträcker sig dock några år längre fram om jag har haft anledning att tro att detta skulle kunna förtydliga tendenserna och stärka mitt resonemang.

Avhandlingens två huvuddelar är i sin tur uppdelade i sex undersökningar. De första tre delundersökningarna belyser relationen mellan privat och offentligt i förhållande till nationell gemenskap och genus. Konkret handlar det om hur nationell gemenskap uttrycktes i framställningarna av moder Svea i skämtpressen, i texter kring Mors dag samt kring gestaltningen av ett kungligt nationellt moderskap och kungafamiljen.[153]

I undersökningen om moder Svea diskuteras hur hon gestaltades och vilka former av nationellt moderskap hon gav uttryck för. Svea var en självklar bild för den svenska nationen kring sekelskiftet 1900, en symbol som förenade något så privat som moderskapet med nationen som ett uttryck för offentligheten. Efter 1910 användes Svea allt mer sällan i seriösa sammanhang och hon förekom främst i politiska karikatyrer och skämtteckningar.[154] Jag analyserar hur moder Svea har framställts bildmässigt i svensk skämtpress i samband med försvarsfrågan 1912–1914. Skämtpressen var en del av veckopressen, men hade till största delen en manlig läsekrets.[155] Eftersom Svea kan ses som en arketyp för nationellt moderskap fungerar undersökningen också som en introduktion till föreställningarna om ett symboliskt moderskap där relationen mellan genus, nation och modernitet belyses.[156]

Den andra studien rör som nämnts etablerandet av Mors dag i Sverige. Anledningen till valet av Mors dag som undersökningsobjekt är att denna dag introducerades med hänvisning till en svensk nationell gemenskap. Mors dag var också ett ämne som gärna behandlades i veckopress och olika

---

[152] Hirdman 1989; Margareta Lindholm, *Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet*, Göteborg 1990; Elgán 1994, s. 123–183; Frangeur 1998.

[153] Nationella föreställningar på dessa områden har, såvitt jag känner till, inte heller tidigare undersökts i en svensk kontext. Kungafamiljen utgör dock ett undantag. En intressant studie som analyserar skandinaviska kungligheters jul- och nyårstal som en nationell ritual har genomförts av Brit Marie Hovland, *Kongelege jule- og nyttårstalar som nasjonale ritual. Tre skandinaviske eksempel*, København 2000. Hennes fokus ligger dock på efterkrigstid.

[154] Se till exempel Broberg 1993, s. 176, 184 f. Jfr Germund Michanek, "Riddarholmskyrkan och Moder Svea" i *Att vara svensk*, Stockholm 1985.

[155] Lisbeth Larsson, *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*, Stockholm/Stehag 1989, s. 99; Andersson 2000, s. 68 f.

[156] Scott 1988b, s. 43 f.

specialskrifter utgivna till Mors dag. Moderskapet lyftes här upp från den privata familjesfären och hyllades i offentligheten. Att sfärerna griper in i varandra blir för en nutida betraktare mycket tydligt. Genom att välja att studera ett sådant till synes opolitiskt projekt som Mors dag kan nationella föreställningar som vanligtvis inte framhävs åskådliggöras. I Morsdagsundersökningen är centrala frågor hur nationell gemenskap och ett nationellt moderskap framställdes i samband med Mors dag. Vad spelade moderniteten manifesterad i den ökade sammanblandningen av det privata och offentliga för roll?

Den tredje delundersökningen, som rör relationen mellan privat och offentligt, behandlar hur ett kungligt moderskap framställdes nationellt. Om ett nationellt moderskap i samband med Mors dag i mångt och mycket fungerade som förebild för "vanliga" kvinnor och mödrar, rör undersökningen om ett nationellt kungligt moderskap en annan sfär. Drottningen kan sägas representera ett symboliskt nationellt moderskap, men kungafamiljen framställdes också som ett mönster för den vanliga svenska familjen både i veckotidningar och dagspress. I texter som behandlade kungafamiljen var en svensk nationell gemenskap en självklar förutsättning. Analysen bygger såväl på dagstidningar och veckopress som på olika typer av jubileumsböcker. I undersökningen om kungafamiljen är ambitionen att visa hur ett kungligt moderskap ges nationell mening och hur kungafamiljen fungerade som en del av föreställningarna om en nationell gemenskap. Vad förenar och skiljer ett kungligt nationellt moderskap och ett nationellt moderskap, som framträder i analysen i samband med Mors dag och moder Svea?

Avhandlingens andra del rör kvinnors nationella föreställningar under den aktuella perioden. Genom att analysera kvinnors inställning till försvaret kan diskurserna förankras i olika grupper i samhället. Frågan är om kvinnor agerar utifrån idéer om ett nationellt moderskap och hur i sådana fall detta moderskap tolkas.

Diskussioner om nationens försvar är ett område där nationella föreställningar kan analyseras. Viljan att aktivt försvara nationens gränser är det ultimata uttrycket för nationens betydelse i människors liv. Genuskonstruktionen är i detta sammanhang ofta övertydlig. Män och kvinnor konstrueras som varandras motsatser i förhållande till krig. Krig, och försvaret av nationen, uppfattas som manligt och krigaren som ett ideal för mannen.[157] Moderskapet framträder som en viktig aspekt av konstruktionen av kvinnlighet. Statsvetaren Jean Bethke Elsthain pekar på de diskursiva praktiker i en västerländsk tradition som konstruerar kvinnan som den vackra själen och mannen som en rättrådig krigare. Därmed skapas och återskapas synen

[157] Se till exempel Mosse 1996; Enloe 1989. Se även Sanimir Resic, *American Warriors in Vietnam. Warrior Values and the Myth of the War Experience During the Vietnam War 1965–1973*, Malmö 1999, s. 10.

på kvinnor som icke-deltagare i kriget och män som krigare.[158] I berättelserna om patriotisk kamp konstrueras kvinnan, enligt Elsthain, på två sätt. Den ena kallar hon för "civic cheerleaders". I denna konstruktion fungerar kvinnan uppmuntrande i striden. En föreställning nära förbunden med den patriotiska kampen är den starka spartanska modern som förlorade sina fem söner, men prisade gudarna för att Sparta vann kriget. I den andra konstruktionen kopplas däremot kvinnan till mjukare värden långt bortom realpolitiken.[159] Moderskapet är betydelsefullt i dem båda.

Elsthain poängterar att hjältinnan i kriget ofta är en mor. Det är hon som med ett leende på läpparna skickar iväg sin son till kriget, liksom hon kan vara den aggressiva modern som ber sönerna att döda för hennes skull. Det är en moder som genom sönernas gärningar får del av äran. I den konstruktion där kvinnan kopplas till en opolitisk sfär är också moderskapet centralt. Modern som representant för tryggheten i en värld full av politiska konflikter var en kvinnlig förebild som gick väl att förena med det borgerliga familjemönster som växte fram under 1800-talet, där moderskapet befann sig bortom moderniteten. Detta moderskap förbands med ett fredligt sinnelag. Till följd av en sådan konstruktion kunde kvinnor komma nära krigshandlingar genom att till exempel bli sjuksköterskor vid fronten. Den goda sjuksköterskan, som vårdade både fienden och det egna landets soldater med stor ömhet och kärlek, kan exemplifiera detta. Moderligheten definierade kvinnligheten i kriget, även om den fungerade i en utvidgad bemärkelse. Moderskapet i denna form kunde emellertid också få ett politiskt budskap om det förenades med en kamp för fred. Modern skulle uppfostra sina barn, i synnerhet sina söner, till ett fredstänkande.[160] Elsthain påpekar dock att även kvinnliga krigare förekommer, men en kvinnlig krigare är enligt henne "an identity *in extremis*, not an expectation".[161] Det som förenar alla dessa föreställningar är att kvinnor fungerar stödjande i männens nationella och militära projekt och att moderskapet är en viktig delaspekt av konstruktionen av kvinnlighet.

Det finns forskare som menar att kvinnors barnafödande och männens deltagande i krig i den västerländska kulturen har konstruerats som jämförbara. Bägge företeelserna kan ses som initiationsriter. Kvinnan blir kvinna genom moderskapet och mannen blir man genom att delta i strid.[162] Om detta resonemang sätts in i en nationell diskurs blir ett nationellt moderskap

[158] Jean Bethke Elsthain, *Women and War. With a New Epilogue,* Chicago 1995, s. 3 f.
[159] Elshtain 1995, s. 58, 92–94.
[160] Elsthain 1995, s. 183–193.
[161] Om kvinnliga krigare, se Elsthain 1995, s. 163–180, citat s. 173.
[162] Nancy Huston, "The Matrix of War: Mothers and Heroes" i *Poetics Today* 1985:6:1–2, s. 152–170. Även Elshtain gör en sådan parallell. Hon menar att det som förenar de två är plikt och skuld, Elshtain 1995, s. 221–225.

en möjlighet för kvinnor att bli delaktiga i det nationella projektet. Samtidigt innebär det inte att kvinnor i sina föreställningar uppfattar sin nationella roll som underordnad mannen, enbart att den ser annorlunda ut. Kvinnor är inte endast passiva i konstruktionen av nationella gemenskaper.

En positiv inställning till försvaret kan således ses som uttryck för nationalism. Försvaret av nationen är också intimt sammankopplad med frågan om medborgarskap och vems plikt det är att försvara nationen. De försvarsvänliga kvinnorna är intressanta av flera skäl. Försvarsfrågan var under hela perioden ett centralt tema i den politiska debatten och försvarsvänliga kvinnor hade ofta ett uttalat nationellt sinnelag. Dessa kvinnor uttalade sig gärna om hem, familj, moderskap och nationen. Förvarsvänliga män behandlade däremot sällan hem, familj och moderskap när de talade om nationella frågor.[163] Försvarsvänliga kvinnor tillhörde grupper som talade från marginalen i kraft av att de som kvinnor uttalade sig om en så manligt kodad sfär som försvaret utgjorde. Samtidigt tillhörde de emellertid samhällets elit. De försvarsvänliga kvinnorna kom under den aktuella perioden ofta från familjer som tillhörde de övre skikten i samhället. De hade således en viss tillgång till offentligheten, men deras uttalanden togs ofta inte på allvar.[164] Dessutom är det givet avhandlingens utgångspunkter relevant att undersöka nationella föreställningar som inte var förknippade med socialdemokratin.

De sista tre delundersökningarna behandlar därför försvarsvänliga kvinnors föreställningar om ett nationellt moderskap. Genom att analysera försvarsvänliga kvinnors agerande i den offentliga sfären, upprop, möten och uttalanden, kan diskursernas instabila karaktär studeras.[165] Den fjärde delundersökningen rör försvarsstriden 1912–1914 och behandlar frågan om hur de aktuella kvinnorna tänkte sig den nationella gemenskapen. De uttryck för ett nationellt moderskap som framträder lyfts också fram. Den femte delundersökningen rör mobiliseringen vid första världskrigets utbrott. Utgångspunkt i kapitlet är föreställningar om kvinnors delaktighet i nationen och dess försvar. Detta kapitel kan ses som en kronologisk fortsättning av problematiken från föregående kapitel. Under mellankrigstiden fortsatte diskussionen om försvarets storlek. Den sjätte delundersökningen berör denna period. Från mellankrigstiden analyserar jag också bland annat texter som producerats av landstormskvinnorna, en frivillig kvinnlig försvarsorga-

[163] Jag har gjort enstaka nedslag i tidskrifter utgivna av försvarsvänliga män, till exempel *Vårt Försvar*.
[164] Försvarsvänliga kvinnor har behandlats av Kjell Östberg, "Krig och fred i svensk kvinnorörelse" i Christina Florin, Lena Sommestad & Ulla (red), *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter*, Stockholm 1999, s. 16–44; Alf Åberg, "Kvinnoinsatser för försvaret kring sekelskiftet" i *Lottorna i samhällets tjänst*, Stockholm 1984; Leif Törnquist, "Kvinnornas Uppbåd 1914–21. En samverkansorgansiation i frivilligförsvarets tidigare år" i *Militärhistorisk tidskrift* 1982, s. 45–74. I ett danskt sammanhang, se Vammen 1992 och i ett norskt Blom 1993, 1994, 1996.
[165] Jfr Canning 1994, s. 377. Jfr även Walkowitz 1992, s. 9 f.

nisation som bildades 1924. Landstormskvinnorna gick in i det frivilliga försvaret med en traditionellt husmoderlig roll. Därmed kan deras inträde i det militära livet även sägas vara ett uttryck för ett nationellt moderskap, i varje fall i en husmoderlig form. Landstormskvinnorna gick aktivt och personligen in för det frivilliga försvaret, vilket också är anledningen till att just denna förening är vald som undersökningsobjekt, medan till exempel Röda korsets kvinnoklubbar och Röda stjärnan är bortvalda.[166]

Jag har i de tre sista delundersökningarna således främst fokuserat försvarsvänliga kvinnor och deras föreställningar som de kommer till uttryck i gemensamma försvarsvänliga aktioner. Dessa föreställningar kontextualiserar jag sedan genom att ställa dem mot andra gruppers föreställningar i tiden.

Avslutningsvis lyfter jag fram de gemensamma tankefigurer som framträder i studiens delundersökningar och sätter in mina resultat i en pågående forskningsdiskussion.

Metod

Grundläggande i studien är en analys av texter, där jag lyfter fram begrepp och metaforer som gav moderskapet nationella förtecken. De undersökta texterna tillhör olika genrer och härrör från skilda områden vilket gör det möjligt att synliggöra olika aspekter av föreställningar om ett nationellt moderskap. Det är de föreställningar som strukturerar texterna som analysen gäller, oberoende av vilken genre texten tillhör.[167] Analysen kombinerar därmed olika typer av material för att både diskursernas variation och enhetlighet ska kunna belysas.

En inspirationskälla har varit Michael Billig, som analyserat den vardagliga reproduktionen av nationell gemenskap på 1990-talet genom en undersökning av bland annat nyhetsartiklar, sportartiklar och väderleksrapportering i dagspress. Han studerar de små markörerna, ”vi”, ”de” och ”detta”, för att därigenom blottlägga ett mer vardagligt refererande till en nationell gemenskap.[168] Billig menar att kvinnor generellt sett är inkluderade i detta

[166] Svenska Röda stjärnan byter 1941 namn till Svenska Blå stjärnan, se Åberg 1984, s 18.
[167] Analysen bygger således även på noveller och sedelärande historier. Dessa skapar också mening och tydliggör diskursen. Detta gäller i synnerhet berättelser som sägs representera verkligheten eller som av läsaren uppfattas som ett ideal. Judith R. Walkowitz som diskuterar berättelser om den sexuella faran i det viktorianska London i syfte att identifiera konstruktionen av sexualitet uttrycker det i termer av att ”meanings are structered textually through a set of conventions that establish a flexible contract between a writer, and her/his readers for making sense of experience”. (s. 83) På samma sätt menar jag att till exempel noveller och sedelärande historier är med och skapar den verklighet utifrån vilken individerna handlar. De konventioner Walkowitz identifierar menar hon kan ge nycklar som leder till den historiska situationen kring den individuella texten. Detta gör att man kan läsa textens struktur som en symbolisk handling – i hennes termer en ideologi, se Walkowitz 1992, s. 83 f.
[168] Billig 1995, s. 105–109, 115–125.

"vi", eftersom de måste förbereda sig på att offra sina söner och makar i händelse av krig. Patriotiska mödrar är nämligen enligt honom nödvändiga för att krig ska kunna föras.[169] Även om Billig behandlar en betydligt senare tidsperiod än den jag undersöker, är hans tankar om hur en nationell gemenskap konstrueras och reproduceras användbara på tidigare perioder. Tidningar och tidskrifter fungerade redan i början av 1900-talet nationellt enande och synen på Sverige som en nationell gemenskap var självklar även bland bredare folklager. Demokratin, som Billig förbinder med en vardaglig nationalism, var visserligen inte helt genomförd i Sverige förrän 1921 när kvinnor fick rösträtt. Men det första steget mot det demokratiska genombrottet togs 1909 när män fick allmän rösträtt. Frågan är ändå, som Tricia Cusack ställer den "whether the 'banal nationalism' so often flagged to the nation through such terms as 'we' does function so universally for women as it does for men".[170] Det är fullt möjligt att en nationell gemenskap kan återfinnas i mer renodlade kvinnotidningar och bland kvinnor själva, vilket Billig antyder. Men det är inte säkert att det är en gemenskap som är identisk med den som återfinns i dagspressens nyhets- och sportartiklar.

Bildanalys utgör ett komplement till textanalys i studien. Både text och bild ingår i en större kulturell kontext. Bilderna fungerar både som illustration och komplement till texterna.[171] De kan således bidra till att förtydliga textanalysens resultat.[172] Det är framför allt i avsnitten om moder Svea, Mors dag och det kungliga nationella moderskapet som bildanalys ingår. Ett exempel på bildernas betydelse i skapandet och reproduktionen av diskurserna utgör den amerikanske historikern Simon Schamas beskrivning av hur porträtten av de kungliga i en västerländsk kontext har förändrats från

---

[169] Billig 1995, s. 126.

[170] Tricia Cusack, "Janus and Gender: Women and the Nation's Backward look" i *Nation and Nationalism* 2000:4, s. 544.

[171] Se till exempel Andersson 2000, s. 81. Lena Johannesson diskuterar också den massproducerade bilden i sin bok *Den massproducerade bilden. Ur bildindustrialismens historia*, Lund 1978, s. 242 f. där hon behandlar relationen mellan text och bild. Bilderna exemplifierar ofta stämningar i texten och fungerar därför oftast inte självständigt. Jfr Lena Liepes resonemang i Lena Liepe, "Konst som historiskt källmaterial? Om bildens epistemologi" i Lars M Andersson, Lars Berggren & Ulf Zander (red), *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, Lund 2001, s. 23–40, i synnerhet s. 29 f. där hon hävdar att bilden är ett resultat av vissa val i en historiskt specifik miljö.

[172] Jfr Lena Johannessons åtskillnad mellan bild som källa och bild som illustration, Lena Johannesson, "Om bilden som historisk källa" i Anders Brändström & Sune Åkerman (red), *Icke skriftliga källor*, XXI Nordiska historikermötet, Umeå 1991, s. 13–24. Om bilden som material i idéhistoria, se även Gunnar Broberg & Jakob Christensson, *Den idéhistoriska bilden*, Ugglan 5, Lund 1995. I vissa fall kan bilderna dock motsäga eller nyansera texten, se även Marie Cronqvist & Agneta Edman, "Resan i centrum. Bild, text, modernitet och tradition i två reseskildringar av Maud von Rosen" i Lars M Andersson, Lars Berggren & Ulf Zander (red), *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, Lund 2001, s. 242–262.

1500-talet till 1800-talet. I början av perioden framställdes de kungliga som en gudaklan, medan de mot slutet av 1800-talet i allt högre grad gestaltades som en borgerlig familj. Han hävdar att de monarkier i Europa som överlevt i det tjugonde århundradet har lyckats hålla sig kvar på grund av en kalkylerad kombination av ritualer och framhävande av det vanliga och jordnära. Uppkomsten av begreppet kunglig familj var samtida med tillkomsten av det kungliga familjeporträttet.[173] I bilderna kan därmed både den privata och offentliga familjen ses. Genom bildernas spridning blir det privata offentligt och det offentliga privat. Detta gäller för övrigt även texter som behandlar kungafamiljen, eller som Michael Billig skriver om en senare tidsperiod: "The phenomenon of royalty cuts across the distinction between public and private worlds. It is that part of public life which is the presentation of the private."[174]

Den svenska konstvetaren Solfrid Söderlind skiljer också mellan offentliga porträtt av de kungliga, där olika attribut markerade de kungligas ställning i samhället, och privata fotografier som visade upp en borgerlig familjeidyll.[175] Bilder på kungafamiljen är alltså i högsta grad delaktiga i föreställningarna kring både ett kungligt moderskap och en kunglig familj och visar att text och bild interagerar i skapandet av diskurserna.

Material

Analysen i avhandlingen bygger framför allt på tryckt material. Det tryckta ordet är viktigt för konstruktionerna av nationell gemenskap eftersom människor genom att läsa kunde föreställa sig de delade erfarenheter som utgör grunden för en nation.[176] Eric Hobsbawm skriver till exempel:

---

[173] Schama menar att 1800-talets kungliga familjer var något helt annat än den bild som förmedlades av dem. Han menar också att denna utveckling (från "dynastic" till "domestic") på inget vis var oundviklig. "For, if there were some reason to want to promote a public image that would embody values and virtues dear to the solid middle class on whom the throne rested, then there was quite as much reason to ensure a decent area of separation between the realms of the ordinary and the magnificent." Se Simon Schama, "The Domestication of Majesty: Royal Family Portraiture, 1500–1850" i Robert I. Rotberg & Theodore K. Rabb (ed), *Art and History. Images and Their Meaning*, Cambridge 1988, s. 158.

[174] Michael Billig, *Talking of the Royal Family*, London 1998 (1992), s. 173.

[175] Solfrid Söderlind, *Porträttbruk i Sverige 1840–1865. En funktions- och interaktionsstudie*, Stockholm 1993, s. 330 f, 423. För den borgerliga karaktären på civila porträtt av kungligheterna, se även Lars O. Lagerqvist, *Bernadotternas drottningar*, Stockholm 1979, s. 140. Jfr även Sten Granlund, *Sommardagar på Sofiero*, Stockholm 1913 och *Prins Gustaf Adolf. Prinsessan Sibylla. Album till minne av deras Kungliga Högheters förmälning, utgivet under överinseende av prins Oscar Bernadotte,* Stockholm 1932, där även privata fotografier publicerades.

[176] Anderson 1993. Anne McClintock ifrågasätter visserligen detta, eftersom hon menar att det bara var eliten som hade tillgång till det tryckta ordet, men den invändningen är mindre relevant om man studerar 1900-talet. Se McClintock 1995, s. 374 f.

> [D]eliberate propaganda was almost certainly less significant than the ability of the mass media to make what were in effect national symbols part of the life of every individual, and thus to break down the divisions between the private and local spheres in which most citizens normally lived, and the public and national one.[177]

Massmedia är en nationaliserande kraft i sig som genom sin existens konstruerar en nationell offentlighet. Dagstidningar och veckotidningar publiceras för en nationell publik, vilket till exempel markeras genom det språk tidningen publiceras på, men också genom tidningens namn, exempelvis *Svenska Dagbladet* eller *Svensk Damtidning*.[178]

Tidningar och tidskrifter utgör genom sin tillgänglighet ett relevant material för en analys av diskurser. Betydelsefullt för analysen är såväl debattartiklar, insändare, reportage, noveller som dikter. De dagstidningar som ingår i analysen företräder hela den politiska skalan, men det är inte enbart det politiska materialet i tidningen som analyseras.[179] Det som framfördes på ledarsidorna kunde i vissa fall motsägas på familjesidan. Familjesidorna konstruerade också nationell gemenskap, även om den inte alltid var identisk med den som förmedlades på ledarsidorna.

När det gäller dagspressen bygger analysen främst på rikstäckande tidningar. Valet av dessa är rent praktisk och har varit ett sätt att avgränsa studien. I några fall har klipparkiv gett anledning till studium av enstaka nummer av landsortstidningar. Det huvudsakliga målet har varit att få ett så brett perspektiv som möjligt.

Veckopressen är också central för analysen.[180] I veckotidningarna blandas politik med skvaller, tävlingar och reportage och det är möjligt att identifiera såväl nationella symboler, förebilder som normativa utsagor.

---

[177] Hobsbawm 1992, s. 142. Själva resonemanget är taget från Wendy Kozol, *Life's America. Family and Nation in Postwar Photojournalism*, Philadelphia 1994, s. 55.

[178] Se till exempel Anderson 1993; Karl Deutsch, *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality*, Cambridge, Mass., 1966; Gellner 1983 som alla menar att massmedier är en nationaliserande kraft i sig. I Gellners fall är det dock industrialiseringen som är drivkraften även i massmediers utveckling I en svensk kontext har till exempel Orvar Löfgren hävdat massmediers nationaliserande kraft, Orvar Löfgren, "Medierna i nationsbygget. Hur press, radio och TV gjort Sverige svenskt" i Ulf Hannerz (red), *Medier och kulturer*, Stockholm 1990, s. 85–120. Se även Karin Becker, Jan Ekecrantz & Tom Olsson, "Introduction: Pictures Politics in 20th Century Sweden" i desamma (ed), *Picturing Politics. Visual and Textual Formations of Modernity in the Swedish Press*, Stockholm 2000, s. 9 f.

[179] Om dagstidningarnas politiska färg, se Sven Tollin, *Svensk Dagspress 1900–1967. En systematisk och kommenterad kartläggning*, Stockholm 1967.

[180] Om denna typ av material ska kallas för veckopress eller populärpress råder det delade meningar. Enligt Gullan Sköld är populärpress en mer adekvat beteckning eftersom inte alla populärtidningar ges ut varje vecka. I anglosaxiska länder kallar man också dagstidningar som vänder sig mot en bredare publik för populärpress, se Gullan Sköld, *Från moder till*

Veckopressen etablerades under det sena 1800-talet. Bland de första veckotidningarna fanns tidningar som riktade sig till såväl mannen, kvinnan som familjen.[181] Skämtpressens läsekrets utgjordes med största sannolikhet främst av män. Den lästes framför allt i offentliga lokaler som rakstugor och hade en mer samhällskritisk ton än övrig veckopress.[182] Analysen av framställningar av moder Svea i samband med försvarsstriden 1912–1914 bygger på *Söndags-Nisse*, *Nya Nisse*, *Naggen* och *Puck*.[183] Ambitionen har varit att täcka in olika politiska inriktningar. Både *Söndags-Nisse* och *Naggen* tillhörde dåtidens vänster. Hasse Zetterströms *Söndags-Nisse* får i det närmaste räknas som liberal, medan Erik Lindorms *Naggen* snarare var vänstersocialistisk.[184] *Nya Nisses* målsättning var främst att underhålla läsarna. *Puck* grundades 1901 av Hugo Vallentin och var till en början liberal, men blev med tiden allt mer konservativ.[185] Albert Engströms *Strix* ingår inte i analysen. Jag har visserligen inventerat *Strix* under den aktuella perioden, men i *Strix* förekom nästan inte alls några anspelningar på moder Svea. Albert Engström tog avstånd från den politiska satiren,[186] vilket kan ha medfört att den typ av skämt där Svea figurerade blev ointressanta.

---

samhällsvarelse. Vardagskvinnor och kvinnovardag från femtiotal till nittiotal i familjetidningen Året Runt, Stockholm 1998, s. 33. Jag behåller dock termen veckopress eftersom veckotidningarna, under den period jag undersöker, inte ser ut på samma vis som i dag. Många av tidningarna hade någon form av "folkbildande" ambition, till exempel *Husmodern* och *Allers*. *Idun* hade en klart kulturell prägel och stod dessutom kvinnorörelsen nära.

[181] Larsson 1989, s. 97–99.

[182] Larsson 1989, s. 99; Andersson 2000, s. 69–74. Se även Kerstin Wikberg, *Samhällets skrattspegel. Studier i Grönköpings Veckoblad*, Stockholm 1978, s. 65.

[183] Jag har gått igenom åren 1910–1918, men då framställningarna av Svea inte nämnvärt förändrades under perioden och en längre tidsperiod inte kunde förväntas ändra resultatet har jag valt att fokusera åren 1912–1914, då försvarsfrågan var mycket debatterad. *Söndags-Nisse* fanns under åren 1862–1924, *Nya Nisse* 1894–1918, *Naggen* 1912–1918 och *Puck* 1901–1916, se Andersson 2000, s. 71.

[184] Andersson 2000, s. 72. Om *Naggens* radikalitet, se även Wikberg 1978, s. 69 f; Ivar Öhman, *Skämt på allvar*, Stockholm 1943, s. 93–120; Per-Erik Lindorm, *Erik Lindorms Naggen. Sveriges olydigaste skämttidning*, Uppsala 1979, s. 5–7 och Evald Palmlund, *Väderhatt och väderflöjel. Erik Lindorm och tidningarna 1905–1924*, Lund 1981, s. 162–165.

[185] Andersson 2000, s. 73; Wikberg 1978, s. 65– 68. 1915–1916 blev den högersinnade Thorgny Wallbeck-Hallgren, signaturen Waldeck, tidningens redaktör och tidningen fick nu en allt konservativare och försvarsvänligare prägel. Claes Collenberg som behandlat Waldeck i en uppsats i *Presshistorisk årsbok* skriver att "Puck blev landets första skämttidning för den höger som ville ha F-båtar och såg spioner i varje buske", Claes Collenberg, "Den glömde Waldeck. Journalist, kåsör, tecknare och skald" i *Presshistorisk årsbok* 1994, s. 151.

[186] *Strix* tillkom på konservativt initiativ med Albert Engström som redaktör. Tidningen var dock inte opolitisk – snarare partipolitiskt obunden. Den drev med såväl brackighet, folkskollärare som nykterister och även om Engström kunde sympatisera både med anarkister och revolutionärer i Ryssland sågs han som högerman i den socialdemokratiska skämtpressen. Om *Strix*, se Andersson 2000, s. 72 f. och Wikberg 1978, s. 67. Om Albert Engströms politiska avståndstagande eller åtminstone hans avståndstagande från den politiska satiren, se Wikberg 1978, s. 66 f. och Helmer Lång, *Den unge Albert Engström*, Stockholm 1959, s. 258, 277.

Mer traditionella veckotidningar hade i större utsträckning en läsekrets som dominerades av kvinnor. Av denna typ av tidningar har jag valt ut *Idun*, *Husmodern*, *Vecko-Journalen* och *Svensk Damtidning*. Dessa var alla väl spridda och lästa. Klipparkiv har ibland gett mig anledning att även inkludera enstaka nummer av andra veckotidningar. De undersökta veckotidningarna vände sig alla till en kvinnlig publik, men skilde sig ändå. Valet av *Idun* är ganska självklart, eftersom den låg den borgerliga kvinnorörelsen nära och behandlade många av de frågor som är fokus i avhandlingen. *Idun* som grundades 1888, hade en stor kulturell bevakning och riktade sig framför allt till en borgerlig och allmänbildad publik. Den lästes huvudsakligen i Stockholm, även om den också hade spridning på landsbygden.[187]

Svensk Damtidning utkom första gången 1889. Kring sekelskiftet fick bildmaterialet större utrymme samtidigt som de kulturella inslagen ökade. Den påminde mycket om *Idun* och förändrades liksom *Idun* inte heller märkbart under mellankrigsperioden.[188]

Vecko-Journalen grundades 1910 av Erik Åkerlund. Tidningen riktade sig till en bredare kvinnopublik och konkurrerade framför allt ut *Hvar 8 Dag*.[189] Dess läsare antogs vara välutbildade och intresserade av kultur och samhälls-

---

[187] Margareta Frostegren, "Damernas egen värld (Idun 1906)" i *Veckopressen i Sverige. Analyser och perspektiv*, Löderup 1979, s. 44. Någon uppgift på upplagans storlek för *Idun* under den period den hade en Morsdagsbilaga har jag inte hittat, men upplagan år 1909 anges till 50 000 exemplar, Frostegren 1979, s. 13. År 1931 hade upplagan sjunkit till 21 000 exemplar, men 1938 hade den återigen stigit, nu till 36 000 exemplar, Göran Albinsson, *Svensk populärpress 1931–1961. Utvecklingstendenser, marknadsbeskrivning och efterfrågeanalys*, Stockholm 1962, s. 179. Han bygger framför allt sina upplageangivelser på uppgifter från Tidningsstatistik AB och Svenska Tidningsutgivarföreningen. Se även Margareta Berger, *Fruar & Damer. Kvinnoroller i veckopressen*, Stockholm 1974, s. 44, 117.

[188] Larsson 1989, s. 105 och 126. *Svensk Damtidnings* upplaga växte under 1930-talet. År 1931 var den 18 000 för att 1938 ha stigit till 77 000 exemplar, Albinsson 1962, s. 180. Ulrika Holgersson på Historiska institutionen i Lund arbetar med en avhandling om bilden av arbetarkvinnan i *Svensk Damtidning* 1900–1920.

[189] Lisbeth Larsson placerar dock in *Vecko-Journalen* i samma kategori som *Hvar 8 Dag*, det vill säga en tidning som främst riktade sig till manliga läsare, samtidigt som hon på annat ställe pekar på att *Vecko-Journalens* målgrupp på 20-talet var kvinnor, Larsson 1989, s. 98 (om *Vecko-Journalens* manliga karaktär) och s. 104 (om den nya målgruppen kvinnor). Språkvetaren Per Ledin tycker därför att det vore mer korrekt att föra *Vecko-Journalen* till familjetidningstraditionen, Per Ledin, *Veckopressens historia*. Del II, Lund 2000, s. 33. Tidskriften *Hvar 8 Dag* publicerade i början av 1900-talet fotokavalkader, porträtt och bilder från den offentliga världen. Staffan Björck menar att tidskriften reflekterade det senoscarianska samhället som sedan gick över i det gustavianska, Staffan Björck, "Borgerligheten som kliché (Hvar 8 Dag, 1909/1910)" i *Veckopressen i Sverige. Analyser och perspektiv*, Löderup 1979, s. 47–64. *Idun*, *Husmodern* och *Svensk Damtidning* kan mer entydigt klassificeras som damtidningar. Gemensamt för *Idun*, *Husmodern* och *Vecko-Journalen* är att de hade en låg andel fiktionsmaterial. *Svensk Damtidning* låg 1925 strax över 40 procent fiktionsmaterial, medan det till 1935 hade sjunkit till 20 procent, se Roger Bernow & Torsten Österman, *Svensk veckopress 1920–1975*, Stockholm 1978, s. 93. År 1925

liv.[190] Mors dag var inget vanligt tema i *Vecko-Journalen* som i stället ägnade utrymme åt film, kultur och kungligheter. Under upprustningen på 1930-talet ägnade tidningen stort spaltutrymme åt försvaret, men kvinnor och försvar behandlades i liten utsträckning.

Under mellankrigstiden skedde en expansion och en förnyelse av veckopressen. Från att tidigare framför allt ha riktat in sig på män i offentligheten hamnade kvinnor och deras intressen i fokus.[191] Fiktionsmaterialet ökade också. Inom damtidningstraditionen framstod *Husmodern* som förnyare. Den intresserade sig mindre för det offentliga livet och betonade i stället hemarbetet som profession.[192] *Husmodern* grundades 1917 av Thyra Holm och dess läsekrets var borgerlig. Journalisten Margareta Berger, som har analyserat ett par olika årgångar både av *Husmodern* och *Idun,* menar att det var de "fina damerna" som köpte *Idun* medan hembiträdena läste *Husmodern.*[193] *Husmodern* satte den praktiska husmodern i fokus både med rötter i traditionen och med en blick in i den moderna tiden. Under mellankrigstiden inriktade tidningen sig på att utbilda kvinnan till en hemmets expert.[194]

---

anger de att *Idun* hade 15 procent fiktionsmaterial och *Husmodern* och *Vecko-Journalen* 11 respektive 9 procent. År 1935 låg *Husmodern* på 10 procent, *Idun* 7 procent och *Vecko-Journalen* 4 procent fiktionsmaterial. När det gäller mängden reportage hade *Vecko-Journalen* en mycket högre andel än de två andra tidningarna – över hälften av dess innehåll bestod av reportage. År 1925 hade både *Idun* och *Husmodern* knappt en tredjedel av innehållet i form av reportage. *Svensk Damtidning* låg något lägre, se Bernow & Österman 1978, s. 102. År 1935 hade *Idun* ökat sin reportageandel till 44 procent, medan *Husmoderns* reportageandel hade sjunkit till 18 procent. *Svensk Damtidning* ökade sin reportagedel från 1925, då den låg på strax över 20 procent, till strax under 35 procent 1935. Tidningens upplaga steg under 1920-talet och närmade sig 100 000 för att minska 1933, Larsson 1989, s. 121. Upplagan var 95 000 år 1931 och 72 000 exemplar år 1938, Albinsson 1962, s. 181.

[190] Ledin 2000, s. 33.

[191] Larsson 1989, s. 115 f.

[192] Larsson 1989, s. 126. Om *Idun* och *Husmodern,* se även Berger 1974 och om *Idun* även Frostegren 1979. Jan-Erik Hagberg har undersökt opinionsbildningen i och kunskapsförmedlingen av husliga frågor i *Idun* och *Husmodern* under 20-talet, Jan-Erik Hagberg, *Tekniken i kvinnornas händer. Hushållsarbete och hushållsteknik under tjugo- och trettiotalen,* Malmö 1986.

[193] Berger 1974, s. 34–39.

[194] Se till exempel Larsson 1989, s. 126 f; Hagberg 1986. *Husmoderns* upplaga var större än *Iduns.* År 1931 anges den till 121 000 exemplar och 1938 hade den ökat till 182 000 exemplar, Albinsson 1962, s. 179, se även Berger 1974, s. 32 och 115.

Den internationella forskningen om veckopress har både kritiserat veckopressen för dess världsfrånvända samhällssyn och velat uppvärdera den och dess läsare.[195] Genombrottet i Sverige för uppvärderingen av veckotidningsläsandet kom med litteraturvetaren Lisbeth Larssons avhandling 1989. Hon skiljer mellan en kvinnlig och en manlig läsart. Hon menar att den kvinnliga läsarten i högre grad är identifikatorisk. Veckotidningsläsandet tolkar hon som ett ställningstagande för den omsorgsvärld kvinnan lever i och kan därmed ses som en kritik mot den patriarkala samhällsordningen – dock fortfarande inom systemet.[196] Journalistikforskaren Gullan Sköld poängterar också att veckopress inte enbart producerade så kallad "fördummande nöjesläsning", utan att den även hade en folkbildande ambition.[197] Detta gäller exempelvis *Husmodern* och *Idun*.

Forskningen om veckopress i Sverige är inte särskilt omfattande. Ett antal kvantitativa och sociologiska undersökningar har genomförts.[198] Även

[195] Lisbeth Larsson, "Trender i svensk veckopress" i Karl-Erik Gustafsson (red), *Veckopressbranschens struktur och ekonomi*, Göteborg 1991, s. 19–34 diskuterar tre traditioner vad gäller veckopressforskning: kritisk veckopresshistoria; kvantitativ metod och kvalitativ metod, se s. 20–23. De första studierna av veckopress såg tidningarna bara som ett instrument för huslig ideologi och uttryck för sexuellt förtryck, se till exempel Cynthia L. White, *Women's Magazines, 1693–1968*, London 1970. Något liknande anser Marjorie Ferguson, *Forever Feminie. Women's Magazines and the Cult of Femininity*, Aldershot 1985. Janice Winship, *Inside Women's Magazines*, London 1987 är ambivalent. Förvisso behöver veckopress inte vara negativ, men den befrämjar inte heller någon emancipation. Janice A. Radway, *Reading the Romance. Women, Patriarchy and Popular Litterature*, Chapel Hill 1984 uppfattar läsandet av romantiska böcker som uppror mot patrirakala värderingar, men ser heller ingen lösning på detta i läsandet. Ros Ballaster, Margaret Beetham, Elisabeth Frazer och Sandra Hebron vill alla medla mellan synen på veckotidningar som nöje och som förtryck, se till exempel Ros Ballaster, Margaret Beetham, Elisabeth Frazer & Sandra Hebron, *Women's Worlds. Ideology, Femininity and the Women's Magazine*, Basingstoke 1991, s. 2, 4. Margaret Beetham, *A Magazine of Her Own? Domesticity and Desire in the Woman's Magazine, 1800–1914*, London/New York 1996, s. 2 f. talar till och med om att det kan finnas en radikalitet här. Det finns dock de som går längre, till exempel Fiske 1989 och Hartely 1996 som båda poängterar den subversiva och radikala kraft som finns i populärkulturen och därmed även i till exempel veckotidningar.

[196] Larsson 1989, s. 223–267.

[197] Sköld 1998, s. 81–83. Här polemiserar hon mot Lisbeth Larssons tes att veckopress inte vill förändra eller upplysa sina läsare. Se Larsson 1991, s. 20. Relationen mellan berättelserna och läsarnas verklighet ser Sköld som oerhört komplex – både ett uttryck för psykologiska behov och sociala faktorer, se s. 182.

[198] Se till exempel Bernow & Österman 1978 som i en omfattande undersökning berör allt från upplagesiffror till diskussioner om innehållet; Albinsson 1962 som diskuterar populärpressens efterfrågan och Karl Erik Gustafsson (red), *Veckopressbranschens struktur och ekonomi*, Göteborg 1991 som studerar veckopressen ur ett ekonomiskt perspektiv.

veckopressens historia har skrivits.[199] Fiktionsmaterialet i veckopressen har dessutom analyserats.[200] Mer sällsynta har analyser av ett brokigt pressmaterial varit, där både dagspress och veckopress kopplats samman i en bredare diskursanalys.[201] Jag skriver alltså inte presshistoria, utan använder tidningarna som källa för att undersöka kulturella fenomen och tankestrukturer.

Försvarsfrågan fick inte stort utrymme i veckopressen under den undersökta perioden. Mors dag uppmärksammades däremot såväl i *Idun, Husmodern* som i *Svensk Damtidning*. Kungafamiljen var också ett vanligt tema. Även andra celebriteter uppmärksammades, men utsattes inte för samma långvariga och konsekventa intresse som kungafamiljen.[202] Knappast några andra personer är heller garanterade en livstids ryktbarhet.[203] Det har publicerats stora mängder material om den svenska kungliga familjen. Jag gör nedslag vid årtal och händelser under första hälften av 1900-talet där den privata och offentliga kungafamiljen möttes. Detta skedde främst i samband med familjehändelser som bröllop, födslar och dödsfall, men även vid bemärkelsedagar och jubileer. Gustaf V:s klippsamling i Bernadotteska arkivet har fungerat som en ingång till tidningsmaterialet. I klippsamlingen finns urklipp från en mängd olika tidningar och tidskrifter. Både landsorten och Stockholmsområdet är företrädda, liksom vänsterpress och mer konservativa tidningar. Klippen behandlar både den kungliga familjen och hovet.

---

[199] Se till exempel Larsson 1989. Det senaste tillskottet i veckopressens historia är språkvetaren Per Ledins *Veckopressens historia* som kom år 2000, Ledin 2000. Även enstaka tidningars historia har skrivits, se till exempel Anita Ahrens et al 1979, *Veckopressen i Sverige. Analyser och perspektiv*, Löderup 1979; Sköld 1998. Skämtpressen som genre har också behandlats, se till exempel Andersson 2000; Wikberg 1978; Germund Michanek, *Strindberg i karikatyr och skämtbild. Hur vår störste författare hyllades och smädades i sin samtids skämtpress*, Stockholm 1998; Germund Michanek, *Svenska akademien i skämtbilder. En krönika från Oscar II:s tid*, Stockholm 1986; Palmlund 1981; Per-Erik Lindorm, *Svensk humor under 100 år* Del 1, Stockholm 1971.

[200] Larsson 1989. Samtidigt som Lisbeth Larsson avhandling kom ut publicerade sociologen Britt-Louise Wersäll sin avhandling om veckotidningsnoveller ur ett sociologiskt perspektiv. Hon menar att novellerna fungerade som en slags moraliteter: "De anvisar hur kvinnor och män bör vara och bete sig i olika typiska vardagssituationer." Se Britt Louise Wersäll, *Veckotidningsnovellen 1950–1975. En sociologisk analys*, Genarp 1989, s. 9.

[201] Ett exempel i denna riktning är dock antologin Karin Becker, Jan Ekecrantz & Tom Olsson (ed), *Picturing Politics. Visual and Textual Formations of Modernity in the Swedish Press*, Stockholm 2000.

[202] Det finns en symbolisk funktion hos kungafamiljen som skiljer den från den vanliga societeten. De kungliga omges av en aura av oåtkomlighet, se till exempel Tom Nairn, *Enchanted Glass. Britain and its Monarchy*, London 1988, s. 26 f.

[203] Jfr Billig 1998 (1992), s. 220 f, som tar upp denna aspekt av kungligheten på 1980-talet.

Analysen av Mors dag, ett kungligt nationellt moderskap och försvarsfrågan bygger delvis även på specialtidskrifter, hyllnings- och jubileumsskrifter. Många av dessa texter är mycket stereotypa. Texter om kungligheter tillhör exempelvis en speciell genre. Möjligheten för den enskilde artikelförfattaren att gå utöver de etablerade mallarna var inte stora. Den brittiske forskaren Tom Nairn, som behandlat den brittiska monarkin, menar till och med att det i kungliga biografier var författarens plikt att inte nämna några väsentligheter.[204]

I samband med Mors dag utgavs också specialtidskrifter. J. A. Lindblads förlag, som var inriktat på religiös och biografisk litteratur,[205] publicerade från 1920 till och med 1941 så gott som årligen en skrift till Mors dag. Svenska diakonistyrelsens förlag gav mer sporadiskt ut skrifter till Mors dag. Vita bandet producerade också en egen Morsdagstidning från 1924. [206] I anslutning till bondetåget 1914 publicerades också ett antal minnesskrifter, som även ingår i analysen.

Även föreningstryck har använts för att analysera hur olika grupper använder och tolkar nationella symboler och blir bärare av diskurserna. Att analysen i princip enbart bygger på föreningarnas tidningar och broschyrer förenklar förvisso bilden, men eftersom undersökningsobjektet inte är föreningarna i sig, utan vad de uttrycker i offentligheten, får denna inskränkning ingen stor betydelse. I enstaka fall ingår även arkivmaterial, men det har snarare varit för att spåra tryckt material än för att analysera styrelseprotokoll. Har föreningarna haft ett klipparkiv har detta använts.

Firandet av Mors dag togs också upp av olika föreningar. Det var framför allt föreningar med kristen anknytning som gav ut skrifter i samband med Mors dag. Cecilia Bååth-Holmberg, som var den drivande kraften bakom införandet av Mors dag, var fram till sin död 1920 sekreterare i Svenska Riksförbundet för en sedlig kultur. Förbundets tidskrift *På vakt* hade varje år från 1923 till 1930 en avdelning i anslutning till Mors dag.[207] Cecilia

[204] Nairn 1988, s. 38–41.

[205] "Lindblads" i *Nationalencyklopedin* Bd 12, Höganäs 1993, s. 315 f.

[206] 1939 började förlaget By och bygd ge ut tidskriften *Mors hyllning* till Mors dag. Denna tidning hade en klar anknytning till Svenska landsbygdens kvinnoförbund (SLKF). I ett par texter nämns till exempel Svenska landsbygdens kvinnoförbunds vilohem för husmödrar. Dessutom är Ernst Dahnberg redaktör för tidskriften åtminstone 1942–1945. Ernst Dahnberg var partiombudsman i Hallands distrikt för bondeförbundet, se Hans Albin Larsson, "Husmor blir politiker – om Svenska landsbygdens kvinnoförbund" i Anita Dahlgren, Ole Elgström & Hans Albin Larsson, *Kvinnor påverkar*, Stockholm 1985, s. 38 f. Om SLKFs semesterverksamhet, se Larsson 1985, s. 70–74. Jag har även gått igenom denna tidskrift, trots att den faller utanför min tidsperiod. Den är också ett uttryck för att kvinnor och kvinnogrupper tolkar moderskapet i enlighet med sina syften i samband med Mors dag.

[207] Texterna i anslutning till Mors dag var ofta tagna från andra tidningar. Åren 1920, 1921 och 1922 publicerades även små artiklar om hur och varför Mors dag borde firas. Svenska Riksförbundet för en sedlig kultur hade 1919 1300 medlemmar, se "Tio år på vakt" (Cecilia Bååth-Holmberg) i *På vakt* 1919, nr 28, s. 41.

Bååth-Holmberg bildade Svenska Riksförbundet för en sedlig kultur redan 1909 för att motarbeta osedligheten i press och litteratur och verka för "svenska folkets moraliska lyftning".[208] Tidskriften *På vakt* började ges ut 1914. Förbundet såg osedligheten som något smutsigt som skulle rensas bort från samhället. I nationen var det hemmet som var den minsta enheten och förbundet såg det som sin uppgift att värna hemmen.[209] Cecilia Bååth-Holmbergs make, Teodor Holmberg, blev efter hennes död 1920 förbundets ordförande. Tidskriften *På vakt* fortsatte att komma ut, men 1930 upphörde förbundet att existera. Teodor Holmberg menade i avslutningsnumret själv att Mors dag hade varit en av de mer lyckade insatser som förbundet genomfört under sin verksamma tid.[210]

Vita bandet, som från 1924 gav ut en specialtidskrift till Mors dag, var en kvinnlig, kristen nykterhetsförening. Kvinnan skulle i kraft av sin moderlighet förbättra samhället. Vita bandets målsättning var att på en kristen grund verka för en alkoholfri kultur, världsfred, ungdomens sunda fostran, socialt välfärdsarbete, den allmänna moralens höjande och kvinnors medborgarfostran.[211] Allt detta skulle ske med moderligheten som grund, och det var i egenskap av släktets mödrar som kvinnor skulle kämpa för de ideal Vita bandet stod för. År 1901 bildades en centralstyrelse i Sverige och föreningen blev i samband med detta medlem av världsföreningen Vita bandet.[212] Vita

[208] Stadgar för Svenska Riksförbundet för sedlig kultur, se till exempel Cecilia Bååth-Holmberg, "Förädlade Folknöjen" i *Skriftserie utgifven af Svenska Riksförbundet mot osedlighet i litteratur, präss och bild* 1911, nr 5, pärmens insida. Ulf Boëthius har behandlat kampanjen mot "smutslitteraturen" och då främst indignationen över Nick Carter-böckerna 1908–1909 (som var den direkta orsaken till att förbundet bildades), se Ulf Boëthius, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908–1909,* Stockholm 1989.

[209] Se till exempel "Hemmen och de unga" (Elin Silén) i *På vakt* 1917, nr 22, s. 2–9. Se även "Kvinnornas makt" (Teodor Holmberg) i *På vakt* 1920, nr 33, s. 5–7.

[210] Teodor Holmberg, "Huvud och hjärta" i *Skriftserie för Svenska Riksförbundet för sedlig kultur* 1930, nr 74, pärmens insida. Föreningen verkar mot slutet ha varit ett enmansföretag. Holmberg anger som orsak till att förbundet upphör att han inte orkar vara drivande längre.

[211] Elsa Elgham, *Historik över Vita bandets i Sverige 60-åriga verksamhet 1901–1961*, Stockholm 1965.

[212] Se till exempel Ina Rogberg, *Enhet och mångfald i vårt föreningsarbete,* Stockholm 1906, s. 21 f; Ina Rogberg, *Hvita bandet. Dess utveckling och syften*, Stockholm 1904; Elgham 1965, s. 12–22. År 1883 hade Vita bandet blivit en internationell organisation med namnet Världens kvinnors kristliga nykterhetsförbund

bandet uttalade sig entydigt för den kvinnliga rösträtten och kopplade rösträtten till nykterhetsfrågan.[213]

Analysen av försvarsvänliga kvinnors nationella föreställningar bygger också delvis på föreningsmaterial som verksamhetsberättelser, men även tidningsklipp ingår i analysen. Under mellankrigstiden ligger fokus av undersökningen på Föreningen Stockholms landstormskvinnor, som bildades 1924. Liknande föreningar bildades sedermera i hela landet. Föreningarna publicerade sig fram till 1933 i *Landstormsmannen*, medlemstidning för Sveriges landstormsföreningars centralförbund. Samma år fick kvinnorna en egen tidning, *Landstormslottan*. Broschyrer som föreningen gett ut ingår också i analysen, däremot inte lokalföreningars medlemsblad.[214]

Politiskt befann sig de flesta försvarsvänliga kvinnor på högerkanten. Därför har högerkvinnornas olika tidningar analyserats: Allmänna valmansförbundets medlemstidning *Medborgaren*, hade till exempel en avdelning för kvinnor. *Medborgarinnan*, tidskrift för Sveriges moderata kvinnoförbund, kom ut 1922–1930. Sveriges moderata kvinnoförbund var ett fristående förbund för högerkvinnor som bildats 1915. År 1937 gick förbundet samman med Allmänna valmansförbundets kvinnoorganisation, Centrala kvin-

[213] Emelie Rathou redigerade tidningen i 24 år. 1949–52 tog Karin Forsberg över, se Elgham 1965, s. 368–270. Gunnela Björk behandlar Vita bandet ur ett lokalpolitiskt perspektiv i Örebro, se Gunnela Björk, *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950*, Lund 1999, s. 52–55. 1943 hade Morsdagsbilagan en upplaga på 27 000 exemplar, Elgham 1965, s. 270. Antalet medlemmar var 1920 8 647 och 1935 7 866 personer, se Elgham 1965, s. 366.

[214] Fem år efter grundandet fanns det 99 föreningar i landet med sammanlagt 11 283 medlemmar. År 1939 fanns det 169 föreningar och 26 243 medlemmar. Den stora expansionen kom under andra världskriget och 1940/41 hade antalet medlemmar ökat till 79 549. Jag bygger här på lottornas egen statistik, Louise Ulfhielm & Birgitta Andersson, *Seklernas arv. Sveriges Landstormskvinnor. Riksförbundet Sveriges Lottakårer*, Stockholm 1983, s. 179, Riksförbundet Sveriges Lottakårer, Förteckning B, F9:2, Krigsarkivet. Frågan huruvida lottarörelsen verkligen blev en folkrörelse under andra världskriget lämnar jag därhän, eftersom jag inte närmare behandlar lottorna under denna tid. Detta är en fråga som Lars Ericson tar upp i sin uppsats "En folkrörelses framväxt" i *Lottorna i samhällets tjänst*, Stockholm 1984, s. 197–226.

norådet.[215] Mer allmänna försvarstidskrifter och broschyrer har också undersökts, till exempel *Sveriges försvar,* organ för Riksförbundet för Sveriges försvar. Förbundet bildades 1925 i syfte att verka för en revision av försvarsbeslutet från samma år.[216]

Försvarsvänliga skrifter för kvinnor var vanligtvis författade av kvinnor, även om det förekom att män skrev i dessa tidskrifter. Kvinnor, krig och försvar debatterades således främst i någon form av kvinnooffentlighet.[217] För att se hur de försvarsvänliga kvinnorna bemöttes i denna kvinnooffentlighet har även artiklar om försvaret och närliggande ämnen studerats i kvinnorörelsens tidskrifter. Under försvarsstriden 1912–1914 gäller detta *Rösträtt för kvinnor,* organ för Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, och Fredrika-Bremer-förbundets tidskrifter *Dagny* och *Hertha,* men även *Morgonbris,* tidskrift för det socialdemokratiska kvinnoförbundet. Från mellankrigstiden har jag även undersökt *Tidevarvet,* de frisinnade kvinnornas tidning, och *Röda röster,* en tidning utgiven av det kommunistiska kvinnoförbundet.[218]

---

[215] Nicklasson 1992; Östberg 1997, s. 38–43.

[216] Det var inget litet förbund. 1 maj 1928 hade man, enligt egen utsago 41 250 medlemmar, se "Riksförbundets verksamhet" i *Sveriges försvar* 1928:1. 1933 hade man 58 000 medlemmar, se "Riksförbundets verksamhet" i *Sveriges försvar* 1933:2 och 1936 uppgavs medlemssiffran till över 63 000. ("Riksförbundets verksamhet" i *Sveriges försvar* 1937.) Därefter verkar medlemstalet ha sjunkit, i alla fall redogjorde man inte längre för det i sina verksamhetsberättelser. Upplagan för deras tidskrift, som gick ut till alla medlemmar, sjönk också. I "Riksförbundets verksamhet" i *Sveriges försvar* 1937 uppges tidningens upplaga till 78 000. I "Riksförbundets verksamhet år 1939" i *Sverige försvar* 1940 uppges upplagan vara 62 000. Efter försvarsbeslutet 1936 mildrade Riksförbundet för Sveriges försvar sin propaganda och antalet medlemmar sjönk, se även Magnus Hjort, *Folk och försvar och kampen mot den femte kolonnen. En studie i framväxten av Övervakning-Sverige under 1950-talet,* Stockholm 1998, s 11. Jag har inte studerat den andra stora försvarsföreningen i Sverige, Allmänna försvarsföreningens, och dess tidskrift *Vårt försvar.* Här återfinns framför allt artiklar om försvarets teknikaliteter, och därmed menar jag att denna begränsning inte nämnvärt påverkar mitt resultat.

[217] Om en "kvinnlig offentlighet" som skapades genom aktioner där kvinnor utvecklat en gemensam politisk arena, se till exempel Frangeur 1998, s. 113.

[218] Jag har inte helt valt bort bondeförbundets kvinnoförbund, men de hade ingen egen tidskrift under den period jag undersöker. Visserligen skapades ett kvinnoförbund i anslutning till bondeförbundet 1921 och det kom också ut en tidning *Landsbygdens kvinnor.* Redan 1923 rann det dock ut i sanden. Först 1932 återskapades ett kvinnoförbund – Svenska landsbygdens kvinnoförbund (SLKF), Östberg 1997, s. 43–45. Se även Nicklasson, 1992, s. 134. Dessa gav också från 1933 ut en årsbok, som ingår i analysen. Här finns gott om hänvisningar till moderskapet och en blomstrande bonderomantik. Hänvisningar till svenska historiska kvinnor som Kristina Gyllenstierna och Blända förekommer också, se till exempel "Kvinnomakt" (Gustaf Landin) i *SLKF Årsbok 1935,* s. 26–32; "Svenska märkeskvinnor. Blända" (K.C) i *SLKF Årsbok 1936,* s. 23–26.

Del II
Moder Svea, Mors dag och kungafamiljen

2 Moder Svea

Hör oss Svea, moder för oss alla! Hör oss! Hör oss!
Bjud oss kämpa för ditt väl och fall! Bjud oss! Bjud oss!
Aldrig, aldrig skola vi dig svika! Aldrig! Aldrig!
(Ur *Hör oss Svea* av Gunnar Wennerberg 1853)

Inledning

Försvaret av nationen framställs ofta som ett försvar av modern. I citatet ovan ur Gunnar Wennerbergs välkända sång *Hör oss Svea*, en gång så populär bland Uppsalas studenter, fungerar moder Svea som en personifikation av Sverige. I sången är det modern som svensken ska försvara, kämpa och dö för. Det aktiva försvaret kodas manligt, medan skyddsobjektet är kvinnligt. Diskussioner om försvaret utgör följaktligen en arena där relationen mellan genus och nation kan analyseras och i detta kapitel kommer jag att närmare studera moder Svea och hennes uttrycksformer i samband med försvarsstriden 1912–1914. Därigenom undersöks de nationella föreställningar och genuskonstruktioner som finns inbäddade i framställningarna av Svea.

Försvaret var omdebatterat runt sekelskiftet 1900 och framför allt diskuterades dess modernisering. Indelningsverket ansågs inte längre vara ändamålsenligt. När en ny härordning trädde i kraft 1901 avskaffades indelningsverket definitivt och allmän värnplikt infördes. Vid unionskrisen 1905 riktades uppmärksamheten än mer på försvarsfrågan.[1] Under tidig höst 1911 beslutade den lindmanska högerministären att den svenska flottan skulle moderniseras och att den så kallade F-båten skulle byggas. Liberalerna ville däremot ha en översyn av försvarskostnaderna och socialdemokraterna hade avrustning på sitt program. Försvarsfrågan kom därför att inta en viktig plats i andrakammarvalen, som hölls senare på hösten och som var de första sedan rösträttsreformen genomfördes 1907/1909. I valet höll liberalerna ställningen, men högern förlorade 29 mandat till socialdemokraterna. Liberalen Karl Staaff bildade regering och tillsatte fyra försvarsberedningar. I dessa var liberalerna i majoritet och de bestod enbart av civilister. I väntan på

[1] Kent Zetterberg, *Militärer och politiker. En studie i militär professionalisering, innovationsspridning och internationellt inflytande på de svenska försvarsberedningarna 1911–1914*, Stockholm 1988, s. 9–24.

beredningarnas resultat lades F-båtsbyggandet på is.[2] Detta beslut väckte mycket kritik och en stor utomparlamentarisk verksamhet drogs i gång. Den 14 januari 1912 startade den första pansarbåtsinsamlingen på privat initiativ av Manfred Björkquist, en av ungkyrkorörelsens ledare. Den andra betydligt större insamlingen påbörjades några veckor senare då Svenska pansarbåtsföreningen bildades. De insamlade pengarna överräcktes sedan till regeringen.[3]

Försvarsfrågan nådde sin kulmen med bondetåget den 5 februari 1914. Initiativtagare var grosshandlare J. E. Frykberg och lantbrukaren Uno Nyberg, som med bondetåget ville visa att bönderna var oroliga över försvarets minskade resurser. Från början var det tänkt att 300 Upplandsbönder skulle gå till kungs, men projektet växte och slutade med att 30 000 bönder från hela landet begav sig till Stockholm för att betyga konungen sin trohet.[4] På borggården höll Gustaf V sitt omtalade tal som inte hade godkänts av regeringen. Detta ledde till att regeringen i en skrivelse begärde en skriftlig redogörelse för kungens inställning till regeringens förda försvarspolitik, och en muntlig försäkran från honom att han i fortsättningen skulle informera ansvarig minister innan han uttalade sig i politiska frågor. Gustaf V vägrade gå med på kraven, vilket resulterade i att regeringen avgick och nyval utlystes.[5]

Två dagar efter bondetåget mobiliserades ett arbetartåg, anfört av Hjalmar Branting med mellan 40 000 och 50 000 deltagare, för att stödja regeringen och Karl Staaff.[6] I nyvalet, som genomfördes våren 1914, vann högern

---

[2] Om försvarsberedningarna, se Zetterberg 1988, s. 22–24 och Gösta Johanson, *Maktkampen 1902–1915. Karl Staaff som politisk ledare*, Stockholm 1997, s. 231–240. Om Sven Hedins roll, se även Jan Stenkvist, "Sven Hedin och bondetåget" i *Heroer på offentlighetens scen. Politiker och publicister i Sverige 1809–1914*, Stockholm 1987, s. 250 f. Nils Elvander analyserar också Sven Hedins roll i bondetåget och borggårdskrisen, se Elvander 1961, s. 426–445. Detsamma gör Jarl Torbacke, se Jarl Torbacke, *"Försvaret främst". Tre studier till belysning av borggårdskrisens problematik*. Stockholm 1983, s. 45–113. Se även Johanson 1997, s. 256–289. Johanson 1997 påpekar dock att det utrikespolitiska läget inte var sådant att ett storkrig förväntades. Att så skulle vara fallet är en efterhandskonstruktion, se s. 343 f.

[3] Johanson 1997, s. 244–247. Se även Olle Nyman, *Högern och kungamakten 1911–1914. Ur borggårdskrisens förhistoria,* Uppsala 1957, s. 46–94. Om insamlingen stöddes av en stor svensk majoritet eller inte är däremot Johanson och Nyman oeniga om. Johanson menar att det goda utfallet berodde på att ett fåtal personer tecknat sig för stora summor, Johanson 1997, s. 247, medan Nyman hävdar att insamlingen var en stor folkrörelse, se Nyman 1957, s. 85–87.

[4] Om förspelet till bondetåget, se exempelvis Ragnhild Frykberg, *Bondetåget 1914. Dess upprinnelse, inre historia och följder*, Stockholm 1959, s. 17–62; Nyman 1957, s. 231–264; Torbacke 1983, s. 43–114; Johanson 1997, s. 256–289. Sven Hedin belyser sin egen roll i sin memoarbok, Sven Hedin, *Försvarsstriden 1912–14*, Strängnäs 1951.

[5] Johanson 1997, s. 415–424. Talet var skrivet av Carl Bennedich och Sven Hedin. Om vem som skrivit talet, se Stenkvist 1987, s. 301–307; Torbacke 1983, s. 100–102. Se även Hedin 1951, s. 295–306.

[6] Nils Franzén, *Undan stormen. Sverige under första världskriget*, Stockholm 1986, s. 34–36.

22 mandat (om man räknar med de frisinnade försvarsvännernas 6 mandat). Liberalerna förlorade 32 av sina 102 mandat, medan socialdemokraterna vann 10.[7]

Försvarsfrågan var i Sverige helt dominerande under perioden och i den inkluderades många av tidens verkligt stora frågor, till exempel de som gällde demokrati, rösträtt och parlamentarism. Historikern Gösta Johanson hävdar till exempel att arrangörerna genom bondetåget ville hindra det demokratiska genombrottet. De umgicks även med kupplaner och tankar om att införa kungligt envälde.[8] Statsvetaren Nils Elvander poängterar också att det skedde en politisk klimatförändring i Sverige 1910. Klassmotsättningarna skärptes genom storstrejken 1909.[9] Det blev en hård kamp om parlamentarismens existens. Även Bernt Schiller kopplar ihop försvarsstriden med storstrejken 1909 och rösträttsfrågan. Försvarsstriden blev ett försök från högerns sida att mobilisera och konsolidera sin makt gentemot både liberaler och socialdemokrater.[10]

I försvarsfrågan kan således brytningar mellan olika samhällsvisioner identifieras. Därmed framträder också skilda föreställningar om svensk nationell gemenskap. Moder Svea användes till exempel ofta som symbol för nationen Sverige, men moderskapet tolkades på olika sätt. Moder Svea kan visserligen ses som arketypen för ett svenskt nationellt moderskap, men hon är ingen entydig symbol. En analys av föreställningar om ett nationellt moderskap, uttryckta genom framställningarna av moder Svea, bidrar därmed till att blottlägga olika aspekter av ett nationellt moderskap. Efter 1910 förekom moder Svea mer sällan i seriösa sammanhang. Däremot figurerade hon flitigt i skämtpressen.[11] Analysen bygger därför på en undersökning av hur Svea framställts i ett antal svenska skämttidningar under försvarsstriden 1912–1914.

---

[7] Johanson 1997, s. 289.

[8] Johanson 1997, i synnerhet s. 256–289.

[9] Elvander 1961, s. 298 f. Rudolf Kjellén framställde bondetåget som ett svar på storstrejken i en artikel "Den 6 februari 1914. Den svenske bondens dag" i *NDA* 5/2 1914. Här talade han om de två nationerna. Endast stora nationella olyckor kunde samla Sveriges folk. I lycka och fred gick det inte. De två nationerna var för Kjellén nationen och internationalen.

[10] Stenkvist 1987, s. 251; Bernt Schiller, "Krisår 1906–1914" i Steven Koblik (red) *Från fattigdom till överflöd*, Stockholm 1973, s. 210–212. Jfr Nyman 1957, s. 265 och 280. Om den sociala oro och de politiska motsättningar som låg bakom försvarsdiskussionen, se Johanson 1997, s. 379–388.

[11] Broberg 1993, s. 176, 184 f.

Sveas historia

Att en nation framställs som en kvinna och moder är inte ovanligt. George L. Mosse har diskuterat kvinnliga nationella symboler och uppmärksammat Marianne, Germania och Britannia som exempel på personifikationer av Frankrike, Tyskland respektive Storbritannien. Dessa tre nationella symboler har det gemensamt att de betecknar stabilitet, respektabilitet och de eviga nationella krafterna. De är passiva och tillbakablickande, till skillnad från manliga nationella symboler som ofta är aktiva och vill ta steget in i framtiden. Marianne var dock från början en revolutionär symbol. Hon var ung, aktiv och ibland endast halvklädd, men när hon hade etablerats som symbol för nationen stod även hon för respektabilitet och stabilitet. Den blottade Marianne blev följaktligen mindre vanlig och ersattes efter hand av en mer påklädd. Germania däremot liknades ofta vid en brud som väntade på sin brudgum – ett enat Tyskland. Hon var passiv och framställdes som en mor för sitt folk. Ibland framträdde hon också som sköldmö, men uppträdde hon med vapen var det inte med aggressivitet, utan som en försvarare av fosterlandet.[12] Denna modersgestalt gav sina barn, det vill säga folket, trygghet. Hon hade dock rätt att kräva att folket försvarade henne i händelse av en invasion. Efter 1848 års revolution blev Germania emellertid allt mer krigisk och framställdes allt oftare som segergudinnan Viktoria.[13]

De kvinnliga personifikationerna av nationen har bland annat sitt ursprung i traditionen att låta en kvinna utgöra en allegori även politiska attribut och dygder som Rättvisan, Förnuftet, Sanningen eller Friheten. De grekiska gudinnorna symboliserar också dessa dygder. Athena, den jungfrufödda, kyska, visdomens gudinna och ofta framställd beväpnad, var modellen för många av dessa allegorier, till exempel Rättvisan, Lyckan, Försiktigheten och Måttfullheten. Historikern Marina Warner beskriver henne med följande ord: "Athena, goddess of wisdom and of war, is the pattern for the armed maidens, invulnerable epitomes of the nation, like Britannia, as well as the Renaissance's muse of muses, patroness of learning and the arts."[14] Även under franska revolutionen användes de kvinnliga allegorierna. Historikern Lynn Hunt förklarar detta med att de politiska begreppen är feminina substantiv i franskan, men hon anger även politiska orsaker. Kvinnliga allegorier kunde inte associeras med någon speciell politisk manlig ledare

[12] Mosse 1985, s. 90–100. För en jämförelse med Mor Danmark, se Inge Adriansen, "Mor Danmark. Valkyrie, skjoldmø og fædrelandssymbol" i *Folk og Kultur* 1987, s. 105–163.
[13] Adriansen 1987, s. 139.
[14] Marina Warner, *Monuments and Maidens. The Allegory of the Female Form*, London 1996, s. xx–xxi, citatet s. xxi. Se även s. 64 och 87. Hon ägnar hela kapitel åt allegorier över Rättvisan (kapitel 8) och Visdomen (kapitel 9).

och förbands därmed inte med monarkin.[15] Marina Warner är inne på samma tankegång och menar att kvinnor gärna användes som politiska symboler eftersom de inte var politiska aktörer.[16]

I ett svenskt sammanhang handlar det om moder Svea, som kan ses som arketypen för ett svenskt nationellt moderskap. Svea förekom som personifikation av Sverige redan på 1600-talet.[17] 1672 omnämndes hon i Anders Volimhaus Leijonstedts *Svea Lycksalighetens Triumf.* Symbolen blev sedan mer känd genom Gunno Eurelius Dahlstiernas dikt *Kunga Skald* 1698. Men det var framför allt i samband med det allt större fornnordiska intresset på 1800-talet som hon blev allmänt använd som symbol. Tegnér skriver till exempel i sin berömda dikt "Svea" följande till henne:

> Än sår du egna fält och kan dem fylla än
> med malmstöpt åskas hot, med klingor och med män.
> Än kan du med ditt mod en häpen värld förfära,
> och rädda, fallande, åtminstone din ära.[18]

Här skildras Svea snarast som en gudinna i Athenas efterföljd, eller en sköldmö, även om hon underförstått också är moder. Gunnar Wennerbergs Svea passar väl in i denna tradition. Mot slutet av 1800-talet framhävdes Sveas modersroll i högre utsträckning, även om hon fortfarande vanligtvis framställdes som en gudinna. År 1890 trycktes till exempel de nya svenska sedlarna med moder Svea i ena hörnet. På sedeln sitter Svea i grekisk dräkt med ett

---

[15] Hunt 1992, s. 82 f. Om dygdernas femininitet, se även Warner 1996, s. 63–70. Se även Marilyn Yalom, *Bröstens historia*, Stockholm 1999, s. 128.

[16] Warner 1996, s. xx. Mary P. Ryan uppmärksammar hur kvinnan fungerar som symbol för harmoni i de amerikanska paraderna i mitten av 1800-talet. Eftersom kvinnan kopplades till den privata sfären kunde hon stå ovanför både etniska konflikter och klasskonflikter, se Mary P. Ryan, "The American Parade: Representations of the Nineteenth-Century Social Order" i Lynn Hunt (ed), *The New Cultural History*, Berkeley 1989, s. 131–153. Se även Johanna Valenius, *Petrified Paradoxes. The Female Form as Allegory of Nations*, Opublicerat paper vid "2nd Arjen Sävyt" Seminar in Turku, 24 april 1999. Det fanns bestämda regler för hur dessa allegorier framställdes. Venus och Sanningen kunde avporträtteras nakna, medan Friheten alltid var påklädd eller delvis avklädd, Maurice Agulhon, *Marianne into Battle. Republican Imagery and Symbolism in France, 1789–1880*, Cambridge 1981. Om Marianne, se även till exempel Uffe Østergård, "Marianne – fra Minerva til Birgitte Bardot og Cathérine Deneuve" i *Den Jyske Historiker* 1986:38–39, s. 11–34.

[17] 1611 nämnde Johannes Messenius henne i *Disa* och hon skymtar förbi i Stiernhielms *Heroisch Jubelsång* 1644, Bengt Järbe, *Krigens och hjältarnas Stockholm i skulpturer och minnesstenar*, Stockholm 1998, s. 321.

[18] Se *Svensk dikt. Från trollformler till Lars Norén.* En antologi sammanställd av Lars Gustafsson, Stockholm 1978, s. 256.

ymnighetshorn i famnen, en sköld med lilla riksvapnet framför benen och Göta lejon vid sina fötter. Över tronen är en hermelinmantel draperad.[19]

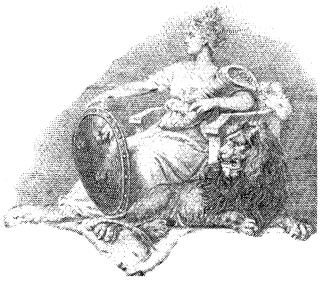

Svea. Detalj från en tiokronorssedel 1890 års typ.

Själva moderskapet betonades emellertid i andra sammanhang. Carl Snoilsky framhöll till exempel i sin dikt *Röstsedeln* 1892 att Svea var en moder som bad för sina barn och bekymrat såg hur försvaret nedrustades: "Det är ej en hjeltinna nu – det är en mor som ber."[20]

Svea i sekelskiftets Sverige

Runt sekelskiftet 1900 var således kopplingen mellan Sverige och moder Svea självklar.[21] I synnerhet användes moder Svea i nationalromantiska och konservativa kretsar. Hon förekom både i diktverk och som skulptur, ofta framställd i nyklassisk dräkt med ett lejon vid fötterna, en sköld med lilla riksvapnet och ibland ett svärd i handen.[22] Både lejon och svärd är attribut fyllda av styrka och manliga konnotationer. Liksom till exempel i allegorier över Rättvisan var Svea också beväpnad med sköld eller svärd.[23] Kopplingen mellan Svea och liknande kvinnliga personifikationer av nationen och den grekiska Athena är intressant. Athena är född av sin fader Zeus. Hon är jungfru, beväpnad och beskyddare av bland annat den sociala institutionen familjen. Såväl vapnen som hennes födelse och jungfrulighet avskärmar henne emellertid från en traditionellt kvinnlig sfär, trots att hon faktiskt är

[19] Lars O. Lagerqvist & Ernst Nathorst-Böös, *Sedlar*, Stockholm 1971, s. 24; Torgny Lindgren, *Riksbankens sedelhistoria, 1668–1968,* Stockholm 1968, s. 171–173. Bilder finns på s. 97–105. Sedeln utformades av Jacob Bagge.
[20] Michanek 1985, s. 50.
[21] Broberg 1993, s. 184 f.
[22] Lejonet, ibland kallat Göta lejon, återfinns också i det stora riksvapnet. Om dynastin Bernadottes vapen, se Arvid Berghman, *Dynastien Bernadottes vapen och det svenska riksvapnet,* Stockholm 1944.
[23] Svärdet symboliserade på medeltiden Rättvisans seger över det onda, se Warner 1996, s. 160.

beskyddare av den. Athena kan alltså, fast hon är kvinna, inte sägas stå för några kvinnliga principer. Tvärtom representerar hon snarare kvinnlighetens underordning. Hon är född av en man, deltar inte i traditionellt kvinnliga sysslor och föder inte heller själv några barn, vilket gör henne mer maskulin och nästan alienerad från sin kvinnliga kropp. I en västerländsk tradition, där kvinnan på grund av sin förbindelse med reproduktionen ofta förknippas med materia, blir Athena snarast en symbol för en oskadliggjord kvinnlighet.[24]

Den fornnordiska renässans som förekom inom konst och litteratur på 1800-talet inspirerade också framställningarna av Svea. Sköldmör och valkyrior var kända från nordisk medeltidslitteratur som beväpnade, krigiska och handlingskraftiga kvinnor. I och med det nyvaknade intresset för den nordiska mytologin dök de åter upp och sköldmön var också en tydlig förebild för den danska motsvarigheten till moder Svea, mor Danmark.[25]

På 1890-talet och kring sekelskiftet restes i hela Europa statyer över kungar och andra berömda män som symboler för nationen och dess storslagna förflutna.[26] Även de kvinnliga personifikationerna av nationen framställdes i skulptural form; enbart i Stockholm finns det flera exempel på Svea som skulptur. En av de mest kända är den moder Svea som kröner Riksdagshuset och som modellerades av Teodor Lundberg under åren 1902–1903. Här står Svea med sköld, spira och en krans i håret. Vid hennes fötter sitter Vaksamheten, framställd som en man, och Eftertanken, gestaltad som kvinna. Manlighet förbands således med aktivitet, det vill säga vaksamhet, medan kvinnlighet kopplades till den passivitet eftertanken kräver.[27] Teodor

[24] Warner 1996, s. 96 och 250 f.

[25] Adriansen 1987, s. 106 f. Värt att notera är Verner von Heidenstams berättelse Sköldmön i hans läsebok *Svenskarna och deras hövdingar* som kom ut 1908–1910. Hjälmdis, hjältinnan, ägnar sitt liv åt att söka efter sin döde fader och inte förrän hon faller i strid finner hon honom äntligen i Valhall. Även i detta fall är det faderns makt och handlingar som äras och Hjälmdis själv avvisar sin beundrare. Om den fornnordiska nyväckelsen, se till exempel Jöran Mjöberg, *Drömmen om sagatiden. Del II. De senaste hundra åren – idealbildning och avidealisering*, Stockholm 1968. Om sköldmön, se s. 190 f.

[26] Om offentlig konst, se Allan Ellenius, *Den offentliga konsten och ideologierna. Studier över verk från 1800- och 1900-talen,* Stockholm 1971. Se även Lars Berggren, *Giordano Bruno på Campo dei Fiori. Ett monumentprojekt i Rom 1876–1889*, Lund 1991; Ulf Zander, "Historia i brons och granit: Nationella monument och regionala identiteter i Östersundsområdet" i Sven Tägil, Fredrik Lindström & Solveig Ståhl (red), *Öresundsregionen – visioner och verklighet*, Lund 1997, s. 26–76; Ulf Zander, "Statyernas krig i den väpnade fredens tid. Monument och nationalism i Europa 1870–1914" i *Rig* 1999:2, s. 65–79. Ulf Zander har också skrivit om diskussionen kring Karl X Gustaf-statyn i Malmö 1896–1996, se Ulf Zander, "Ett omstritt Malmömonument: Karl X Gustaf-statyn 1896–1996" i Ingmar Billberg, Lars Jörvall & Bengt Liljenberg (red), *Allt ljus på Malmö. Nordiska industri- och slöjdutställningen i Malmö år 1986. Ett hundraårsminne,* Malmö 1996, s. 207–226. Se även Broberg 1993, s. 172–176.

[27] Om moder Svea som skulptur i Stockholm, se Järbe 1998, s. 321–325.

Lundberg har även gjort Poltavamonumentet som restes 1904 på Artillerigården som en hyllning till de svenskar som dött på slagfältet. I monumentet står Svea i sorgdok böjd över den fallne karolinen med brutet svärd. På inskriptionen kan man läsa att monumentet rests "åt de Svea söner som stupat under svenska fanor vid skilda tillfällen".[28] I båda dessa skulpturer framställer Lundberg Svea i klassisk stil. I den ena övervakar hon riket och i den andra sörjer hon de förlorade sönerna, vars offer hon är stolt över. Likheten med diktens Svea är slående. Moder Svea refererar här till de eviga värden som både nation och kvinnlighet under denna period stod för. Hon förknippades därför framför allt med en officiell nationalism som betonade kungahuset, armén och kyrkans betydelse för nationen. Evighet och oföränderlighet framställdes i detta sammanhang som kvinnligt, medan den handling som förde den nationella berättelsen framåt kodades manlig.

1908 skänkte minister Richard Kleen pengar till ett nationellt monument. Kleen menade att ett sådant lämpligen borde innehålla en fosterländsk symbol, exempelvis moder Svea. Donationen var ett tydligt inlägg i försvarsfrågan. Kleen själv framhöll att ett nationellt monument skulle ge inspiration till nationell samling mot tänkbara faror. Av de inkomna förslagen var det emellertid ett som definitivt tillintetgjorde själva idén. Det var Sven Bobergs förslag "Sov i ro", som visade en fet moder Svea som halvlåg på sin tron med kronan på sned. På var sin sida av tronen stod ett stövelskaft med huvudet av Karl XII nedtryckt i den ena och huvudet av Gustav II Adolf i den andra. Stövlar hade sedan länge symboliserat storhetssvärmeri och en aggressiv patriotism. Följaktligen var de med största sannolikhet medvetet placerade där. Boberg gjorde genom sitt förslag narr av hela idén med ett nationellt monument. Det blev inte heller något monument eftersom tidpunkten var illa vald och nationen skakades både av storstrejk och emigration.[29]

Bruket av moder Svea fick också kritik av dem som förespråkade den nya radikala och antirojalistiska patriotismen. Signaturen Hans Sax, mer känd som Gustaf Fröding, skrev i *Karlstads-Tidningen* 1892 att han helst inte ville se moder Svea som han menade saknade all individualitet: "Låt oss slippa höra mera om modern Svea och låt oss i stället se Sverige sådant det är – ett vackert land och ett folk som kunde vara älskvärt nog, om det icke skröte så mycket och hölle så många uppstyltade tal."[30] Trots denna kritik användes moder Svea som symbol för Sverige både av höger- och vänstergrupper. Den

[28] Järbe 1998, s. 314–320. Som förebild använde sig Teodor Lundberg av en moder Svea, som han utfört på beställning av Oscar II. Citatet s. 316–318.
[29] Om Kleenska donationen, se Ellenius 1971, s. 118–126. Om Sven Bobergs förslag, se även Löfgren i Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 22–24. Om att stövlar kopplades till aggressiv patriotism, se Staffan Björck, *Karl XII:s stövlar. Notiser om dikt och annat*, Stockholm 1954, s. 9–21. Sven Bobergs modell finns på Skissernas museum i Lund.
[30] Michanek 1985, s. 56.

socialdemokratiska agitatorn August Palm refererade till exempel till Svea, när han 1889 i tidningen *Folkets Röst* menade att moder Svea var njugg och hård mot flertalet av sina barn.[31] Den svenska nationella gemenskapen framställdes som en styvfamilj. Svea var en styvmoder, en dålig och "onaturlig" moder som inte klarade av att vara rättvis. Modern uppfyllde inte sina förpliktelser som god moder, men föreställningen om fosterlandet som en moder var så stark att man använde den för att understryka det onaturliga i orättvisorna.[32]

Moder Svea kritiserades alltså som symbol, men användes trots det av kritiker när de önskade visualisera Sverige. Medan förespråkare för en officiell nationalism refererade till en vakande, gudinnelik Svea med associationer till Rättvisan och den grekiska gudinnan Athena, hänvisade samhällskritiker snarare till den elaka styvmodern.

Efter 1910 användes moder Svea, som påpekats, mer sällan i seriösa sammanhang, dock med några undantag. 1952 trycktes till exempel en ny tusenkronorssedel. Här står Svea på ett postament med höger hand lätt lutad mot riksvapnet och en spira i den andra. På ömse sidor om henne växer ängsblommor.[33] Även efter 1910 fungerade alltså Svea som en självklar symbol för Sverige, men symboliken var inte entydig utan kunde tolkas olika beroende på sammanhang.

Svea och försvarsfrågan

I samband med försvarsfrågan förekommer Svea i ett antal skepnader i skämttidningarna. I såväl *Puck*, *Söndags-Nisse* som *Naggen* återfinns Svea. Hon framställs i dessa tidningar omväxlande som gammal och ful, gammal och godmodig, som ett huskors, som en skön och till och med förförisk kvinna eller i gestalt av en sköldmö. Några attribut är dock praktiskt taget alltid närvarande. Svea bär vanligtvis krona, antingen på huvudet eller avbildad någonstans på klädedräkten. Kronorna, som också återfinns i det svenska riksvapnet, signalerar att det är moder Svea. Därmed markeras att Svea representerar en monarki.[34] Härigenom förbinds Svea även med ett kungligt

[31] Björck 1946, s. 34.

[32] Jfr Per Albin Hanssons vision om folkhemmet under 1920-talet. Han dömde ut det samtida samhället och menade att arbetarna var det svenska samhällets styvbarn. Se till exempel Hirdman 1989, s. 89–91.

[33] 1958 kom det en ny tiotusenkronorssedel där Svea avbildades. Även här står hon på ett postament och håller handen löst mot det lilla riksvapnet. I famnen har hon en sädeskärve. Hon ser ung och frisk och modern ut, se Lindgren 1968, s. 187–190. Bilder finns på s. 107 och s. 109.

[34] Om kronan och lejonet som attribut, se till exempel "Hur de tänka sig Moder Svea" (tecknad av V. Bergdahl) i *Söndags-Nisse* 1912 Julnummer. Se även Broberg 1993, s. 184 f. som lyfter fram just detta uppslag.

nationellt moderskap där drottningen får en funktion som nationell symbol. Ett lejon, troligen en anspelning på Göta lejon som också återfinns i det stora svenska riksvapnet, är ett annat attribut som signalerar att det är Svea. I skulpturerna av Svea fungerar lejonet som skydd. Detsamma gäller i skämtpressen, men ibland kan lejonet själv representera Sverige eller det svenska folket. I dessa fall gör sig ofta tidningarna lustiga över lejonets förmenta styrka.[35] Vanligtvis är emellertid lejonet en bifigur till Svea.

Svea kunde symbolisera ett flertal olika saker. När hon avbildades som en valkyria eller sköldmö i *Söndags-Nisse* fungerade hon som en symbol för det gamla hierarkiska Sverige. Ett exempel är skämtet "De politiska snögubbarna och vårsolen". På bilden under rubriken "Högerns Svea" står Sven Hedin och tittar på en snögubbe formad som Svea med sköld och spira. På nästa bild har Svea smält och solen som är orsak till snösmältningen är tecknad som den liberale Karl Staaff.[36] Skämtet kommenterar försvarsfrågan och den regeringskris som Gustaf V:s borggårdstal i samband med bondetåget hade utlöst. I detta sammanhang företräder alltså Svea framställd som sköldmö en förhatlig officiell högernationalism.

I den mer försvarsvänliga *Puck*[37] representerar Svea gestaltad som sköldmö i stället hela det svenska folket. Ett exempel är en teckning av Edvard Forsström där sköldmön Svea, sopar bort bland andra Karl Staaff, Hjalmar Branting och Carl Lindhagen från riksdagshusets trappa med en stor kvast. Bildtexten lyder: "Så borde det gå om de icke vilja gifva Sverige ett ordentligt försvar."[38] Det svenska folket ville ha politiker som klarade av att lösa försvarsfrågan och var i *Puck* följaktligen försvarsvänligt.

En tjock mer vardaglig moder Svea symboliserar i *Söndags-Nisse* också det svenska folket, men ett folk som däremot är kritiskt till ökade försvarskostnader. Ett tydligt exempel är skämtet "Så kan det gå" i *Söndags-Nisse* 1914 (se omslaget). Teckningen av Gustaf Ljunggren föreställer en tjock Svea med kronor på klänningen som sitter och sover på en tron. En liten Sven

[35] Ett exempel är "Det svenska lejonet" i *Söndags-Nisse* 1912:6, där Eigil Schwab har tecknat fyra bilder där lejonet representerar det svenska folket. På den första bilden ses ett rytande lejon med svärd i hand. Bildtexten talar om 1600-talet då det fruktade lejonet drog genom världen. Bild två föreställer ett lejon som dansar menuett efter fransk pipa och sägs representera 1700-talet. På nästa bild syns ett sovande lejon – 1800-talet – och den sista bilden, som ska visa 1900-talet, föreställer ett kuvat lejon ridet av, enligt bildtexten, "tuktare, uppfostrare och plågare". Kontrasten mellan det kraftfulla lejonet på första bilden och det kuvade och trötta på den sista bilden är slående. Jfr "En riskabel dressyr" (tecknad av Edv. Forsström) i *Puck* 1914:28, där skämtet handlar om att även ett lejons tålamod kan tryta.

[36] "De politiska snögubbarna och vårsolen" (tecknad av G. Ljunggren) i *Söndags-Nisse* 1914:14.

[37] Om Pucks konservativa inriktning, se Collenberg 1994.

[38] "Så borde det gå" (tecknad av Edv. Forsström) i *Puck* 1914:31. Se även till exempel "Efter prisutdelningen." (tecknad av Edv. Forsström) i *Puck* 1912:29; "Bilden för dagen" (tecknad av Edv. Forsström) i *Puck* 1914:32 (Bildtexten lyder: "Enighet ger styrka"); "Adjö, Jakop Larsson!!" (tecknad av Edv. Forsström) i *Puck* 1914:38.

Hedin kommer och blåser i en trumpet både första och andra varningen, för att vid tredje varningen helt sonika bli bortsopad av en yrvaken Svea. Det svenska folket i form av Svea ville inte veta av Hedin, eftersom han och hans försvarsvänlighet helt enkelt inte representerade svenskarna.[39] Historikern Lars M Andersson påpekar i sin tolkning av denna bild att kontrasten mellan den lille Hedin och den stora tjocka Svea var ett sätt att framställa den försvarsvänlige Hedin negativt. Trots att Sven Hedin är av manligt kön är han betydligt mindre än kvinnan. Han gestaltas i det närmaste som ett barn, vilket är ett sätt att vända upp och ned på begreppen kvinnligt och manligt. Hedin är dessutom framställd som "jude" och Andersson menar att detta understryker att "judiskhet" i samtiden definierades som motsatsen till "svenskhet".[40] Den sovande Svea var annars ett populärt tema i samband med försvarsstriden. Ofta var den sovande Svea modellerad på samma vis som Sven Bobergs statyförslag "Sov i ro" från 1909. Sven Hedin och andra försvarsvänliga debattörer i tiden använde också själva metaforen att Sverige eller moder Svea skulle väckas ur sin sömn. Den radikala skämtpressen vände i stället på temat och menade att den som sover syndar inte.[41]

Svea användes också ofta i skämttidningarnas kritik och kommentarer av politiska dagshändelser. Ett vanligt politiskt motiv var framställningen av relationen mellan Svea, det vill säga folket, och regeringsmedlemmarna som ett äktenskap. Detta äktenskap var sällan lyckligt och när regeringen tvingades avgå gestaltades det som en skilsmässa.[42] Även i den omdiskuterade frågan om alkohol utnyttjade skämttidningarna Svea. Hon framställdes i dessa sammanhang vanligen som ett litet och oansvarigt barn.[43] Skämten var också en tydlig kritik mot den förda alkoholpolitiken.

---

[39] "Så kan det gå" (tecknad av G. Ljunggren) i *Söndags-Nisse* 1914:14. Samma symbolik finns i "Officiellt meddelande" (tecknad av G. Ljunggren) i *Söndags-Nisse* 1914:46 där Svea meddelar att Sven Hedin inte är firmatecknare för Sverige, det vill säga Hedin representerar inte det svenska folket. Ett annat exempel på en mer vardaglig Svea som representant för svenska folket är "Sorgligt fall" (tecknad av E. Schwab) i *Söndags-Nisse* 1913:42, omslaget, där Gustaf Sundbärg undersöker moder Svea och konstaterar att hon är obotligt sjuk.

[40] Andersson 2000, s. 447.

[41] Se till exempel "Påskidyll. Den politiska agitationen under påskhelgen" (tecknad av Edv Forsström) i *Puck* 1910:12. För andra exempel på en sovande Svea, se *Puck* 1910 Julnummer (ej signerad). Jfr "Maran" (tecknad av Edv Forsström) i *Puck* 1914:14; "Den som sover, syndar icke" (tecknad av E. Schwab) i *Söndags-Nisse* 1915:38 och "Sven Hedin och sömngångerskan eller delade meningar" (tecknad av Erik Jonsson) i *Nya Nisse* 1914:48.

[42] "Inför skilsmässan" (tecknad av E. Schwab) i *Söndags-Nisse* 1911:39; "Nästa gång" (tecknad av E. Schwab) i *Söndags-Nisse* 1911 Julnummer; "1:a maj" (tecknad av E. Schwab) i *Söndags-Nisse* 1912 1 maj.

[43] "Nykterhetskommitténs gåfva till Svenska Folket" (tecknad av Edv Forsström) i *Puck* 1914:4. Se även "Hjärtligt tack" (tecknad av Edv. Forsström) i *Puck* 1915:35. Även i andra tidningar förekommer Svea som liten flicka, se till exempel "På julpromenad" (tecknad av E. Schwab) i *Söndags-Nisse* 1913 Julaftonsnummer, där lilla Svea undrar om hon ska få en ny och dyrare docka i julklapp. Dockan symboliserar tolv månaders militärtjänst i stället för åtta månader som den gamla dockan representerade.

Kampen om vem som hade rätt att definiera vilka som utgjorde det svenska folket var tydlig i de radikala skämttidningarna. Lars M Andersson pekar på att *Naggen* och *Karbasen*, en socialdemokratisk skämttidning som utkom 1901–1908, såg arbetarklassen som det svenska folket, medan det exempelvis i *Strix* var "allmogen" som definierades som folket. Båda tidningarna angrep dock "den officiella, tillbakablickande fosterländskheten".[44] Sättet att gestalta Svea indikerar vilken syn tidningarna hade på det svenska folket, men Svea kunde också på ett mer diffust sätt symbolisera territoriet eller fosterlandet i stort. I *Naggen* 1913 återfinns exempelvis en välmående Svea som ammar militären och kapitalet, medan arbetarna får näring genom en slang från kapitalets ändtarm. Vissa av Sveas barn var alltså mer missgynnade än andra och frågan var vem som hade rätt till Sveas bröst och därmed framstod som den "sanna" representanten för det svenska folket.[45] Arbetarna framställdes på denna bild som samhällets styvbarn. Christer Strahl hävdar också att socialdemokraterna var nationalistiska redan på 1890-talet. Arbetarklassen såg sig som en sorts nationell klass som skulle verka för fosterlandets framåtskridande.[46] Arbetare kan, i de skämtbilder där Svea missgynnar dem, också uppfattas som kämpande för sin rättighet att bli betraktade som det svenska folket. Den ammande Svea visar att modern inte rättvist klarade av att fördela sina rikedomar. Därför är det inte heller orimligt att tolka den ovan diskuterade bilden i *Naggen* som ett inlägg i emigrationsdebatten. Det anmärkningsvärda i sammanhanget är att Sverige framställs som en moder och att tidningen antyder att moderns orättvisa inte är "naturlig". Moder Svea är inte gestaltad som en god moder. Hennes stela ansiktsdrag visar inte någon öm moderskärlek. Tvärtom ser hon närmast ut som en mekanisk docka och representerar följaktligen snarast ett "onaturligt" nationellt moderskap.

---

[44] Andersson 2000, s. 79.

[45] Se *Naggen* 1913:5 (tecknad av E. Schwab), omslag. Förlagan till denna teckning finns i tyska *Simplicissimus* 1901, se Daniela Büchten, "Uludighet som prinsipp. Albert Langen, skandinavene og Simplicissimus" i *Skandinavien och Tyskland 1800–1914. Möten och vänskapsband*, Stockholm 1997, s. 440–442. *Naggen* publicerar många skämt om de två nationerna, det vill säga arbetarklassen och överklassen, som drog och slet i stackars Svea för att få del av hennes gunst, se till exempel "De två nationerna" (tecknad av E. Lange) i *Naggen* 1914:3.

[46] Strahl 1983, s. 14, 85, 145–155. Se även Trägårdh 1990, s. 25–54.

Moder Svea i *Naggen* 1913:5. Tecknare Eigil Schwab.

I bilden av den ammande Svea intar brösten en viktig roll. Från brösten kommer den närande mjölken och det är tillgången till brösten som är bildens centrala tema. Marilyn Yalom visar i sin bok om bröstens historia hur den ammande modern har använts i politiska sammanhang sedan 1700-talet. Det goda modersbröstet förknippades ursprungligen med familjen och samhällets nydaning. Att själv amma sina barn associerades med medborgerliga plikter; därmed blev amning också ett politiskt ställningstagande.[47] Bröstens närande funktion är också tydlig när Svea skildras som ammande, även om hon ammar "fel" barn. Flera framställningar av Svea visar henne också med stor byst, vilket ytterligare understryker det livgivande och närande.[48]

Svea som uttryck för ett nationellt moderskap kan således inte tolkas på *ett* sätt. Hon användes i alla möjliga sammanhang. Hon kunde både representera det svenska folket och stå som symbol för en officiell och konservativ nationalism. Men hon kunde även användas som symbol för territoriet Sverige. Ofta är det svårt att se vad som åsyftas, och kanske är det denna tvetydighet som gör Svea så användbar. Framställningarna av Svea i skämtpressen hänger också samman med skämttidningarnas generella kvinnobild. I tidningarna förekommer flera kvinnliga stereotyper. De flesta är

[47] Yalom 1999, s. 115, 125 f. Jfr Madelyn Gutwirth, *The Twilight of the Goddesses. Women and Representation in the French Revolutionary Era*, New Brunswick, NJ 1992, kapitel 9 som handlar om bilder av bröst under franska revolutionen. Bland annat tar hon just upp tanken på bröstmjölken som hela folkets näring och jämför med en gammal koppling mellan kor, mjölk och moderskap, se s. 344. Kor används också i enstaka fall som symbol för det svenska folket, men då nästan alltid som mjölkko, det vill säga utnyttjad intill sista droppen. Se till exempel "Mjölktrusten och den beskedliga kossan Svenska Folket" (tecknad av E. Schwab) i *Söndags-Nisse* 1915:34; "Ett Dyrtidsmonument" (tecknad av Paul Myrén) i *Nya Nisse* 1918:13. Amning är också förknippad med jungfru Maria. Mjölk är en metafor för livet och förknippat med paradiset, se Marina Warner, *Alone of All Her Sex. The Myth and the Cult of the Virgin Mary*, London 1985, s. 192–205. Att framställa Sverige som en ammande moder var relativt vanligt i skämtpressen, se Andersson 2000, s. 279, 294. Om propagerandet för amning i Sverige runt sekelskiftet 1900, se även Kulawik 1999b, s. 273 f.

[48] Detta gäller även framställningar av Svea som huskors där hon ofta har en svällande barm. Se "De svensk-engelska underhandlingarna" (tecknad av G. Ljunggren) i *Söndags-Nisse* 1915:40; "Ingen närgångenhet!" (tecknad av G. Ljunggren) i *Söndags-Nisse* 1915:42. Jfr Broberg 1993, s. 184 f.

knappast av det positiva slaget. Det finns huskors, obeslutsamma unga vackra damer och badande kvinnor som inget hellre vill än att männen ska betrakta dem när de är halvt avklädda. Samma stereotyper som används för kvinnan i största allmänhet brukas även för gestaltningen av Svea. Konstruktionen av en generell kvinnlighet och framställningarna av Svea är följaktligen nära sammanlänkade. I Svea får föreställningarna om kvinnan en nationell form, där ett nationellt moderskap många gånger blir tydligt. I dessa fall är det, oberoende av om tidningarna såg moder Svea som en vakande eller orättvis moder, den moderliga omsorgen som är centrum i konstruktionen av en "sann" kvinnlighet.

De som pläderade för en konservativ nationalism ville genom nationen både blicka tillbaka mot ett mytiskt förflutet och skåda in i en oändlig framtid. Denna motsägelsefulla uppfattning av tiden bidrog vanligtvis till att en "naturlig" skillnad mellan könen konstruerades. Kvinnan stod för det statiska, mytiska och stabila medan mannen representerade framsteg, progressivitet, aktivitet och var drivkraften i berättelserna om nationen.[49] De svenska kungarna Gustav Vasas, Gustav II Adolfs och Karl XII:s agerande lyftes fram som drivande i Sveriges väg mot ära och berömmelse.[50] Så som moder Svea användes i konservativa kretsar är hon ett tydligt exempel på kvinnans mytiska och statiska funktioner i en nationell diskurs, särskilt i kontrast till aktiva män. Marina Warner påpekar att när en kvinna symboliserar nationen gör hon det i kraft av vad hon *är*, medan män symboliserar nationen i kraft av vad de *gör*.[51] Anne McClintock utvecklar detta tema när hon analyserar den brittiska imperialismen utifrån ett genus- och rasperspektiv. Hon pekar på hur familjen som metafor blev betydelsefull:

> The family as a *metaphor* offered a single genesis narrative for national history while, at the same time, the family as an *institution* became void of history and excluded from national power. The family became, at once and the same time, both the *organizing figure* for national history and its *antithesis*.[52]

[49] McClintock 1995, s. 359. Jfr Mosse 1985 och Hall, Lewis, McClelland, Rendall 1993, s. 159.
[50] Om Gustav Vasa, Gustav II Adolf och Karl XII som nationella symboler, se Herbert Tingsten, *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda*, Stockholm 1969, s. 154–158. Om Gustav II Adolf, se även Sverker Oredsson, *Gustav Adolf, Sverige och Trettioåriga kriget. Historieskrivning och kult*, Lund 1992 och om Karl XII, se Torbacke 1983.
[51] Warner 1996, s. 12. Se även Gutwirth 1992, s. 256.
[52] McClintock 1995, s. 357.

Familjen användes för att både beskriva historisk utveckling och beständiga värden som tradition och dess koppling till evigheten. Svea, som representant för ett nationellt moderskap, stod för den tidlösa aspekten och förankringen bakåt i historien. Följaktligen kopplades kvinnor till en tidlös sfär och hänvisades till en mycket traditionell roll inom de nationella föreställningarna. Detta gällde framför allt det äldre konservativa sättet att framställa Svea. Även om McClintock analyserar det brittiska imperiet kan man överföra vissa av hennes tankar till svenska förhållanden. Sverige hade knappast varit en stormakt efter 1600-talet men stormaktsdrömmarna och vårdandet av stormaktsminnena levde kvar, i vissa kretsar ända fram till andra världskriget.[53] Sveriges ära och dess hjältar kom i blickfånget. Hjältarna var emellertid till största delen av manligt kön, även om det också förekom hänvisningar till kvinnliga hjältar.

I skämtpressen blev dock kopplingen mellan Svea och det som uppfattades som evigheten mindre tydlig. Men även i skämttidningarna kan förbindelsen spåras, till exempel i den allt mer konservativa *Pucks* framställningar av Svea.

Svea tilldelades i skämtpressen ett flertal olika roller. Ibland var hon passiv, en kvinna som inte hade riktig kontroll över vad som hände med henne. I andra sammanhang framstod hon däremot som bestämd.[54] Som sovande utgjorde hon emellertid knappast en förebild för aktiva kvinnor, även om sömnen i till exempel *Naggen* och *Söndags-Nisse* sågs som positiv, en motbild till den aggressiva aktivismen, företrädd av bland andra Sven Hedin.[55] Men Svea kunde också framställas som en vacker, modern och mondän kvinna.[56] Hon kunde i skämttidningarna således anspela på flera typer av nationella föreställningar. *Pucks* gestaltning av Svea liknar mest den som frammanas i samband med den konservativa nationalismen. I *Naggen* hade Svea emellertid förändrats från en vakande moder till en moder som inte kunde sörja för alla sina barn och heller inte hade kraft eller vilja att vara rättvis. Dock framställdes hon i båda fallen såsom moder.

Framställningen av Svea som en förförisk och lite mondän kvinna skapar emellertid andra associationer. Kvinnan står i detta sammanhang snarast

[53] Torbacke 1983; Sverker Oredsson, "Stormaktsdrömmar och stridsiver. Ett tema i svensk opinionsbildning och politik 1910–1942" i *Scandia* 1993:2, s. 257–296.

[54] Se till exempel "Så kan det gå" (tecknad av G. Ljunggren) i *Söndags-Nisse* 1914:14; "Officiellt meddelande" (tecknad av G. Ljunggren) i *Söndags-Nisse* 1914:46. Adriansen påpekar också att framställningen av mor Danmark var beroende av den som hade tecknat, Adriansen 1987, s. 137.

[55] Se Andersson 2000, s. 437.

[56] Ett exempel är *Nya Nisse* 1917:29 (tecknad av G. Lanmark), där en ung vacker Svea ammar kejsare Wilhelm och den franske presidenten Poincaré. Här betonas inte bara Sveas moderliga sida, utan brösten får också en erotisk funktion. Att framställa Svea som en erotisk kvinna var dock mindre vanligt.

för det moderna och föränderliga. De båda framställningssätten visar på den tvetydighet kvinnan representerade i förhållande till moderniteten. Kvinnlighet kunde kopplas både till en evig sfär bortom moderniteten och till en konsumtion som i stället uppfattades som ett uttryck för samma modernitet.[57]

Kvinnogrupper använde sig av samma stereotyper av moder Svea som skämtpressen, men sällan i syfte att uppnå några politiska mål.[58] Betoningen av moderskapet förekom däremot hos många kvinnor som ett argument för ökat inflytande. Om moderskapet var en av de viktigaste funktionerna i nationen kunde till exempel kvinnlig rösträtt krävas utifrån ett sådant resonemang. Kvinnor refererade dock sällan i dessa sammanhang till moder Svea, utan de var mer konkreta i sina uttalanden. Främst talade de om och för Sveriges mödrar. Den högerorienterade Cecilia Milow är ett exempel på en företrädare för ett sådant tänkesätt. Många av de borgerliga rösträttskvinnorna argumenterade på ett liknande vis, liksom den kända skribenten Ellen Key.[59] Därmed omvandlades ett abstrakt, passivt, nationellt moderskap hos moder Svea till ett mer konkret och aktivt moderskap. Moderskapet blev för dessa kvinnor ett vapen i kampen för ökat kvinnligt inflytande i stat och nation. Vapnet var emellertid trubbigt och kunde vändas mot kvinnorna själva. Ellen Key framställde också Sverige som en symbolisk moder värd att kämpa för – dock enbart i självförsvar. De män som inte ville försvara landet kallade hon ynkryggar: "Den, som ej skyddar sin mors huvud, då ett rått slag riktas mot detsamma, kalla vi ej människovän utan ynkrygg, om han än åberopar de högsta motiv för att stå med armarna i kors."[60]

---

[57] Jfr Felski 1995.

[58] Moder Svea användes bland annat som ett exempel på en dålig mor. Om hon hade varit en verklig mor så hade inte den arbetande befolkningen emigrerat, se till exempel "Tankar om kriget" (Atergram) i *Morgonbris* Jul- och nyårsnummer 1914. I en något senare tid frågar sig Elin Wägner vad som händer när moder Sveas döttrar får ta plats i riksdagen. "Moder Sveas döttrar i riksdagen" (Elin Wägner) i *Idun* 1921:6. Gunnar Broberg visar också att moder Svea ibland kunde framställas som aktiv i skämtpressen, men då oftast i en förlöjligande burdus form, Broberg 1993, s. 184 f. Jfr Svea som huskors, "De svensk-engelska underhandlingarna" (tecknad av G. Ljunggren) i *Söndags-Nisse* 1915:40; "Ingen närgångenhet!" (tecknad av G. Ljunggren) i *Söndags-Nisse* 1915:42.

[59] Om Cecilia Milows argumentation, se till exempel "Kvinnans rösträtt" (Cecilia Milow) i *Svenska Folkviljan* 10/7 1908 – här polemiserar hon mot Adrian Molins syn på kvinnans plats i samhället, "Kvinnans rösträtt" (Cecilia Milow) i *Svenska Folkviljan* 31/7 1908. Om Adrian Molins kvinnosyn, se Edling 1996, s. 329 f. För Ellen Key, se till exempel Key 1981 (1896), s. 55. Jfr rösträttskvinnornas argumentation, Rönnbäck 2000.

[60] Ellen Key, *Fredsrörelsen och kulturen*, Stockholm 1908, s. 8.

Sammanfattning och diskussion

Tidigare forskning pekar på att moder Svea i slutet av 1800-talet framför allt användes i samhällsbevarande kretsar som omfattade en så kallad officiell nationalism och var positiva till kyrkan, armén och kungahuset. I dessa nationella föreställningar blev moder Svea inkarnationen av ett nationellt moderskap som stod för evighet och oföränderlighet. Hos Svea kunde barnen, det vill säga det svenska folket, alltid vila ut. Genuskonstruktionen var tydlig: Ett evigt, alltid närvarande, moderskap stod mot en handlande, manligt definierad nationell hjälte.

Runt 1910 förändrades tonen i den svenska inrikespolitiken. Den sociala oron blev svår att ignorera och storstrejken 1909 visade definitivt att föreställningarna om nationell samling och enhet inte var förenliga med den sociala verkligheten. Samtidigt diskuterades försvarsfrågan allt mer. Minister Kleens förslag om ett nationellt monument kom alltså vid en synnerligen oläglig tidpunkt och efter Sven Bobergs tävlingsbidrag, en sovande Svea, fanns det betydligt mindre utrymme i offentligheten för att seriöst tala om moder Svea. I skämtpressen användes hon emellertid fortfarande som en symbol för det svenska folket eller fosterlandet. Innehållet var dock inte entydigt. Kopplingen mellan Svea och evigheten blev också mindre tydlig. *Pucks* framställningar av Svea var de som mest liknade de föreställningar som frammanades i samband med den officiella och mer konservativa nationalismen. I vänstersocialistiska *Naggen* lanserades däremot inga nationella föreställningar om ett ärevördigt förflutet. I stället framhölls överklassens orättmätiga anspråk på att representera Sverige. Svea kunde både vara en vakande moder och en moder som inte kunde försörja alla sina barn och saknade kraft att vara rättvis. Nationen framställd som en moder på en i Joan W. Scotts mening symbolisk nivå var alltså en viktig del av de nationella föreställningarna oberoende av hur denna moder tolkades. Föreställningen om ett nationellt moderskap ingick i de övergripande diskurser som ingen ifrågasatte. Det symboliska moderskapet kunde emellertid ibland flyta ihop med en normativ syn på hur en moder borde uppträda. En moder som inte kunde sörja för sina barn var "onaturlig". Vänsterkretsar refererade också till Svea, men framställde henne följaktligen som en "onaturlig" moder. Skämtpressen kopplade heller aldrig framställningarna av moder Svea till kvinnors erfarenheter, till frågan om kvinnlig rösträtt eller till kvinnors deltagande i den nationella gemenskapen.

Man får emellertid inte förbise att det bland socialdemokrater och socialister fanns tankar om en ny könsordning. I den revolutionära kampen skulle kvinnan vara mannens kamrat och medkämpe, men forskningen har visat att även till exempel det socialdemokratiska ungdomsförbundet hyllade

handling och styrka med manliga förtecken.[61] Historikern Christina Carlsson Wetterberg hävdar att det socialdemokratiska partiet redan runt sekelskiftet 1900 övergav idealet om jämlikhet mellan könen, såväl i teorin som i praktiken. Det socialdemokratiska kvinnoförbundet hyllade också Ellen Key och hennes samhällsmoderlighet som ett ideal[62] och filantroperna och samhällsreformatorerna ägnade mycket tid åt moderskapet både som problem och resurs. Men i dessa sammanhang handlade det snarare om ett konkret moderskap, där kvinnors erfarenheter lyftes fram.[63]

Gestaltningen av Svea i sekelskiftets Sverige måste också sättas in i sitt sammanhang. I inledningen beskrev jag interaktionen mellan en nationell diskurs och en hem- och familjediskurs. Diskurserna var visserligen i princip oberoende av varandra, men förenades genom sin anknytning till den modernisering som från 1800-talet alltmer genomsyrade samhället. Kvinnofrågans aktualisering var en av de utlösande faktorerna till diskursernas sammanvävning och den påverkade dem båda. Familjen blev även en offentlig angelägenhet och hem och familj användes som metaforer för nationen. Svea var en del av denna process, betydelsefull eftersom framställningarna lyfte fram kvinnan som symbol samtidigt som hon fungerade i detta sammanhang just för att de konkreta kvinnorna stod utanför de politiska striderna och inte var politiska aktörer. Därmed blev Sveas kvinnlighet utan politisk udd och hon blev framför allt en användbar nationell symbol för den konservativa nationalismen. Svea representerade ett abstrakt moderskap långt bortom vanliga mödrars liv och själva genuskonstruktionen förändrades inte.

---

[61] Berggren 1995, s. 206–211.

[62] Carlsson Wetterberg menar att varken den grupp som förespråkade kvinnornas ökade deltagande i förvärvslivet eller den grupp som menade att kvinnan i första hand skulle vara hemma och ta hand om sina barn tog hänsyn till kvinnornas reella situation. Kvinnorna själva var däremot inte så dogmatiska, utan försökte komma med praktiska lösningar på sina problem. Här går Carlsson Wetterberg i polemik med Yvonne Hirdman och hennes särartslikhetstänkande och hennes slutsats att Ellen Keys idéer blev dominerande i kvinnoförbundet. Bara för att den officiella linjen var ett anammande av Ellen Key behöver inte detta betyda att hela kvinnoförbundet stod bakom. Ett sådant antagande menar Carlsson Wetterberg skymmer de andra åsikter som fanns inom förbundet. Carlsson 1986, i synnerhet sista kapitlet s. 249– 277. Se även Hirdman 1992.

[63] Filmvetaren Per Olov Qvist gör dock en koppling mellan moder Svea och ett mer konkret nationellt moderskap när han tolkar den modersfigur, som var en stående figur i många 30-talsfilmer, som en moder Svea, Qvist 1995, s. 253.

3 Mors dag

Mer än någonsin behöfva vi samlas
omkring något gemensamt,
något som värmer alla och lyser för alla.
(Ur uppropet för Mors dag[1])

Inledning

1919 offentliggjordes ett upprop för Mors dag i Sverige. Med uppropet ville man införa en dag då alla Sveriges mödrar kunde hyllas gemensamt. Nationens mödrar skulle firas på en och samma dag, vilket indikerar att nationella föreställningar finns inbäddade i idén om Mors dag. Dagen var visserligen en internationell företeelse, men den firades inte på samma datum i alla länder. Huvudsyftet med detta kapitel är att tydliggöra relationen mellan genus och nation i en vardaglig kontext, som vanligtvis inte brukar sammankopplas med analyser av föreställningar om nationell gemenskap. Analysen bygger på texter publicerade i samband med Mors dag.

Det första land som införde en Mors dag var USA. Initiativtagare var Anna Jarvis, en ogift kvinna från Philadelphia, som 1908 ville skapa ett jubileum till sin egen mors ära. Den nya högtiden uppmuntrades i protestantiska kretsar som ett led i kampen mot den nya tiden. Det moderskap som hyllades var kristet, uppoffrande och knutet till hemmet. Under första världskriget sekulariserades emellertid Mors dag allt mer i USA och blev främst ett uttryck för nationell lojalitet.[2]

Länder i Europa följde snart det amerikanska exemplet. Mors dag infördes bland annat i England och Danmark 1914.[3] I Tyskland försökte blomsterhandlarna 1923 att introducera Mors dag. År 1926 engagerade sig dessutom förbundet *Arbeitsgemeinschaft für Volkgesundung* för dagen. Historikern Karen Hausen pekar på att Mors dag i Tyskland kopplade samman hyllandet av modern som norm eller symbol med ekonomiska intressen. Hon visar att modersfiguren i hyllningarna till Mors dag var ett passivt objekt med nästan mytiska inslag och att modern till och med kunde firas i sin frånvaro.[4] Nazisterna tog sedan upp dagen och gjorde den till en märkes-

[1] "Mors dag" (Upprop för Mors dag) i *På vakt* 1919, nr 26, s. 14 f.
[2] Kathleen W. Jones, "Mother's Day: The Creation, Promotion and Meaning of a New Holiday in the Progressive Era" i *Texas Studies in Literature and Language: A Journal of the Humanities* 1980:2, s. 175–196.
[3] Karin Johansson, *Till mor. En liten historia om Mors dag*, Stockholm 1974, s.26–29.
[4] Karin Hausen, "Mothers, Sons, and the Sale of Symbols and Goods: the 'German Mother's Day' 1923–1933" i Hans Medick & David Warren Sabean (ed), *Interest and Emotion. Essays on the Study of Family and Kinship*, Cambridge 1984 (1984b), s. 378–389.

dag i sin festkalender. Det var den *tyska* modern som firades. Nazisterna förstärkte emellertid enbart vissa sidor som funnits i propagandan redan under Weimartiden. De betonade tyskheten och familjen och satte även in dagen i ett rasistiskt och befolkningspolitiskt sammanhang. Nazisterna använde dessutom Mors dag i propagandasyfte, såsom vid införandet av "Mutterkreuz" 1939, en hedersbetygelse som jämfördes med militära utmärkelser och som belönade kvinnor som fött många sunda barn.[5]

Såväl i Tyskland som i USA utnyttjades Mors dag av grupper som var kritiska till det moderna samhället. Framför allt i tysk forskning har Mors dag rönt intresse, bland annat på grund av att nazisterna uppmärksammade dagen som ett led i sin moderskapskult.[6] Även i andra länder användes emellertid Mors dag för att stärka den nationella gemenskapen. Både i Frankrike och Finland delades det exempelvis ut utmärkelser till mödrar vars söner stupat i första världskriget.[7] Om Mors dag i Sverige finns det däremot inte mycket skrivet.[8]

Uppropet för Mors dag

Tankar om en Mors dag förekom på skilda håll i det svenska samhället. Per Anders Fogelström pekar på ett freds- och sagostundsförbund, De ungas fredsförbund, som uppstod under första världskriget. Initiativtagare var socialdemokratiska ungdomsförbundet och Svenska freds- och skiljedomsförbundet. I förbundets stadgar, som antogs 1916, stod att "den falska manlighet och förvända kvinnlighet" som fanns i hemmen skulle bekämpas. Både pojkar och flickor uppmanades till exempel att arbeta med husliga sysslor. En Mors dag skulle genomföras för att större jämlikhet i hemmen skulle uppnås. Denna Mors dag fick emellertid ingen allmän betydelse. Förbundet tynade också snart bort.[9]

[5] Irmgard Weyrather, *Muttertag und Mutterkreuz. Der Kult um die "deutsche Mutter" im Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main 1993, s. 9–48.

[6] Se till exempel Karin Hausen, "Mother's Day in the Weimar Republic" i Renate Bridenthal, Atina Grossman & Marion Kaplan (ed), *When Biology Became Destiny. Women in Weimar and Nazi Germany*, New York 1984 (1984a), s. 131– 152; Hausen 1984b, s. 378–389; Beate-Cornelia Matter, "Der 'Deutsche Muttertag'. Versuch einer Auswertung des ADV-Materials" i Nils-Arvid Bringéus u.a. (Hrsg), *Wandel der Volkskultur in Europa. Festschrift für Günther Wiegelmann zum 60. Geburtstag* Bd 1, Münster 1988, s. 151–163 och Weyrather 1993.

[7] Se Johansson 1974, s. 21–37 om firandet av Mors dag i olika länder. I Finland delade presidenten ut medaljer till utvalda mödrar och i Frankrike hedrades äldre mödrar vars söner stupat i kriget. Om Finland, se också Aili Nenola-Kallio, "En kvinnosynvinkel på riterna" i *Nordnytt* 16/17 juni 1983, s. 127–132.

[8] Det finns någon liten skrift från 1970-talet och någon enstaka artikel, se Johansson 1974 och Barbro Philipsson, "Kring Mors dag och Fars dag" i *Fataburen* 1965, s. 135–142.

[9] Per Anders Fogelström, *Kampen för fred. Berättelsen om en okänd folkrörelse*, Stockholm 1983, s. 149–151, citatet s. 149.

Mors dag introducerades igen i Sverige 1919 på initiativ av Cecilia Bååth-Holmberg efter amerikanskt och engelskt mönster.[10] I uppropet, som publicerades samma år, betonades moderns enande kraft för en nationell samling: "Mer än någonsin behöfva vi samlas omkring något gemensamt, något som värmer alla och lyser för alla. *Ett* lifsvärde finns, som i alltings växling står fast och orubbadt samt bevarar utan förminskning och nötning sin makt och skönhet: vår moders vård och kärlek." Inför mödrarnas kärlek kunde alla, oberoende av politisk och religiös åskådning eller ålder och civilstånd, enas: "[...] hon som eljest alltid sträfvar för de sina och hvars omsorger aldrig tröttna; den dagen må hon känna sig särskildt omsluten af barnens kärlek och tacksamhet, hedras och hyllas med blommor och sång och de små festämnen, ett hem kan bjuda". Om modern var död skulle hon hedras vid sin grav. Uppropet föreslog att sista söndagen i maj skulle bli Mors dag och manade präster, lärare och ungdomsföreningar att delta i manifestationen. De skolor, föreningar och tidningar som ville verka för dagens införande ombads ta kontakt med Kommittén för Mors dag.[11] Själva kommittén bestod av Cecilia Bååth-Holmberg, Stina Qvint, Lilly Hellström, Ebba von Eckermann och Cecilia Milow. Alla dessa var högerkvinnor.[12] Uppropet var däremot undertecknat av tolv kvinnor och sex män med olika ideologisk bakgrund. Den politiska skalan från socialdemokrater till konservativa var representerad. Två av undertecknarna var aktiva socialdemokrater: Ernst Klefbeck, som var kyrkoherde i Stockholm, och Ruth Gustafsson, som under åren 1917-1920 var redaktör för *Morgonbris.* I övrigt var de flesta som skrivit på uppropet personer som var intresserade av folkbildning, pedagogik eller kyrkligt arbete.[13] Under 1920-talet berördes Mors dag dock inte i

[10] Johansson 1974, s. 9–22. Det finns även en äldre engelsk tradition, nedtecknad från 1600-talet, där midfastosöndagen kallades Mothering-Day. Det var den söndag folk återvände till sin moderkyrka och då brukade också föräldrarna och i synnerhet modern firas. Fars dag infördes i Sverige 1931, även den efter amerikanskt mönster. Den var dock inte lika populär som Mors dag, se "Fars dag" i *Nationalencyklopedin* Band 6, Höganäs 1991, s. 142.

[11] "Mors dag" (Upprop) i *På vakt* 1919, nr 26, s. 14 f, citaten s. 14.

[12] Om vem som satt med i själva kommittén, se "Tio år på vakt" (Cecilia Bååth-Holmberg) i *På vakt* 1919, nr 28, s. 36. Att kvinnorna var högerkvinnor, se not 13.

[13] De som undertecknat uppropet var Cecilia Bååth-Holmberg, Ebba von Eckermann, Amanda Hammarlund, E. Klefbeck, T. Lindhagen, G. Mosesson, Stina Qvint, P. J. Rösiö, Elin Silén, Calla Curman, Ruth Gustafsson, Lilly Hellström, J. Källander, Cecilia Milow, Jeanna Oterdahl, Stina Rodenstam, Frans von Schéele och Ellen Widén. Cecilia Bååth-Holmberg (1857–1920) var aktiv i sedlighetsdebatten. 1909 bildade hon Riksförbundet för en sedlig kultur som ville bekämpa "smutslitteraturen". Hon var konservativ och tyskvänlig. Ebba von Eckerman (1866–1960) var styrelseledamot både i Fredrika-Bremer-förbundet och Röda korset. 1915 var hon med och stiftade Stockholms moderata kvinnoförbund. 1915–22 var hon ordförande i Sveriges moderata kvinnoförbund. Amanda Hammarlund (1854–1935) var gift med Emil Hammarlund (sedermera liberal riksdagsman), se *Svenskt biografiskt lexikon,* Stockholm 1918–1994: Bd 12, s. 32; Bd 18 s. 157–159; Bd 19, s. 240–244. Ernst Klefbeck (1866–1950) var kyrkoherde i Stockholm och socialdemokrat. Han satt i riksdagens första kammare

Morgonbris, vilket kan tyda på att engagemanget för dagen inte var stort från socialdemokratiskt håll. Däremot skrev tidningen 1936 att Mors dag kunde användas av kvinnor för att driva politiska frågor och att olika kvinnogrupper också hade gjort detta i ett antal europeiska länder.[14] *Morgonbris* uppmärksammade vid samma tidpunkt att Mors dag kunde kopplas samman

---

från 1912, se *Svenska folkrörelser I,* Stockholm 1936, s. 637. Teodor Lindhagen (1863–1923) var också kyrkoherde i Stockholm, se *Svenska folkrörelser II,* Stockholm 1937, s. 726. G. A. Mosesson (1877–1965) var med i Svenska missionsförbundet och knuten till nykterhetsrörelsen. Han var lärare och ledamot av andra kammaren 1935–33 och 1937–54. Han var frisinnad, se *Svensk biografiskt lexikon* 1918–1994, Bd 25, s. 745–747. Stina Quint (1859–1924) var folkskollärarinna. Hon var med i Allmänna valmansförbundets styrelse 1918–1924, ordförande i Moderata partiets kvinnokommitté 1918–1919, ordförande i Moderata kvinnoförbundet i Stockholm 1922–1924 och grundade *Folkskolans barntidning,* se Carin Österberg, Inga Lewenhaupt & Anna Greta Wahlberg, *Svenska kvinnor. Föregångare. Nyskapare,* Lund 1990, s. 312. P. J. Rösiö (1861–1935) agiterade för jordbruksfrågor och skapade jordbruksskolan Hagaberg 1898. Han hade ett socialreformistiskt program där jordbruksarbetet även sågs som ett medel i den personliga utvecklingen. Han var motståndare till industrialiseringen som han menade innebar kulturell förflackning och kroppsligt förfall, se *Svenska män ock kvinnor. Biografisk uppslagsbok,* Stockholm 1942–1949, Bd 6, s. 458 f. Elin Silén (1875–?) var folkskollärarinna. Hon stiftade Svenska kvinnliga missionsföreningen 1903. Calla Curman (1850–1935) var gift med professor Carl Curman som dog 1913, och hon var konst- och kulturintresserad. Hon var med i Stockholms läsestuga på Kungsholmen och Riksförbundet för svenskhetens bevarande i utlandet och en av stiftarna av Nya Idun. Ruth Gustafsson (1881– 1960) var sömmerska och socialdemokratisk politiker. 1908–1910 och 1917–1920 var hon redaktör för *Morgonbris.* Lilly Hellström (1866–1950) var lärarinna. Hon var ledamot i Allmänna valmansförbundets styrelse i Stockholm 1921–1930 och dess centrala kvinnoråd. Hon var också medlem i Fredrika-Bremer-förbundet, se Nils Styrbjörn Lundström, *Svenska kvinnor i offentlig verksamhet. Porträtt och biografier,* Uppsala 1924, s. 307, 80, 133 och 150. Josef Källander (1861–1934) var kyrkoherde i Stockholm. Han var även ledamot i Svenska kyrkans diakonistyrelse 1910–1929. Under denna tid var han också ordförande i bokförlagets styrelse, se *Svenska folkrörelser II* 1937, s. 680. Cecilia Milow (1856–1946) var författarinna och en av stiftarna av Kungsholmens ungdomsklubb i Stockholm, som fanns 1904–1922. Hon var också med att bilda Svenska folkförbundet där hon satt med i centralstyrelsen och arbetsutskottet 1906–1922. Hon satt också med i centralstyrelsen och arbetsutskottet för Sveriges moderata kvinnoförbund 1915–1920. Hon var medlem i Fredrika-Bremer-förbundet, Lundström 1924, s. 238. Jeanna Oterdahl (1879–1965) var pedagog och författare, se Österberg, Lewenhaupt, Wahlberg 1990, s. 295. Stina Rodenstam (1868–1936) var lärarinna i huslig ekonomi. Ellen Widén (1866–1944) var gift med Johan Widén som satt i riksdagens andra kammare 1900–1917, först för lantmannapartiet och från 1909 för liberala samlingspartiet. Ellen Widén arbetade för att återupprätta allmogekulturen, se Lundström 1924, s. 285, 269. Frans von Schéele (1853–1931) var filosof och pedagog, se *Vem är det? Svensk biografisk handbok,* Stockholm 1927, s. 701.

[14] "Europas Pasionaria trotsar avgrunderna" (osign) i *Morgonbris* 1936:7.

med semesterhem för husmödrar. I Göteborg samlade en förening in pengar till ett sådant hem i samband med Mors dag.[15]

Uppropet för Mors dag bör ses mot bakgrund av första världskriget. Även om inte Sverige deltog hade landet inte undkommit livsmedelsbrist med påföljande oroligheter och sammanstötningar mellan polis och folkmassor. Revolutionen ansågs hotfullt nära.[16] Det demokratiska genombrottet var också ett faktum och även Sveriges kvinnliga medborgare hade fått rösträtt. Familjestrukturen förändrades och antalet utomäktenskapliga barn ökade. På 1920-talet fick kvinnorna också ett flertal andra rättigheter. År 1920 reformerades äktenskapsbalken och 1923 kom behörighetslagen som gav ogifta kvinnor rätt till statlig tjänst.[17] Samhället förändrades. Stora delar av denna utveckling uppfattades säkerligen av undertecknarna av uppropet till Mors dag som positiva, men det viktigaste för initiativtagaren Cecilia Bååth-Holmberg var att kvinnorna trots förändringarna inte övergav hemmen. Kvinnor skulle därför använda sin rösträtt för att förändra samhället i mer sedlig riktning. Hemmen skulle bevaras som en garant mot alltför stora förändringar.[18]

Moderskapet var inte det enda fenomen som ärades med en särskild dag i början av 1900-talet. Svenska flaggans dag, som lanserades av Arthur Hazelius på Skansen 1893, var ett sätt att försöka stärka den nationella känslan och skapa nationell enhet kring flaggan.[19] Första maj firades sedan 1890-talet av arbetarrörelsen.[20] Mors dag kan ses som ett försök att lansera hemmet som motbild till arbetet. Enligt detta synsätt var hemmet moderns och kanske även kvinnans naturliga och rätta arena. Det var där hon skulle verka och utöva sitt inflytande.

---

[15] "Där Mors dag gett mor vila. Göteborgsmödrar bygger semesterhem" (osign) i *Morgonbris* 1936:8.

[16] Franzén 1986, s 241–251. Se även Carl Göran Andrae, *Revolt eller reform. Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918*, Stockholm 1998. Om kvinnornas del i hungerdemonstrationerna 1917, se Östberg 1997, s. 19–36.

[17] Widerberg 1980, s. 66–68, 71.

[18] Hennes make Teodor Holmberg skrev också i en artikel i *På vakt* 1920 att kvinnorna med sin försonande förmåga skulle höja nivån på riksdagsarbetet, se till exempel "Kvinnornas makt" (Teodor Holmberg) i *På Vakt* 1920, nr 32, s. 5–7. För Cecilia Bååth-Holmbergs sedlighetspatos, se Boëthius 1989, s. 134, 160–187.

[19] Se Nils-Arvid Bringéus, *Årets festseder*, Stockholm 1988, s. 190–198. Om skapade traditioner, se Hobsbawn 1983, s. 263–307. Om svenska flaggan, se Löfgren i Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 75.

[20] Om Första maj, se Bringéus 1988, s. 163–166; Hobsbawm 1983, s. 283–288. Kanske är det mer adekvat att jämföra Mors dag med Barnens dag som infördes i Stockholm 1905 för att skaffa pengar till behövande barns sommarvistelse. ("Barnens dag" i *Nationalenyklopedin* Bd 2, Höganäs 1990, s. 290). Men det betonades i Morsdagspropagandan att det inte skulle bli den offentliga feststämning som det var kring Barnens dag. Mors dag skulle i stället firas lugnt och värdigt, se Philipsson 1965, s. 136.

Tidningsvärlden noterade enbart sporadiskt införandet av Mors dag. *Idun* publicerade en notis om den förestående dagen 1919 och betonade att Sverige mer än någonsin behövde en samlande högtid.[21] Dagstidningarna uppmärksammade inte firandet i någon högre grad. I *Nya Dagligt Allehanda* återfinns dikter till modern med anledning av Mors dag 1919. Här publicerades också det första uppropet. I *Svenska Dagbladet* 1919 propagerades för allmän flaggning i samband med Mors dag.[22]

Så småningom uppmärksammades Mors dag i de flesta tidningar. Dagen blev fast rotad i det svenska samhället på 1930-talet. Tidningar, skolan och olika typer av föreningar var de viktigaste spridningsvägarna.[23]

Tanken med Mors dag

För att kunna fira Mors dag på ett, vad man menade, värdigt vis gav Cecilia Bååth-Holmberg och Teodor Holmberg 1920 ut en liten broschyr på J. A. Lindblads bokförlag med rekommendationer för hur det skulle gå till.[24] I broschyren återfinns dikter och betraktelser som såg på familjen och modern ur en romantiserande och ganska sentimental synvinkel. Det var den ständigt närvarande och självuppoffrande modern som hyllades.[25]

I broschyren återges också detaljerade anvisningar om hur modern borde firas. Instruktionerna var följande:

---

[21] "Mors dag" (osign) i *Idun* 1919:8.

[22] "Mors dag " (dikt av Josef Rosenius) i *NDA* 22/5 1919; "Mor" (dikt av Fritz Sandqvist); "Mors dag " (dikt av P.L.S-n) i *NDA* 25/5 1919. Uppropet publicerades i *NDA* 21/5 1919, se även *SvD* 21/5 1919. Notiser om dagen förekommer i flera andra tidningar 1920, se till exempel "Mors dag nalkas åter" i *Social-Demokraten* 4/5 1920; "Mors dag" i *DN* 14/5 1920.

[23] Philipsson 1965, s. 135–142. Bland annat verkade *Folkskolans barntidning* för spridandet av dagen. Drivande bakom denna tidning var Lilly Hellström och Stina Qvint, som båda hade varit med i den första kommittén för Mors dag och skrivit på det ursprungliga uppropet till Mors dag, se "Årsmöte och årsredogörelse" (Teodor Holmberg) i *På vakt* 1928, nr 2, s. 24.

[24] Vem de kommitterade bestod av anges i "Årsredogörelse" (Cecilia Bååth-Holmberg) i *På vakt* 1920, nr 32, s.26.

[25] Cecilia Bååth-Holmberg har skrivit en betraktelse om sin mor och Teodor Holmberg finns representerad med en sångtext. Waldemar Swahn har skrivit inledningstexten, se till exempel "Mors dag" (Waldemar Swahn), s. 3 f. Andra bidrag är: "Mor" (Ruth Ericsson), s. 6–8; "Evig vår" (dikt av Ernst Liljedahl) s. 8; "Min älskade moder" (C. B-Hrg), s. 9 f; "På Mors dag" (sång av Teodor Holmberg), s. 11 f. Alla i *Mors dag utgiven av kommitterade för Mors dag*, Uppsala 1920

I hemmet:

1. Svenska flaggan hissas från hemmets flaggstång.
2. Mor hälsas om morgonen med sång av barnen.
3. Hon bjudes före uppstigandet på gott kaffe och bröd, berett av barnen. Hon hedras med blommor och en liten gåva.
4. Henne beredes, så långt det är möjligt, vila och frihet från allt hushållsarbete den dagen. Barnen bädda, sopa, laga mat och diska.
5. Vid eftermiddagskaffet eller på aftonen hålles en liten högtidlighet, där far i huset medverkar. Något vackert läses upp, utantill och ur detta häfte, och hjärtats *tack* bringas Mor, som är hemmets sammanhållande kraft. Barnen utbedja sig Mors *förlåtelse* för all ohörsamhet och bristande tacksamhet, för allt som vållat Mor sorg, suckar, bekymmer och svårigheter.
6. Frånvarande barn hälsa Mor med brev eller telegram eller vykort, som särskilt gjorts och tillhandahållas för Mors dag.

Utanför hemmet:

1. Mors dag firas med allmän flaggning.
2. I kyrkor och bönhus erinra prästen och predikanten om Mors dag och om hennes betydelse för hem och samhälle.
3. Efter slutad gudstjänst går man i procession ut på kyrkogården, där psalmer sjungas och där mödrars gravar äro prydda med blommor.
4. Om aftonen kunna festligheter ordnas i skolsalar och i andra offentliga lokaler, varvid programmet upptager sång, tal, uppläsning ur detta häfte, kaffe med dopp. Alla mödrar äro inbjudna som gäster. Ungdomsföreningar av olika slag, nykterhets- och föredragsföreningar, präster, lärare och lärarinnor kunna åtaga sig anordnandet av dylika festligheter.
5. I god tid *före* firandet av Mors dag kunna gåvor av penningar eller av annat slag vara insamlade till förmån och glädje för obemedlade goda mödrar och änkor, kanske även till beredande av sommarvila åt någon sjuk eller utarbetad moder.
6. Mors dag firas stilla och värdigt. Mors dag vare en familjekärlekens, en tacksamhetens och en löftets dag![26]

[26] *Mors dag utgiven av kommitterade för Mors dag* 1920. Se även "Mors dag" (osign) i *På vakt* 1920, nr 31, s. 15 f.

Uppdelningen mellan det privata hemmet och det offentliga, det vill säga livet utanför hemmet, är tydlig. Modern skulle äras i stillhet i det privata hemmet, medan hennes betydelse för samhället skulle betonas i offentliga lokaler som kyrkor och skolor. Modern ansågs utgöra en del av familjen, men samtidigt tillhöra nation och samhälle. Mors dag var en hemmets dag, även om vissa mödrar skulle firas i offentliga lokaler. En klassaspekt synliggörs: Trots att alla mödrar var inbjudna som gäster till dessa festligheter var det troligtvis fattiga mödrar, vars barn inte hade råd att fira dem, som åsyftades.

De grupper som enligt broschyren borde ställa sig bakom firandet var olika typer av folkbildningsföreningar samt skola och kyrka. Ingen hänvisning till arbetarrörelsen eller Folkets park förekom. Kontinuiteten bakåt, det vill säga mödrarna som länkar i släkthistorien, poängterades i anvisningarna eftersom döda mödrar skulle äras för sitt bidrag till det samtida samhället. Svenska flaggan skulle också hissas för att hedra modern, både i hemmet och på offentlig plats, vilket indikerar modershyllningens nationella innebörd.[27]

Den religiösa anknytningen var tydlig i förslaget om ett mer offentligt firande i kyrkor, men även i den bikt barnen uppmanades delta i. Barnen anmodades att be om förlåtelse för sina synder. Underförstått skulle modern ge dem absolution. Betoningen låg på moderns roll i hemmet och i broschyren poängteras också att det var därigenom hon fick sin betydelse för samhället. Det var "hemmens pånyttfödelse" som skulle främjas, och detta skedde genom modern. Hyllandet av svenska mödrar på en särskild dag skulle därmed öka den nationella sammanhållningen.[28]

I anvisningarna för hur Mors dag skulle firas fanns även utrymme för filantropisk verksamhet. Det var emellertid bara de *goda* mödrarna, de oförskyllt fattiga, som skulle få hjälp enligt anvisningarna.[29] Fadern hade en undanskymd roll. Den enda gång han uttryckligen nämndes var när han skulle medverka i dagens gemensamma familjestund.

I anvisningarna för firandet av Mors dag blir ett flertal aspekter av mo-

[27] Det kan också ha varit en markering mot socialdemokraterna. Den svenska flaggan användes under första världskriget som en frihetssymbol, men det dröjde fram till 1930-talet innan flaggan förekom i ett förstamajtåg. Se Bringéus 1988, s. 197 och Löfgren i Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 74 f.

[28] Se här även "Mors dag" (instruktioner hur Mors dag ska firas) i *På vakt* 1922, nr 1, s. 9–12, citat s. 10 och "Mors dag" (T.Hbg — om hur och varför Mors dag ska firas) i *På vakt* 1923, nr 1, s. 1 f.

[29] Det fanns alltså även andra sorters mödrar än de goda, men på några ställen i *På vakt* påpekades att dessa egentligen inte var några riktiga mödrar och att de inte förtjänade namnet mor. "Varma och väckande ord hava då ägnats de *goda* hemmens *goda* mödrar" (mina kurs.) se "Mors dag" (argument för varför och hur Mors dag ska firas) i *På vakt* 1922, nr 1, s. 10. Se också "Mors dag" (T.Hbg – om varför och hur Mors dag ska firas) i *På vakt* 1923, nr 1, s. 1 f; "Mödrar (ur en predikan av J Källander) i *På Vakt* 1926, nr 2, s. 1–7; "Mödrar" (– o –, ur *Östgöten*) i *På vakt* 1925, nr 1, s. 14–17, i synnerhet s. 17.

derskapet synliga. Dagens nationella innebörd var inte den enda som lyftes fram. När moderskapet hyllades i olika texter i samband med Mors dag var det exempelvis främst den privata relationen mellan mor och barn som uppmärksammades. Det gjordes både ur moderns och barnets perspektiv. Oftast var det ensamhetens problematik som behandlades. Utan modern var barnet ensamt, men även modern riskerade att överges av barnet. Problematiken berörde vad man skulle kunna kalla moderskapets existentiella dimension och den var vanligt förekommande under hela perioden, framför allt i dikter och berättelser.[30] Många texter gav också uttryck för föreställningen om en borgerlig familjeidyll där modern och hemmet stod för tryggheten i en turbulent värld. Moderskapet var evigt, stabilt och oföränderligt. Därmed existerade det bortom moderniteten. Denna syn på moderskapet framträder i synnerhet under 1920-talet. I de tidiga numren av *Idun* och *Husmodern* var Mors dag framför allt en hyllning till äldre mödrar som offrade sig och som inte fick något tack i gengäld.[31] Fadern var i allmänhet frånvarande i texterna. Han ansågs dock nödvändig för ett komplett hem och betraktades dessutom som den person som gav modern och familjen möjlighet att förändra sin tillvaro.[32]

Mors dags nationella innebörd är emellertid påtaglig i många texter. Mödrar ansågs till exempel lida mest av ett krigshot. I en broschyr utgiven 1920 till Mors dag tackade en av artikelförfattarna Gud för att det i Sverige fanns söner som inte hade dött i första världskriget, trots att ett oräkneligt antal mödrar i andra länder hade förlorat sina.[33] Kriget betraktades som något fasansfullt och det var framför allt mödrarnas sorg över sönerna som artikeln uppmärksammade. Det finns även under senare delen av undersökningsperioden texter som beskriver hur sönernas sista ord på slagfältet var *Mor*.[34] Ingen kunde heller läka krigets psykiska och fysiska sår som en moder. Mannen som hade fått sina händer förstörda i kriget fick exempelvis all hjälp han behövde av just modern.[35] Moderskapets betydelse för nationen gick i dessa texter via sönerna och det var framför allt mödrarnas lidande och

[30] Ur barnets synvinkel betonades längtan efter trygghet och stabilitet, efter någon som alltid ställde upp och alltid fanns. Modern fick stå för allt detta. Den existentiella ensamheten kunde bara botas genom modern och när hon dog var man totalt ensam. Modern var början och slutet och hon var den enda som kunde lindra ensamheten. Ensamheten sågs ibland ur moderns perspektiv. Om hennes uppgift var att enbart fostra barn och att leva genom sina barn kunde barnens uppbrott från föräldrahemmet bli problematisk. Se Charlotte Tornbjer, *Den goda modern. Nationell gemenskap i texter kring Mors dag 1919–1950*, Arbetshäften "Gemenskaper" nr 20, Berlin/Florens 1999, s. 32–45.

[31] Se Tornbjer 1999, s. 42 f.

[32] Se Tornbjer 1999, s. 36, 39, 43 f.

[33] "Mor" (Ruth Eriksson) i *Mors dag utgiven av kommitterade för Mors dag* 1920, s. 7.

[34] Se till exempel "Mor" (Ebba Segerstråle) i *Vita bandet* 1937 nr till Mors dag, s. 2

[35] "Mors händer" (Sigrid Lundin) i *Vita bandet 1929* nr till Mors dag, s. 2 f.

offer för fosterlandet som betonades. Enligt artiklarna skulle de svenska mödrarna enas i tacksamhet över att ha sluppit kriget och över att deras söner inte hade offrats på slagfältet.

Teodor Holmberg, Cecilia Bååth-Holmbergs make, var en av dem som ivrigast propagerade för Mors dag. Han menade att det fanns en inre mening med att fira en gemensam Mors dag. Den var en naturlig stöttepelare för sedlig kultur. Att varje familj firade mors födelsedag var en sak, men att fira en gemensam Mors dag hade en nationellt sammanhållande betydelse, enligt Holmberg. Mors dag ville "i hjärtan och själar fördjupa känslan av moderns evigt samhällsbyggande och samhällsbevarande makt". Enligt Holmberg var detta ingen kritik av fadern: "*Just i vår tid och just i Sveriges land* behövs *varje* hävstång anlitas, som är ägnad att lyfta hem och äktenskap." Sverige hade flest antal oäkta barn i Europa, mängder av lösa förbindelser och äktenskapsfrekvensen var låg. "Tror man, att dylika i folkets liv djupt ingripande företeelser kunna uppkomma, utan att allt härligt som inneslutes i 'mor' hotas och tager skada", frågade Holmberg och menade att Mors dag medförde en hemmets och äktenskapens renässans. Ensamma och fattiga mödrar fick också, enligt Holmberg, glädje av dagen genom att KFUM-föreningar och nykterhetsföreningar arrangerade festligheter. Den enande tanken i Mors dag var god. Det var ädel folkfostran och en demokratisk vision, som låg som "ett frö" och "en segermakt i Sveriges folk", menade Holmberg.[36] Mors dag hade alltså för Teodor Holmberg en uppenbar nationell mening. Moderskapet var evigt, samhällsbevarande och en kärna i den nationella gemenskapen.

Det är möjligt att urskilja tre dimensioner av moderskapet som färgade den nationella betydelse moderskapet gavs i samband med Mors dag; en *religiös/moralisk,* en *social* och en *universell.* Den religiösa dimensionen är uppenbar i Teodor Holmbergs resonemang om sedlighet och moderskap. Den sociala dimensionen innefattar den hjälp mödrar kunde få i samband med Mors dag. Den behöver inte enbart tolkas i nationella termer, men ofta handlade det om bistånd till landets mödrar och därigenom manifesterades en nationell gemenskap även i detta sammanhang. I den universella dimensionen ligger en föreställning om moderskapet i vilken en internationell gemenskap är central. Ett sådant resonemang skulle tala emot mitt påstående om Mors dags nationella betydelse. Men det är viktigt att poängtera att nationalism och internationalism inte ska ses som varandras motpoler. De förutsätter i stället varandra. En internationell gemenskap tar vanligen na-

[36] "Mors dag är hyllning värd" (Teodor Holmberg) i *NDA* 16/5 1924. I *På vakt* protesterade man också mot kritiken att det skulle ligga kvinnlig maktlystnad bakom Mors dag, och hävdade att det definitivt inte var något attentat mot far. Det torde, enligt signaturen E. L, vara få män som kunde känna sig tillbakasatta på grund av Mors dag, "Tänk på mödrarna" (E. L) i *På vakt* 1923, nr 1, s. 3 f, se även "Mors dag" (osign) i *På vakt* 1922, nr 1, s. 10.

tioner för givna.[37] Den amerikanska historikern Leila J. Rupp betonar till exempel att den nationella identiteten var viktig att markera i de internationella kvinnosammanslutningar som förekom i mellankrigstiden.[38] Därmed manifesterades de nationella gemenskaperna via internationalism.

Den religiösa dimensionen

I Teodor Holmbergs framställning av Mors dag var sedligheten och religionen viktiga komponenter när han talade om dagens nationella betydelse. I de tidiga publikationerna utgivna till Mors dag var kopplingarna mellan moderskap och religion också tydliga. De föreningar och förlag som gav ut skrifter till Mors dag hade dessutom vanligtvis en religiös anknytning. I veckotidningarna återfinns också ofta den religiösa modern. Jämförelsen mellan moderskärleken och Guds kärlek var ständigt återkommande.[39] Det är därför knappast en övertolkning att hävda att moderskapet åtminstone när Mors dag instiftades även ingick i en religiös diskurs.

Barnen skulle bikta sig för modern som i kristen anda gav förlåtelse. Moderskärleken var alltid förlåtande och evig, även om Guds kärlek naturligtvis var större. Modern var trots allt en jordisk varelse, men på samma sätt som Gud, gav modern alltid förlåtelse hur än barnet hade uppfört sig.[40] Moderskärleken var evig och den enda sanna kärleken på jorden. Topelius dikt om moderskärleken citerades ofta:

---

[37] Jfr Billig 1995, s. 61, 83–87. För ett resonemang om att nationalism och internationalism inte ska ses som varandras motsatser, se även Sten Dahlstedt & Sven-Eric Liedman, *Nationalismens logik. Nationella identiteter i England, Frankrike och Tyskland decennierna kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 1996 och Hall 1998, s. 253.

[38] Leila J. Rupp, *Worlds of Women. The making of an International Women's Movement*, Princton, New Jersey 1997, s. 107–129

[39] Se till exempel "Den eviga omsorgen" (Hasse Z) i *Idun* 1926:22; "Vad skattar ni högst hos er mor?" (uttalanden från läsekretsen) i *Idun* 1926:22; "Du skall hedra din moder – innan det är för sent" (Oscar Thuleson) i *Husmodern* 1928:22; "Mors lyckoår" (uttalanden från läsekretsen) i *Husmodern* 1933:21; "Mors porträtt" (uttalanden) i *Husmodern* 1933:21; "Modershjärtats underverk" (uttalanden från läsekretsen) i *Husmodern* 1933:21; "Så sade mor" (uttalanden från läsekretsen) i *Husmodern* 1943:20. Se även Berger 1974, s. 100–103 som beskriver hur många av *Husmoderns* läsare som blir upprörda om man inte beter sig som kristna förväntas göra.

[40] Se exempelvis "Utan mor" (Gerhard Magnusson ur *Idun* 1923) i *På vakt* 1924, nr 1, s. 17–19. Även en fånge har till exempel en mor som förlåter allt, se "Fången och hans mor" (ur *Svenska Morgonbladet*) i *På vakt* 1924, nr 1, s. 32–34. Se även "Moderskärlek – Guds kärlek " (Alb. Lunde ur en av hans morgonpredikningar ur *Stockholms kyrkoblad*) i *På vakt* 1923, nr 1, s. 9–10.

Var finns en kärlek, som intill döden
står oförändrad i alla öden,
som lik Guds ängel oss övervakar
och fordrar intet, men allt försakar?
På denna jorden finns endast en:
en moders kärlek är det allen.[41]

Eftersom moderskärleken var av himmelskt ursprung och en kärlek utan tanke på återbetalning så var det en *ren* kärlek. Modern betraktades som helig. Tydligast syns detta i *På vakt* och i häftena utgivna av Lindblads förlag under 1920-talet.[42] Evigheten kunde dock också förknippas med den trygghet som var förenad med modersbilden. Modern svek aldrig och fanns alltid tillgänglig. Välkända personer berättade till exempel i *Idun* och *Husmodern* om moderns djupa religiositet. Det var hennes omsorg som bidrog till att hon jämfördes med Gud och hans kärlek i dessa skildringar. Hasse Z. skrev till exempel i *Idun* att moderskärleken var "[d]en evigt vakande omsorgen – Gud själv på jorden."[43]

[41] "Min moder" (dikt av Zacharias Topelius) i *Mors dag* 1922, s. 12 f, citat s. 12. Om moderskärleken som jämförs med Guds kärlek, se även "Mors bok" (dikt av E. N. Söderberg, s. 17 f.); "Till mor" (dikt av Ernst Liljeldahl) – där modern är en stråle av Guds evighet, (s. 19 f.), "ty den vi älskat mest är aldrig död!" (s. 20), alla i *Mors dag* 1923. Att moderskärleken är störst, se "Du skall tänka på mor" (dikt av Anna Myrberg) i *Mors dag* 1923, s. 30 f. Topelius dikt citeras ofta även senare, se till exempel "Måste Mor stupa i förtid?" (osign) i *Husmodern* 1931:22; "För mor." (Tack och tankar av kyrkoadjunkt Arthur Hesslefors) i *Mors hyllning* 1942, s. 2; "Mor lilla mor vem är väl som du? (Alf Norbäck) i *Vita bandet* 1944 nr till Mors dag, s. 2.
[42] Se till exempel "Modersminnet (dikt av Erik Lindorm), s. 29; "Tänk på din mor!" (dikt av Erik Bäckström), s. 6–8 i *Mors dag* 1923. Dikter av Frans Michael Franzén, till exempel "Modern vid vaggan", där barnet uppmanas att vända sig till den gudomliga fadern när moderns omsorger inte räcker längre och "Stjärnorna" där Gud finns i moderns ögon, båda i *Mors dag* 1930, s. 5 f. och 13. Se även "Det vackraste i världen" (dikt av William Bodingh) i *På vakt* 1924, nr 1, s. 34 f; "Medan mor väntar" (A. L–k ur *Församlingsbladet*) i *På vakt* 1925, nr 1, s. 25 f; "Det borttappade modershjärtat" (Maria Olofsson) i *På vakt* 1926, nr 1, s. 6–11; "Mor, lilla mor…" (dikt av Astrid Forsell-Gullstrand), i *Mors dag* 1923, s. 21 f;
[43] Se till exempel "Den eviga omsorgen" (Hasse Z) i *Idun* 1926:22 (citat). Ofta skrevs det också om modern som förebild, se "Vad säger mor om det?" (uttalanden från läsekretsen) i *Husmodern* 1928:21; "Min moders saga" (uttalanden från läsekretsen) i *Husmodern* 1929:21; "Mors porträtt" (uttalanden från läsekretsen) i *Husmodern* 1933:21; "Alla ge vi nu en blomma åt mor – en minnets blomma, om hon inte själv finns i livet mer" (uttalanden från läsekretsen) i *Husmodern* 1940:2; "Mor – den okände hjälten" (uttalanden från läsekretsen) i *Husmodern* 1942:22; "Tack mor" (uttalanden från läsekretsen) i *Husmodern* 1944:22. I "Modersömhet och moderskärlek" (Carl Dymling) i *Mors hyllning* 1939, s. 3 f. och "Mor" (A. Viksten) i *Mors hyllning* 1941, s. 2 f. görs modersgärningen till något heligt, men den direkta kopplingen till religionen är mindre tydlig.

En religiös dimension av ett nationellt moderskap återfinns i flertalet texter producerade i samband med Mors dag. Gud var garanten för att Sverige skulle få de starka mödrar som man ansåg att landet behövde: "O store Gud, giv Sverige mödrar! Mödrar som vårda sig om gärningen, den stora, den evigt heliga och höga, gärningen förutan vilken ingen framtid givs för det käraste vi äga – *fäders jord*."[44] Den religiösa dimensionen kopplades ofta till sedligheten och i sedlighetsdebatterna kring sekelskiftet deltog både Riksförbundet för en sedlig kultur och Vita bandet.[45]

Föreställningarna om sedlighetens betydelse för nationen bör förstås mot bakgrund av den officiella konservativa nationalismen kring sekelskiftet där lutherdomen spelade en stor roll. Moderskapet var i detta sammanhang centralt för sedlighetens bevarande och en angelägenhet inte bara för modern och hennes barn, utan även för nation och samhälle. Det var den privata delen av moderskapet, det vill säga moderns agerande i hemmet, som skulle hyllas i samband med Mors dag. Men Riksförbundet för en sedlig kultur ville även att moderskapet skulle hedras offentligt. Det privata moderskapet hyllades i halvoffentliga miljöer, till exempel när Stockholms kristliga förening av unga män på Södermalm bjöd in gamla och ensamma mödrar till kaffe med dopp, och när Kungsholmens ungdomsklubb inviterade sina mödrar till ett kollektivt firande.[46] Därmed upprätthölls inte längre en strikt tudelning mellan det privata och det offentliga.

Genom att moderskapet och dess betydelse lyftes fram i offentligheten bejakades också det nya moderna samhällets möjligheter. Riksförbundet för en sedlig kultur ville dock inte överge kristendomen som en absolut norm. Efter första världskriget skrev Teodor Holmberg i *På vakt* att "[d]et gäller att uppbygga *en kristen kulturvärld* i st. f. den egoistiska och manonistiska kulturvärld, som fått sin dom i världskriget".[47] Genom att uppmärksamma Mors dag ville dessa grupper hylla moderskapet. Det rena och ärbara moderskapet lyftes fram och modern skulle vaka över både sönernas och dött-

[44] Se till exempel "Mor" (Cecilia Milow) i *På vakt* 1923, nr 1, s. 2 (citat). Se även Elin Silén, *Hemmets ämbete*, Stockholm 1921 och *Minnen och tankar på Mors dag av en dotter*, Stockholm 1929.

[45] Levin 1994, kapitel 10. En av medlemmarna i Vita bandet, som dessutom var mycket aktiv i sedlighetsdiskussionen kring sekelskiftet var Ina Rogberg. Hon deltog även i interimstyrelsen till Svenska Riksförbundet mot osedlighet i press, litteratur och bild 1909 (senare Svenska Riksförbundet för en sedlig kultur), där hon satt som representant för Vita bandet, Boëthius 1989, s. 171. Ina Rogberg var en flitig debattör i början av seklet i sedlighetsdebatten och hon var mycket kritisk mot Ellen Key och hennes sätt att se på moderskapet. Hon propagerade också mot nymalthusianismen, Levin 1994 till exempel s. 253–256 och s. 279–281.

[46] "Mors dag" (anvisningar om hur och varför Mors dag firas) i *På vakt* 1922, nr 1, s. 9–12. Se även notisen "Sjömännen och Mors dag" i *På vakt* 1927, nr 1, s. 34.

[47] "Tidsröster" (Teodor Holmberg) i *På vakt* 1920, nr 31, s. 7.

rarnas sedlighet.[48] Cecilia Bååth-Holmberg menade att denna uppgift var viktigare för kvinnorna än rösträtt: "Framför allt måste *Sveriges kvinnor* vakna upp ur sin dåsighet och, där de äro vakna, intressera sig för sedernas höjande i en renare luft – detta såsom en till och med långt större och för kvinnorna mera näraliggande uppgift än den politiska maktens eröfrande."[49] Teodor Holmberg hoppades också att den kvinnliga rösträttens genomförande skulle medföra en ökad sedlighet i samhället och färre partistrider i riksdagen. Kvinnornas nationella uppgift var enligt honom framför allt att upprätthålla hemmens sedlighet.[50]

En viktig del av moderns uppgift i en religiös kontext var att uppfostra barnen i kristen anda. Detta tema återkom ständigt i dikter, noveller och betraktelser.[51] Modern ansågs betydelsefull som förmedlare av kristendomen. Dessutom skulle hon bedja för sina barn för att leda in dem på rätt väg. Det stora föredömet var Augustinus moder Monica som gråtande bad en biskop om hjälp för att hennes son skulle hamna på den rätta vägen igen. Biskopen bad henne att gå med motiveringen att en så många tårars son inte kunde bli förtappad.[52] Temat återkom på många ställen framför allt i *På vakt*. Berättelsen om den gudfruktiga änkan som satt och väntade och bad för sin son som levde ett osedligt liv, finns i ett otal versioner. Modern dör och när sedan sonen kommer hem inser han att han är på avvägar och blir omvänd. I en skildring kommer en son hem sent på kvällen och hittar sin mor död:

[48] Se till exempel "Ur ett bref från en tysk moder till hennes son i fält" (osign) i *På vakt* 1915, nr 13, s. 5–7; "En hälsning från mor" (osign anmälan av ett häfte) i *På vakt* 1916, nr 14, s. 16–18; "Skilda röster. Från en moder till en dotter i Tyskland" (notis) i *På vakt* 1916, nr 17, s. 2 f.
[49] "Ungdom och badseder" (Cecilia Bååth-Holmberg) i *På vakt* 1917, nr 20, s. 13–19, citatet s. 19.
[50] "Kvinnornas makt" (Teodor Holmberg) i *På vakt* 1920, nr 33, s. 5–7.
[51] Ragnhild Törner, *Mor till mor. Till Mors dag*, Stockholm 1930; "Mors dag " (Gustav Thorsell) i *Mors dag* 1930, s. 3 f. För Vita bandet, se till exempel, "Mors dag – självrannsakans dag" (Mary Arosenius) i *Vita bandet* 1924, nr till Mors dag, s. 62 f; "En moder och hennes son" (Sigrid Borgström) i *Vita bandet* 1927, nr till Mors dag, s. 4; "Mödraansvar" (Signe Walder) i *Vita bandet* 1930, nr till Mors dag, s. 2.
[52] Om Augustinus mor Monica, se "En mor" (ur *Församlingsbladet*) i *På vakt* 1928, nr 1, s. 23–25; Gustaf Thorsell, *Mödrar och söner. Till Mors dag*, Stockholm 1931. För senare exempel, se "För Mor" (tack och tankar av kyrkoadjunkt Arthur Hesslefors) i *Mors hyllning* 1942, s. 2 f; "Mödrarna – Guds bästa medhjälpare" (Signe Walder) i *Vita bandet* 1941, nr till Mors dag, s. 2 f. o 13.

> I sin hand höll hon ett papper. Sonen tog det och läste: 'Min son, jag skall vänta på dig i himmelen'. Och hon behövde icke vänta förgäves. Känslan: min moder väntar på mig, lämnade den levnadsglade unge mannen ingen ro, förrän han var inne på den väg, som ledde dit, där hans moder väntade på honom.[53]

En omvändelse av barnet kunde alltså i vissa fall först ske via det ultimata offret som var moderns död. Modern gav liv, men för att sonen åter skulle kunna hamna på den rätta vägen måste modern dö.

I texterna utgivna i samband med Mors dag kan man också se en förändring över tid när det gällde varifrån mödrarna skulle hämta kraft och hjälp i sin fostrande gärning. Från att ha varit Guds medhjälpare på jorden blev modern efter hand en professionell barnuppfostrare som tog hänsyn till de vetenskapliga rönen om hur mödrar skulle uppfostra sina barn. Denna förändring sker gradvis, men blir tydligast på 1930-talet. *På vakt* betonade vikten av att barnet skulle lyda och göra sin plikt gentemot föräldrarna innan det var för sent, det vill säga innan modern hade dött. Några praktiska råd lämnades inte ut. Tidningen pekade dock på vikten av kontroll speciellt över döttrarnas umgänge och deras kläder. Det var osedligheten som hotade.[54] I *Vita bandet* förespråkades i ett flertal artiklar huvudsakligen den nya

[53] Se exempelvis "Mor och son" (osign) i *På vakt* 1925, nr 1, s. 30 f , citat s. 31. Se även "En modern dotter" (N.N) i *På vakt* 1924, nr 1, s. 31 f. Om moderns inflytande efter sin död, se till exempel "Min moders spår" (Oscar Hippel) i *På vakt* 1925, nr 1, s. 17 f; "Medan mor väntar" (A. L-k ur *Församlingsbladet*) i *På vakt* 1925, nr 1, s. 25 f; "Hans moders tro" (Hjälp.) i *På vakt* 1926, nr 1, s. 12–15 (Denna text finns även i *På vakt* 1927, nr 1, s. 31 f. Jfr "Hans moders minne" (E. D-lm) i *På vakt* 1927, nr 1, s. 19–24); "Ett budskap från mor" (A. K. Ur *Församlingsbladet* – Evangel. veckoblad) i *På vakt* 1924, nr 1, s. 23–28; Anne-Margarethe Murray, *När mor segrade. Till Mors dag*, Stockholm 1927. Jfr även berättelsen "Mor" (Dagmar Thunqvist) i *Mors dag* 1928, s. 9–17 där dottern gifter sig och blir kvinna när modern dör. Men här handlar det inte om att frälsa någon från ett dåligt liv utan att ge dottern fri för att kunna gifta sig. Många av berättelserna slutar dock inte så drastiskt att modern dör utan sonen vänder tillbaka redan när modern är i livet, se till exempel berättelsen "Moderskärlek – Guds kärlek" (ur *Stockholms kyrkoblad*) i *På vakt* 1923, nr 1, s. 9 f; "Brevet till mor" (Manke ur *Sv.M.*) i *På vakt* 1926, nr 1, s. 19 f.

[54] Se till exempel "När mor var liten och olydig" (G-a) i *På vakt* 1924, nr 1, s. 19–23; "En modern dotter" (N.N) i *På vakt* 1924, nr 1, s. 31 f.

pedagogiken där stryk bannlystes och kamratlighet mellan mor och barn anbefalldes.[55] Denna förändring antyddes bara under den aktuella perioden. På 1940-talet kritiserades den alltför självuppoffrande modern i samband med Morsdagsfirandet såväl i *Husmodern, Idun* som *Vita bandet*.[56] Det hade visserligen även tidigare förekommit en diskussion om modersrollen i tidningarna, men inte i samband med Mors dag.[57] Studerar man ikonografin i tidskrifterna och broschyrerna under 1920-talet och 1930-talet ser man att bilderna ofta var madonnaliknande. En blid moder blickar ömt ned på barnet i famnen.[58] På 1930-talet ändrade bilderna delvis karaktär. Nu kunde modern plötsligt skratta. Hon var inte enbart fokuserad på sitt barn, utan kunde med stadig blick titta på betraktaren. Vanligtvis skådade hon dock mot fjärran,[59] vilket kan tolkas som ett öppnande för omvärlden. Modern var nu även intresserad av samhället och det som hände i omvärlden. Hon tillhörde inte längre bara familjen och bilderna förmedlade inte barnkammaren som kvinnans enda sfär. Illustrationer där modern hissade upp barnet i luften gav även uttryck för handlingskraft. Denna nya typ av bild på moder och barn fanns både i *Mors dag* och *Vita bandet*, men den gamla mer madonnaliknande bilden var fortfarande vanlig.[60]

[55] Om att få hjälp från vetenskapen i stället för Gud, se "Mor (F.S) i *Vita bandet* 1932, nr till Mors dag, s. 23 f. Om oansvariga mödrar, se även berättelsen "Tvenne mödrar" (K.L) i *Vita bandet* 1935, nr till Mors dag, s. 13; "Mödrar" (Karin Forsberg) i *Vita bandet* 1932, nr till Mors dag, s. 13, 12, 28. Om den nya pedagogiken, se till exempel "Barnet och den unga kvinnan" (osign.) i *Vita bandet* 1920:10; "Barn och förmaningar" (lektor Ann Christensson) i *Vita bandet* 1924, nr till Mors dag, s. 59; "Vad mina barn lärt mig" (Ingrid Nyberg-Fjellander) i *Vita bandet* 1945, nr till Mors dag, s. 5 f. Men här finns ändå något exempel på en mer konservativ syn på hur barn ska uppfostras, se "Förr och nu" (Ebba Richert) i *Vita bandet* 1945, nr till Mors dag, s. 6 f. Se även "Moder och barn" (Carl Dymling) i *Vita bandet* 1926, nr till Mors dag, s. 11 f. Här menar Dymling att om en mild tillsägelse inte hjälper så måste modern tillfoga barnet smärta.

[56] Se till exempel "Alla kan inte vara idealmödrar!" (Dagmar Edqvist, Sonja Cramér och Bigi Rybrant) i *Idun* 1945:18; "Protest" (Gunhild Tegen) i *Social-Demokraten* 28/5 1939; "Vad betyder mor och hemmet för uppfostran till nykterhet och en sund livsstil?" (Anna-Lisa Gullholmer) i *Vita bandet* 1950, nr till Mors dag, s. 13 och 15.

[57] Berger 1974, s. 62–67, 103–107.

[58] Se till exempel omslag *Mors dag* 1928 (tecknad av Helfrid Selldin); omslag *Mors dag* 1929 (tecknad av Helfrid Selldin); omslag *Mors dag* 1934 (tecknad av Maja Synnergren). Se även till exempel bilden på "Mater Dolorosa" från Öja Gotland i *Vita bandet* 1930, nr till Mors dag, s. 9; återgivning av "Madonnan" av Pierre Mignard i *Vita bandet* 1924, nr till Mors dag, s. 70 och bild på Sixtinska madonnan av Raphael i *Vita bandet* 1928, nr till Mors dag, omslag. Undantag finns dock, till exempel illustrationen av Helfrid Selldin till "Vikingamodern" i *Mors dag* 1929, s. 1.

[59] Omslag *Mors dag* 1937 (tecknat, troligen av Britta Stenström-Rogberg); 1939 (osign kolorerat foto) och 1941 (osign kolorerat foto).

[60] Det förekommer i *Vita bandets* nummer till Mors dag även hänvisningar till madonnan, se till exempel texterna "Mater Dolorosa" (Astrid Forsberg) i *Vita bandet* 1927, nr till Mors dag, s. 2 f; "Mödraansvar" (Signe Waldén) i *Vita bandet* 1930, nr till Mors dag, s. 2, där mödrarnas ansvar är att bevara den renhet som är given av Gud. Se även artikeln "Mor i konsten" (Carl Elof Svenning) i *Vita bandet* 1945, nr till Mors dag, s. 11 f.

Sedlighetsföreningarnas storhetstid var också definitivt över vid 1930-talets början och därmed också den konstruktion av begreppet sedlighet som förknippades med en konservativ nationalism och religionen.[61] Riksförbundet för en sedlig kultur upphörde att existera 1930 och i *Vita bandet* var föreställningarna om sedlighetens betydelse för nationen inte längre lika framträdande. År 1948 bytte också Vita bandets avdelning för sedlig fostran namn till avdelning för etisk fostran.[62] Föreställningarna om den religiösa sedlighetens betydelse för nationens väl minskade i betydelse. Den religiösa dimensionen av ett nationellt moderskap i samband med firandet av Mors dag var således mest framträdande under 1920-talet. Den sociala dimensionen, som behandlas i nästa avsnitt, är däremot explicit under hela den aktuella perioden.

Den sociala dimensionen

Redan från första början förekom ett socialt budskap i publikationer utgivna till Mors dag. Det framgår både av direkta hjälpaktioner för utslitna och fattiga mödrar och av visioner om hjälpverksamheten.

De flesta berättelserna i *På vakt* handlar om den privata modern i hemmet. Detta behöver inte innebära att Svenska Riksförbundet för en sedlig kultur ställde sig tveksam till filantropisk verksamhet eller till att kvinnans moderlighet bara skulle komma den egna kretsen till godo. Men tidningen skrev uttryckligen att dagen inte skulle vara "anlagd på välgörenhetssyfte".[63] Troligtvis har denna brist på intresse för välgörenhet i samband med Mors dag att göra med den koppling Riksförbundet för en sedlig kultur gjorde mellan Mors dag och hemmet. För förbundet var skapandet av hemmet det centrala i firandet av Mors dag. Därmed blev det modern i hemmiljö som skulle firas och den filantropiska moderligheten uteslöts.

Det moderskap som inte bara gällde den egna familjen utan även kom andra människor till godo återfinns däremot såväl i *Mors dag*, utgivna av

[61] Sedlighetsbegreppet levde dock vidare i andra former. "Sedlighetsdebatterna" (med sedlighet menar jag i detta sammanhang ett moraliskt korrekt uppförande framför allt på det sexuella området) återkommer med jämna mellanrum under stora delar av 1900-talet – till exempel dansbaneeländet på 40-talet, se Jonas Frykman, *Dansbaneeländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen*, Stockholm 1988, och diskussionen om raggarbrudar på 60-talet, se Hans Swärd, *Mångenstädes svårt vanartad... Om problemen med det uppväxande släktet*, Floda 1993, s. 152.

[62] Elgham 1965, s. 324.

[63] "Tio år på vakt" (Cecilia Bååth-Holmberg) i *På vakt* 1919, nr 28, s. 37.

Lindblads förlag, *Husmodern* som i *Idun*. Detta moderskap omfattade i synnerhet kvinnor som inte hade egna barn att ta hand om.[64] Morsdagshyllningar till ogifta mödrar förekom också enbart om de var fostermödrar. Av förklarliga skäl yrkesarbetade dessa kvinnor eller som *Husmodern* skrev: "Även en strängt upptagen ensam yrkeskvinna har möjlighet att unna sig modersglädje."[65]

Vita bandet betonade i tidningarna utgivna till Mors dag hemmets betydelse i samhället och tonvikten lades vid moderskapets förpliktande till ett samhälleligt engagemang: "[D]en dag, när större delen av Sveriges mödrar verkligen ser och känner, att moderskap förpliktar till arbete inte bara inom och för det egna hemmet utan även för det stora gemensamma hemmet, *samhället*, då kommer mycket att se annorlunda ut än nu".[66] Moderskapet skulle förändra världen, förbättra den och göra den enklare att leva i.

Tankar om ett samhälleligt moderskap var en viktig del i Vita bandets sociala engagemang och centralt i dess konstruktion av moderskap. Hela Vita bandets verksamhet var genomsyrad av tanken att moderligheten skulle prägla samhället och därmed göra det mänskligare. Mödrarna ansågs ha stor betydelse eftersom de kunde uppfostra barnen både till ökad nykterhet och fredsvilja. De kvinnor som inte fick några barn skulle ägna sig åt de moderlösa barnen. "Ty moderskänslan hör ihop med kvinnan, och den är livets centrum och livets källa", skrev en skribent i *Vita bandet* 1928.[67] Flera artiklar uppmanade också kvinnorna att i egenskap av mödrar ta sitt ansvar,

---

[64] Se till exempel Jeanna Oterdahl, *Mors dag. Samtal mellan okända*, Uppsala 1924, s. 26–30 – här påpekar en av kvinnorna som uttalar sig att det alltid finns plats för moderligheten – både som samhällsmödrar och av mer privat karaktär. Se även berättelsen Elisabeth Brehmer, *Lillbarnet. Till Mors dag*, Uppsala 1925; berättelsen "Legenden om en sörjande moder" (Astrid Forsberg) i *Mors dag* 1930, s. 20–27; "Brev från en mor" (dikt av Jeanna Oterdahl) i *Mors dag* 1923, s. 23–26; berättelsen " 'Vem är väl som mor?' " (Anne-Margrethe Murray) i *Mors dag* 1932, s. 12–18. Jfr även "En fläkt av evighet" (Laura Petri) i *Mors dag* 1941 s. 20–23.

[65] "De ensamma fröknarnas hem kan bli de bästa fosterhemmen" (Isabel.) i *Husmodern* 1941:21, citatet s. 22. Fostermoderns gärning ansågs extra vacker eftersom fostermodern och barnet bara sammanvävdes av yttre band. Se även "Mors dag på B.B." (osign) i *Husmodern* 1943:22, där en moder berättar om sin glädje över ett fosterbarn. Se även hyllande av barnhemsföreståndare i "Som en mor för 600" (Yrva) i *Husmodern* 1947:21. *Idun* hyllar redan 1927 en barnhemsföreståndare på Mors dag, se "I Mors ställe" (osign) i *Idun* 1927:22.

[66] Se till exempel "Moderskap förpliktar" (Saida Norgren) i *Vita bandet* 1926, nr till Mors dag, s. 7 (citat), se även "Hemmets mor – landets mor" (Vira Eklund) i *Vita bandet* 1926, nr till Mors dag, s. 12–14; "Rusta för freden" (Maurtitz Enander) i *Vita bandet* 1940, nr till Mors dag, s. 2.

[67] "Livets hjärta är moderskänslan – moderskärleken" (Astrid Forsberg) i *Vita bandet* 1928, nr till Mors dag, s. 2.

både genom att gå och rösta och arbeta för fred och nykterhet i samhället.[68] I tidningar utgivna till Mors dag betonade Vita bandet att Sveriges kvinnor historiskt alltid hade haft en stark ställning och varit delaktiga i en nationell gemenskap till skillnad från kvinnor i andra länder.[69] Vita bandet poängterade alltså moderskapets universella karaktär genom att lyfta fram egenskaper som föreningen ansåg band samman mödrar i hela världen, samtidigt som den svenska nationella gemenskapen uppfattades som värdefull och inte ifrågasattes.

I de artiklar i *Vita bandet* som behandlade sociala reformer för mödrar och barn gjordes inte alltid skillnad mellan begreppen samhälle och nation. Den nationella gemenskapen var så självklar att den inte ens behövde nämnas.[70] I en betraktelse över moderskapets betydelse i samhället skrev till exempel en artikelförfattare:

> Hos en del kvinnor kan modersinstinkten komma att omfatta hela samhällets intressen. Då kan man tala om *folkmödrar* [...] Och våldför man sig på och kväver modersinstinkten – *då dör rasen ut*. Det är därför vi behöva mödrar med ansvarskänsla. Mödrar för barnen, för samhället, för folken och för – släktet.[71]

---

[68] Se till exempel "Mor och fredssaken" (Cecilia Francke) i *Vita bandet* 1924, nr till Mors dag, s. 70; "Mödrarnas ansvar" (Matilda Wrede) i *Vita bandet* 1927, nr till Mors dag, s. 10 f; "Behovet av mödrar " (Birger Wårdh) i *Vita bandet* 1935, nr till Mors dag, s. 2 f; "Rusta för freden" (Mauritz Enander) i *Vita bandet* 1940, nr till Mors dag, s. 2; "Ha vi rätt att tvivla" (Vera Arnö) i *Vita bandet* 1945, nr till Mors dag, s. 9 o 15. Föreningen prisade i sina Morsdagsnummer också sjuksköterskornas arbete: "Arbetet vid våra sjukvårdsanstalter ligger i mycket stor utsträckning i kvinnans hand. Detta arbete är också väl lämpat för kvinnan och hennes av naturen nedlagda modersinstinkt och moderskänsla. Sjukvård är en modersgärning." Se "Uppsala akademiska sjukhus" (Ch. M.) i *Vita bandet* 1927, nr till Mors dag, s. 13. Ett flertal artiklar handlar om hur samhället hjälper mödrar och barn, se till exempel "Förslag till lag om samhällets barnavård (Sigrid Lundin) i *Vita bandet* 1924, nr till Mors dag, s. 65 f; "Barnavård och ungdomsskydd i Finland" (Miina Sillanpää) i *Vita bandet* 1930, nr till Mors dag, s. 12 f; "Hur samhället hjälper mödrarna och barnen (Sara Björkman) i *Vita bandet* 1940, nr till Mors dag, s. 8–10; "Barnen, mödrarna och samhället (Sigrid Lundin) i *Vita bandet* 1945, nr till Mors dag, s. 13–15.

[69] Se till exempel "Hemmets mor – landets mor" (Vira Eklund) i *Vita bandet* 1926, nr till Mors dag, s. 12–14; "Mors vila" (G-a) i *Vita bandet* 1940, nr till Mors dag, s. 6–8. Se även "Kvinnan av idag och igår" (Maja Alvin) i *Idun* 1927:18 och "Första kvinnan" (osign) i *Svensk Damtidning* 1939:26. Dessa båda artiklar publicerades dock inte i samband med Mors dag.

[70] Jfr Billig 1995, s. 105–109.

[71] "Behovet av mödrar" (Birger Wårdh) i *Vita bandet* 1935, nr till Mors dag, s. 2 f.

Gränserna mellan samhället, folket, släktet och mänskligheten är i detta citat ganska oklara. Samhället blev i denna typ av resonemang ofta detsamma som nationen. Sociala reformer debatterades till exempel utifrån ett befolkningspolitiskt perspektiv och i dessa diskussioner användes också nation och samhälle som synonyma begrepp.[72] Samtidigt skulle nationerna leva i fred med varandra, vara likvärdiga, och mödrarna i alla länder skulle förena sig mot kriget: "Därvid ha kvinnorna den största uppgiften, en uppgift som ingen kan taga ifrån dem och ingen göra i deras ställe."[73]

Många kvinnogrupper utnyttjade också Mors dag för att samla in pengar till olika former av social verksamhet. Det handlade främst om insamlingar till förmån för vilohem och försök att genomföra husmoderssemester.[74] Insamlingarna gjordes till förmån för mödrar i Sverige. Denna verksamhet kan därmed tolkas som en del av en nationell diskurs även om artiklarna inte explicit talade om nationens mödrar. Insamlingarna fick dock störst betydelse på 1930-talet. Exempelvis började tidskriften *Mors hyllning*, nära kopplad till Svenska landsbygdens kvinnoförbund, ges ut 1939. Det klart uttalade syftet med tidningen var att den skulle vara "en hyllning till mor, en värdig hyllning till moderskapet, till kvinnan som vårdarinna av det värdefullaste en nation äger – ungdomen".[75] Tidningen lyfte fram Mors dag som idé. Vinsten från tidningsförsäljningen skulle bidra till att finansiera semester för fattiga mödrar. Redaktionen hoppades att tidskriften skulle bli en

---

[72] "En tankeställare har nationen fått genom de senaste månadernas intensiva diskussion i befolkningsfrågan" (Maja Björkman) i *Vita bandet* 1935, nr till Mors dag, s. 7–9; "Hur samhället hjälper mödrarna och barnen" (Sara Björkman) i *Vita bandet* 1940, nr till Mors dag, s. 7–10; Barnen är "nationens största tillgång" heter det på ett annat ställe, se "Barnen, mödrarna och samhället" (Sigrid Lundin) i *Vita bandet* 1945, nr till Mors dag, s. 13–15. Se även "Hemmet och morgondagens människor" (Margit Wohlin) i *Vita bandet* 1941, nr till Mors dag, s. 6 f.

[73] "Rusta för freden" (Mauritz Enander) i *Vita bandet* 1940, nr till Mors dag, s. 2 (citat). Se även artiklarna "Mor och fredstanken" (Cecilia Francke) i *Vita bandet* 1924, nr till Mors dag, s. 70; "Mödrarnas ansvar" (Matilda Widegren) i *Vita bandet* 1927, nr till Mors dag, s. 10 f; "Jesus som politiker" (Frida Steenhoff) i *Vita bandet* 1936, nr till Mors dag, s. 5 f; "Till landets mödrar" (osign hyllning) i *Vita bandet* 1942, nr till Mors dag, s. 2; "Mödrarnas ansvar inför framtidens värld" (Vera Arnö) i *Vita bandet* 1943, nr till Mors dag, s. 3.

[74] *Husmodern* invigde ett vilohem som hette Mors minne 1924 på Dalarö. Hemmets stiftare direktör Erik Åkerlund höll invigningstalet, där han hänvisade till bilden av madonnan: "Modern och barnet är och förblir det högsta uttrycket för det gudomligas och mänskligas enhet." Han uppmanade mödrarna att bli det heligaste av alla kall trogna. Han angav i sitt tal två skäl till husmoderssemester, dels som ett tack från sonen till modern för att hon hade slitit, dels som något som gagnade både det egna folket och mänskligheten, "Husmoderns vilohem invigt" (osign) i *Husmodern* 1924:23. 1926 kopplades i *Husmodern* ansökan till Mors minne, som vilohemmet hette, samman med Mors dag, se "Mors dag – Mors minne" (osign) i *Husmodern* 1926:22. Jfr även "Måste Mor stupa i förtid" (osign) i *Husmodern* 1931:22 och "En ny tanke på Mors dag" (Eva Schmidt) i *Svensk Damtidning* 1938:22.

[75] *Mors hyllning* 1939, s. 1.

värdig hyllning till Sveriges mödrar och "därmed också bidraga till att skapa den aktning och värdesättning av moderskapet, som vi äro skyldiga utövarna av det på en gång högsta och ansvarsfullaste av alla kall, moderskallet".[76] Här framträder tydligt alla argument som förekom i samband med Mors dag. Dagen skulle både vara en hyllning av modern och moderskapet som nationens bevarare. Men med formuleringen om moderskallet fanns det också en hänvisning till ett religiöst språkbruk.

Socialdemokratiska kvinnoförbundets tidskrift *Morgonbris,* som i övrigt inte uppmärksammade Mors dag, betonade också i en artikel 1936 vikten av semesterhem för husmödrar. I Göteborg samlade en förening som arbetade för semesterhem för kvinnor in pengar till ett sådant genom försäljning av ett litet märke till Mors dag.[77] Ett liknande projekt igångsattes 1941 i Stockholmstrakten. Vinsten från försäljningen av en liten rosa äppelblomma att ha i knapphålet, en så kallad Mors blomma, gick till semesterhem för husmödrar.[78]

Det stora intresset för husmoderssemester i Sverige kommer först under 1940-talet. I Fritidsutredningen (SOU 1942:19) och Befolkningsutredningen (SOU 1945:58) diskuterades möjligheten för en sådan semesterform. År 1946 fick husmoderssemestern också statsunderstöd.[79] Historikern Britta Lövgren diskuterar i sin avhandling det ökade intresset för hemarbete under 1930- och 40-talen och menar att befolkningskrisen och arbetsmarknadskrisen ledde till att frågan om kvinnans plats i samhället aktualiserades. Tankarna om husmoderssemester bör enligt henne sättas in i detta sammanhang.[80] Befolkningsdebatten på 1940-talet hade i högre grad än på 1930-talet natio-

[76] *Mors hyllning* 1939, s. 1. Behållningen av *Mors hyllning* går senare till lantbrukarungdomen – exakt när denna förändring inträffar är svårt att fastställa, men från 1960 står det i tidningen.
[77] "Där Mors dag gett mor vila. Göteborgsmödrar bygger semesterhem" (osign) i *Morgonbris* 1936:8.
[78] Denna blomma får sättas in i samma tradition som Förstamajblomman. Den skapades 1907 av den socialt engagerade Beda Hallberg (1869–1945) i Göteborg. Den såldes till förmån för tuberkulosen och blev en stor succé. Ett riksförbund bildades och snart hade idén inte bara spritts i Sverige, utan även till andra länder. Se Bringéus 1988, s. 166–168. Om Mors blomma, se till exempel "Mors blomma" (osign) i *Husmodern* 1942:22. Försäljningen av Mors blomma blev en framgång och 1942 såldes den i hela landet. Se till exempel "Dagsemesterhem för mödrar" (osign) i *SvD* 22/5 1942. 1946 övertog Röda korset verksamheten och den utvidgades än mer, Cirkulärskrivelse nr 6/1946, 25/2 1946 från Överstyrelsen för Svenska Röda korset, Cirkulärskrivelse nr 7/1946, 18/3 1946 från Överstyrelsen för Svenska Röda korset, ViLa 10130 Volym 18. I och med att Röda korset tog över upplöstes den Rikskommitté för Mors blomma som tidigare arbetat för saken och Röda korset bildade en ny kommitté med folk från Röda korset, Sveriges husmodersföreningars riksförbund, Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund, Svenska landsbygdens kvinnoförbund och Kooperativa kvinnoförbundet.
[79] Britta Lövgren, *Hemarbete som politik. Diskussioner om hemarbete, Sverige 1930–40-talen, och tillkomsten av Hemmens forskningsinstitut*, Stockholm 1993, not 3 s. 180.
[80] Lövgren 1993, s. 14–24.

nella förtecken. I krigets skugga blev värnet av nativiteten en del av nationens försvar.[81] Att erbjuda utarbetade husmödrar vila bidrog till att kvinnorna orkade med det merarbete männens mobilisering medförde. I *Vita bandet* 1940 finns även en artikel som stödjer detta resonemang. Den hyllar hjältinnorna i "vårt land" och de svenska kvinnor som i historien utfört en nationell bragd genom sitt arbete med att föda och fostra barnen. Därför vore det enligt artikeln inte för litet begärt att erbjuda husmödrarna semester som kompensation.[82]

Insamlingar av pengar till husmoderssemester för nationens uttröttade mödrar medverkade också till att en nationell gemenskap stärktes. Semestern var avsedd för svenska mödrar och vädjade därmed till en nationell solidaritet.

Den universella dimensionen

I Vita bandet fungerade som synes moderskapet även som en enande kraft i en större internationell gemenskap. Detta moderskap kan kallas universellt eftersom systerskapet mellan alla kvinnor betonades. Med moderskapet som utgångspunkt bildades horisontella lojaliteter som gick tvärs över de nationella gränserna. Många gånger framhölls moderlighetens positiva betydelse i samhället. Mödrar som födde liv ansågs bättre lämpade att värna freden än män.[83]

Tanken att moderskapet förenade kvinnor i olika länder återfinns i alla övriga undersökta publikationer utgivna till Mors dag. Undantaget är *På vakt*. I Lindblads Morsdagshäften skrev till exempel en skribent att det internationella systraskapet var "en kraft att värna hemmen mot förödande makter, en mur mot krig och övervåld".[84] I *Husmodern* framhölls också den

[81] Hatje 1974, s. 171–175.

[82] "Mors vila (G-a) i *Vita bandet* 1940, nr till Mors dag, s. 6–8. Å andra sidan finns det till exempel en artikel i *Husmodern* 1943:22 där husmoderssemestern bara behandlas som ett individuellt problem, se "Present på Mors dag" (Vivi.) i *Husmodern* 1943:22.

[83] Leila J. Rupp hävdar att moderskapet var ett av de enande fundamenten i en internationell identitet som mellankrigstidens internationella fredskvinnoorganisationer försökte skapa. Hon påpekar dock att moderskapet inte enbart var essentiellt, utan att det även handlade om en socialisering. Våldet mot kvinnor i krig förenade också kvinnor i de kvinnliga internationella fredssammanhangen, Leila J. Rupp, "Constructing Internationalism: The Case of Transnational Women's Organizations, 1880–1945" i *American Historical Review* 1994:5, s. 1582–1586.

[84] "Medan mor väntar" (Viola Lyttkens) i *Mors dag* 1935, s. 30–32, citatet s. 32. Se även "Min fortsättningsskola ur en prästfrus anteckningar" (Elisabeth Hjelmqvist) i *Mors dag* 1928, s. 14–22; berättelsen "En svart mor" (Ingrid Hesslander) i *Mors hyllning* 1944, s. 32.

enhet som ett gemensamt firande av Mors dag skapade i de skandinaviska länderna.[85]

Vissa kvinnor och kvinnogrupperingar använde även Mors dag för att med moderskapet som grund försöka förändra världen. De ville distansera sig från det romantiserade modersidealet och samtidigt lyfta fram moderlighetens betydelse för samhället. Moderskapets universella karaktär gjordes till en radikal kraft som skulle omvandla samhället.[86] Moderskapet fungerade även i detta sammanhang enande. Dess direkta förbindelse med vad man menade var livets mysterium bestod likväl. I *Idun* 1934 skrev till exempel Gurli Hertzman-Ericson: "Den romantiska tidsåldern är oåterkalleligt förbi, men modersömhetens källsprång ha sin upprinnelse i själva varats djup även om dess manifestationer växla genom tiderna."[87] Även Gunhild Tegen kopplade i en artikel i *Social-Demokraten* moderskapet till själva livet. Hon ville återerövra dagen och dess betydelse från sentimentala versmakare. I moderskärleken menade hon att det alltid fanns ett moment som skilde den från andra känslor. Det var viljan att skydda det liv kvinnan hade fött fram. Därför ansåg hon att alla mödrar var lätta att vinna för fredspropaganda: "Denna kvinnliga eller moderliga känsla för livets värde är säkert lika viktig eller viktigare än den manliga – inte faderliga! – teorin om idéernas värde framför människolivet."[88] Gunhild Tegen ville att alla i stället skulle besinna livets värde på Mors dag och hylla modern som livgiverska.[89] En koppling mellan moderskapet och evigheten gjordes hos henne till en radikal kraft som skulle förhindra krig och elände. Mors dag blev för henne en dag då detta kunde uppmärksammas.

Föreställningen om ett samband mellan moderlighet och fred kommer tydligt fram även i *Husmodern* och *Idun*. Mödrars möjlighet att påverka sina barn i fredlig riktning betonades. Artiklarna under andra världskriget andades till exempel tillförsikt, men också fasa inför krigets brutalitet. Det skulle inte få hända igen. Att ge moderligheten större utrymme i samhället vore en

[85] "Oss husmödrar emellan. Mors dag" (Sara.) i *Husmodern* 1925:21. Jfr den skandinaviska gemenskapen i samband med olika fredsaktioner under första världskriget, se Andersson 2001, s. 94–96.
[86] Jfr Felski 1995, s. 59.
[87] "Mor Sara och några till" (Gurli Hertzman-Ericson) i *Idun* 1934:21.
[88] "Protest" (Gunhild Tegen) i *Social-Demokraten* 28/5 1939.
[89] "Protest" (Gunhild Tegen) i *Social-Demokraten* 28/5 1939. I samma nummer publicerades dock också en sentimental dikt till den vakande och väntande modern, se "En moder" (Emil Hagström) i *Social-Demokraten* 28/5 1939. Om moderskapets kraft, se även "Mors dag " (Niclas) i *Social-Demokraten* 25/5 1941. Jfr "Iduns krönika" (Vagabonde) i *Idun* 1934:21 som också menade att ett firande av alla mödrar på en dag var ett erkännande av moderskapets betydelse i samhället. Att en individ blev mor var inget särskilt. Det som var betydelsefullt var moderligheten i samhället.

möjlighet att förhindra ett nytt krig, menade man. Mödrar skulle påverka sina barn och få dem att respektera och bättre förstå andra människor.[90]

När moderlighetens betydelse för freden lyftes fram behandlades däremot inte de konkreta svårigheter mödrar mötte i verkliga livet. Freden diskuterades helt enkelt inte i samband med moderskapets praktiska problem. Diskussionen om moderskapets svårigheter och moderskapets koppling till fred rörde sig på olika nivåer. På den ena nivån var den privata familjen i fokus för de svårigheter som kunde uppstå i relationen mellan mor och barn. Den andra nivån var mer abstrakt. Moderligheten sågs i detta sammanhang som en kraft som inte problematiserades. Moderskapet gavs samma enande och samlande kraft som i paret Holmbergs vision strax efter första världskriget, även om det bland kvinnor som Gunhild Tegen snarare var i en internationell anda. I hennes resonemang fanns också en radikal potential som inte paret Holmberg hade tänkt sig. För dem var moderskapet samhällsbevarande och inte en kraft som skulle förändra nation och samhälle. I stället såg paret Holmberg snarare moderskapet som ett värn mot allt för stora förändringar eller möjligen som ett sätt att förbättra det rådande samhället.

Kritiken av Mors dag

Införandet av Mors dag i Sverige accepterades emellertid inte av alla. I denna kritik framgår hur olika tolkningar av moderskapet bröts mot varandra och i den kan också genuskonstruktioner identifieras. Kritiken gällde framför allt att Mors dag var artificiell och att faderskapet inte uppmärksammades som likvärdigt med moderskapet. Mer sällan kritiserades Mors dags implicita nationella mening. Ifrågasättandet av Mors dag var som intensivast under 1920-talet och i början av 1930-talet, innan firandet av dagen hade fått en mer formell karaktär.

Trots att det religiösa inflytandet var stort i broschyren utgiven till Mors dag från 1920 var inte alla kristna positiva till dagen. I kritiken från religiöst sinnade kan två argument urskiljas. För det första menade kritikerna att Mors dag inte var ett värdigt sätt att fira modern på. Modern kunde lika gärna firas på sin födelsedag. För det andra ansåg de att modern inte fick

[90] ”Moderligheten som makt” (J.K och E.K) i *Husmodern* 1944:23; ”Hur ska vi lära Europas barn att leka och le igen?” (uttalanden från läsekretsen) i *Husmodern* 1945:21. Se även ”Iduns krönika” (Margit Wohlin) i *Idun* 1945:24. Moderlighetens seger över kriget framträder också till exempel i berättelsen ”Hon var som en liten prinsessa” (Ava) i *Vita bandet* 1945, nr till Mors dag, s. 12 f. Se även ”Vi hittar på ett nytt sätt att fira Mors dag” (Ingrid Evers) i *Husmodern* 1946:21, där hon menar att vi ska fira Mors dag enkelt och skicka pengarna till Europahjälpen i stället.

tränga undan faderns betydelse. Det fjärde budet gällde båda föräldrarna och modern skulle inte favoriseras på faderns bekostnad.[91]

Ett exempel på denna kritik finns i *NDA* där skriften från 1920 recenserades. Recensenten menade att skriften inte ärade modern på ett värdigt vis. Det fanns visserligen många vackra avsnitt i häftet, bland annat framhölls Teodor Holmbergs tanke att det viktigaste i moderns gärning var att få barnet att tro genom bön. En av de kvinnliga skribenterna i broschyren hade emellertid skrivit en uppsats där ordet mor upprepades 35 gånger på två sidor och recensenten uppfattade inte detta som ett värdigt sätt att ära modern.[92] *Värdighet* var emellertid ett begrepp i tiden som även förespråkarna av Mors dag lyfte fram som betydelsefullt i själva Morsdagsfirandet.[93]

Recensenten i *NDA* pekade vidare ut den "stormakt" som han menade stod bakom Mors dag, nämligen feminismen. I en artikel året därpå ansåg samma signatur att en hemmets dag i stället borde införas. Han hänvisade dem som ville läsa mer till ett häfte av Elin Silén om hemmets ämbete.[94] I detta häfte betonade också Silén hemmets betydelse för fosterlandet: "Liksom hemmet betyder så mycket – nästan *för* mycket, skulle man vara frestad att säga – för individen, så betyder det *allt* för det stora sammanhang, i vilket vi äro insatta, det största, det heligaste, det mest ansvarskrävande på jorden: vårt fosterland."[95] Om hemmet åsidosattes var landet i fara, ansåg Elin Silén.[96] Moderskapets betydelse i detta resonemang låg i att värna hemmen, det vill säga nationens minsta beståndsdel.

I *NDA* 1924 framfördes en annan typ av kritik mot Mors dag. Artikelförfattaren frågade sig om Mors dag "verkligen är ett värdigt uttryck för den tacksamhets- och vördnadskänsla man känner till en mor". Även denna artikel påpekade alltså att firandet borde vara värdigt. Svaret på frågan handlade också om definitionen av värdighet. Artikelförfattaren undrade i vilken

---

[91] Se till exempel "Mors dag" (G.E-m) i *NDA* 21/5 1920.

[92] "Mors dag" (G. E-m) i *NDA* 21/5 1920.

[93] Se till exempel notiserna "Mors dag " i *NDA* 25/5 1919 och "'Mors Dag' firas om söndag" i *SvD* 21/5 1919.

[94] "Mors dag " (G. E-m) i *NDA* 21/5 1920. Året därefter skriver han en uppföljande artikel med ungefär samma innehåll, se "Mors dag eller – hemmets? (G. E-m) i *NDA* 20/5 1921.

[95] Silén 1921, s. 11.

[96] Silén skriver om de sju skyddsänglar som skyddar hemmet. Dessa är: 1) Arbetet – arbete skapar gemenskap; 2) Självtuktan – lydnad; 3) Tålamod; 4) Sammanhållning i hemmet – både mellan tjänare och husbönder; 5) Hemtrevnad; 6) Att ge hemmet tid. Modern bör vara hemma och inte förvärvsarbeta eller delta för mycket i föreningar och dylikt. Det finns förvisso goda föreningar, men de ska verka i hemmets, kyrkans eller fosterlandets tjänst; 7) Gudsfruktan. Elin Silén påpekar att föräldrarna inte äger sina barn, utan att de bara är förvaltare av barnen och hon pekar på föräldrarnas ansvar inför barnen. Men barnen måste lyda föräldrarna. Det får inte bli så olyckligt att föräldrarna blir lydiga och barnen olydiga. Båda föräldrarna är viktiga i hemmet. När fostran av barnen är över kan modern egentligen bara bedja, Silén 1921.

anda festligheterna skedde och om modern verkligen uppskattade detta. Ungdomar var rädda för att visa sina känslor offentligt eftersom de enligt henne inte uppfattade detta som värdigt. Att bli firad samma dag som Sveriges alla andra mödrar var "moderskapets konkursförklaring". Varför skulle just Mors dag firas, varför inte Fars eller Mosters, frågade skribenten. Far och mor borde i stället hyllas gemensamt. Artikelförfattaren konsulterade dessutom tre välkända damer om vad de tyckte om Mors dag. Agnes Ingelman, ordförande i Sveriges husmodersförbund, menade att Mors dag var ytlig och artificiell: "Det bär mig emot att en dylik uttrycksform för en människas allra innersta och heligaste känslor skall prackas på en utifrån." Friherrinnan Ruth Stjernstedt hyste också motvilja mot Mors dag. Enligt henne var det var inget märkvärdigt att vara mor och hon borde inte utsättas för dyrkan. Det fanns menade Ruth Stjernstedt värdigare sätt att äras på. En moder ville vara en god kamrat med sina barn och i kamratligheten ingick inte en sådan löjeväckande idé som Mors dag. Ida Högstedt, huslig redaktör på tidningen *Idun* fram till 1923, var inte heller vän av Mors dag. Hon tog inte dagen på allvar. Idén var också enligt henne pinsam och onaturlig. Modern kunde bli hyllad bara för att det var Mors dag och i övrigt bli bortglömd. Artikelförfattaren i *NDA* ansåg att dessa kvinnors åsikter återspeglade den allmänna uppfattningen. Hon menade att Mors dag var artificiell och inte en spontan företeelse och därför var dömd att misslyckas.[97] Kritikerna betonade i denna artikel moderskapets "naturliga" karaktär. Det var inget märkvärdigt att vara mor, menade de.

Att Mors dag skulle firas värdigt, oberoende av hur värdigheten definierades, var centralt under de första åren av firandet. Begreppet värdighet användes dock allt mer sällan i samband med Mors dag under 30-talet. Moderskapets nära sammankoppling med Guds kärlek kan ha varit en av anledningarna till betoningen av värdigheten. Begreppets avtagande betydelse sker nämligen samtidigt som betoningen av moderns religiösa och felfria karaktär minskar.

Mors dag diskuterades i ett flertal tidningar. En femtonårig flicka menade i *DN* 1924 att det var viktigt att modern fick vila en dag, därför var Mors dag bra. Alla andra dagar var enligt henne Fars dag.[98] Andra beklagade att far och mor inte firades tillsammans: "[...] de tu skola varda ett". Redaktionen var mer kritisk och kommenterade insändaren med orden: "Vi tro visserligen att Far reder sig bra utan någon 'dag', men kunna insändarens varma ord leda till någon efterföljd – om också endast privat och utan stora åthävor

[97] "Mors dag " (Ebe.) i *NDA* 9/5 1923. Hagberg tar upp Ida Högstedts gärning som huslig expert, både i *Idun* och *Husmodern*, se Hagberg 1986, s. 80.

[98] "Mors dag " (En 15-åring) i *DN* 11/5 1924. Detta som ett svar på en tolvåring som några dagar tidigare hade menat att det vore bättre med en föräldrarnas dag än en Mors dag, se "Namn och nytt" i *DN* 8/5 1924.

– blir Mors dag i varje fall inte sämre för det."[99] Samtidigt manade tidningen läsarna att i samband med Mors dag studera ett inlägg av Ellen Mark som handlade om svårigheten med att vara husmor.[100] Många av dagstidningarna införde dikter till Mors dag av det mer känslosamma slaget och publicerade sentimentala berättelser om till exempel moderns skönhet.[101] De tidningar som i artiklar och kommentarer framförde kritik av Mors dag var alltså inte konsekventa. I mer reflekterande kommentarer distanserade de sig gärna från firande av dagen, medan sentimentaliteten flödade på andra ställen.

Många insändare i dagstidningarna kritiserade Mors dag för att den var löjeväckande och inte passade in i, vad man menade var, den "nyktra" nutiden. Hela tanken med Mors dag fick stå för en irrationalitet som kodades kvinnligt. Detta synsätt kom till uttryck i en liten debatt på familjesidan i *Social-Demokraten* 1930. Debatten påminner om den diskussion som förekom i *NDA* i början av 1920-talet, men kritiken hade andra utgångspunkter. Värdighet utgjorde inte längre ett nyckelord. I stället kritiserades Mors dag för att den var en nostalgisk kvarleva och ett uttryck för en icke önskvärd kommersialism. Diskussionen inleddes av signaturen Haftor som menade att Mors dag bara förde med sig förstämning och bitterhet. Han frågade om det inte var befängt att hålla på med Mors dag när hemmens upplösning var så tydlig under årets andra dagar: "Hela den här mors-dags-institutionen är ett snurrigt komplex av sentimentalitet, lyssnardutillmigikväll-lillamorstämning samt kollektiv pliktskyldighet, allt av helt otidsenlig och praktisk organisation." Haftor trodde att 90 procent av mödrarna skulle bli glada om

[99] "Fars och mors dag gemensamt" (Tacksam gosse) i *DN* 12/5 1924. Se även "Mors dag" i *DN* 13/5 1924 där signaturen Anne-Marie också vill ha en föräldrarnas dag. Signaturen 'Fattig mor' menar att Mors dag understryker klasskillnaderna och signaturen S. B menar att tanken är löjlig och att den bara gynnar pappershandlarna. Samma syn kan ses i en tävling i *Svensk Damtidning* 1931 som undrar om det inte vore bättre att fira både mor och far, *Svensk Damtidning* 1931:19. Några nummer senare kom resultatet. En övervägande del av de röstande ville fira både Mors och Fars dag. Därför tillägnades *Svensk Damtidning* 1931:22 föräldrarna. Samma år infördes Fars dag på hösten, vilket medförde att tidningen nästkommande år åter ägnade numret åt enbart mor, se *Svensk Damtidning* 1932:22.

[100] "Vad är det svåraste" (Ellen Mark) i *DN* 25/5 1924.

[101] "Vid mors grav" (dikt av Nils Larsa Waange) i *SvD* 27/5 1923; "Modershjärtat" (osign dikt) i *SvD* 29/5 1927; *Svenska Dagbladet* uppmärksammar Mors dag 1925 och 1926 med en Morsdagsdikt av Guido Valentin "Till Mors dag" i *SvD* 30/5 1925; " Till en mor" (Guido Valentin) i *SvD* 29/5 1926. I samma tidning 1925 publiceras en novell av Thorsten Orre som tar upp relationen mor-son, och att den yngste sonen ser det som sin plikt att stanna hemma hos mor och sköta henne, "Gamla mor" (Thorsten Orre) i *SvD* 30/5 1925. För senare tid, se till exempel dikter om att modern alltid väntar och alltid tror på barnet, även i döden, exempelvis "Mor skall vänta…" (Eva Norberg-Hagberg) i *SvD* 25/5 1947; "Det är mors dag i dag" (-um.) i *SvD* 28/5 1950. Se även "Utan mor" (Gerhard Magnusson ur *Idun*) i *Social-Demokraten* 26/5 1923; "Mor" (berättelse av Valdemar Lindholm) i *Social-Demokraten* 24/5 1919 och "Gamla Hanna" (berättelse från *Kvinnornas Tidning*) i *Social-Demokraten* 23/5 1923.

Mors dag avskaffades.[102] Signaturen H.N höll med Haftor: "Om man vidare tänker på detta påminnande om familjebanden jämt och ständigt tycker man sig spåra en slags [sic.] nationalistisk drill över det hela, och en sådan har ej sin plats i en demokratisk miljö."[103] Detta var en ovanligt skarp kommentar och kritiken av kopplingen familj, nationalism och diktatur utgör ett undantag. Det är ett av de fåtal exempel jag har hittat där ett fördömande av Mors dags implicita nationella mening kommer till uttryck.

Firandet av Mors dag fick alltså i insändare i *Social-Demokraten* kritik för att vara sentimentalt och ansågs därmed inte passa in i samtidens tänkande: "Vår moderna tid ser för nyktert på tingen och lämnar inte gärna sina känslor på officiell entreprenad." [104] Flera kritiserade dessutom kommersialismen som kom till uttryck i samband med Mors dag.[105] Andra ville inte avskaffa Mors dag, utan i stället ha en gemensam Mors och Fars dag eftersom båda personerna var lika oumbärliga för hemmet.[106] Det fanns emellertid även kritiker som antydde att Mors dag egentligen var ganska harmlös.[107] Moderskapet uppfattades inte alls av de flesta av skribenterna som evigt, heligt och ofelbart, utan många tog avstånd från detta synsätt. I inlägg både före och efter 1930 hävdades också att även om själva tanken med Mors dag var befängd så borde modern uppmärksammas eftersom hon förtjänade det.[108] Det var av vördnad och kärlek som dessa insändare kunde tänka sig att fira Mors dag, trots att dagen var ett tribut åt sentimentalitet och kommersialism. Ofelbarhetsmyten var också tydlig när modern och moderskapet hyllades på Mors dag med dikter och små berättelser. År 1932 fanns det till exempel även i *Social-Demokraten* verser tillägnade både modern och svärmodern. I detta sammanhang återfinner man inte heller någon ironisk biton.[109]

I tidningarna framträder således en ambivalens i förhållande till dagen. Kritik blandades med hyllning. Man skulle kunna tolka firandet av Mors dag som en protest mot moderniteten, men samtidigt var dagen även ett resultat av den. Det moderskap som firades var ett evigt moderskap som befann sig bortom moderniteten. I hyllningarna utgjorde modern en trygg

---

[102] "Mors dag" (Haftor) i *Social-Demokraten* 25/5 1930.
[103] "Mors dags vara eller icke vara" (H.N) i *Social-Demokraten* 1/6 1930.
[104] "Mors dags vara eller icke vara" (R.S) i *Social-Demokraten* 1/6 1930.
[105] "Flera mammor om mors dag" i *Social-Demokraten* 3/6 1930. Se även signaturen Gerd i "Sista inläggen om mors dag" i *Social-Demokraten* 7/6 1930.
[106] "Kalla det mors och fars dag!" (K.L.B.) i *Social-Demokraten* 27/5 1930. Se även "Två mödrar om mors dag" signaturen En mor i *Social-Demokraten* 28/5 1930. Signaturen Mor Anika menade i samma tidning att hjälpsamheten borde spridas ut över året och att inte far skulle skuffas undan.
[107] "Mors dags vara eller icke vara" (R.S) i *Social-Demokraten* 1/6 1930. Se även signaturen Mormor i "Sista inläggen om mors dag" i *Social-Demokraten* 7/6 1930.
[108] "Till mor" (dikt av Ruth Thyrén) i *Social-Demokraten* 26/5 1929 – här påpekas att mor bör äras även utan Mors dag; "Brev" (Dinar Annas) i *Social-Demokraten* 28/5 1933.
[109] "Gotter åt mor" i *Social-Demokraten* 29/5 1932.

hamn. Samtidigt hade tanken att fira Mors dag, det vill säga att lyfta fram kvinnans moderskap på en kollektiv och mer eller mindre offentlig nivå, inte varit möjlig utan det växande tidningsutbudet. Kvinnligheten, med moderskapet och moderligheten som dess främsta uttryck, placerades både bortom moderniteten och sammanbands med dess negativa uttryck som ytlighet och kommersialism.[110] Förespråkarna av dagen betonade gärna moderskapets koppling till evigheten, Gud och nationen, medan kritikerna snarare framhöll sentimentaliteten och irrationaliteten i firandet av dagen. Mors dag var inget som kritikerna av dagen menade passade in i en modern syn på nationen.

Sammanfattning och diskussion

Konstruktionen av genus är i ett modernt samhälle nära förknippad med begreppsparet privat-offentligt, där det privata ofta sammankopplas med kvinnlighet och offentligheten associeras med manlighet. Firandet av Mors dag tog sin utgångspunkt i ett privat nationellt moderskap. Det var kvinnans modersroll i de hem som utgjorde basen i nationen som lyftes fram i offentlighetens ljus. Detta moderskap hade sina rötter i en familjesyn där den privata sfären sågs som motpol till den offentliga. I den ideala borgerliga idyllen var kvinnan och modern hemmets ängel och hemmet var den plats där mannen skulle vila ut efter dagens hårda slit ute i samhället. Det var en särartsideologi där kvinnan stod för känslor medan mannen representerade logik och handling.[111] Under den aktuella perioden lyftes alltså ett privat moderskap fram som ideal i en nationell diskurs. Genom att betona ett privat moderskap och fira detta kollektivt även i offentliga lokaler bidrog därmed initiativtagarna till Mors dag till att göra det privata mer offentligt.

Mors dag introducerades 1919 av Cecilia Bååth-Holmberg och under 1920-talet var dagens nationella betydelse framför allt kopplad till en religiös diskurs och sedligheten. Liksom i både USA och Tyskland var det ett traditionellt, självuppoffrande moderskap som hyllades – ett värn mot den nya tiden.[112] Den religiösa karaktären minskade dock under 1930-talet. I stället betonades i högre grad moderskapets sociala och universella dimension. På

[110] Jfr Felski 1995. 1929 publicerades till exempel i *DN* en insändare från en studerande som tyckte Mors dag var enfaldig, medan hans fästmö, som gick på hushållsskola, inte alls förstod hans aversion, utan bara tyckte han var elak och opoetisk, "Mors dag" (Fil.stud) i *DN* 25/5 1929.

[111] Edling 1996, kapitel 11 och 12. Om detta sätt att se på kvinnan och familjen i *Allers Familjejournal* 1897, se Larsson 1989 s. 153–160.

[112] Se till exempel Hausen 1984a; Hausen 1984b och Jones 1980.

30-talet var det främst den sociala dimensionen med insamlandet av pengar till landets mödrar som gav dagen dess nationella mening. Den nationella gemenskapen var underförstådd just genom att alla Sveriges mödrar firades på en dag och genom de insamlingar som förekom i syfte att erbjuda fattiga svenska husmödrar vila i form av husmoderssemester. I samband med Mors dag framträder emellertid även försök att använda moderskapet som enande i en internationell gemenskap, ofta i kamp mot krig och förtryck. Enskilda kvinnor och skilda kvinnogrupper framställde moderskapet som universellt och en bas att bygga en internationell gemenskap på.

Ett moderskap med nationella förtecken innefattade i samband med Mors dag både, i Joan W. Scotts mening, normativa utsagor och en tydlig symbolik. På en symbolisk nivå verkade moderskapet enande både nationellt och internationellt. Moderskapet och moderligheten gjorde kvinnligheten betydelsefull i den nationella gemenskapen. Moderskapet kunde både användas som argument för att kvinnor skulle engagera sig i samhället och betona kvinnans betydelse i hemmet. Den eviga, alltid närvarande moderligheten, liksom en fostrande, fredlig och religiös moderlighet, var centrala komponenter i konstruktionen av kvinnlighet. Men detta moderskap lanserades också som en förebild för Sveriges mödrar och tolkades i normativa termer. I en ideal familj var det modern som var centralfiguren och hemmet var hennes arena. Fadern var däremot inte central i texterna kring Mors dag, utan var ofta frånvarande. I konstruktionen av manlighet var faderskapet uppenbarligen av mindre betydelse, men att familjen var den minsta enheten i den nationella gemenskapen var tydligt. Familjen var inte komplett om inte fadern fanns med i bilden, även om han inte behövde vara närvarande i hemmet.

De grupper som arbetade för Mors dag ville alla också på ena eller andra sättet värna hemmet och familjen. För Riksförbundet för en sedlig kultur handlade Mors dag om att hylla moderskapet för att därigenom skydda hemmet mot osedlighet. Vita bandet hade däremot ett vidare syfte med Mors dag och gjorde en annan normativ tolkning av moderskapet. Föreningen ville föra ut moderligheten i samhället och därmed förändra det. Vita bandets moderskapskonstruktion består också av ett flertal element. Symboliskt kopplades moderskapet till en renhet som var gudomlig. Denna renhet skulle föras ut i samhället. Moderns fostrande roll i hemmet vävdes alltså samman med ett samhälleligt moderskap där kvinnans engagemang i en offentlig sfär var centralt. Moderskapskonstruktionens andra element var följaktligen mer praktisk och handlingsinriktad och relaterade snarare till normativa utsagor om hur en moder borde agera. Vita bandet samlade bland annat in pengar till husmoderssemestrar, men man försökte även underlätta för de mödrar som hade det svårt på andra sätt. Ett exempel är grundandet av hem för kvinnliga alkoholister. Ett av föreningens första mer

konkreta projekt var just ett sådant hem i Håkanstorp som invigdes 1913.[113] Moderskapets symboliska laddning framträder även bland kvinnor som på 30-talet ville erövra Mors dag från vad de menade var sentimentala versmakare. Moderskapet blev i deras tolkning laddat med en stark fredssymbolik.

Kommersialiseringen av Mors dag förknippades ibland med en irrationalitet som kodades kvinnligt. Samtidigt kan föreställningarna kring Mors dag ses som en idealbild av det traditionella samhället. Den moderlighet förespråkarna för Mors dag hyllade var evig och som sådan kunde den skydda mot det som de uppfattade som ont i samhället, vare sig det var nya moderna fenomen eller kriget. Det stämmer väl överens med Rita Felskis karakteristik av relationen mellan modernitet och genus. Beroende på vad som uppfattas som det främsta av modernitetens uttryck, produktion eller konsumtion, kunde kvinnligheten antingen bortdefinieras från det moderna eller förkroppsliga dess irrationalitet i form av hämningslös konsumtion.[114]

Engagemanget för att införa Mors dag i Sverige kan ses som en manifestation av hem- och familjediskursen och det enorma samtida intresset för moderskapets betydelse i samhället. Moderskapet i Mors dag får dock också nationella förtecken. Sammanvävningen av en nationell diskurs och en hem- och familjediskurs blir tydlig och det finns en mängd olika aspekter att ta hänsyn till. Föreställningen om den borgerliga familjeidyllen, som var inflytelserik kring sekelskiftet, hade fortfarande på 1930-talet ett starkt grepp om människors föreställningar. Debatten om Mors dag vittnar om detta. Modernitet, bland annat manifesterad av en mer vetenskapligt orienterad diskurs, gjorde sig visserligen starkt påmind. Den blir särskilt tydlig i 30-talets kritik av Mors dag som ett sentimentalt evenemang. Föreställningarna om en religiöst färgad moderlighet ersattes dock efter hand av en fostrande rationell moderlighet som ideal. Insamlandet av pengar till husmodersemestrar kan också ses som ett uttryck för vissa dimensioner av modernitet. Husmodersarbetet professionaliserades och även en uttröttad husmoder hade rätt till semester. Men de mer känslomässigt laddade berättelserna och dikterna till Mors dag förekom parallellt under hela perioden.

[113] Om Håkanstorp, se Elgham 1965, s. 38 och s. 290–316. Dessa två nivåer är naturligtvis inte helt separerade från varandra, utan det sker en interaktion mellan nivåerna, men den kan jag inte se i den typ av material jag studerar här. Jfr även Henrik Berggrens uppdelning i retorik och upplevd verklighet i hans analys av ungdomsdiskursen, se Berggren 1995, s. 224–228.
[114] Felski 1995.

4 Kungafamiljen

Goda mödrar, det är hvad Sverige
behöfver mest af allt.
Af dem beror det kommande släktet
och af dem nationens öde.
(Tillskrivet drottning Sophia[1])

Inledning

Kungafamiljen utgör en symbol för nationell gemenskap, men fungerar även som förebild för hur familjer i nationen ska leva sina liv. Flertalet forskare påpekar att drottningens viktigaste roll var som moder, både i symbolisk betydelse och som ett föredöme.[2] Syftet med detta kapitel är att undersöka framställningar av ett kungligt nationellt moderskap för att därigenom kunna analysera relationen mellan genus och nation i en mer vardaglig kontext.

Ett kungligt nationellt moderskap figurerar både i en privat och i en offentlig sfär, företrädesvis i det jag kallar en representativ offentlighet där glansen kring kungahuset är central. Litteraturvetaren Marie-Christine Skuncke beskriver den representativa offentligheten i slutet av 1700-talet och lyfter fram hur viktigt det var för den offentlige mannen Gustav III att lära sig tala och uppträda på "maktens teater".[3] En del av det teatrala återfinns även på 1900-talet, annat har försvunnit på vägen. Kröningen är till exempel en bekräftelse på ett traditionellt sätt att se på kungamakten som given av Gud. Den sista kröningen i Sverige skedde 1873 då Oscar II och drottning Sophia kröntes i Stockholm och Oslo till kung och drottning av Sverige och Norge. Kröningen var dock inte helt okontroversiell och ett flertal ledamöter i andra kammaren menade att en kröning var otidsenlig, kostade för mycket pengar och representerade en romersk/påvlig påverkan.[4]

---

[1] Tillskrivet drottning Sophia i "Hemma hos enkedrottningen" (Jaya) i *StD* 31/12 1913.

[2] Nairn 1988 skriver om betydelsen av "familyness" i beskrivningarna av den brittiska kungafamiljen, se s. 37. Jfr Billig 1998 (1992), till exempel s. 90. Se även Hunt 1992, s. 89–123. I en svensk kontext, se Malin Grundberg, "En roll i förändring – drottningarna i Sverige 1850–1950" i Anne Marie Dahlberg (red), *Drottningar – kvinnlighet och makt*, Stockholm 1999, s. 126.

[3] Marie-Christine Skuncke, *Gustaf III. Det offentliga barnet. En prins retoriska och politiska fostran*, Stockholm 1993.

[4] Herr Hedin uttalade sig: "Eller lefver man verkligen ännu år 1873 i den föreställningen, att man genom dylika folknöjen för barn och gamla gummor kan hos den så kallade massan vidmakthålla vördnaden för konungadömet?" Se Protokoll I AK 1873, s. 54–56, citat s. 55.

En utredning genomförd av Allmänna tillfälliga utskottet ansåg emellertid att det var en gammal hävdvunnen tradition att kungen och drottningen skulle krönas. Därför skulle det ske även nu.[5] Sophia blev genom kröningen officiellt och rituellt erkänd som blivande kungamoder. Moderskapet betraktades också som drottningens främsta uppgift.

Gustaf V lät dock inte kröna sig när han blev kung 1907.[6] Han menade att den stora kröningsceremonin var otidsenlig och dyr. Efter hans trontillträde satt förvisso kungen fortfarande på silvertronen vid riksdagens öppnande, men han och arvfurstarna bar inte längre kronor och mantlar. Hermelinmanteln låg i stället svept över tronen. Det högtidliga öppnandet av riksdagen var som aktiv handling framför allt en fråga för de manliga medlemmarna av kungahuset. Prinsessorna och de unga prinsarna hade i stället sina specifika representationsfunktioner uppe på läktaren som åskådare.[7] Riksdagens öppnande var årets mest högtidliga ritual, där kungens symboliska funktion gjordes tydlig. Det var en iscensatt händelse som uppmärksammades i ett flertal tidningar och tidskrifter utan att närmare ifrågasättas.[8] Andra offentliga framträdanden var inte lika ceremoniella. Den kungliga prakten minskade alltså betydligt när Gustaf V blev kung, men vissa inslag bestod. Kungligheten markerades till exempel i festliga sammanhang med ordnar, smycken och speciella dräkter.[9]

I framställningar av kungafamiljen är spänningen mellan anspråkslöshet och oåtkomlighet tydlig. Kungafamiljen är såväl något att drömma om som något att känna igen sig i. Detsamma gäller olika uttryck för ett kungligt nationellt moderskap. Det privata moderskapet är det som vanliga människor kan känna igen sig i, medan ett mer mytiskt moderskap tillhör den offentliga sfären. Framställningarna pendlar mellan dessa poler på ett ibland paradoxalt sätt.[10]

---

[5] Andra kammarens tillfälliga utskott 1873 Nr 5, s. 1–3.

[6] Detta till skillnad från det brittiska kungahuset där Elizabeth II kröntes när hon blev drottning så sent som 1953, David Cannadine, "The Context, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy, and the 'Invention of Tradition', c 1820–1977" i Eric Hobsbawm & Terence Ranger (ed), *The Invention of Traditions*, Cambridge 1983, s. 153.

[7] Se till exempel Lena Rangström, "Den svenska hovdräkten – nationell och europeisk" i Lena Rangström (red), *Hovets dräkter*, Höganäs 1994, s. 34 f. och Prinsessan Christina, Fru Magnusson, "En prinsessa kungligt klädd" i densamma, s. 95–107.

[8] Se till exempel Tom Olsson, "Den politiska föreställningen" i Karin Becker, Jan Ekecrantz & Tom Olsson (ed), *Picturing Politics. Visual and Textual Formation of Modernity in the Swedish Press*, Stockholm 2000, s. 88 f. som beskriver prins Gustaf Adolfs avläggande av trohetseden 1925 i termer av en medialiserad händelse.

[9] Om presentationscourerna, se Angela Rundqvist, "Dampresentation, galacour och temottagning vid svenska hovet under 1800- och 1900-talen" i Lena Rangström (red), *Hovets dräkter*, Höganäs 1994, s. 137–152.

[10] Jfr till exempel Nairn 1988, s. 27.

Om den svenska kungafamiljen och dess medlemmar har det producerats mängder av böcker. Merparten är dock rena biografier och hyllningsskrifter.[11] Monarkins symbolvärde och dess betydelse för en svensk nationell gemenskap har däremot sällan diskuterats. Livrustkammaren har dock med några artiklar och i samband med utställningar uppmärksammat kungafamiljens mer generella roll i samhället, till exempel prinsessornas betydelse som förebilder i agitationen för en rationell hem- och barnavårdsutbildning.[12] I en intressant utställning från 1999 om drottningar och makt på Livrustkammaren belystes också drottningens roll i ett bredare perspektiv. Hennes viktigaste uppgift var att säkerställa tronföljden genom att föda tronarvingar. I utställningskatalogen diskuteras vad detta moderskap egentligen innebar under olika perioder i svensk historia, samtidigt som drottningens roll analyseras mer generellt.[13] Malin Grundberg har i katalogen skrivit en artikel om den förändrade drottningrollen i Sverige 1850–1950 och betonar att drottningens viktigaste uppgift var att vara moder. Moderligheten hade enligt henne både en privat och en offentlig sida. Den offentliga handlade om socialt umgänge och representation, samt om social verksamhet. Grundberg menar att moderligheten under hela perioden var en viktig aspekt av drottningrollen, även om den privata sidan av moderligheten ökade i betydelse under den senare delen av perioden.[14] I en artikel poängterar Göran Alm också betydelsen av moderskapet för drottningrollen när han

[11] Exempel på detta: Margit Fjellman, *Victoria. Sveriges drottning*, Stockholm 1980; Margit Fjellman, *Drottning Louise. En biografi*, Stockholm 1965; Lagerqvist 1979; Staffan Tjerneld, *Darling Daisy. En bok om kronprinsessan Margareta av Sverige*, Stockholm 1981; Lars Elgklou, *Familjen Bernadotte. En kunglig släktkrönika*, Stockholm 1995; Agneta Ulfsäter-Troell, *Drottningar är också människor. Sex kvinnoöden på Stockholms Slott*, Smygehamn 1996.

[12] Se till exempel Birgit Persson, "Att skolas för hemmet – Prinsessan Astrid som verktyg i förkunnelsen om den sanna husmodern och modern" i *Livrustkammaren* 1988: 3–4 (1988b), s. 37–53; Birgit Persson, "Kunglig barnuppfostran som mönster för borgerliga grupper" i *Livrustkammaren* 1988:3–4 (1988a), s. 18–35. Ett annat intressant försök att analysera skandinaviska kungligheters jul- och nyårstal som en nationell ritual har genomförts av Brit Marie Hovland, se Hovland 2000. Hennes fokus ligger dock på efterkrigstid, men även hon betonar familjens betydelse.

[13] Utställningskatalogen Anne Marie Dahlberg (red), *Drottningar – kvinnlighet och makt*, Stockholm 1999. Det finns också en del pågående forskning på temat. Karin Tegenborg Falkdalen, idéhistoria, Umeå håller till exempel på med en avhandling om bilden av den goda monarken i Sverige på 1600- och 1700-talen.

[14] Grundberg 1999, s. 125–140, i synnerhet s. 126 och 137. Malin Grundberg arbetar på en avhandling i historia vid Stockholms universitet om hur kungliga ceremonier fungerade som maktlegitimerande ritualer under vasatiden.

undersöker tre drottningkandidater åren 1654, 1823 och 1905 och de förväntningar som ställdes på dessa personer.[15]

Den blivande kungamodern

Ett kungligt nationellt moderskap blir alltså tydligt främst genom drottningens roll som blivande kungamoder. Monarkin var under 1800-talet en del av en nationell diskurs och kungafamiljen blev inte bara en symbol för staten, utan för hela den nationella gemenskapen. Trots denna symbolik diskuterades sällan det faktum att kungafamiljen hade utländskt påbrå. Europeiska kungligheter var i högsta grad en internationell klass, men ändå talades det om "vår" kungafamilj i motsats till "de andras". I Sverige betonades att de svenska kungligheterna både var mer vanliga och mer ståtliga än kungligheter i andra länder. Dessa var inte tillnärmelsevis så värdiga och demokratiska som de svenska kungligheterna. Det fanns emellertid enstaka kritiska röster som menade att den svenska kungafamiljen inte representerade det svenska folket, eftersom den inte var svensk.[16] I allmänhet var det dock självklart att kungafamiljen ansågs som svensk och representerade det svenska folket. Efter ett par generationer uppfattades den Bernadotteska ätten som helsvensk, men de ingifta prinsessorna som skulle föda de svenska kungarna var alla födda utomlands. Hur blev ett moderskap, representerat av mödrar som skulle föda en blivande svensk kung, nationellt?

---

[15] Göran Alm, "Tre noggrant examinerade drottningkandidater" i Anne Marie Dahlberg (red), *Drottningar – kvinnlighet och makt*, Stockholm 1999, s. 111–123. Den internationella forskningen är däremot mer omfattande och det är i synnerhet den brittiska kungafamiljen och dess koppling till den brittiska nationella identiteten som har uppmärksammats. Om den brittiska kungafamiljen och monarkin, se till exempel Cannadine 1983; Nairn 1988; Linda Colley, *Britons. Forging the Nation 1707–1837*, New Haven, CT 1992; Billig 1998 (1992). Även den franska monarkin före revolutionen har intresserat forskarna, se till exempel Peter Burke som i sin bok *En kung blir till. Myter och propaganda kring Ludvig XIV*, Stockholm 1996 diskuterar skapandet (fabricerandet) av den vi känner som Ludvig XIV av Frankrike och kopplar förändringarna av riterna runt honom och bilden av honom, till det han kallar modernitetens genombrott. Se även Hunt 1992, kapitel 4, som bland annat uppmärksammar den negativa modersbild som kom att associeras med den franska drottningen Marie-Antoinette.

[16] I en diskussion 1922 i *Svenska Dagbladet* om rashygien påpekades att svenskar inte skulle gifta sig med utlänningar eftersom den svenska rasen då kunde utarmas. Detta debattinlägg fick svar på tal av en som kallade sig "Historiker" och som menade att de svenska kungarna faktiskt inte var av svensk härkomst och att de inte heller gifte sig med svenskar. Ture Nerman skrev föraktfullt i *Stormklockan* att Bernadotternas stamfader var en fransk jude. Diskussionen finns refererad i "Sveriges konungar inga svenskar!" (Ture Nerman) i *Stormklockan* 7/10 1922. Om att använda nationalistiska argument i sin kritik av monarkin och vad det har för betydelse för synen på rasen och blodet i en nationell diskurs i nutid, se Billig 1998 (1992), s. 104–108.

Ett sätt att lösa detta problem var att betona de utländska prinsessornas svenska härstamning. Det påpekades till exempel särskilt att Victoria av Baden (1862–1930), gift 1881 med den blivande Gustaf V, i rakt nedstigande led var släkt med Gustav Vasa och att hon genom sin far, vars mor var Gustav IV Adolfs dotter, förbands med det Holstein-Gottorpska huset. I artiklarna poängterades att hon personifierade länken mellan det förflutna och framtiden.[17] Troligtvis var den svenska härkomsten viktig vid diskussionen om äktenskapet med den blivande Gustaf V.[18] Eftersom Victoria var ättling till Gustav Vasa var också hennes son, sedermera Gustaf VI Adolf, släkt med honom. Detta innebar att han kunde anses vara ursvensk och inte enbart ättling till en fransk invandrare. Detsamma gällde Margareta från Storbritannien (1882–1920), som 1905 gifte sig med den svenske prinsen Gustaf Adolf, sedermera kung Gustaf VI Adolf. I artiklar betonades hennes släktskap med de svenska konungarna Gustav Vasa och Gustav II Adolf. Därmed kunde skribenterna även påvisa hennes djupa rötter i Sverige.[19] Blivande drottningars härstamning diskuterade på ett liknande vis även när det gällde Lady Louise Mountbatten (1889–1965), som 1923 förmäldes med änklingen kronprins Gustaf Adolf, och Sibylla av Sachsen-Coburg-Gotha (1908–1972) som 1932 gifte sig med prins Gustaf Adolf.[20]

---

[17] Se till exempel *Minnesalbum. Drottning Victoria 1862–1930,* Malmö 1930, s. 12; Gustaf Åsbrink (red), *Drottning Victoria. En översikt av drottningens levnad och verksamhet,* Stockholm 1930, s. 15 f.

[18] Se till exempel Elgklou 1995, s. 184.

[19] "Skånehertigen förlofvad" (osign) i *DN* 27/2 1905. I "Fursteförlofningen" (osign) i *DN* 28/2 1905 kommenteras att hon tillhörde en krigisk släkt. Se även "Bruden" (osign) i *DN* 16/6 1905 som citerar *Daily Mail* om att hon nu gifte sig med en man som bland sina förfäder hade en stor fältherre. Se även "Prins Gustaf Adolf förlofvad" (osign) i *SvD* 27/2 1905, men här betonades deras släktskap genom tyska förfäder. I "Prins Gustaf Adolfs förlofning " (C.F) i *SvD* 28/2 1905 poängterades att dynastin Bernadotte hade förstärkt sina relationer med Europas furstehus. Se även "Kronprinsessans svenska anor i många släktled" (Karl Löfström) i *DN* 5/5 1920.

[20] Om Sibyllas härstamning, se exempelvis "Dynastin Coburg på europeiska troner" (osign) i *VJ* 1932:25. När Sibylla giftes in i släkten gavs det ut en fullständig genealogisk undersökning med rasvetenskapliga motiv på förlaget Genealogia Gothica, Carl Gustaf Eric Carlsson Swartz, *Prinsessan Sibylle*, Stockholm 1932. Om Louise, se till exempel "Den blivande kronprinsessans härstamning" (K. L-m) i *StT* 4/7 1923; "Kronprinsessan Louise – 19-faldig Vasaättling" (resumé av en artikel av Karl Löfström från *Bonniers Veckotidning*) i *StD* 16/1 1924. I fallet Louise förekom det också anklagelser om att hon inte var tillräckligt blåblodig, se till exempel "Kronprinsens förlovning och grundlagens stadganden (Otto Varenius) i *SvD* 2/8 1923; "Kronprinsens förlovning och successionsordningen (Gustav Olin) i *SvD* 9/8 1923. Efter att brittiska regeringen hade avgett en förklaring om prinsessan Louises ställning menade statsrådets ledamöter att kronprinsens val av tillkommande stämde överens med successionsordningen, se "Inga hinder för kronprinsens förmälning" (osign) i *DN* 9/8 1923; "Kronprinsens förlovning och successionsordningen" (osign) i *StT* 9/8 1923; "Regeringen anser att kronprinsens förlovning ej strider mot S.O:s § 5" (osign) i *SvD* 9/8 1923. Om diskussionen om Louises kunglighet, se även Lagerqvist 1979, s. 116 och mängden klipp i Gustaf V:s klippsamling Nr 37 Volym 117, s. 1–14, Bernadotteska arkivet, Riksarkivet.

När de ingifta prinsessornas nationalitet diskuterades, behandlades även deras lojalitet mot det nya fosterlandet. I fråga om de tyska drottningarna Sophia[21] och Victoria, som tillbringade en stor del av sin tid utomlands för att kurera sin sjuklighet, blev behovet att framhäva deras svenskhet påtagligt. Det betonades att även om inte folket kände dem, så hade drottningarna kunskap om det svenska folket.[22] Kritiken gällde i synnerhet drottning Victoria, som ganska öppet visade sin tyskvänlighet under första världskriget.[23] Men inte heller drottning Sophia undgick kritik och i en minnesskrift om henne fann Erik Melander det föranlåtet att citera Sophias söner: "Vi hade aldrig en tanke på annat än att drottningen verkligen *var* svenska". Enligt samma författare lär hon på äldre dagar ha sagt att hon var på god väg att glömma tyska språket. Melander påpekade dock att hon trots allt hade starka känslor för Tyskland. I kriget mellan Tyskland och Frankrike 1871 hyste hon således större sympati för Tyskland än för Frankrike.[24] Sophias svenskhet betonades också till exempel i en broschyr om hennes sociala och filantropiska verksamhet: "Under den långa tid hon lefde i sitt nya fosterland blef hon alltmera svensk, ej endast genom sin fullkomliga kännedom om vårt språk utan ock genom sina känslor för vårt folk och sin kunskap om dess historia."[25] En viss kärlek till det gamla fosterlandet tolererades alltså hos drottningar och blivande drottningar.

Mitt under unionskrisen 1905 gifte sig prins Gustaf Adolf med den engelska prinsessan Margaret. De flesta tidningar uttryckte sig positivt om giftermålet. *DN* påpekade att Sveriges nationella sympatier låg hos England och att Sverige beundrade det fria och demokratiska öriket.[26] När giftermålet återgavs i de borgerliga tidningarna var unionskrisen en självklar refe-

[21] Sophia av Nassau (1936–1913) gift 1867 med den blivande Oscar II.

[22] Om drottning Sophia, se Erik Melander, *Drottning Sophia. Några minnesblad*, Uppsala 1914, s. 100: "Men lika fullständig som drottningens kunskap blev om folket, lika ofullständigt lärde detta att känna henne." Se även "Till änkedrottning Sofias minne" (osign) i *Idun* 1914:2.

[23] Om drottning Victorias tyskvänlighet under första världskriget, se till exempel Sverker Oredsson, *Svensk rädsla. Offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets första hälft*, Lund 2001, s. 81–83, 125.

[24] Melander 1914, s. 75–77, citat s. 75. Se även Visen Nyström, *Drottning Sophie. Hennes liv och livsverk. Ett trettioårsminne*, Stockholm 1943, s. 127.

[25] *Drottning Sophias sociala och filantropiska verksamhet. Öfversikt utarbetad till Baltiska utställningen 1914*, Stockholm 1914, s. 3.

[26] Se exempelvis "Skånehertigen förlofvad" (osign) i *DN* 27/2 1905: "[D]en nu inledda förbindelsen på det lyckligaste harmonierar med våra nationella sympatier, som i alla tider med förkärlek omfattat Englands fria och mäktiga folk."; "Prins Gustaf Adolfs bröllop" (osign) i *DN* 16/6 1905; "Den nya flaggan" (osign) i *DN* 16/6 1905. I *Svenska Dagbladet* påpekades också det positiva i den blivande drottningens nationalitet och tidningen menade att detta hälsades med glädje även av dem som inte, på grund av sin politiska åskådning, sympatiserade med kungahuset. Även om giftermålet rent politiskt inte spelade någon roll var det av godo att hovet fick nya impulser utifrån. Se "På bröllopsdagen" (osign) i *SvD* 15/6 1905.

renspunkt. Prinsessan Margareta blev i de borgerliga tidningarna hoppet om att ungdom och kraft åter skulle flöda i Sverige efter nederlaget mot Norge.[27] I beskrivningarna av det kungliga bröllopet gjordes den ingifta prinsessan till en representant för sitt hemland. Det var kvinnan i den offentliga sfären som lyftes fram och inte hennes roll som blivande moder eller familjemedlem. Margareta uttalade sig aldrig politiskt, åtminstone blev hon inte öppet kritiserad för att ha varit illojal mot Sverige.

Drottning Victoria visade däremot mycket tydligt sin protyskhet. Det blev därmed svårare för de skribenter som ville hylla henne att förena Tysklandsvänligheten med en obrottslig lojalitet mot Sverige. Under första världskriget åkte hon till sin mor i Baden, vilket många inte ansåg lämpligt. I en minnesbok vid hennes död kommenterades resorna: "Den politiska hetsen sökte en och annan gång att slå mynt av dessa resor, men det var blott tillfälligt och saknade betydelse. Detta skall till fullo visa sig, när även den stora allmänheten till fullo får klart för sig vad Drottning Victoria verkligen uträttat."[28] I ett annat minnesalbum ser författaren också positivt på att hon under revolutionen i Tyskland var hos sin moder: "Som en god dotter hade drottning Victoria stått vid sin åldriga moders sida, när orosmolnen stodo samlade över den gamlas huvud."[29] Folke Lars Hökerberg hävdade i sin levnadsteckning att kungahuset hade rätt att hysa vilka åsikter det ville, så länge kungligheterna var lojala mot Sverige. Det menade han att Victoria

[27] "Till furstebruden" (Ernst Högman) i *Idun* 1905: 28. Se även "Margareta. Gustaf Adolf" (osign) i *SvD* 9/7 1905: "Så visst som Sveriges sak och Sveriges framtid äro konungahusets, är också den historiska kris, hvari vi nu befinna oss, en angelägenhet af djupaste, allvarligaste innebörd äfven för henne, som i dag träder in bland oss [...] Dock skall det kanske visa sig en gång, när krisen är förbi, att Sveriges konungahus och Sveriges folk därunder kommit hvarandra närmare än tillförne, och att båda vunnit något på förändringen." Se även "Prins Gustaf Adolfs bröllop" (osign) i *DN* 15/6 1905; "För dagen. Furstebröllop i Windsor" (osign) i *NDA* 15/6 1905; "För dagen. Fursteparets hemkomst" (osign) i *NDA* 10/7 1905. Alla tidningar var dock inte överens om att festligheterna berörde folket i stort. *Social-Demokraten* skrev om själva bröllopsdagen att "[i] Stockholm sökte man på sitt vis högtidlighålla dagen genom flaggning, som dock var ganska fattig". I denna artikel kunde man också ana en viss ironi över hela evenemanget och den rojalistiska yra den framkallade, "Bröllopet i Windsor" (osign) i *Social-Demokraten* 16/6 1905.

[28] Åsbrink 1930, utan sidangivelse.

[29] *Minnesalbum* 1930, s. 49.

hade varit. Hon hade med stor älskvärdhet tagit emot både ministrar från de länder Tyskland låg i krig med och Sveriges första socialistiska statsråd.[30]

Victorias lojalitet mot såväl Tyskland som Sverige betonades alltså i flertalet minnesskrifter. Hennes son, prins Wilhelm, skrev följande om henne i ett minnesalbum:

> Samtidigt med att du var en rakryggad dotter av ditt sydtyska hemland blev du en äktsvensk mor för dina barn, en äktsvensk husfru i ditt hem, en äktsvensk landsmoder för bygd och bebyggare, alltifrån Sundets blåa band till de vita vidderna under norrskenets flammande ridåer där de dra sina sprakande band över tigande fjäll och tunga skogar. [31]

Nekrologerna i dagstidningarna var något mindre försonande. *Social-Demokraten* kunde sträcka sig så långt som till att hon rakryggat hållit fast vid sina wilhelminska ideal. Även *DN* lyfte fram att hon hade behållit sina tyska ideal trots en kritisk opinion. Dessa ideal passade dock inte i Sverige.[32]

Texter som behandlar kronprinsessan Louise, som 1950 blev drottning, innehåller sällan någon kritik eller någon misstro mot hennes lojalitet. Louise betraktades som en modern, sanningssökande demokrat med starka fredsintressen.[33] Hon ansågs vara enkel och anspråkslös och hon klassificerades till och med i *Vecko-Journalen* som en engelsk gentleman, eftersom hon enligt tidningen hade en rätlinjig manlig uppfattning av hedersbegreppen

---

[30] Folke Lars Hökerberg, *Vår drottning. En minnesbok i ord och bild*, Stockholm 1930, s. 16–20. Han menar att det nog inte hade varit fel om Sverige valt de, ofta svåra och tunga, vägar som Victoria förespråkade, men det var också tur att hon mötte motstånd därför att hon inte helt tagit hänsyn till det svenska folkkynnet. På ett annat ställe försvarar han hennes utnämning till hedersöverste vid tyska fysiljärregementet: "Som hedersöverste vid det tyska fysiljärregemente, som bar Drottningens namn, tog sig hennes intresse för militärväsendet vid ett par uppmärksammade tillfällen uttryck, som svenskt kynne har svårt att förstå eller gilla, men det vore osvenskt orättvist och oridderligt att tilldöma dem större betydelse än den lilla de hade." (s. 28). I *Minnesalbum* 1930, s. 46 heter det att "[e]ndast illviljan kan finna något förkastligt i att hon med sympati följde detta land under kampens år". Om Victorias Tysklandsresor, se även Fjellman 1980, s. 159–169. Waldemar Swahn framhöll också i sin bok om de svenska kungligheterna från 1930 att hennes sinne var svenskt och att hon ibland var mer svensk än vad de ledande ansåg passande, Waldemar Swahn, *I vardagsdräkt och hermelin. Vår kungafamilj hemma och ute. Karaktäristiker, miljöskildringar och historisk-biografiska data*, Stockholm 1930, s. 75. För samma typ av bortförklaring, se även "Drottningen är död" (osign) i *StT* 5/4 1930.

[31] *Drottning Victoria. 1862–1930. Ett minnesalbum*, Stockholm 1930, utan sidangivelse. Se även till exempel "Drottningen" (osign) i *Svensk Damtidning* 1930:15.

[32] "Väntat dödsbud har anlänt från Villa Svezia" (osign) i *Social-Demokraten* 5/4 1930; "Drottning Victoria död" (osign) i *DN* 5/4 1930.

[33] "Kronprinsessan Louise 45 år" (J.K) i *Svensk Damtidning* 1934:28; "Kronprinsessan Louise tio år i Sverige" (Tigram) i *VJ* 1933:44; "Vår kronprinsessa 50 år" (J.K) i *Svensk Damtidning* 1939:25. Se även not 96.

och gjorde sin plikt.[34] Även Louise kopplades således samman med sitt ursprungsland. Hennes bemärkelsedagar gick förhållandevis obemärkta förbi i dagspressen. Det finns dock enstaka hyllningsartiklar i *Svenska Dagbladet* eller *DN*. De kommunistiska tidningarna var tysta. Louise var emellertid inte drottning under den aktuella perioden och hon fick aldrig några egna barn.

Större problem blev det när prins Gustaf Adolf (Gustaf VI Adolfs äldste son) 1932 gifte sig med den tyska prinsessan Sibylla från Koburg. Själva bröllopet blev en politisk manifestation som även i veckopressen var svår att ignorera, men den kritiserades sällan. Både *Vecko-Journalen* och *Husmodern* påpekade visserligen att det var allmänt känt att Sibyllas far hade goda förbindelser med nazisterna. Han var dessutom medlem i Stahlhelm, en nationalistisk förening för frontsoldater som stod nazisterna nära, och på en av de bilder som cirkulerade ståtade han i dess uniform. I Koburg styrde nazisterna och bröllopet använde de i propagandasyfte. Några negativa kommentarer om detta framfördes inte i veckotidningarna,[35] men däremot i dagstidningarna. *DN* och *Svenska Dagbladet* hade egna reportrar i Koburg. Åbergsson i *DN* drev ogenerat med hela veckotidningsgenren och den glada, käcka stilen som ville förmedla närhet. I artiklarna i *DN* påpekades att vakterna förvisso bestod av hakkorsprydda män, vilket Åbergsson kände ett visst obehag inför, men vakterna hade skött sig oklanderligt. Enligt artiklarna var den nazistiska manifestationen vid bröllopet snarare mindre än befarat och det var närmast ett svunnet, kejserligt Tyskland som visades upp. Artiklarna i *DN* var alla skrivna med en stor portion ironi.[36] *Svenska Dagbladets* reporter Eveo låg formmässigt närmare ett vanligt veckotidningsreportage, men även här kommenterades naziuniformer, hakkorsflaggor och tys-

[34] "Jag trivs så oerhört i Sverige" (Tigram) i *VJ* 1939:26. Här poängterades också hennes kärlek till barn och sjukhus liksom att hon kände en varm kärlek för sitt nya fosterland. Se även "Rikets första dam i närbild" (Tigram) i *VJ* 1939:3.

[35] "Pappa och mamman Sibylles förlovning" (R.J) i *VJ* 1932:26; "Den gamla kejsarstånten till heders vid bröllopet i Coburg" (R.J) i *VJ* 1932:44; "Den blonda prinsessan" (Fotografier som ställts *Husmodern* till förfogande av hovchefen hos hertigen av Sachsen Coburg und Gotha von Schach) i *Husmodern* 1932:25; "Förlovningsfest i dagarna tre" (Th. E) i *Husmodern* 1932:27; "Nu lever Koburg på minnet" (osign) i *Husmodern* 1932:45; "Bröllopsbestyr i Coburg" (Rose-Marie) i *Svensk Damtidning* 1932:39 – *Svensk Damtidning* 1932:39 är ett bröllopsnummer; "Hemma i Coburg" (W Wachsman) i *Idun* 1932:25 (här nämns att fadern är medlem i nationalsocialistiska partiet, men att Sibylla är helt opolitisk); "När Sibylla blev svensk prinsessa" (Miss X) i *Idun* 1932:44 (ingen politik). Om Stahlhelm, se "Stahlhelm" i *Nationalencyklopedin* Bd 17, Höganäs 1995, s. 189.

[36] "Hitlermän som polis i Koburg" (Åbergsson) i *DN* 19/10 1932, se även "Borgmästarvigsel i Koburg" (Åbergsson) i *DN* 20/10 1932. Här hävdas att nazisterna i alla fall kom i skymundan för alla stahlhjelmare. Det var ett annat Tyskland, ett gammalt Tyskland med hertigar och prinsar som visade sig på detta bröllop. Se även "Koburg talar svenska: 'Alla vackra flickor, Du gamla, du fria…' " (Åbergsson) i *DN* 18/10 1932 och "Som på gamla kungens tid" (Åbergsson) i *DN* 26/11 1932.

karnas kärlek till parader och uniformer.[37] *Social-Demokraten* hade ingen reporter på plats i Koburg och den politiska manifestationen i samband med bröllopet ifrågasattes också.[38] Bröllopets politiska inramning fick även mycket kritik av kommunistiska *Folkets Dagblad* som i ett flertal artiklar var mycket skarp i sina kommentarer och utnyttjade situationen både till att kritisera personernas uppträdande och monarkin som institution.[39] Några direkta politiska uttalanden gjorde inte Sibylla, utan kritiken gällde det faktum att hon hade nära släktingar som sympatiserade med nazisterna.[40]

Kungligheter sågs som representanter för den nation de härstammade från, men även för dess styrelseskick och traditioner. Detta gällde även för prinsessor som gifte sig med svenska prinsar. De förväntades byta nationalitet och bli svenskar, åtminstone i den representativa offentligheten. Bytet av nationalitet behandlades som en självklarhet. När Victorias tyskvänlighet bortförklarades gjordes en skillnad mellan den privata och den offentliga sfären. Victoria åkte till Tyskland som en privatperson och hon sades agera som en trogen dotter. Detta ansågs vara en förmildrande omständighet. Hennes relation till föräldrarna gick före lojaliteten mot det nya fosterlandet. Kronprinsessan Margareta åkte inte till England mitt under kriget när hennes mor dött, kanske beroende på det ubåtskrig som rasade. Denna taktfullhet hyllades hon i sin tur för.[41] Victoria prisades alltså för att hon även värnade sin privata sfär, medan Margareta ärades för att hon *inte* gjorde det. Victoria och Margareta hedrades emellertid av olika politiska grupperingar, där framför allt Tysklandssympatisörerna lyfte fram Victoria, vilket naturligtvis spelar roll i detta sammanhang. Samtidigt var inte bytet av nationalitet något som enbart berörde kvinnliga kungligheter. Utländska kvinnor som gifte sig med en svensk man fick omedelbart vid giftermålet svenskt medborgarskap ända fram till 1950.[42]

---

[37] "Borgerligt bröllop på Alte Veste" (Eveo) i *SvD* 21/10 1932; "Så blevo de lyckligen gifta" (Eveo) i *SvD* 21/10 1932.

[38] Se exempelvis "Kommentar" (Bes) i *Social-Demokraten* 21/10 1932.

[39] "Då hr Gustaf A Gustafsson och Sibylla Karlsson gifte sig för andra gången" (Sörensen) i *Folkets Dagblad* 21/10 1932; "Av Guds nåde" (Junior) i *Folkets Dagblad* 26/11 1932. Detta gäller även *Ny Dag,* se till exempel "Kungahusets fascistisering" (osign) i *Ny Dag* 22/10 1932 och den lilla notisen "Leve med förhinder" i *Ny Dag* 28/11 1932.

[40] Staffan Skott avfärdar fullständigt Gustaf Adolfs och Sibyllas eventuella nazisympatier i sin bok, *Alla dessa Bernadottar. Kungarna, de kungliga och de övriga,* Stockholm 1996, s 179–185. Hans belägg är dock inte alldeles övertygande, då man måste ta hänsyn till att monarkister inte gärna kritiserar kungliga personer.

[41] "Hon blev sig själv ovetande en fostrarinna åt alla" (Julia Svedelius) i *Margaret. Ett minnesalbum utgivet för kronprinsessan Margaretas minnesfond,* Stockholm 1920, s. 19. Se även Tjerneld 1981, s. 137.

[42] Widerberg 1980, s. 113.

Den borgerliga familjen, kungafamiljen och moderniteten

Trots att kungafamiljens särställning och värdighet ofta betonades, framställdes familjen till stor del som en vanlig borgerlig familj med samma typiskt svenska egenskaper som man menade karakteriserade svensken i gemen. Lars O. Lagerqvist, som skrivit flera böcker om det svenska kungahuset, menar att 1800-talet bland annat präglades av kungafamiljens förborgerligande vilket överensstämmer med vad som hände i flertalet europeiska kungahus under samma period.[43] Tidningarna framhöll gärna att kungligheternas intressen och fritidssysselsättningar var ordinära. De prisades när de inte sades värdesätta hovliv och societetsliv, trots att både dagspress och veckopress med glädje förmedlade denna sida av det kungliga livet till sina läsare. Tidningarna framställde i stället naturlighet som eftersträvansvärt för de kungliga. Denna naturlighet beskrevs ofta som en borgerlig egenskap. Nekrologer och minnesböcker om drottning Sophia hävdade till exempel att hon bäst tyckte om människor som var okonstlade och naturliga. Hennes önskan var att leva ett vanligt borgerligt liv.[44] Drottning Victorias första offentliga uppträdande sades i minnesskrifter ha varit säkert och behagfullt och utan minsta spår av det förkonstlade hovlivet.[45] Om och om igen betonade denna typ av skrifter de kungligas enkelhet och folklighet. Gustaf V framställdes som vilken hårt arbetande familjefader som helst och Gustaf Adolfs bröllop med Louise 1923 beskrevs som förhållandevis enkelt.[46] Enkelhetens formel användes oberoende av händelserna i sig. Den var inte absolut, utan sågs som ett ideal som i princip alla kungligheter sade sig eftersträva.

År 1899 startade postorderfirman Åhlén & Holm. Firmans första produkt var ett fotografi av Oscar II och kungafamiljen. Familjebilden, som visa-

---

[43] Lagerqvist 1979, s. 140. För övriga Europa, se till exempel Mosse 1985, s. 96 och Schama 1988.

[44] Melander 1914, s. 59; "Den döda änkedrottningen" (osign) i *DN* 31/12 1913.

[45] *Minnealbum* 1930, s. 21 f.

[46] "Tre faser ur prinsessan Louises liv" (osign) i *Idun* 1923:30; "Lady Louise som sjuksyster under kriget" (Bgh) i *DN* 13/10 1923; "Prinsessan Louise sedd på nära håll" (Amiral Mark Kerr) i *Idun* 1923:41; "Från Lady Louises krigstjänstgöring" (Bgh) i *DN* 16/10 1923; "Louise för enkelhet vid bröllopet" (Bgh) i *DN* 23/10; "Inför bröllopet i St James" (Eswe) i *SvD* 15/10 1923; "Vår blivande kronprinsessa som sjuksyster" (Carmen Haden Guest) i *SvD* 20/10. "Lady Louises lilla okända sömmerska" (osign) i *SvD* 25/10 1923. Se även not 96. *Social-Demokraten* reagerade dock mot denna enorma uppskrivning av en arbetsuppgift som vanliga tjänarinnor utförde varenda dag utan att någon uppmärksammade det som ovanligt. Den kungliga värdigheten fanns enligt skribenten ändå alltid närvarande hos kungligheterna. Lade de bort titlarna med en person fick de kungliga kalla vederbörande du, men själva var de prinsen eller prinsessan. Trots detta välkomnade tidningen Louise och trodde att hon skulle finna mycken mjuk och hängiven beundran här, "Mellan himmel och jord. Ett tacksamt yrke" (E. L-m) i *Social-Demokraten* 15/10 1923.

de upp en stor, lycklig borgerlig familj, massproducerades och trycktes vid upprepade tillfällen i nya upplagor. Sammanlagt såldes den i över 100 000 exemplar.[47] Kungliga familjeporträtt var en genre i sig och förmedlade också en borgerlig idyll.[48] När fotografier började ersätta målade porträtt förändrades inte detta nämnvärt. Precis som på familjefotografier i allmänhet var det den värme och ömhet familjen representerade som skulle förmedlas i bilderna av de kungliga.[49] Fotografier av kungafamiljen som publicerades under hela den aktuella perioden i vecko- och dagspress, visar tydligt detta mönster. På fotografier av kronprinsessan Margareta och hennes barn framträder till exempel en moder som ömt blickar ned på sina barn utan något intresse utanför barnen. Familjeporträtten av samma familj verkar kunna föreställa vilken högborgerlig familj som helst.[50] Detsamma gäller familjen på Haga på 1930-talet. När prinsessan Margaretha föddes 1934 skilde sig de publicerade bilderna på Gustaf Adolf och Sibylla med den lilla dottern i famnen inte nämnvärt från den föregående generationens fotografier. Det var den lyckliga familjen som visades upp.[51]

Kronprinsessan Margareta med barn 1907. Vykort i Livrustkammarens ägo.

[47] Larsson 1989, s. 111 f.
[48] För denna utveckling i Europa, se till exempel Mosse 1985, s. 96 och Schama 1988.
[49] Julia Hirsch, *Family Photographs. Content, Meaning and Effect*, New York 1981, s. 12. Om kungliga familjeporträtt, se s. 121, som hon menar liksom vanliga familjeporträtt vill förmedla värme och ömhet. Hon menar att familjeporträtt har som mål att visa status, materiell välfärd och andlig gemenskap, se s. 15. Solfrid Söderlind har behandlat porträttbruk i Sverige under 1800-talet beskriver även denna övergång från målade porträtt till fotografier, se Söderlind 1993.
[50] Se till exempel fotografier i *Margaret. Ett minnesalbum utgivet till förmån för kronprinsessan Margaretas minnesfond* 1920, till exempel s. 3, 4, 11 och *Idun* 1920:19.
[51] Se till exempel fotografier i *Idun* 1934:49 (foto Jæger och Norberg-Telegrafbild)

De kungliga kvinnornas intresse för hem, barn och deras engagemang för olika välgörenhetsinrättningar förmedlades i alla tidningar. Detta gällde även prinsessan Ingeborgs och prins Carls familj. Denna familj stod visserligen inte på tur för kronan, prins Carl var yngre bror till Gustaf V, men prinsessorna i familjen framställdes gärna som "våra". Ingeborg beskrevs inte bara som en hemmets kvinna: Enligt tidningarna uttalade hon sig också om att hemmet var kvinnans rätta plats i tillvaron. I en artikel i *Husmodern* 1922 menade prinsessan Ingeborg att hemmet var det viktigaste för en kvinna. Mor skulle vara hemmets medelpunkt. Ingeborg såg det som positivt att husmödrarna ägnade stort intresse åt husliga sysslor.[52] Hennes döttrar, prinsessorna Margareta, Märtha och Astrid, gick både i hushållsskola och på barnavårdskurs. En prinsessa skulle också bli mor och detta moderskap förenade låg som hög. Prinsessorna gick på Jenny Åkerströms Husmodersskola och när Åkerström 1929 gav ut en kokbok, *Prinsessornas kokbok*, tillägnade hon Ingeborgs döttrar och sina andra elever boken. Dess omslag pryds av prinsessorna och porträtt av dem i hushållshuckle återfinns i början av boken.[53] Kunskap om husliga göromål skulle följaktligen läras ut rationellt även till de kungliga. Dessutom hade alla prinsessorna gjort lysande partier. Margareta ingick äktenskap med en dansk prins 1919, Astrid med den belgiske tronföljaren Leopold 1926 och Märtha med den norske kronprinsen Olav 1929. Veckopressen njöt och jämförde Ingeborg med drottning Victoria i England som kallades Europas mormor.[54]

Den svenska nationella gemenskapen var underförstådd när dessa prinsessor framställdes som "våra". I synnerhet blev det tydligt när de gifte sig. Prinsessan Astrid skildrades till exempel som en representant för svenskhet och enligt flera tidningar förmedlade hon goda svenska karaktärsegenskaper och seder. Hennes medfödda nordiska skönhet prisades i tidningarna, men också hennes rätts- och ansvarskänsla som sades vara ett svenskt kulturmärke. Tidningarna hyllade hennes påstådda enkelhet som sades vara ett svenskt kännetecken. Det naturligare hovlivet i Sverige förde hon, enligt tidningarna, också med sig till Belgien. Astrid sades älska sitt nya fosterland lika mycket som det gamla och hennes popularitet sattes i de svenska artik-

[52] "Hemmet främst, säger prinsessan Ingeborg" (Th. H) i *Husmodern* 1922:51; "Svärmor åt tre länder" (A. Z) i *Husmodern* 1931:3; "Alla prins Carls döttrar" (Farao) i *Svensk Damtidning* 1932:15; "Maka, mor, husmor och – prinsessa" (osign) i *Husmodern* 1938:31. I en artikel i *Vårt Hem* betonades att även de mest officiella personerna i kungliga familjen hade en dragning till det borgerliga familjelivets ro: "Prinsessan Ingeborg, den livsglada, fyndiga och kvicka furstinnan, är dock framför allt maka, mor och husfru." Se "Prinsessan Ingeborg i sitt hem" (osign) i *Vårt Hem* 1923:32. Se även "En prinsessa lär sig spädbarnsvård" (P-a) i *DN* 27/10 1920. Se även Persson 1988b, s. 37–53.

[53] Jenny Åkerström, *Prinsessornas kokbok. Husmanskost och helgdagsmat*, Stockholm 1929.

[54] "Svärmor åt tre länder" (A.Z) i *Husmodern* 1931:3.

larna i samband med hennes moderskap. Hon var en god moder.[55] Veckopressen följde också de bortgifta svenska prinsessorna betydligt närmare än kungligheter i andra länder. Det var trots allt "våra" prinsessor som hade exporterats. Tidningarna påpekade också gärna att deras hjärtan fortfarande klappade för Sverige.[56] För kvinnliga kungligheter var ett tillskrivet gott moderskap en förutsättning för att de skulle hyllas. En svensk prinsessa kunde inte framställas som något annat än en god moder.

Beskrivningar av barnens uppfostran vittnar också om hur enkelheten och borgerligheten betonades. Uppfostran av den blivande Gustaf VI Adolfs barn framställdes som modern och demokratisk. När Gustaf Adolf blev myndig 1924 skrev tidningarna mycket om den goda uppfostran han hade fått, och i synnerhet om dess moderna inriktning. "Ingen svensk fursteson har fostrats under så enkla och demokratiska former som de båda prinsarna Gustaf Adolf och Sigvard" skrev *Vecko-Journalen*.[57]

Även prinsessan Ingrid beskrevs som en modern ung kvinna. Hennes

---

[55] Se exempelvis "Ett populärt Kronprinspar" (osign) i *Svensk Damtidning* 1930:43; "När Belgiens tronarvinge döptes" (Manjana) i *VJ* 1930:42; "Sverige är det inte Fridhem?" (Dorine) i *VJ* 1932:5 s 15; "Lillsessan som blev drottning Astrid" (osign) i *Svensk Damtidning* 1934:9; "Hennes Majestät Drottning Astrid i närbild" (Teng) i *VJ* 1934:9; "Vad som gjort drottning Astrid så populär i Belgien" (osign) i *Husmodern* 1934:10; "Kring drottningen" (R.H) i *Idun* 1934:10; "Fester och gäster hos drottning Astrid" (R. H) i *Idun* 1934:13.

[56] Se exempelvis "Våra prinsessor hedra sig i Europa" (osign) i *Husmodern* 1933:32; "När drottning Astrids minste döptes" (osign) i *Husmodern* 1934:25; "Belgiernas unga drottning" (Bildsvit) i *VJ* 1934:8; "Hennes Majestät Drottning Astrid i närbild" (Teng) i *VJ* 1934:9. Detsamma gällde prinsessan Ingrid i Danmark. Veckotidningen *Vårt Hem* publicerade en artikelserie om Ingrid år 1941. *Svensk Damtidning* gjorde detsamma år 1942. I veckotidningen *Vårt Hem* 1941 frammanades bilden av en mycket populär prinsessa. I en annan artikel i samma tidskrift diskuterades om hon var danska eller svenska. Helt säkert var hon danska hur trogen hon än var mot Sverige. Detta var dock inget stort problem för henne, eftersom hon stannade inom släkten, "Ingrid, ja, hon är den rätta!" (osign) i *Vårt Hem* 1941:47; "En lycklig ung kvinna" (osign) i *Vårt Hem* 1941:51. Se även "En dag med kronprinsessan Ingrid" (Gyda) i *Husmodern* 1939:32. Om Ingrid innan hon blir dansk prinsessa, se "Prinsessan Ingrid i England" (Inga Norberg) i *Husmodern* 1932:47. Liknande artikelserier förekommer om den norska kronprinsessan Märtha och den belgiska drottningen Astrid. *Hela Världen* har till exempel en artikelserie om kronprinsessan Märtha av Norge 1941. Se även "Norge dyrkar sitt kronprinspar" (Tigram) i *VJ* 1929:48; "Norges kronprinspar" (osign) i *Svensk Damtidning* 1934:24; "Det norska kronprinsparet i vardagslag" (Bruno Wolf) i *Husmodern* 1933:27; "Norges kämpande kronprinsessa" (Alvar Andersson) i *VJ* 1942:40. Intressant i detta sammanhang är en artikel i *Husmodern* som diskuterar kärlek och nationalitet. Denna artikel menar att en svenska som gifter sig med en utlänning alltid ändå förblir svenska, "Kärlek och nationalitet" (osign) i *Husmodern* 1934:13.

[57] Se "Tromannen på Gransäter" (osign) i *VJ* 1924:16. Om hans vänfasthet och kamratlighet under studietiden, se till exempel "Studeranden Gustaf Adolf tar säte i Uppsala" (Tigram.) i *VJ* 1929:43.

framtoning var i artiklarna käck, kamratlig, osjälvisk, glad och otvungen.[58] Hon gestaltades som en präktig svensk flicka som inte ville skylta med sitt känsloliv. Artiklarna om henne poängterade gärna att hon var road av sport, hade starka sociala intressen och till och med ibland lyssnade på en riksdagsdebatt.[59] Hennes lämplighet som maka och moder diskuterades också. Framför allt under 1930-talet, före och i samband med hennes giftermål med kronprins Fredrik av Danmark, var intresset kring Ingrid stort.[60] Till Ingrids 20-årsdag skrev till exempel *Svensk Damtidning:* "Hon blir säkerligen en gång en utmärkt maka och moder. Sin yngste bror, Carl Johan, har hon tagit sig an särskilt och på sätt och vis varit för honom i mors ställe."[61] Det påpekades i en annan artikel något år senare i *Husmodern* att Ingrids liv var som en vanlig borgerlig flickas. Hon levde enligt *Husmodern* inte kungligt på det sätt som vanligtvis åsyftades, eftersom hon förenade representation med arbetsglädje.[62] Att hon var som en vanlig borgerlig flicka motsades dock i andra artiklar, där hennes uppfostran beskrevs som formell.[63] Detta är ett typiskt exempel på de motsägelser som finns i samma artiklar, men ännu oftare i olika framställningar av kungligheterna. Några poängterade kungligheternas anspråkslöshet, medan andra betonade deras särställning.

Att de svenska prinsessorna var moderna upprepades om och om igen. En artikel i *Charme* uppmärksammade att prinsessan Ingrid själv körde bil. Enligt artikelförfattaren idrottade kungligheterna i hela Europa. På Balkan sysslade prinsessorna enbart med handarbete och välgörenhet, vilket enligt författaren inte var modernt.[64] I veckotidningarna tydliggjordes härigenom skillnaden mellan de moderna svenska/nordiska kungligheterna och

[58] "Den unga prinsessan i Sverige. Prinsessan Ingrid sedd med vänners och kamraters ögon" (Y.A) i *Husmodern* 1929:35.

[59] "Sveriges väna ungprinsessa 20 år" (C. S) i *Svensk Damtidning* 1930:13. Se även "Sin moders dotter" (osign) i *VJ* 1931:13 och "När prinsessan Ingrid blev myndig" (osign) i *Husmodern* 1931:14. I den senare artikeln beskrivs hennes undervisning i privatskolor och man lyfte fram att hennes uppfostran var mer formell än Ingeborgs döttrars. Ingrid sågs på teatern ibland, men aldrig på gatan. Orsaken till detta var enligt *Husmodern* det starka engelska inslaget i hennes uppfostran. Se även "Vår 'sessa' är myndig" (Waldemar Swahn) i *Svensk Damtidning* 1931:15 som menar att på grund av sitt sociala patos blev Ingrid som en modern prinsessa ett föredöme för alla ungdomar. Hon hade förstått att använda sin ställning inte bara som dekoration, utan även i konkret arbete. Hon var ett bra föredöme för ungdomar genom att hon även tänkte på andra. Se även "En prinsessa känner sitt ansvar" (Rita) i *Idun* 1934:20.

[60] "Kronprinsparets goda hemma-dotter – det är vad prinsessan Ingrid alltid har varit" (Alun) i *Husmodern* 1932:46; "En dag i prinsessan Ingrids liv" (Lunde) i *Husmodern* 1933:49; "Pliktuppfyllelse är prinsessan Ingrids första levnadsregel" (osign) i *Husmodern* 1934:43.

[61] "Sveriges väna ung-prinsessa 20 år" (C. S) i *Svensk Damtidning* 1930:13 (citatet). Se även "Sin moders dotter" i *VJ* 1931:13 och "När prinsessan Ingrid blev myndig" (osign) i *Husmodern* 1931:14.

[62] "En dag i prinsessan Ingrids liv" (Lunde) i *Husmodern* 1933:49.

[63] "När prinsessan Ingrid blir myndig" (osign) i *Husmodern* 1931:14.

[64] "Golf – jakt – bil. Kunglig sport för kungliga personer" (Brage Engedahl) i *Charme* 1930:12.

Söderns monarker. En annan artikel i *Svensk Damtidning* 1930 poängterade att kungen i Sverige reste i andra klass. I Södern vore detta enligt artikelförfattaren otänkbart eftersom det vore oförenligt med traditionella föreställningar om kungligheternas särställning: "Ju mera exotiskt ett land är, ju mera pompöst nödgas dess furstligheter uppträda, när de befinner sig på färdeväg."[65] Samma motsatsställning mellan de nordiska kungligheterna och Söderns åskådliggjordes i genuskonstruktionerna. En artikel i *Husmodern* 1930 diskuterade om samtidens prinsessor lämpade sig för kamratäktenskap. Kamratäktenskap likställdes i detta sammanhang med ett borgerligt äktenskap där kvinnan stannade hemma, men ändå visade intresse för mannens värld. Han behövde däremot inte engagera sig i hennes vardag. Hon befann sig "bara" hemma. Tanken att det var mannen som representerade familjen hade inte förändrats, även om kvinnan skulle intressera sig för världen utanför hemmet. De svenska prinsessorna lämpade sig, enligt artikeln, naturligtvis för ett sådant äktenskap. Däremot diskvalificerade sig de spanska prinsessorna, eftersom artikelförfattaren inte kunde föreställa sig att de kunde anpassa sig till ett borgerligt liv.[66]

Kamratlighet var dessutom inte något som enbart fanns mellan könen i Sverige utan även mellan fursten och folket. *Husmodern* uttryckte det till exempel på följande vis:

> För övrigt, vart man kommer, så finner man, att det nog bara är i de nordiska länderna, som man verkligen kan säga, att de kungliga leva med och bland befolkningen. De engelska kungliga leva visserligen tvångslöst – men de omges ändå med mycket mer pondus, de umgås fritt endast inom en viss krets och sällan inför offentligheten. [67]

Den svenska kungafamiljen blir i denna artikel snarast en del av det svenska folket.

Såsom det framställdes i tidningarna var moderskap eftersträvansvärt för de unga prinsessorna. Detta moderskap hade en enande förmåga över klassgränserna, i synnerhet när prinsessorna inom de nordiska kungahusen föd-

---

[65] "Hur kungliga resa" (Brage Engedahl) i *Svensk Damtidning* 1930:27 (citatet). Se även "Golf – jakt – bil. Kunglig sport för kungliga personer" (Brage Engedahl) i *Charme* 1930:12; "Kronprinsparet i Norrland" (osign) i *Idun* 1934:28.

[66] Däremot de grekiska prinsessorna, men de bodde i Paris, "Också prinsessorna vilja nu för tiden ha kamratäktenskap" (osign) i *Husmodern* 1930:41. Med kamratäktenskap avsågs alltså i detta sammanhang inte detsamma som Alva Myrdal menade. Hos henne byggde kamratäktenskapet på en jämlik relation mellan makarna, se Hirdman 1988a, s. 15–30 och Elsy Wennström, "Drömmen om den nya familjen. Alva Myrdal och befolkningsfrågan" i *I framtidens tjänst. Ur folkhemmets idéhistoria*, Stockholm 1986, s. 148–165.

[67] "Jubel kring mamma Astrid" (osign) i *Husmodern* 1930:38.

de barn. När den norska kronprinsessan Märtha, dotter till prins Carl och prinsessan Ingeborg, år 1930 födde en flicka blev det stor uppståndelse även i Sverige. *Husmodern* menade att moderskapet förenade henne med andra kvinnor: "Hela Norge och också hela Sverige deltaga i den unga moderns glädje. Man tänker inte på hennes höga rang, i detta nu är hon en mor som alla andra." [68] Men sedan diskuterade tidningen vad som skilde en furstes födelse från vanliga barnafödslar och *Husmodern* skapade ett "vi" och ett "de". Fursten sattes i motsatsställning till "folket". Bland annat uppmärksammade tidningen att det i en furstefamilj var viktigare att få en pojke. Mödrarna fick heller inte föda bland de sina, eftersom modern oftast var en utländsk prinsessa: "Men härvidlag följa de furstliga blivande mödrarnas mammor samma regel som de borgerliga, när det gäller en dotter, bosatt i främmande land. Den unga fruns mor skyndar till dotterns hem." Dessutom måste födseln ha vittnen.[69] Här finns alltså en dubbelhet: Samtidigt som en tidning som *Husmodern* underströk kungafamiljens vanlighet var tidningen mycket medveten om att det existerade en skillnad mellan furste och folk som var önskvärd. Det kan dock nästan finnas en ton av medlidande i *Husmodern*. Kungligheter var förvisso något att drömma om, men idealet och lyckan fanns i den mer prosaiska och borgerliga verkligheten.[70]

Monarkins patriarkala aspekter

Att kungligheter var annorlunda än vanliga människor lyftes fram i diverse sammanhang. En aspekt av denna olikhet var betydelsen av att uppträda värdigt och kungligt i den representativa offentligheten. Värdigheten visade att man var väl lämpad för den kungliga rollen. Oscar II:s hustru, drottning Sophia, omtalades ofta för sin kungliga värdighet. Detsamma gällde drottning Victoria, vars främsta personlighetsdrag, enligt flera minnesskrifter, var att hon var drottning: "När hennes ställning krävde ett glansfullt uppträdande, var hon väl den ståtligaste och mest lysande representanten för sitt folk. Vi kunna gärna erkänna att vi uppskattat denna hennes egenskap, ty sedan gammalt älskar svenskarna värdig ståt vid högtidliga tillfällen."[71] Oberoende av hur enkel och folklig en prinsessa framställdes ingick det alltså i rollen att uppträda med pondus och tjuskraft. Detta gällde både kronprin-

[68] "När storken kommer till kungaborgen" (osign) i *Husmodern* 1930:26.
[69] "När storken kommer till kungaborgen" (osign) i *Husmodern* 1930:26.
[70] Michael Billig menar att i nutidens tal om kungafamiljen finns ett sätt att uttrycka tillfredsställelse över det ordinära liv man lever, Billig 1998 (1992), s. 119.
[71] Om Sophia, se till exempel Melander 1914, s. 53 f. Se även "Änkedrottning Sofias sista färd" (osign) i *Idun* 1914:2 om Sophias begravning – man glömmer inte att det är en drottning av Sverige som fördes till graven. Om Victoria, se Hökerberg 1930, s. 11 f, citatet s. 35 och Åsbrink 1930.

sessan Margareta, kronprinsessan Louise och prinsessan Sibylla.[72] Det var viktigt att vara vacker och kunna bära upp den kungliga ståten. Den kvinnliga svarta hovdräkten med gallersydda puffärmar kan också placeras in i detta iscensatta skådespel som kunglig representation var och är.[73] Nationell stolthet omkring det egna kungahusets juveler var heller inte ovanlig. De kungligas smycken sågs som en nationell glansmarkör. "Våra" juveler beskrevs i artiklar som de vackraste.[74]

I den representativa offentligheten var det centralt att bära upp den kungliga ståten och uppträda värdigt. *Svensk Tidskrift* ondgjorde sig emellertid 1932 över att denna värdighet inte respekterades, vare sig av tidningarna eller de kungliga själva: "Rätt allmänt torde man kunna vara ense om att den monarkiska tanken förutsätter, att det kungliga husets medlemmar iakttaga en viss månhet om sin värdighet utan att för den skull offra åt något slags spansk etikett eller avsnöra sig från kulturlivet."[75] Kritiken riktade sig inte bara mot tidningarnas bristande respekt, utan även mot att kungligheterna själva inte levde upp till normen. Värdighet var alltså ett centralt begrepp i den monarkiska tanken, samtidigt som den blev allt svårare att upprätthålla i ett modernt samhälle. Värdighet kopplades enligt dåtidens tankegång till ett hierarkiskt samhälle. De som befann sig på toppen av samhällspyramiden skulle visa att de var värdiga sin position och därmed signalera att de stod över folket. Kvinnor och män uttryckte dock värdigheten på olika sätt. Kvinnorna bar vackra galatoaletter, medan männen bar ordnar och uniform. Genuskonstruktionen blir tydlig. Kvinnor skulle vara vackra, representativa samt föda manliga tronarvingar, medan männen stod för ordningen och försvaret av nationen.

I ett hierarkiskt samhälle blev således moderskapets patriarkala dimensioner centrala och monarkin bör sättas in i en patriarkalistisk tradition, där

---

[72] Om Margareta, se *Margareta Sveriges kronprinsessa. Minnesteckning under mångas medverkan utg. av Lotten Dahlgren och Julia Svedelius,* Uppsala 1921, s. 42. Om Louise, se not 96. Om Sibylla, se till exempel "När Gustaf Adolf kom till Coburg" (L) i *VJ* 1932:6 där det sägs att Sibylla lever ett borgerligt liv men sköter de officiella plikterna värdigt; "Sibylla vill bli svenska med själ och hjärta" (Redjos) i *VJ* 1932:43; "Kungliga pärlor" (osign) i *Husmodern* 1946:27.

[73] Holm 1991, s. 64. Om den svenska hovdräkten, se även Angela Rundqvist, "Svart sammet, gallerärmar, spetsar och andra hovfähiga tecken" i Lena Rangström (red), *Hovets dräkter*, Höganäs 1994, s. 65–93.

[74] "Våra svenska kronjuveler – miljonvärden" (Tigram) i *VJ* 1930:8 (Artikel publicerad i samband med en utställning om slottets skatter på Nationalmuseum 1930); "En svensk drottnings juvelsmycken och revolutionslandets nationella skatter i pärlor och diamanter" (osign) i *Bonniers Månadstidning* 1931:3; "Inför våra kronjuveler förbleknar andra länders..." (Abeck) i *Aftonbladet* 12/1 1946; "Kunglig gala" (Gösta H Sjöberg) i *Svensk Damtidning* 1949:3; "Kungliga pärlor" (osign) i *Husmodern* 1946:27. Se även Lis Granlund, "Smycken – prakt och status" i Astrid Tydén-Jordan (red), *Kungligt klädd. Kungligt mode*, Stockholm 1987, s. 28–35.

[75] "Kungahuset och offentligheten" (osign) i *Svensk Tidskrift* 1932:4, s. 213–215.

bilden av familjen med mannen som överhuvud överfördes på stat och samhälle. Detta är en mycket lång idétradition med både kyrkliga och världsliga rötter. Den lutherska hustavlan är ett exempel på detta.[76] I de antika furstespeglarna förekommer också den patriarkala tanken och i Erasmus traktat från 1500-talet om den goda fursteuppfostran jämställdes fursten med hjärtat i en organism. Den svenska översättaren av Erasmus, Gustaf Cronhielm, menade att kungen skulle vara som en far för sina undersåtar, som en husbonde och som en herde – en "landsens fader". Mellan kung och folk skulle ett patriarkalt förhållande råda eftersom fursten skulle vara rättvis och kärleksfull och undersåtarna i sin tur visa fursten sin vördnad och lydnad.[77] Fursten skulle vara som en fader för sitt folk och hans hustru som modern. En analogi eller till och med en härledning finns alltså mellan den lilla och den stora familjen.

En annan typ av patriarkalism, som återfinns i framställningar av kungafamiljen, är den som baseras på en arbetsgemenskap.[78] Denna patriarkalism framträder i synnerhet mot slutet av 1800-talet och kring sekelskiftet 1900 som en alternativ vision till socialism och liberalism. Synsättet gjorde sig inte minst gällande i konservativa kretsar, i synnerhet hos de ung-konservativa.[79] Det är framför allt den arbetarhistoriska forskningen som har använt

[76] Ett flertal forskare påpekar också lutherdomens och religionens betydelse för det svenska samhället även i modern tid och särskilt för välfärdsstaten, se till exempel Øystein Sørensen & Bo Stråth (ed), *The Cultural Construction of Norden,* Oslo 1997, i synnerhet följande bidrag: Uffe Østergård, "The Geopolitics of Nordic Identity – From Composite States to Nation States", s. 25–71; Nina Witoszek, "Fugatives from Utopia: The Scandinavian Enlightenment Reconsidered", s. 72–90; Dag Thorkildsen, "Religous Identity and Nordic Identity", s. 138–160; Henrik Stenius, "The Good Life is a Life of Conformity: The Impact of Lutheran Tradition on Nordic Political Culture", s. 161–171. Om lutherdomens påverkan på de nordiska välfärdsstaterna, se även Hettne, Sörlin & Østergård 1998, s. 223–235 och Nordin 2000, kapitel 7. Se även Inger Hammar, *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900*, Stockholm 1999.

[77] Skuncke 1993, s. 35–39, citatet s. 36. Denna tradition är den rakt motsatta mot Machiavellis syn på fursten. Detta kan bli problem i realpolitiska konflikter. Jfr Bengt Ankarloo, "Patriarkatet" i *Scandia* 1999:1, s. 5–19. Min indelning av olika typer av patriarkalism bygger på Ankarloo.

[78] Mikael Ottosson menar att patriarkalism huvudsakligen användes för att beskriva tre olika fenomen. I det gamla bondesamhället och i det tidigindustriella Sverige kunde patriarkalismen ha både en teokratisk grund och en naturrättslig bas. Den tredje formen av patriarkalism försöker beskriva relationen mellan industriledare och arbetare, Mikael Ottosson, *Sohlberg och surdegen. Sociala relationer på Kosta glasbruk 1820–1880*, Lund 1999, s. 164. Om den teokratiska patriarkalismen, se även Hilding Pleijel, "Patriarkalismens samhällssyn" i *Historisk tidskrift* 1987:2, s. 221–234 och Eva Österberg, *Folk förr. Historiska essäer*, Stockholm 1995, s. 184–189. Om den naturrättsliga basen, se även Börje Harnesk, "Den föränderliga patriarkalismen" i *Historisk tidskrift* 1987:2, s. 235–238. Se även Peter Englund, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm 1989, s. 90–102, som beskriver föreställningarna om samhällets uppbyggnad på 1600-talet.

[79] Företrädare för detta synsätt var till exempel de fosterländska föreningarna och Rudolf Kjellén, se Strahl 1983, s. 27–31.

begreppet patriarkalism för att påvisa relationen mellan arbetare och arbetsgivare i en specifik industri-social miljö. Denna miljö var präglad av att arbetsgivaren hade ett socialt ansvar för sina anställda, att det fanns en tydlig hierarki mellan överhet och underlydande samt att relationen mellan dem var personlig och präglades av välvilja respektive tacksamhet.[80] Bruket som en förebild för arbetsgivarna nämns ofta. Fokus i denna forskningstradition ligger på arbetet och relationerna mellan arbetare och arbetsgivare. Därmed kommer också ofta konstruktionen av genus i skymundan. När monarkin placeras in i denna typ av patriarkalism blir nationen en arbetsgemenskap, där kungen och drottningen var husbondefolket. Men genuskonstruktionen är även central i detta sammanhang eftersom kvinnor och män ägnar sig åt olika arbetsuppgifter. Moderskapet i sig tonas ned och kvinnans roll blir snarare husmoderns. Husmoderligheten skulle följaktligen omfatta hela folket.[81]

Drottningen fungerar således inte bara som moder till kungen. När hon representerar ett nationellt moderskap blir hon även moder åt folket som består både av kvinnor och män. Därmed får hennes roll en patriarkal dimension.

---

[80] Karl Molin, "Patriarken möter byråkratin. En aspekt på svensk samhällsomvandling 1870–1914" i Thorsten Nybom & Rolf Torstendahl (red), *Byråkratisering och maktfördelning*, Lund 1989, s. 187–256. Definitionen är från s. 190. I not 7 hänvisar han även till Börje Harnesks definition som innehåller olikhet, ömsesidighet och helhet, se s. 244 (se även Börje Harnesk, "Patriarkalism och lönearbete: teori och praktik under 1700- och 1800-talen" i *Historisk tidskrift* 1986:3, s. 330 f.). Molin är dock tveksam till Harnesks uppfattning av ömsesidighetens innebörd. För en kort översikt över hur begreppet patriarkalism/paternalsim har använts i arbetarhistorisk forskning, se även Åke Sundell, *Patriarkalism och föreningsrätt. Om produktion och fackligt kamp inom handelsträdgårdsnäringen i Malmö med omnejd fram till 1936*, Lund 1997, s. 38–45. Christer Ericsson påpekar i sin avhandling att patriarkalism/paternalism ofta har setts som en arbetsgivarstrategi i denna forskningsinriktning. Han vill i stället se ömsesidigheten och betonar att arbetarna kanske också hade något att vinna på systemet. Forskarna diskuterar sällan vilka alternativa val arbetarna verkligen hade, menar han, se Christer Ericsson, *"Vi är alla delar av samma familj". Patronen, makten och folket vid Nyby bruk 1880–1940*, Stockholm 1997, s. 50–55.

[81] Det är viktigt att poängtera att jag, även om begreppet patriarkalism är centralt, inte bygger på det analytiskt närbesläktade begreppet "patriarkatet" som förekommer inom kvinnovetenskaplig forskning. I denna forskning ses mäns makt över kvinnor som utgångspunkten för allt förtryck. För kritik av patriarkatsteorierna, se Christina Carlsson, Joke Esseveld, Sara Goodman, & Karin Widerberg, "Om patriarkatet – en kritisk granskning" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1983:1, s. 55–69. Hirdmans genussystemteori kan också sägas vara en sofistikerad variant av patriarkatsteorin, se Yvonne Hirdman, "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1988:3 (1988b), s. 49–63. För kritik av Hirdman och hennes genussystemteori, se exempelvis Carlsson Wetterberg 1992 och Hagemann 1994. För en kritik av patriarkatsteorierna från ett perspektiv där genus och nationalism diskuteras, se Yuval Davis 1997, s. 7.

Landsmodern

Begreppet *landsmoder* indikerar ett nationellt moderskap av patriarkal karaktär. Själva begreppet var förbehållet drottningen och användes framför allt i nekrologer och hyllningsartiklar under perioden, men det var inte i bruk i någon större utsträckning i Sverige på 1900-talet. Landsmodersbegreppet betonade den vertikala gemenskapen och solidariteten mellan landsmoder och folk. Relationen mellan man och kvinna blev mindre uttalad. Intressant är dock förhållandet mellan kungamoder och kung. Som moder till en kung stod hon i en förälder-barn-relation till sin son, samtidigt som hon var en kvinna och därmed utdefinierad från den officiella makten. Drottningen eller prinsessan blev i detta sammanhang enbart ett redskap för monarkins fortbestånd.

I begreppet landsmoder ligger föreställningen om drottningens aldrig sinande omsorg om sitt folk. I den välgörenhet som en drottning eller en blivande drottning bedrev framträdde också hennes potential som landsmoder. Malin Grundberg för i en artikel ett resonemang om den privata och offentliga moderligheten hos drottningarna. Den offentliga moderligheten delar hon upp i två delar. Den ena gäller socialt umgänge och representation medan den andra handlar om en social verksamhet.[82] Föreställningar om de kungliga kan också kontrasteras, eller förstärkas, av handlingar som faktiskt utfördes. På 1800-talet ägnade många borgerliga kvinnor sin tid åt skilda former av välgörenhet och filantropi. Olika typer av skyddshem, räddningshem och annan hjälpverksamhet grundlades. Medlemmarna av kungafamiljen, framför allt den kvinnliga delen, blev också delaktiga i denna rörelse. De kungliga lånade ut sina namn och blev skyddspersoner eller hedersordförande för exempelvis välgörenhetsföreningar, idrottsföreningar och scoutförbund. De kvinnliga kungligheterna var i dessa sammanhang offentliga personer. Deras närvaro i föreningarna ansågs betydelsefull på grund av att de var välkända och för att de genom sitt beskydd visade på verksamhetens seriösa innehåll. Samtidigt poängterades att detta arbete inte skulle synas, en balansgång som ibland var svår för de kvinnliga kungligheterna. De kungliga var i sin egenskap av kungligheter offentliga personer, men när kungafamiljen framställdes som borgerlig borde kvinnorna följa den rådande borgerliga familjenormen och hålla sig till den privata sfären. Den borgerliga familjeidyllen med en strikt uppdelning mellan privat och offentligt gick inte att förena med en mer hierarkisk patriarkalism eftersom drottning-

[82] Jfr Grundberg 1999.

en också var en offentlig person. Även om man kan diskutera om filantropi tillhörde den offentliga sfären för vanliga kvinnor[83] var den definitivt en del av den representativa offentligheten när det gällde kvinnliga kungligheter. Det var i egenskap av kungligheter som de var eftersökta och deras framträdanden gav föreningarna och evenemangen prestige och glans.

Välgörenhet blev en del av de kvinnliga kungligheternas landsmoderliga omsorg och i många sammanhang prisades de för detta engagemang. De kungliga tog också initiativ till och gav bidrag till insamlingar. Dessa pengar användes huvudsakligen till välgörande ändamål.[84] Att givaren inte syntes och inte framhävde sig själv var emellertid centralt och något som tidningarna och minnestexterna hyllade både drottning Sophia, drottning Victoria, kronprinsessan Margareta och sedermera drottning Louise för. Om Sophia hette det till exempel att "[d]rottning Sophias förnämsta lifsgärning var makans och moderns, och hennes filantropiska verksamhet inkräktade icke på denna, men hade i vissa fall sitt ursprung just i hemlifvets intressen."[85] I en nekrolog vid Sophias död menade också författaren att hon hade verkat "på det osynliga sätt, en god kvinna gör".[86]

Det var följaktligen det filantropiska arbetet som främst bidrog till att drottningarna fick tillnamnet landsmoder. Drottning Sophia skapade

---

[83] Se Inger Hammar, "Den problematiska offentligheten. Filantropi, kvinnokall och emancipation" i *Scandia* 1996:2, s. 269–329 och där anförd litteratur. Jfr även Sif Bokholm, *En kvinnoröst i manssamhället. Agda Montelius 1850–1920*, Stockholm 2000, s. 335–337, som menar att filantropin verkligen bidrog till att kvinnorna steg in i den offentliga sfären. Problemet med drottningens relation till offentligheten är märkbar redan i en tidigare period. Den franska drottningen Marie-Antoinette anklagades till exempel både för prostitution (att vara en offentlig kvinna) och för incest. Hon hotade inte bara revolutionen i sig: "These were not just ordinary threats, for the queen represented not only the ultimate in counterrevolutionary conspiracy but also the menace that the feminine and the feminizing presented to republican notions of manhood and virility." Se Hunt 1992, kapitel 4, citatet s. 94.

[84] Exempel på detta under perioden var guldbröllopsinsamlingen till Sophia och Oscar 1907 som donerades till Centralförbundet för socialt arbete, Nyström 1943, s. 120. Insamlingen till drottning Victoria på hennes 60-årsdag 1922, Fjellman 1980, s. 207–212. Insamlingen efter kronprinsessan Margaretas död 1920, "Kronprinsessan Margareta död" (osign) i *Husmodern* 1920:16; "Kronprinsessans minnesfond" i *Idun* 1920:6 – i samband med denna insamling utgavs *Margaret. Ett minnesalbum utgifvet till förmån för kronprinsessan Margaretas minnesfond* 1920.

[85] *Drottning Sophias sociala och filantropiska verksamhet* 1914, s. 4. Se även Melander 1914, s. 79–84. Om drottning Victoria, se Åsbrink 1930, utan sidangivelse. "Drottning Victorias gamla vänner ha ordet" (olika vänner citeras) i *VJ* 1930:15; "Högsinnad och god – vår drottnings orlov" (Pepita) i *VJ* 1930:15; "En vacker gärning på det sociala området" (Harald Lettström) i *DN* 5/4 1930; "Ett tack för vad hon gjort för Sveriges folk" (uttalande som Dr Hildebrand gjort i radio) i *DN* 6/4 1930; "Drottning Victoria in memoriam" (osign) i *SvD* 5/4 1930; "En kunglig tradition" (osign ledare) i *SvD* 13/4 1930. Om Margareta, se *Margaret. Ett minnesalbum utgifvet till förmån för kronprinsessan Margaretas minnesfond* 1920, s. 17. Om Louise, se not 96.

[86] "Änkedrottning Sofia avled lugnt och stilla tisdag morgon kl 6.24" (osign) i *StT* 31/12 1913.

skyddsföreningar och gjorde stora insatser för att förnya och förbättra sjukvården. Drottning Victorias insatser gynnade framför allt försvaret.[87] Vid första världskrigets utbrott skapade Victoria Drottningens centralkommitté. I ett minnesalbum över Victoria, utgivet på Världslitteraturens förlag, var det också just hennes engagemang i denna kommitté under första världskriget som gjorde henne till landsmoder:

> Vare nog sagt att i detta arbete visade Drottning Victoria sig mer än någonsin vara en landsmoder, med ett överflödande gott hjärta och ett sinne, som *måste* hjälpa, när lidandet och nöden krävde det. Hennes deltagande för de av kriget lemlästade ryska och tyska soldater, som över Sverige återbördades till sina fädernesland, skall heller aldrig glömmas.[88]

Den välgörenhet drottning Victoria bedrev beskrivs alltså som landsmoderlig. I synnerhet bilden av en arbetsgemenskap i patriarkala former är tydlig när Victorias välgörenhet skildras. Jag ska exemplifiera med två beskrivningar av drottningens så kallade ljusaftnar under första världskriget. Artiklarna är skrivna av Alma Hedin och Cecilia Milow och publicerade i en jubileumsskrift till Victorias sextioårsdag 1922. Både Alma Hedin och Cecilia Milow var aktiva och politiskt engagerade kvinnor på högerkanten.[89]

Drottningens ljusaftnar startade hösten 1917. Eftersom det var svårt att få tag på ljus och fotogen fick fattiga kvinnor komma till slottet och sy, höra ett uppbyggligt föredrag och dricka en kopp varm buljong. I de två texterna som behandlar dessa ljusaftnar spelade motsatsparet ljus-mörker en stor roll. Mörkret sågs som ett hot mot arbetsförmågan och sedligheten. Ljuset och värmen kopplades däremot till hemtrevnaden. "Men under svåra tider kän-

---

[87] Om Sophia, se exempelvis Melander 1914, s. s. 79–84, 185–220; Nyström 1943, s. 65–104 och "Till änkedrottning Sofias minne" (osign) i *Idun* 1914:2. I en broschyr om drottning Sophias välgörenhet benämndes hon till exempel som "den goda och barmhärtiga landsmodern", se *Drottning Sophias sociala och filantropiska verksamhet* 1914, s. 5. De tidningar som betecknade sig som socialdemokratiska eller kommunistiska skrev inte mycket om Sophias död. Se även not 102. Om Sophia, se även Grundberg 1999, s. 128–130 och om Victoria s. 131–132.

[88] *Minnesalbum* 1930, s. 46. Om kopplingen landsmoder – välgörenhet i fråga om drottning Victoria, se även "Drottningen" (osign) i *Svensk Damtidning* 1930:15 och "En kunglig tradition" (osign ledare) i *SvD* 13/4 1930. Se även Fjellman 1980, s. 152–158 och Grundberg 1999, s. 131–132.

[89] Alma Hedin var syster till Sven Hedin. Hon arbetade ett flertal år som hans sekreterare. Hon hade ett stort intresse för sociala frågor och var initiativtagare till ett flertal insamlingar. 1911–1917 tillhörde hon Stockholms stadsfullmäktige som representant för högern. Se *Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok* Bd 3 1946, s. 362 f. Cecilia Milow (1856–1946) var pedagogiskt intresserad och verksam som ungdomsledare. Hon var en av initiativtagarna till Svenska folkförbundet 1906. 1922–1930 var hon redaktör för *Medborgarinnan*, Sveriges moderata kvinnoförbunds tidskrift. Se Nicklasson 1992, s. 32 f.

ner var och en samhörigheten med det hela, och man sökte efter förmåga hjälpa", skrev Alma Hedin. Svårigheterna, krisen och kriget gav enligt Hedin folk möjlighet att vända sig inåt och skapa nationell samhörighet. Arbetet var det centrala och det som förde samman dessa människor. Hedin betonade drottningens vänlighet och enligt henne återgäldades den med stor tacksamhet. Alma Hedin framhöll att dessa möten var ett sätt för kvinnor från olika samhällsklasser att mötas:

> Huru gärna tänker man icke med beundran tillbaka på denna praktiska och sympatiska kärleksverksamhet, som förde kvinnor ur alla samhällsklasser tillsammans, icke under välgörenhetens utan vänlighetens form, en vänlighet som också möttes med välsignelser och oblandad tacksamhet.[90]

Cecilia Milow berättar i sin text om när hon var och talade på ett sådant ljusmöte. Hon skriver uttryckligen om drottningen som landets moder. I lokalen kände alla "samhörighetens hemtrevnad":

> Den höga landsmoderns ande vilar över dessa ljusaftnar, där blommor pryda borden, lampskenet vilar över böjda huvuden och flitiga händer, där musik, sång, högläsning eller kortare föredrag skänka de flyende timmarna en förströelse, som skingrar oroliga tankar och lyfter själ och sinne till det plan, där människor mötas i kärlek och förståelse.[91]

I dessa texter syns tydligt den inriktning av den patriarkala idétraditionen som betonade arbetsgemenskapen. Landets moder engagerade sig och försökte underlätta för sina undersåtar så mycket hon förmådde. Undersåtarna liknades vid barn som tacksamt tog emot den hjälp de blev erbjudna och de ifrågasatte inget. Själva arbetet hade en central plats. Drottningen hade ansvar för sitt folks sociala förhållanden och hjälpen hon gav var möjlighet till arbete. Arbetet ansågs ha en fostrande förmåga. Genom det gemensamma arbetet under drottningens ledning alstrades enligt detta synsätt värme och gemenskap. Både Hedin och Milow beskrev relationen mellan kvinnor. Jämlikhet eftersträvades inte, folket skulle vara nöjt med sin plats i samhället och någon förändring var inte önskvärd. Drottningen vårdade sitt folk på samma vis som husbonden sina tjänare och en moder sina barn. Det var

---

[90] "Drottningens ljusaftnar" (Alma Hedin och Cecilia Milow) i Gustaf Åsbrink (red), *Drottning Victoria. Sextio år*, Stockholm 1922, s. 199–201, citat s. 199

[91] "Drottningens ljusaftnar" (Alma Hedin och Cecilia Milow) i Gustaf Åsbrink (red), *Drottning Victoria. Sextio år*, Stockholm 1922, s. 199–201, citat s. 200. Jfr även "Sveriges drottning, landets mor" (Julia Svedelius) i *Idun* 1915:13 och "Drottning Victoria en manande förebild för svenska kvinnor" (Cecilia Milow) i *SvD* 5/4 1930. Om drottningens ljusaftnar, se även Fjellman 1980, s. 156 f.

landsmoderns husmoderlighet som betonades och det var denna patriarkala omsorg som hos Victoria framför allt representerade ett nationellt moderskap. Det patriarkala draget återfinns i ett flertal beskrivningar av drottning Victoria även i samband med hennes död. *Stockholms Dagblad* skrev till exempel: "Hon kände sina underlydande och intresserade sig som en härskarinna i den patriarkaliska tiden varmt för deras väl och ve. Under hennes spira trivdes de i den långa och trogna tjänsten."[92] Nationellt moderskap i framställningarna av Victoria betonade alltså i högre grad en patriarkal husmoderlighet än ett privat moderskap.

Även i framställningarna av kronprinsessan Margareta syns den patriarkala idétradition som baseras på arbetsgemenskapen. Margaretas roll som "herre" var exempelvis självklar i minnesteckningarna. Hon fördelade arbetet och ägde den goda husmoderlighet där det gemensamma arbetet förenade hög som låg. Ett exempel är beskrivningar av hennes uppträdande i det egna hushållet som lyfte fram henne som den ideala husmodern.[93] Margareta skildrades också som en blivande landsmoder.[94] Även i samband med välgörenhetsarbetet benämndes Margareta i husmoderliga termer. Hjälpverksamheten under första världskriget beskrevs ibland i patriarkala termer där relationen mellan förälder och barn sågs som förebild. Margareta omnämndes till exempel i en artikel i *Idun* 1917 som krigsfångarnas gudmor. Krigsfångarna skildrades som barnsligt förnöjda. En österrikare berättade till exempel i *Idun*: "Ehuru, vi äro män, gladdes vi som barn som få godsaker af sin mor."[95] Här knöts den patriarkala idétraditionen inte enbart till en nationell gemenskap. Margareta fungerade som moder även bortom nationens gränser.

Under en senare period värdesattes också välgörenhetsarbetet ur nationell synvinkel. Tidningsartiklarna hedrade till exempel Louise för hennes sociala intresse, både vid hennes och kronprins Gustaf Adolfs bröllop och på

---

[92] "Den bortgångna landsmodern" (osign) i *StD* 5/4 1930 (citat). Se även till exempel "Drottningen är död" (osign) i *StT* 5/4 1930: "Hon var en god både moder och husmoder, som aldrig drog sin vårdande hand från den krets vars medelpunkt hon var, fastän hon ej alltid syntes. Drottning Victoria var en sann mater familia"; "Drottning Victoria in memoriam" (osign) i *SvD* 5/4 1930: "Ett mönster som husfru och moder, stod hon under sina långvariga utländska resor i ständig korrespondensförbindelse med hem och barn". Se även Hökerberg 1930, s. 32–35 och "Drottning Victoria hemma hos sig. En mor för sin familj och sitt folk" (Fleur) i *Idun* 1930:15.

[93] *Margareta Sveriges kronprinsessa Minnesteckning* 1921, s. 37–41.

[94] *Margareta Sveriges kronprinsessa Minnesteckning* 1921, s. 43.

[95] Om Drottningens centralkommitté, se exempelvis "Drottningens centralkommitté" (Harald Lettström) i Åsbrink 1930, s. 291 f. Kommittén upplöstes inte när kriget slutade utan fortsatte sin hjälpverksamhet. Bland annat gavs understöd till arbetslösa kontorister med familj, pauvres honteux, ensamstående kvinnor med försörjningsplikt, medellösa vanföra etcetera, se Hökerberg 1930, s. 31. Om hennes övriga åtaganden, se Åsbrink 1922, s. 172–255. Om Margareta, se "Krigsfångarnas furstinna" (osign) i *Idun* 1917:6 (citatet kommer härifrån).

bemärkelsedagar under en senare period.[96] Hennes moderlighet betonades också i hyllningsartiklar.[97] Tidningarna prisade även Sibylla för hennes välgörenhetsarbete.[98] *Husmodern* skrev till exempel 1939:

> Vi har sett prinsessan Sibyllas porträtt i tusentals upplagor. Vi vet hur strålande vacker hon är i gala och hur älskligt moderlig i kretsen av sina egna små döttrar. Men så vacker har vi knappast sett henne, som vid det tillfälle då bilderna till denna artikel togs uppe i Skolan för döva småbarn.[99]

Sibyllas skönhet var som störst när hon ägnade sig åt välgörenhet eftersom det i synnerhet var här hennes insatser uppskattades. Skönhet, glamour och välgörenhet strålar samman på ett nästan spektakulärt vis.

Den patriarkala husmoderligheten som syns både i framställningarna av Victoria och Margareta, fick efter hand mindre betydelse. I stället uppmärksammades endast moderskapet. Om patriarkalismen framträder i tidningarna under den senare perioden var det snarare i den form som betonade banden inom familjen. Det kunde också vara enbart ett privat moderskap som hyllades. Om mötet mellan patriarkalismen och den privata sfären handlar följande avsnitt.

Landsmodern och landsfadern i mötet med den borgerliga idyllen

Samtidigt som texterna poängterade den kungliga värdigheten var det borgerliga normer som lyftes fram när kungligheternas hem och privata liv skildrades. Mönstret återkom i samband med beskrivningar av alla drottningar eller blivande drottningar. Jag har ovan visat att ett kungligt nationellt moderskap hade både en borgerlig, privat och mer ”vanlig” karaktär, samt en kunglig, offentlig dimension där landsmoderligheten och begrep-

[96] Se exempelvis ”Louise Sveriges kronprinsessa” (osign) i *DN* 4/11 1923. I *Husmodern* 1923:45 finns det en hel bilaga om kronprinsparet; ”Kronprinsessan Louise spelade fredens roll” (osign) i *DN* 12/7 1939; ”16 år som Sveriges kronprinsessa” (Bildsvit) i *Husmodern* 1939:26; ”Jag trivs så oerhört i Sverige” (Tigram) i *VJ* 1939:26.
[97] ”I drottningens ställe” (osign) i *Husmodern* 1939:26.
[98] Se exempelvis ”Det trevligaste med kronprinsessan Louises arbete är att det är så okonventionellt” (osign) i *Husmodern* 1939:40; ”Prinsessan Sibylla stoppade strumpor och gav råd om god mat i sitt scoutläger” (Inga) i *Husmodern* 1939:35; ”Prinsessan Sibylla arbetar för julglädje också till dessa små illa lottade ” (Th. E) i *Husmodern* 1939:48. Om den förändrade drottningrollen, se även Grundberg 1999, s. 125–140.
[99] ”Prinsessan Sibylla arbetar för julglädje också till dessa små illa lottade” (Th. E) i *Husmodern* 1939:48.

pet värdighet var viktiga aspekter. Det handlade dock inte om ett antingen eller, utan det var kombinationen som bidrog till de kungligas särställning.

I en biografi om Sophia, som utkom vid hennes död 1914, framställdes hon som en borgerlig fru: "Hennes ideal var egentligen det enkla borgerliga hemmet med sin okonstlade glädje, sina oskyldiga nöjen i familjen och utflykter i det gröna. Och hon satte mycket högt enkla naturliga människor, vilka voro – precis sådana som de voro."[100] Sophia såg, enligt biografin, det borgerliga livet som ideal, men det är viktigt att lyfta fram att författaren till biografin också påpekade att det borgerliga livet egentligen inte var hennes värld. Hon längtade efter det på samma sätt som vanliga människor kunde åstunda ett liv som kungliga, hävdade författaren. Enligt beskrivningarna ägnade Sophia all tid åt man och barn, och precis som en borgerlig fru uppgavs hon se hemmet som livets mittpunkt.[101] Hyllningsartiklar vid hennes död betonade att hon var ett mönster för sitt folk och poängterade hennes egenskaper som trofast maka och god mor.[102] Sophias privata moderskap lyftes alltså fram som förebild, men samtidigt var den borgerliga idyllen inte hennes. Denna tvetydighet var betydelsefull. Värdighet och vanlighet möttes i en gemensam hyllning. Sammanflätningen av ett privat moderskap och ett mer offentligt blir tydlig och det åskådliggörs också i hovpredikant C. Åhlfeldts predikan vid sorgegudstjänsten i samband med hennes död. Han hyllade henne först som landets moder, sedan som hemmets moder och sist som konungamodern.[103] Landets moder och konungamodern inramar kärnan: hemmets moder, som också var ett ideal för alla kvinnor. Det mer offentliga landsmoderliga idealet flyter ihop med en mer borgerlig tanke om moderns kall.

---

[100] Allt enligt Melander 1914, s. 59. Visen Nyström vidarebefordrar samma omdöme i sin biografi från 1943, se Nyström 1943, s. 24–28.

[101] Melander 1914, s. 59–61.

[102] Se till exempel "Änkedrottning Sophia afled igår på morgonen" (osign) i *SvD* 31/12 1913; "Den döda änkedrottningen" (osign) i *DN* 31/12 1913; "Änkedrottning Sofia avled lugnt och stilla tisdag morgon kl 6.26" (osign) i *StT* 31/12 1913; "Enkedrottningen död" (osign) i *StD* 31/12 1913 (här benämns hon riksmoder). *StD* återger också den sista intervjun med Sophia där hon också själv talar om moderns viktiga värv för nationens väl: "Goda mödrar, det är hvad Sverige behöfver mest af allt. Af dem beror det kommande släktet och af dem nationens öde" ur "Hemma hos enkedrottningen" (Jaya) i *StD* 31/12 1913. Se även "Till änkedrottning Sofias minne" (osign) i *Idun* 1914:2 och *Drottning Sophias sociala och filantropiska verksamhet* 1914. I Melander 1914 omnämndes hon som landsmoder, se till exempel s. 243–246. När *Social-Demokraten* skrev om Sophia var det dock enbart som en god kvinna i största allmänhet, "Änkedrottningen död" (Ek. Mu) i *Social-Demokraten* 31/12 1913.

[103] Predikan finns bland annat citerad i "Enkedrottningens frånfälle" (osign) i *StD* 31/12 1913.

I begreppet landsmoderlighet ligger visionen om en ständig, vakande omsorg om folket. Problemet var att både drottning Sophia och drottning Victoria vistades utomlands under långa perioder. Sophia var en ganska okänd drottning, vilket tidningarna ibland till och med kommenterade. *Idun* skrev klart ut, i samband med hennes död, att det svenska folket inte kände sin drottning.[104] När drottning Sophia dog 1913 omnämndes hon förvisso ibland som landsmoder eller konungamoder. Minnesartiklar påpekade dock att hon levt i tillbakadragenhet som en god svenska och vördad av det svenska folket. En biografi över henne, liksom tidningsartiklar om henne, betonade att hon alltid tänkte på man och hem. Därför fungerade Sophia som förebild för hur en god maka och moder skulle vara, trots att hon i hög grad varit en i Sverige fysiskt frånvarande drottning.

Även drottning Victoria beskrevs som en landsmoder. Ett flertal nekrologer vid Victorias död 1930 betonade främst hennes värdighet och kungliga självklarhet.[105] Hennes privata moderskap behandlades mer sporadiskt.[106] Oftast beskrev artiklarna i stället en traditionell kunglighet. I ett av minnesalbumen har dock prins Wilhelm behandlat hennes privata moderskap. Han skrev emellertid inte som prins utan som son. Det är en av de få texterna i samband med Victorias död som uppmärksammade henne som privat moder. Visserligen nämndes makten och hennes ställning, men Wilhelm framhöll att hon trots allt varit en älskande maka och en öm mor.[107]

Hyllningsartiklarna till Victoria lyfte alltid fram hennes traditionellt kvinnliga egenskaper: "Hon följde alltid med inom hem och hushåll, vare sig hon befann sig hemma eller borta, och ömmare kunde ingen vara i sina omtankar om make och barn än hon." I samma minnesalbum kan man läsa: "I Sverige, i kretsen av sin familj var drottningen lyckligast."[108] Det passade emellertid inte riktigt in i bilden av den ömma modern att hon sällan var hemma hos sin familj. Victorias hälsa började vackla redan på 1890-talet, vilket ledde till en lång rad utlandsvistelser.

Trots att Victoria i likhet med Sophia sällan vistades i Sverige kallades hon emellertid i ett flertal tidningar och nekrologer för landsmoder. Detta gällde framför allt den konservativa och rojalistiska pressen, det vill säga *Svenska Dagbladet*, *Aftonbladet*, *Nya Dagligt Allehanda* och *Stockholms Dag-*

---

[104] "Till änkedrottning Sofias minne" (osign) i *Idun* 1914:2. Detsamma skriver *Hertha*, "Änkedrottning Sophia" (Agda Montelius) i *Hertha* 1914:2.

[105] Se till exempel "Drottning Victoria" (osign) i *Idun* 1930:15; Hökerberg 1930, s. 11 f; *Drottning Victoria. 1862–1930. Ett minnesalbum* 1930, utan sidangivelse.

[106] I "Den bortgångna landsmodern" (osign) i *StD* 5/4 1930 sades att hon var ett mönster som husfru och moder. Under sina resor stod hon i ständig kontakt med hem och barn. Se även "Drottning Victoria in memoriam" (osign) i *SvD* 5/4 1930; "Drottningen är död" (osign förstasida) i *StT* 5/4 1930.

[107] *Drottning Victoria. 1862–1930. Ett minnesalbum* 1930, utan sidangivelse.

[108] *Drottning Victoria. 1862–1930. Ett minnesalbum* 1930, utan sidangivelse. Jfr not 106.

blad. Svenska Dagbladet skriver exempelvis i samband med hennes död: "I vårt land, där skrankorna mellan konungahus och folk icke äro så höga som annorstädes, skall den döda drottningen ihågkommas som vad hon var och ville vara, landets moder."[109]

Efter Victorias död 1930 publicerades åtminstone fyra minnesböcker.[110] Samma år gav Waldemar Swahn ut en bok om kungligheter. Han menade att landsmoder var en hederstitel för Victoria. Hon var en av Sverige främsta husmödrar. Hon kände omsorg om försvarets män och hade enligt Swahn den "rätta moderliga värmen". Hennes stora intresse för Öland renderade henne också tillnamnet Ölands moder.[111] Även Victorias son prins Wilhelm använde metaforen moder – barn om drottningen och hennes folk. Han påpekar i en minnesbok att döden hade fört Victoria närmare sitt folk. Efter döden återbördades hon till sitt rätta fosterland Sverige. Hon kom enligt Wilhelm inte tillbaka som en främling, utan som en länge saknad mor som återvänt till sina barn.[112] Minnesalbumet utgivet på Hökerbergs förlag präglas av en mycket positiv inställning till Victoria. Icke desto mindre påpekas att eftersom hon varit utomlands långa tider och inte förmått delta i olika nationella högtider hade det skapats ett främlingskap omkring henne. Trots detta framhålls i minnesalbumet att hon själv ville bli en landets moder som möttes av allmän tillgivenhet.[113]

---

[109] "Landssorg" (osign ledare) i *SvD* 5/4 1930 (citat). Se även "En ädel furstlig levnadsssaga" (osign) i *NDA* 5/4 1930; "Landssorg" (osign ledare) i *StD* 5/4; "Den bortgångna landsmodern" (osign) i *StD* 5/4 1930; "Landsmoderns verk måste fullföljas" (Herm. Seldener) i *StD* 8/4 1939; "Drottning Victoria" (osign) i *Aftonbladet* 5/4 1930; "Vid drottningen jordafärd" (osign ledare) i *SvD* 12/4 1930. I "Drottning Victoria tog sin uppgift med heligt allvar" (Nils Widner) i *SvD* 5/4 1930 heter det att "[f]ör kungahuset och för alla som på något sätt hörde dit var hon en omtänksam och ömsint moder, och för hela landet önskade hon vara det". I "Drottning Victoria in memoriam" (osign) i *SvD* 5/4 1930 menade tidningen att detta i alla fall varit drottningens ideal. Se även "Landssorgen återspeglad i pressen" (osign) i *SvD* 6/4 1930. Värt att notera är att varken liberala *DN* eller liberala *StT* använder begreppet landsmoder.

[110] En på Världslitteraturens förlag, *Minnesalbum*, Malmö 1930; en på Hökerbergs förlag, Hökerberg 1930; en utgiven av Gustaf Åsbrink, Åsbrink 1930 och slutligen en minnesbok på Åhlén & Åkerlunds förlag, *Drottning Victoria. 1862–1930. Ett minnesalbum* 1930.

[111] Swahn 1930, s. 75, 82, 90, 92, citatet s. 82.

[112] *Drottning Victoria. 1862–1930. Ett minnesalbum* 1930, utan sidangivelse.

[113] Hökerberg 1930, s. 23. Detta gäller även ett flertal nekrologer och kommentarer kring hennes död: "Drottning Victoria in memoriam" (osign) i *SvD* 5/4 1930; "För litet visste vi om den bortgångnas högresta karaktär" (Julia Svedelius) i *SvD* 5/4 1930; "Landssorg" (osign ledare) i *SvD* 5/4 1930; "En ädel furstlig levnadssaga" (osign) i *NDA* 5/4 1930. *Social-Demokraten* hyllade inte Victoria som landsmoder, "Väntat dödsbud har anlänt från Villa Svezia" (osign) i *Social-Demokraten* 5/4 1930. I *Folkets Dagblad Politiken* var man mer ironisk och påpekade att Victoria var sjuk under den största delen av sitt svenska medborgarskap, "Drottningen död" (osign) i *Folkets Dagblad Politiken* 5/4 1930. I en annan artikel föredrar dock Hinke Berggren drottning Victoria framför den frireligiösa Sophia, se "Alarm" (Hinke Bergren) i *Folkets Dagblad Politiken* 8/4 1930. *Ny Dag* passar i detta sammanhang på att kritisera hela monarkin inklusive socialdemokratin och *Folkets Dagblad Politiken* som tidningen menar är för ljum i sin kritik, "Monarkin" (osign ledare) i *Ny Dag* 12/4 1930.

Under den aktuella perioden var drottningarna sjukliga och utomlands långa perioder. I begreppet landsmoder ligger en vision om ständig närvaro i Sverige. För att kunna legitimera benämningen landsmoder, trots drottningarnas frånvaro, framhölls deras intresse för det privata hemmet och familjen. Efter drottning Victorias död 1930 och fram till 1950 saknade Sverige dessutom drottning, även om kronprinsessan Louise i praktiken fungerade som sådan eftersom hon var rikets första dam. Men Louise var inte drottning under den aktuella perioden och kallades mer sällan för landsmoder.[114] Kronprinsessan Margareta benämndes däremot som en landsmoder in spe, men hon dog 1920 innan hon blev drottning.

Landsmodern som aldrig blev drottning

Margareta gifte sig med prins Gustaf Adolf 1905. De fick fem barn innan hon dog oväntat 1920. Margareta kom till Sverige med nya moderna idéer om barnavård. Hon ammade till exempel själv sina barn. Amning var något som dåtidens barnläkare med stor emfas propagerade för och kronprinsessan blev därigenom en förebild för alla Sveriges mödrar.[115] Men Margareta var mer än en vanlig mor. I första kammaren höll till exempel talmannen ett anförande med anledning av hennes död och menade att förlusten av Margareta var en förlust för hela Sveriges folk.[116] I ett minnesalbum utgivet efter hennes död påpekades också att hon skulle ha kunnat bli en riktig landsmoder.[117] Margareta tillskrevs i minnesartiklar också flertalet av de egenskaper som en landsmoder skulle besitta. I framställningarna av Margareta blir följaktligen mötet mellan folkligheten och det kungligt oåtkomliga nästan övertydligt.

Vid sin död 1920 framställdes Margareta i minnesböcker och nekrologer som en högt uppskattad, öm maka och moder som alltid fanns till hands för sina barn. Hon var förebilden för alla Sveriges mödrar. Det var människan Margareta som lyftes fram, även om det också fanns beundran för hennes kungliga värdighet. I ett av minnesalbumen betonades både den kungliga praktfullheten och den borgerliga idyllen i Margaretas hem. Kronprinsparet

---

[114] Exempel på detta finns dock, se till exempel följande citat: "Den blivande landsmodern är redan vid detta laget sedan nitton år landsmoder till gagnet om icke till namnet." Se "Stil, värme och humor" (Anders Lundebeck) i *Husmodern* 1949:27. Den goda husmoderligheten tillskrevs dock ibland även Louise, "Där kronprinsessan är riktigt hemma" (osign) i *Idun* 1939:28.

[115] Se till exempel Persson 1988b, s. 26–28 och Tjerneld 1981, s. 53. Sophia uppges dock ibland även ha ammat sina barn själv, Ulfsäter-Troell 1996, s. 237. Om propagerandet för amning i Sverige, se även Kulawik 1999b, s. 273 f.

[116] "Talmansanföranden i kamrarna" i *Margaret. Ett minnesalbum utgivet för kronprinsessan Margaretas minnesfond,* 1920, s. 20.

[117] *Margareta Sveriges kronprinsessa Minnesteckning* 1921, s. 43.

hade brutit linjernas stelhet och skapat små mysiga hörn och oaser: ”Av de ‘gyllene salarna’ har blivit ett hem för människor, för glada barn, för familjelycka.” Av citatet framgår både de kungligas vanlighet och deras särställning, som i andra sammanhang benämns värdighet. Kronprinsfamiljen var inte annorlunda än andra, men ändå inte riktigt likadan. Visionen av den fladdrande brasan och barnens lek till pianots toner frammanades samtidigt som storslagenheten beskrevs. Trots betoningen av Margaretas hemkärhet framhöll samma minnesalbum att hon i princip aldrig vilade. Hon ville alltid vara till hands för man, barn, vänner och alla andra som lade beslag på hennes tid. Kronprinsparet var enligt denna text moderna människor. Fria från fördomar ville de även ta del av livet utanför kungaborgen. Margareta klarade av att behålla sin värdighet samtidigt som hon fick människor att vara sig själva. Hon var enligt minnesteckningen road av att se hur andra människor hade det och deltog i deras sorger och glädjeämnen: ”Man gladde sig åt att få visa henne saker och ting och att därom höra hennes omdöme”.[118] I mångt och mycket framställdes Margareta som en felfri människa.

Enligt minnesalbumet var barnen hennes liv: ”Icke av pliktkänsla, utan emedan det var en självfallen sak.”[119] Margareta var enligt dessa minnesartiklar en god moder i ordets alla bemärkelser:

> Hon *levde* som mor, *var* mor i detta begrepps allra enklaste och djupaste betydelse. I sin egen tanke var hon nog endast *en* bland de miljoner kvinnor, som fått sig släktets fostran och daning anförtrodda. I det sätt, varpå hon skötte moderskallet, ansåg hon ej att det låg större förtjänst än hos alla andra goda och plikttrogna mödrar. I kraft av sin framskjutna plats i samhället blev hon dock i högre grad än hon någonsin anat idealet av en moder, ett föredöme för andra mödrar. Ett uttryck härför äro de ord, som stodo att läsa på en av kransarna till hennes bår: ‘She is and she was an inspiration.’[120]

---

[118] *Margareta Sveriges kronprinsessa Minnesteckning* 1921, s 37–42, citaten s. 38 och 42.
[119] *Margareta Sveriges kronprinsessa Minnesteckning* 1921, s. 43.
[120] *Margareta Sveriges kronprinsessa Minnesteckning* 1921, s. 47, se hela avsnittet ”I hemmet”, s. 37–47. Se även ”Maka och moder” (osign) i *Margaret. Minnesalbum utgivet för kronprinsessan Margaretas minnesfond,* 1920, s. 11. Hennes föredöme som moder påpekades också av kammarens ålderspresident, se a.a. s. 20–21. I *Idun* 1920:19 betonades också vilken utmärkt moder och husmor hon var, se ”Till minnet av kronprinsessan Margareta” (osign). Även i ”Kronprinsessans död” (osign) i *Husmodern* 1920:16 påpekades hennes goda föredöme: ”Ty inte var det på grund av sin höga börd hon sörjdes, ej heller främst på grund av den stora insats hon gjort på det sociala området, hur stor denna än var – det var för vad hon givit av sig själv, i stort och högt fördöme som allas hjärtan sände henne en sista hyllning.” I ”Kronprinsessans kärleksverk” i *SvD* 2/5 1920 skriver Gerda Marcus om kronprinsessans död och lovsjunger alla hennes insatser för välgörenhet: ”Det allra största kärleksverket utövade

Margareta betraktades som ett föredöme som maka och moder. "Sällan eller aldrig har en svensk furstinna så okonstlat och innerligt förverkligat det lyckliga hemmets idé" hette det i ett minnesalbum.[121] Det ideala moderskap som framtonar i beskrivningarna av Margareta liknar det ideal som återfinns i de tidiga texterna kring Mors dag från 1920-talet. I båda idealen finns tanken att offra sig för man, barn och vänner, att alltid vara tillgänglig och att alltid vara intresserad och kunna ge goda råd. Som kunglig tillhörde Margareta dock en annan sfär än personerna som hyllades i Morsdagstexterna. Hon fungerade inte bara som en förebild utan hon representerade också ett symboliskt moderskap.

Att både vara drottning och moder var emellertid inte alltid problemfritt. Representationsplikter kunde kollidera med moderskapets plikter.[122] Enligt ett minnesalbum prioriterade Margareta under amningsperioden i första hand barnet. Minnesalbumet skrev: "[H]on sökte alltid ordna de plikter hennes ställning krävde så, att de ej skulle stöta tillsammans med modersplikterna".[123] Här skilde sig också hennes liv från de ideala mödrarna i de tidiga texterna kring Mors dag där modersplikterna gick före allt.

Staffan Tjerneld, som skrivit en biografi över Margareta, menar att det i hennes eftermäle inte framträder en traditionell kunglighet utan en sagogestalt. Han illustrerar detta med ett tal i allegorisk form som Selma Lagerlöf höll inför Svenska Akademien 20 december 1920 där Margareta framställdes som en ljusgestalt med tydligt mytiska inslag – en kvinna sänd av Gud.[124] Tjerneld har förvisso rätt, men sammanvävningen av Margaretas kungliga särställning och skildringarna av den anspråkslösa kvinnan är också viktiga att understryka.

---

kronprinsessan dock inom sitt eget hem – som moder." Hon offrade varje ledig minut på barnen – som uppfostrarinna utnyttjade hon sin plats "till sina närmastes och ett helt folks välsignelse". Se även "Kronprinsessans personlighet och livsgärning" (osign) i *Svenska Morgonbladet* 3/5 1920.

[121] Se "In Memoriam" (W.S-hn) i *Margaret. Minnesalbum utgivet för kronprinsessan Margaretas minnesfond*, 1920, s. 3. I *Idun* 1920:19 betonades också vilken utmärkt moder och husmor hon var, se "Till minnet av kronprinsessan Margareta" (osign).

[122] Detta framgår även längre fram i tiden, se exempelvis "Tre små prinsessor på Haga" (Gunila Stierngranat-Lind) i *Husmodern* 1939:18 – här handlar det om prinsessan Sibylla. Se även "Norska kronprinsparet" (Madeleine) i *Svensk Damtidning* 1930:49, som beskriver samma problem för den norska kronprinsessan Märtha. Det påminner litet om diskussionen om konflikten mellan moderskapet och yrkesarbetet.

[123] *Margareta Sveriges kronprinsessa Minnesteckning* 1921, s 44 f, citat s. 44.

[124] Tjerneld 1981, s. 159–163. Selma Lagerlöfs tal till Svenska Akademien återges också i *Margareta Sveriges kronprinsessa* 1921, s. 133–135. Selma Lagerlöfs tal finns publicerat till exempel i "Selma Lagerlöfs tal i Svenska akademien: en högstämd skildring i strålande sagostil av trenne svenska kvinnors kärleksverk" i *SvD* 21/12 1920.

Uppslutningen kring kronprinsessan Margaretas person manifesterades också i den press som vanligtvis var kritisk till monarkin. När hon dog 1920 var det en enig press som hyllade henne. Det var framför allt hennes enkelhet och folklighet som lyftes fram, även om det mytiska skimret kring henne också betonades: "Rabulisten och idealisten, omstörtaren och bevararen togo varandra i hand och tackade Gud för vad Margaret varit för Sveriges land" skrev en skribent i ett minnesalbum.[125] Vem rabulisten och omstörtaren var kanske kan diskuteras. Men både *Social-Demokraten* och *Arbetet* var förvånansvärt positiva till kronprinsessan. *Social-Demokraten* berömde henne för hennes filantropiska engagemang och för att hon inte hade hängett sig åt popularitetsjakt och dilettantisk beskäftighet.[126] Även i *Arbetet* beundrade Arthur Engberg kronprinsessan Margareta och hennes livsgärning.[127] Den socialdemokratiska pressen var emellertid noga med att skilja institutionen från personen. Eftersom Margareta beskrevs som flärdfri och med ett demokratiskt sinne accepterade de socialdemokratiska tidningarna henne. Genom att hylla den engelskfödda Margareta och indirekt kritisera Victorias tyskvänlighet markerade tidningarna samtidigt sina politiska sympatier. Därmed kunde Margaretas position som en blivande landsmoder accepteras även i kretsar som var kritiska mot själva monarkin, vilket vittnar om hur betydelsefull monarkin var i en nationell diskurs. Så länge kungligheter inte lade sig i politiken och därmed blev politiskt kontroversiella var det svårt även för republikaner att ta avstånd från dem.

Efter Margaretas död väcktes frågan om en minnessten till hennes ära. Det var i Skåne och framför allt i Helsingborg som denna fråga aktualiserades. Margareta var Skånes hertiginna och somrarna tillbringade kronprinsparet till stor del på Sofiero. *Skånska Dagbladet* tog itu med frågan och menade att det skulle bli "ett monument över de kvinnliga dygder, genom vilka hon vann vårt folks förtroende". Tidningen menade att det hade rests så många monument över manliga dygder som tapperhet och mannamod att det nu vore tid för en hyllning av kvinnan.[128] Minnesstenen skulle placeras vid Drottninggatan i Helsingborg och det utlystes en tävling för att få in förslag. Tävlingsföreskrifterna påpekade särskilt att minnesvården skulle

[125] *Margaret. Ett minnesalbum utgivet till förmån för kronprinsessan Margaretas minnesfond,* 1920, s. 3.

[126] "Kronprinsessan Margareta avliden" (osign) i *Social-Demokraten* 3/5 1920.

[127] "Ett dödsbud" (A. E-g) i *Arbetet* 3/5 1920. *Folkets Dagblad Politiken* var skarpare i sin kommentar: "Vi kunna endas de [sic] den döda *kvinnan* o. *medborgarinnan* det eftermälet att hon med ett inom hennes kretsar rätt ovanligt intresse verkade på skilda, allmänt kulturella, sociala och estetiska områden." Se "Kronprinsessan Margareta" (-k-m) i *Folkets Dagblad* 3/5 1920.

[128] Se *Skånska Dagbladet* 2/5 1920; "Minnesvården över Margareta den goda" (osign) i *Skånska Dagbladet* 19/6 1920 (citat), se även "Ett minnesmärke över kronprinsessan" (osign) i *Skånska Dagbladet* 7/6 1920; "Ett Margaretamonument" (osign) i *HD* 19/6 1920.

vara i Margaretas anda och att blommor borde ha en dominerande plats.[129] Arkitekten Peder Clason från Stockholm vann och 1924 invigdes platsen i närvaro av kronprinsen inför 2000 församlade personer. Borgmästare J. Bååth talade om att detta var ett monument över furstinnan, men också över kvinnliga dygder: "Överallt hyllades hon som den bästa maka och moder, som det vackraste föredöme för vårt folk, att hög social ställning kan och bör förenas med de små hemmens plikter."[130] Margareta lyftes alltså fram som förebild även för mindre bemedlade mödrar. Därmed anknyter förslaget om en minnesvård över Margareta till tanken om moderskapet som en enande symbol. Minnesvården kan ses som ett försök att föra över ett privat moderskap i den form det tillskrevs Margareta till en offentlig, nationell nivå. Symboliken och de normativa utsagorna om hur en moder skulle vara flyter här samman. Margareta ses både som en symbolisk modersgestalt som stod för kvinnlighetens vårdande egenskaper och fungerade som förebild för landets alla mödrar. Hon var ingen allegorisk figur, som moder Svea, utan den moderlighet som hyllades var av mer personlig och privat karaktär. I ett minnesalbum framhävdes Margareta också som en enande symbol just genom sitt privata moderskap: "Den människas liv kan i sanning kallas välsignat, som varit mäktigt att i vår klass- och partisplittrade tid förena i en enda ren och oegennyttig känsla ett helt folk. Det liv har icke spillts förgäves, då det fått sådana strängar i den svenska folksjälen att tona."[131] Att arbetarpressen hyllade Margareta framgår inte minst av nekrologerna i den socialdemokratiska pressen. Även de socialdemokratiska kvinnorna stödde insamlingen till minnesfonden, liksom de deltog vid en minneshögtid vid hennes grav tio år efter hennes död. Däremot var de inte med i processionen vid drottning Victorias begravning.[132]

Vid tioårsdagen av kronprinsessan Margaretas död hedrade ett hundratal kvinnor henne vid hennes grav. Ett stort antal kvinnoföreningar deltog, även Socialdemokratiska kvinnoförbundet. I en minnesartikel i samband med tioårsjubileet påpekade Vera von Kræmer i en artikel i *Idun* att Margareta genom valet av begravningsplats – hon begravdes i Hagaparken – visade

[129] Se till exempel "Margareta monumentet i Hälsingborg" (osign) i *Skånska Dagbladet* 27/5 1921.
[130] Om tävlingen och tävlingsbidragen, se *Tävlingsförslag för en minnesvård i Hälsingborg över kronprinsessan Margareta,* Helsingborg 1922. "Margaretaplatsen i Hälsningborg invigdes midsommarafton" (osign) i *Skånska Dagbladet* 25/6 1924 (citat).
[131] *Margareta Sveriges kronprinsessa Minnesteckning* 1921, s. 129.
[132] I alla fall inte enligt *Svenska Dagbladet.* "Korporationernas plats vid sorgetågets väg" (osign) i *SvD* 10/4 1930. Om de socialdemokratiska kvinnornas engagemang för Margareta, se not 133.

att det var hos "vanligt" folk hon hörde hemma.[133] Margareta fick ju längre tiden gick ett nästan mytiskt skimmer av anspråkslöshet kring sig.

Om det hos drottning Victoria framför allt var hennes drottninglika uppträdande och hennes offentliga moderskap i form av landsmoderlighet som tidningsartiklar och minnesskrifter hyllade, var det när det gällde kronprinsessan Margareta hennes privata moderskap som gjordes till förebild för Sveriges kvinnor. Detta privata moderskap lyftes fram i tidningar och minnesskrifter. Därmed blir skildringarna av Margareta ett tydligt uttryck för sammanflätningen av ett privat och ett offentligt moderskap.

Den moderna moderligheten och den kungliga värdigheten

Kronprinsessan Margareta hyllades förvisso för sitt moderna moderskap. Men det var framför allt prinsessan Sibylla som tidningarna under 1930-talet prisades för hennes rationella och funktionella moderlighet. Sibylla var en tysk prinsessa som 1932 gifte sig med prins Gustaf Adolf, Gustaf VI Adolfs äldste son. Prinsparet bosatte sig efter giftermålet på Haga slott. De fick fyra döttrar innan den efterlängtade sonen kom till världen 1946. Sibyllas moderna moderskap lyftes gärna fram i pressen. På 1930-talet påpekades till exempel i flertalet artiklar hur funktionellt klädda prinsessorna på Haga var när de var ute och lekte. De var precis som vilka andra småbarn som helst, vilket dock inte hindrade att de var festligt klädda i andra sammanhang. *Svenska Journalen* skrev:

> Deras mor, prinsessan Sibylla, fostrar sina barn klokt, utan pjåsk och märkvärdigheter. På med overallen och ut i solen! Vilket inte hindrar, att man vet att skicka sig även vid högtidligare tillfällen. Vi minns allesammans vilket jubel lilla prinsessan väckte, när hon förra våren jubileumsåkte i farfarsfars knä, vitklädd och svandunsklädd.[134]

---

[133] "Ett tioårsminne" (osign) i *StT* 1/5 1930; "Kronprinsessan Margaretas minne hyllat" (osign) i *NDA* 1/5 1930; "En dag för tio år sedan" (osign) i *Aftonbladet* 1/5 1930; "Ett minne som vara beständigt" (Vera von Kræmer) i *Idun* 1930:19. Se även "Kronprinsessan Margaretas minne" (osign) i *SvD* 2/5 1930 och den lilla notisen "Hyllning vid kronprinsessan Margaretas grav" i *DN* 2/5 1930. I *Social-Demokraten* uppmärksammas inte detta tioårsminne. *Morgonbris* skriver varken om Margaretas död 1920 eller om tioårsminnet 1930. Jag har tittat på numren april-juni 1920 och 1930.

[134] "Sessorna på Haga" (Bildsvit – foto Telegrafbild) i *Svenska Journalen* 1939:22 (citat). Jfr även "Vårkläder åt småprinsessorna" (Christine) i *Svensk Damtidning* 1939:22; "Europas sötaste prinsesstrio finns på Haga" (foto Telegrafbild) i *Husmodern* 1939:22 och "Nu är det roligt på Haga" (E T-ll) i *Idun* 1938:19 (Foto tagna för *Idun* copyright Pressens Bild). Jfr även beskrivningar av den norska prinsessan, "En norsk prinsessa är hemma i Sverige och hälsar på" (YA) i *Husmodern* 1932:39.

Husmoderns konstnärliga medarbetare Gunila Stierngranat-Lind beundrade också Sibyllas moderna moderskap i en artikel 1939. Hon beskrev barnen som mönsterbarn, men de var ändå precis som vilka barn som helst. Det familjära tonfallet är påfallande:

> Med glädjeskrik precis som vilka andra småttingar som helst vars mamma varit ifrån dem några timmar, störta de sig över henne, när hon kommer upp i den översta våningen, där småsessorna regera oinskränkt. Och att prinsessan Sibylla själv älskar att vara tillsammans med sina småttingar är inte svårt att se. Hon är hos dem var stund hon hinner för sina många och olika representationsplikter, och ingen detalj som rör småprinsessorna är för oviktig för att väcka hennes intresse.[135]

Stierngranat-Lind nämnde även fadern Gustaf Adolf och hans stora kärlek till barn som påstods vara en Bernadottesk egenskap. Sibylla var enligt denna artikel en modern moder. De fina sidenklänningarna, berättade Sterngranat-Lind, var bara till för fest och till vardags bar barnen enkla klänningar i stadigt svenskt bomullstyg.[136]

Kungafamiljen blev i dessa beskrivningar mindre sluten. Veckotidningarna, och därmed även deras läsare, fick komma in i familjens vardagsliv. Beundran fanns kvar, men eftersom prinsessorna framställdes som vanliga barn kom de kungliga närmare vanliga människor. Deras vardag skilde sig i veckotidningarna inte diametralt från övriga människors. Faderns deltagande och intresse för barnen bröt också upp förhållandet mellan mor och barn och satte fadern i en intimare relation till barnen.

Den största förändringen i framställningarna av kungafamiljen under 1930-talet var det allt större intresset för kungabarnen. Detta intresse för barnen kan kanske också ses som ett uttryck för modernitet och den framtid barnen symboliserade. Barnen blev även en del av den representativa offentlighetens mediala värld. Att barnen deltog i offentligheten var emellertid inget nytt i sig. I samband med bondetåget 1914 var prinsbarnen, Gustaf Adolf och Sigvard, närvarande på Stockholms slotts borggård när Gustaf V höll sitt omskrivna tal. Genom sin närvaro markerade de monarkins fortbestånd.[137] Den representativa offentligheten var i sådana politiska sammanhang starkt manligt kodad. I begravningståget 1920 i samband med

---

[135] "Tre små prinsessor på Haga" (Gunila Stierngranat-Lind) i *Husmodern* 1939:18.
[136] "Tre små prinsessor på Haga" (Gunila Stierngranat-Lind) i *Husmodern* 1939:18. Jfr även berättelserna om norska kronprinsparet och deras barn, se till exempel "En norsk prinsessa är hemma i Sverige och hälsar på" (YA) i *Husmodern* 1932:39.
[137] Se till exempel fotografier i *Bondetåget 1914*, Stockholm 1914, s. 23. Se även till exempel *Idun* 1914:7 (omslaget – foto W. Lamm).

kronprinsessan Margaretas död deltog däremot alla prinsbarnen i själva tåget, även Ingrid. Denna mer familjära del av den representativa offentligheten var alltså inte enbart manligt definierad. Alla kungabarnen deltog, även de allra yngsta, trots den stora publik som kantade gatorna.[138] Barnens sorg var folkets sorg och den framställdes som enande i den nationella gemenskapen.

Barnen syntes även i den representativa offentligheten vid jubileer som Svenska flaggans dag och Barnens dag. Exempelvis åkte prinsessan Margareta galavagn med en galaklädd farfar och farfarsfar när Gustaf V fyllde 80 år. Alla vinkade och log.[139] Barnen blev offentliga personer, i synnerhet i de mycket omskrivna händelser som jubileer utgjorde.

Barnen förekom också på de officiellt arrangerade porträtt som publicerades i många tidskrifter, och det hände att kungafamiljens privata fotografier offentliggjordes, till exempel i välgörenhetssyfte. Ett exempel är en bok med amatörfoton från 1913 med bilder på kronprinsessan Margareta och hennes barn på Sofiero. Boken gavs ut till förmån för Föreningen för husmodersskolor med barnavård.[140] Mot slutet av 1930-talet blev det dock vanligare att bilder från kungabarnens vardag publicerades.[141] Hagaprinsessorna flyttade ned från piedestalen och de figurerade både som pappersdockor och som bokmärken.[142] Intresset för barnen på Haga sammanfaller dessutom med en allmän debatt om befolkningskrisen.[143] I ett samhällsklimat där flerbarnsfamiljen gjordes till ideal för att råda bot på de minskande födelsetalen fungerade Hagafamiljen som en god förebild. Fotografier och reportage om den idylliska familjen framställde den som ett nationellt mönster. På detta sätt skapades också närhet till prinsfamiljen. Genom bilderna fick allmänheten "insyn" i den kungliga familjen. Privatlivet offentliggjordes och visade att familjen var precis som alla andra.

Prinsessorna var emellertid självfallet inte vilka barn som helst. Barnafödslar inom den kungliga familjen var i hög grad en offentlig angelägenhet. Stats- och utrikesministern förväntades hälsa den nye arvprinsen välkommen och vittnen måste tillkallas. När Sibylla väntade barn 1934 var det

---

[138] Se till exempel bilder i *Margaret. Ett minnesalbum utgivet till förmån för kronprinsessan Margaretas minnesfond* 1920, s. 23. Jfr Tjerneld 1981, s. 159. Jfr även Gustav III:s sorg över sin guvernant grevinnan Strömfelt. Denna kungliga sorg var i högsta grad offentlig, Skuncke 1993, s. 45.

[139] Bilden publicerades i ett flertal tidningar, se till exempel *DN* 17/6 1938; *Social-Demokraten* 17/6 1939.

[140] Granlund 1913.

[141] Se till exempel omslag *Idun* 1939:2 (Foto Höder); "Tre små prinsessor" i *Idun* 1939:22 (Foto Telegrafbild); "Till morföräldrarna i Coburg" (Foto Jæger med ensamrätt för *VJ*) i *VJ* 1939:24; "Hagaidyll" (Foto Pressens bild och Telegrafbild) i *Idun* 1939:45. Detta gäller även under resten av kriget. Se Omslag *Idun* 1943:1 (Foto Bengtsson), 1943:17.

[142] I *Vårt Hem* 1940:14 finns prinsessorna med som klippark. Se även Elgklou 1995, s. 244.

[143] Hatje 1974; Hirdman 1989.

Gustaf V:s första barnbarnsbarn. Tidningarna skrev spaltmeter om den kommande födseln, men alla var inte positiva till det stora intresset. När hovet annonserade den blivande födseln och påbjöd allmän förbön i alla kyrkor var det inte bara syndikalistiska *Arbetaren* som reagerade. Folkpartistiska *Svenska Morgonbladet* menade att uppståndelsen kunde vänta tills barnet var fött. Barnafödslar ansågs tillhöra privatlivet och det stora offentliga intresset uppfattades som ett uttryck för ett omodernt tänkesätt.[144] Sibylla födde fyra döttrar, innan sonen Carl Gustaf kom 1946. Även vid hans födsel tillkallades vittnena omedelbart efter nedkomsten.[145] En kunglig barnafödsel var alltså inte enbart en privat händelse.

Intresset för kungafamiljen kom i synnerhet till uttryck i veckotidningar, vars innehåll ansågs vara mer lättsamt. Mors dag anklagades för att vara ett irrationellt och sentimentalt evenemang, ett exempel på modernitetens sämsta sida som med en föraktfull ton kopplades till kvinnligheten. Detsamma gäller intresset för kungafamiljen. Kritiken mot fokuseringen av kungafamiljens privatliv kom till uttryck bland annat i samband med prinsessan Sibyllas graviditeter. Intresset för kungafamiljen uppfattades som irrationellt och kopplades ibland samman med det kvinnliga. Naiva, omedvetna kvinnor engagerade sig enligt detta synsätt för mycket i de kungligas väl och ve. Underförstått var att de moderna rationella männen däremot inte var intresserade av sådant.[146]

De kvinnliga kungligheterna sades alla vara mycket moderna, men det fanns samtidigt ett intresse av att framhålla deras kunglighet. Prinsessan Sibylla blev aldrig lika poplär som kronprinsessan Margareta. Hon behärskade inte det svenska språket och hon hade aktiva nazister i släkten.[147] Denna impopularitet syns dock inte nämnvärt i tidningarna på 1930-talet,

---

[144] "Förbönen" (C-s) i *Arbetaren* 28/9 1934; "Delade meningar om kungörelsen" (osign) i *Svenska Morgonbladet* 27/9 1934. Om drottningarnas förlossningar, se Dahlberg 1999, s. 166. Om prinsessan Margarethas födelse, se till exempel "En prinsessa föddes i natt på Haga " (osign) i *SvD* 31/10 1934; "Prinsessan Sibylla har fått en dotter" (osign) i *DN* 31/10 1934; "Prinsessa född på Haga" (osign) i *Svenska Morgonbladet* 31/10 1934; "Kungen tog själv emot sin lilla sondotter" (osign) i *Husmodern* 1934:45. Bilder i *Husmodern* 1934:49; "Kring prinsessans vagga på Haga" (osign) i *Svensk Damtidning* 1934:49; "När prinsessan föddes" (osign) i *VJ* 1934:45; "Slottsdop med historisk gala (-gram) i *VJ* 1934:45; "En liten prinsessa" (Fotografier av Jæger och Telegrafbild)) i *VJ* 1934:48; "Vid kungabarnens vagga" (osign) i *Idun* 1934:43; "Prinsessan Margaretha tas emot" (osign) i *Idun* 1934:45.

[145] Se till exempel "Carl Gustaf Folke Hubertus, hertig av Jämtland" (osign) i *DN* 1/5 1946; "Sveriges nya arvfurste" (osign) i *SvD* 1/5 1946.

[146] Se till exempel Protokoll I AK 1873, s. 54–56; "Hertigparet välkomnat" (Den obetydlige) i *Social-Demokraten* 27/11 1932; "Dagens krönika" (Bes) i *Social-Demokraten* 17/6 1943; "I marginalen. På kungens dag" (Herre med hög hatt) i *SvD* 17/6 1943; "Drottningbegravning, nyfikenhetsparad, skyltfönstersorg" (osign) i *Social-Demokraten* 13/4 1930; "På promenaden" (Herr AT) i *AT* 8/6 1946. Om rotande i privatlivet, se "Av guds nåde" (Junior) i *Folkets Dagblad* 26/11 1932; "Delade mening om kungörelse" (osign) i *Svenska Morgonbladet* 27/9 1934.

[147] Skott 1996, s. 186–190.

förutom i kommunistisk press. Möjligen skulle den mer intensiva bevakningen av barnen kunna tolkas i den riktningen. Men även om intresset för barnen var större på 1930-talet än tidigare så är dubbelheten i Sibyllas moderskap uppenbar. Hon framställdes dels som en modern, rationell moder som alla andra mödrar, dels som en kunglighet med en särskild aura.

Landsfadern i folkhemmet

Strax före och under första världskriget var monarkin hotad. Gustaf V:s försök att engagera sig i försvarsfrågan utmanade den demokratiska och parlamentariska utvecklingen. Förhållandet förändrades emellertid under mellankrigstiden, då den åldrande kungen åtnjöt en allt större aktning. Tilltalsnamnet landsfader blev därför naturligt.

1928 fyllde Gustaf V 70 år. Moderata *Svenska Dagbladet* hyllade honom för hans landsfaderlighet och ansåg att han tog sitt kall på allvar.[148] Den före detta socialdemokratiska statsministern Rickard Sandler deltog i *Social-Demokraten* i hyllningarna, medan Arthur Engberg däremot tog tillfället i akt att kritisera den monarkiska institutionen som föråldrad. Han ifrågasatte särskilt familjemetaforerna som ofta användes i samband med monarkin och nationen. Sveriges arbetarklass önskade därför enligt Engberg inte delta i kungahyllningarna. Han påpekade dock att det inte var personen bakom institutionen som partiet bekämpade utan själva idén.[149]

Under 1930-talet frammanade tidningarna visionen av den demokratiske och flärdfrie monarken. Denna idealbild kombinerades med ett mer flitigt användande av epitetet landsfader. År 1938 och 1943, då Gustaf V firade 80-års- respektive 85-årsjubileum, hyllade i princip alla tidningar kungens landsfaderlighet, hans demokratiska sinne och hans förkärlek för enkelhet. Dessa egenskaper sades också utmärka svensken i gemen.

Hyllningarna på 80-årsdagen var betydligt mer omfångsrika än på 70-årsdagen.[150] Erik Lindorm skrev manus till en jubileumsfilm om kungen och Röda korset gjorde en jubileumsutställning.[151] Det var i princip en enig press som hyllade honom. *Svenska Dagbladet* hävdade att Gustaf V aldrig hade

[148] "Konung Gustaf" (osign) i *SvD* 16/6 1928.

[149] "Gustaf V och arbetarregeringarna" (Rickard Sandler) i *Social-Demokraten* 15/6 1928; "Kring ett kungajubileum" (Arthur Engberg) i *Social-Demokraten* 15/6 1928. Kommunistiska *Folkets Dagblad Politiken* hade ett flertal artiklar där kungen och monarkin kritiserades. Dessutom kritiserades Sandlers uttalande. Se "Monarki? Nej republik!" (osign ledare) i *Folkets Dagblad Politiken* 16/6 1928.

[150] De fyller två band med klipp i Gustaf V:s klippsamling, Gustaf V:s klippsamling Nr 89 Volym 300 och 301, Bernadotteska arkivet, Riksarkivet.

[151] Om filmen, se "Med kungen för fosterlandet" (Trans) i *VJ* 1938:5. Recension av filmen: "En film som går till folket fram" (Stig Almqvist) i *VJ* 1938:29. Om utställningen, se "Gustav V som människa och konung" (osign) i *VJ* 1938:12; "80 år med konungen" (osign) i *VJ* 1938:29; "Vi se 80 år med kungen" (osign) i *VJ* 1938:21.

ställt sig i någon pose och att han aldrig hade förfäktat konungaskapet av Guds nåde. Han hade tjänat landet utan att framhäva sig själv.[152] Liberala *DN* publicerade en stor artikel där gamla republikaner uttalade sig positivt om den svenska konstitutionella monarkin.[153] *Social-Demokraten* hade en stor bilaga till Gustaf V:s ära. Rubriken på första sidan var "En riktig karl säger P.A om kungen". Samma artikel slutade: "Hyllningarna för honom, i vilka även många av arbetarrörelsens organisationer deltaga, visa att man i honom ser och ärar en den svenska folkfamiljens grand old man."[154] Tillnamnet landsfader figurerade nu i ett antal olika sammanhang. *Svensk Damtidning* menade att han "blivit *landsfadern* i gammaldags bemärkelse".[155] Sigrid Hansson uttalade sig i samma riktning i *Husmodern* och framhöll Gustaf V:s husfaderlighet – "i husfaderligheten förtätas på något sätt den landsfaderlighet genom vilken kung Gustaf vunnit hjärtan i hela den stora folkfamiljen".[156] I *Social-Demokraten* skrev den gamle republikanen Z. Höglund att frågan om republik hade tappat all aktualitet eftersom kungen i princip fungerade som en republikansk president. Däremot förespråkade han fortfarande de republikanska idealen.[157] Vid överlämnandet av jubileumsgåvan till Gustaf V i Riksalen höll statsminister Per Albin Hansson ett tal som folkets talesman. Jubileumsgåvan skulle, enligt direktiv från Gustaf V, användas till att bekämpa invalidiserande folksjukdomar som barnförlamning och reumatism. Per Albin Hanson menade att Gustaf V med detta ändamål visade sin folklighet: "Genom det höga uppsåtet att verka med folket för fosterlandet, genom manlig resning och rättfram folklighet har Eders Majestät funnit kungsvägen till folkets hjärtan."[158] Även i den manliga sfären fungerade alltså välgörenheten som medlare mellan monarkin och folket.

---

[152] "Till vår konung" (osign) i *SvD* 12/6 1938. Prins Wilhelm hyllade i samma tidning i brevform sin far och talade också om kungens förändrade ställning från husbonde till en medborgare i folkhemmet Sverige, "Son till far" i *SvD* 12/6 1938.

[153] Bokförläggare Einar Ljungberg, landshövding Ivar Vennerström, Carl Lindhagen och Karl Kilbom uttalade sig, se "Bra monarki är bättre än dålig republik" (Bang) i *DN* 12/6 1938. Jfr "Oro kring tronen" (A.S) i *Idun* 1938:24.

[154] "En riktig karl säger P.A om kungen" (Nixon) i *Social-Demokraten* 16/6 1938.

[155] "Landsfadern som blev Sveriges populäraste person" (osign) i *Svensk Damtidning* 1938:25.

[156] "Konung Gustaf – husfadern och landsfadern" (uttalande av Sigrid Hansson) i *Husmodern* 1938:23.

[157] "Monarki och republik" (Z. Höglund) i *Social-Demokraten* 16/6 1938. Man citerade i denna tidning både prins Wilhelms ord om sin far och Karl Kilbom, se "Kungens glashus blev Folkhemmet Sverige" (citerat från *SvD*) i *Social-Demokraten* 16/6 1938 och "Kungen upplät Hagaparken" (Karl Kilbom) i *Social-Demokraten* 16/6 1938. *Ny Dag* kritiserar *Social-Demokraten*s och de gamla republikanernas positiva inställning till monarkin, "Kungajubileet" (G.J) i *Ny Dag* 14/6 1938; "Vad gick ni ut att se på kungadagen" (H-d) i *Ny Dag* 16/6 1938. Även *Folkets Dagblad* kritiserade kungajubileet, se till exempel "Monarkistisk renässans med medeltidsmässig ståt och vräkig lyx" (En arbetare) i *Folkets Dagblad* 17/6 1938.

[158] Statsministerns tal finns citerat i "Nationell gemenskap genom demokratin" (P. A. Hansson) i *Social-Demokraten* 17/6 1938. Jfr "Mot reumatismen – folkfienden" (A. Fbg) i *VJ* 1938:24.

Hyllningarna av det svenska kungahuset betonade enkelhet och demokratiska ideal. De socialdemokratiska tidningarna kunde visserligen kritisera den monarkiska institutionen, men på 1930- och 40-talen var de noga med att påpeka att kritiken inte gällde den nuvarande kungen och hans efterträdare.

Landsfadersidealet betonades än starkare 1943 när den gamle kungen fyllde 85 år. Han hyllades av en relativt unison press som bland annat kallade honom fredskonungen.[159] I *Svenska Morgonbladet* hävdades att nationell samling lättare kunde ske kring en person. Gustaf V hade verkligen blivit en landsfader.[160] Per Albin Hanssons tal till kungen på Stockholms slotts borggård citerades också i många tidningar. Han poängterade att svenskarna inte såg kungadömet som något övernaturligt. Deras känslor för kungen var djupa och berodde inte enbart på yttre glans. Även Per Albin Hansson såg kungen som en representant för nationella strävanden.[161] *Social-Demokraten* hade dessutom en hel bilaga som hyllade konungen. Tidningen menade att monarkin faktiskt hade varit en tillgång i "den nationella självständighetens och den demokratiska folkfrihetens sak". Kungen var vanlig och humanistiskt intresserad och tidningen satte demokratibegreppet i samband med landsfadersbegreppet.[162]

När tidningarna kopplade samman den svenska nationella gemenskapen och kungafamiljen var det alltså flärdfrihet, enkelhet och demokrati som betonades. Däremot gjorde tidningarna sällan riktigt klart vad dessa

---

[159] *DN* hade dock lite distans och menade att detta var vad folket ville tro, "Ära ske konungen" (osign ledare) i *DN* 16/6 1943. Se annars "Gustaf den fredsälle" (osign ledare) i *SvD* 16/6 1943; "Sveriges folk tackar konungen" (osign ledare) i *StT* 16/6 1943; "Folkkär konung svek ej sitt folk" (Bang) i *DN* 17/6 1943. I denna artikel beskrevs hur det ståtliga och det vänligt mänskliga gick hand i hand när 85-årsdagen firades. Detta var, enligt artikeln, typiskt svenskt.

[160] "Kungen och landet" (osign ledare) i *Svenska Morgonbladet* 16/6 1943; "Plikttrohet, mod och godhet dominerande kungliga egenskaper" (osign) i *Svenska Morgonbladet* 16/6 1943; "Vill vara som en fader för alla" (uttalande av förre kommunikationsminister Albert Forslund) i *Svenska Morgonbladet* 17/6 1943. Kungen ansågs nästan mer kung utan än med krona, se "Landsfadern" (Kius) i *Svenska Morgonbladet* 17/6 1943.

[161] Talet citerades bland annat i *Social-Demokraten* 17/6 1943.

[162] "Monark och människa" (osign) i *Social-Demokraten* 16/6 1943. *Folkets Dagblad* och Svenska socialistiska partiet – vars politiska inriktning nu snarast kan betecknas som nationalsocialistisk (för denna utveckling, se Torbjörn Nilsson, "Från internationell socialism till nationell gemenskap. Socialistiska partiet 1938–1945" i *Historisk tidskrift* 1985:1, s. 26–51.) – var 1943 med i hyllningskören och skrev om den folkkäre landsfadern, "Konungen hyllas" (osign) i *Folkets Dagblad* 16/6 1943; "Konungen" (osign ledare) i *Folkets Dagblad* 16/6 1943. *Ny Dag* och syndikalistiska *Arbetaren* var dock kritiska till de allt för stora orden. *Ny Dag* menade att det inte fanns några sakliga grunder för myterna kring kungen och *Arbetaren* menade att om man hyllade den 85-årige monarken hyllade man inte bara mannen utan även kungavärdigheten, "På kungens födelsedag" (osign ledare) i *Ny Dag* 16/6 1943; "Kungahyllningarna" (Non.) i *Arbetaren* 16/6 1943.

begrepp stod för. Begreppen förbands med det moderna samtidigt som många tidningar framställde Gustaf V som en patriarkal landsfader, mån om sina barn, det vill säga sitt folk. I en svensk kontext användes termen landsfader betydligt oftare än begreppet landsmoder. På 1930-talet kallades Gustaf V även i socialdemokratiska tidningar för landsfader, en benämning som också användes om Per Albin Hansson.[163] Själva begreppet var lånat från en lång patriarkalistisk idétradition. Denna tradition ska ses i perspektivet av föreställningarna om folkhemmet som en nationell gemenskap. Tänkvärt är att prins Wilhelm själv talade om folkhemmet som en symbol för den svenska gemenskapen med kungen som en husbonde som tog hand om sitt folk. Hans idealiserande tal till Gustaf V 1938 kan illustrera detta. Han beskriver hur Gustaf V i början av sin karriär som kung satt i ett glashus. Detta hade varit svårt för honom, men han hade offrat sig för kallet. Men så förvandlades glashuset. Väggarna smalt bort i värmen från folkets tacksamhet och förtroende:

> Glashuset förvandlades till en väldig sal, skyhög i tak och utan gräns. Där gick du omkring som en god och erfaren husbonde den alla kunde rådfråga och bära fram sina bekymmer för, vissa om att mötas med förståelse [...] Den salen är för dig och för oss alla jordens bästa, och den har genom åren småningom fått ett lika vackert som betecknande namn: Folkhemmet Sverige.[164]

Social-Demokraten använde samma retorik. Föreställningen om folket som barn var så stark att inte heller socialdemokraterna, åtminstone inte i dagstidningen *Social-Demokraten*, kunde eller ville bryta den.[165]

Sammanfattning och diskussion

Ett kungligt moderskap avvek egentligen inte från andra moderskap, men det innehöll samtidigt ett mytiskt skimmer som gav det en särställning.[166] I detta moderskap framträder också tydligt en patriarkal idétradition. När monarkin blev en del av en nationell diskurs och vävdes samman med en hem- och familjediskurs fick även nationellt moderskap i kunglig tappning otvetydigt vissa patriarkala drag. Jag har i undersökningen visat på åtminstone två varianter av patriarkalism. Den ena fokuserar arbetet som det

[163] Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Stockholm 2001, s. 83–86, 99 f. som skriver just om tilltalet av Per Albin Hansson som landsfader. Se även Olsson 2000.
[164] "Son till far" (Prins Wilhelm) i *SvD* 12/6 1938.
[165] Jfr Olsson 2000, s. 94.
[166] Se till exempel Nairn 1988, s. 26 f. och Billig 1998 (1992).

gemenskapskapande i en vertikal solidaritet. Den andra poängterar banden inom familjen, det vill säga relationen mellan förälder och barn och relationen mellan man och kvinna. Kungen och drottningen framställdes som modern och fadern, medan folket gestaltades som barn som i tacksamhet över föräldrarnas intresse och omsorg hyllade och ärade dem. Genom att betona arbetet som det som skapade gemenskap underströks ett patriarkalt landsmoderideal även i välgörenhetssammanhang. Den vänliga drottningen övervakade arbetet och tog hand om sina undersåtar som framställdes som tacksamma barn. Husmodern gjordes till ideal och en vertikal vision av det gemensamma samhället blev tydlig.

På motsvarande sätt användes benämningen landsfader om Gustaf V i borgerlig press redan under 1910-talet. Under 1930-talet fick begreppet landsfader emellertid en bredare spridning och användes även i socialdemokratisk press.

I beskrivningarna av drottningarna och prinsessorna framträder emellertid en viss förskjutning från ett offentligt moderskap till ett privat. Den privata kungliga modern som nationell förebild accentuerades med kronprinsessan Margaretas liv och senare med Hagafamiljen. När ett privat moderskap lyftes fram var det ofta kungafamiljens anspråkslöshet som betonades. Framhållandet av familjen på Haga, med dess näpna små prinsessor, som ett ideal var också ett sätt att framhäva kungafamiljens folklighet. I en tid då det propagerades för ett ökat barnafödande passade den idylliska Hagafamiljen väl in som ett gott föredöme. Under andra världskriget framställde även den socialdemokratiska pressen kungen som en förebild för det svenska folket. Han beskrevs som en hårt arbetande man och en god svensk. Men som man förknippades kungen inte lika mycket med det privata hemmet. Även om tidningarna beskrev honom som hela landets fader och en god husfader finns det få berättelser som behandlade kungen i det privata hemmet.[167]

Förhållandet mellan ett privat och ett offentligt moderskap kan jämföras med de element i genuskonstruktionen som J. W. Scott kallar symboliska och normativa. När drottningen kallades landsmoder och representerade svensk nationell gemenskap var det inte som person, utan som symbol i offentligheten. Drottningen tillskrevs de symboliska egenskaper moderskapet stod för, det vill säga omvårdnad och ett försonande sinnelag. Men hennes egenskaper gjordes också till förebild för landets kvinnor och hennes agerande uppfattades som normativa utsagor om hur en moder skulle vara. Kungafamiljen som en vanlig, privat familj blev följaktligen till ett nationellt

[167] Intressant är att ett av de få exempel som verkligen talar om honom som familjekär i hemmet och som en god husbonde är publicerad i *Social-Demokraten* 1943, " 'Tusan också att man lärt sig tycka om honom!' " (osign) i *Social-Demokraten* 16/6 1943.

ideal under perioden. Därigenom gled det privata och offentliga samman, inte minst i veckopressens rapportering om kungafamiljen. Den blev både en del av en svensk nationell gemenskap och därmed en förebild för hur människor skulle leva sina liv, och en symbol för den. Om en svensk nationell gemenskap uppfattas som ett folkhem som även inbegriper kungen och drottningen som landsfader och landsmoder får begreppet i de svenska tidningarna både en jämlik och patriarkal prägel. Jämlik därför att man oupphörligen lyfte fram de kungligas anspråkslöshet och deras demokratiska sinnelag. Patriarkal eftersom kungen trots talet om jämlikhet framställdes som en god husbonde, eller rättare sagt en landsfader för sitt folk.

Kungafamiljen var alltså under den aktuella perioden en del av de nationella föreställningarna trots att ett flertal dimensioner av moderniteten på 30-talet blev viktiga element i de nationella föreställningarna. En modernitet, representerad av ett rationellt förhållningssätt till livet, framträder exempelvis också i föreställningarna kring kungafamiljen. Ett kungligt nationellt moderskap framställdes i vissa sammanhang både som modernt och rationellt. Kronprinsessan Margaretas moderskap beskrevs ofta som modernt eftersom hon bland annat själv ammade sina barn. Tidningarna och minnesteckningarna framhöll dessutom att hennes barn hade fått en modern och demokratisk uppfostran. Ett rationellt moderskap tillskrevs dock i än högre grad prinsessan Sibylla, som klädde sina barn i praktiska bomullsklänningar. Det hindrade henne emellertid inte från att skruda prinsessorna i svandun när representationen så krävde, vilket tidningarna uppskattade.

Sibyllas moderna moderskap hyllades alltså, samtidigt som det fanns en distanserad beundran för hennes kunglighet. Under 30-talet beskrevs kungafamiljen mer idylliskt än någonsin, trots att de kungliga mödrarna framställdes som rationella. Men moderskapet hade en helt annan dignitet i konstruktionen av kvinnlighet än faderskapet i manligheten i de nationella föreställningarna. Faderskapet var förvisso viktigt för att familjen, den nationella gemenskapens minsta enhet, skulle utgöra en helhet. Men det var kvinnan som var familjens samlande punkt. För även om moderskapet självfallet gärna skulle vara rationellt på 30-talet var hemmet fortfarande kvinnans domän.

Del III
Försvarsvänliga kvinnor

5 Försvarsstriden 1912–1914

"[D]et fanns mycket stortaligt herrfolk,
men blott en enda man – och det var en kvinna."
(Ur uppropet för en Kristina Gyllenstierna-staty[1])

Inledning

Försvaret av nationen var en utpräglat manlig domän. Trots detta deltog även många kvinnor i försvarsdebatterna. Den norska historikern Ida Blom pekar på att kvinnor kunde räknas som fullvärdiga medborgare i nationen på två sätt. Det ena handlade om att kvinnan skulle få rösträtt, det andra om att hennes insats i familjen var tillräcklig för att man skulle betrakta henne som en fullvärdig medborgare.[2] Kvinnan kunde således delta i det nationella projektet genom att uppfostra sina barn till goda patrioter. Hon kunde också aktivt bidra till försvaret, exempelvis genom ekonomisk hjälp. Att kvinnor engagerade sig för försvaret innebar emellertid inte något självklart ställningstagande för kvinnlig rösträtt, även om kvinnor som tillhörde den borgerliga kvinnorösträttsrörelsen dessutom engagerade sig för ett utökat försvar.[3]

Undersökningarna i detta och följande kapitel lägger tonvikten på försvarsvänliga kvinnor. Syftet är att förankra diskurserna i några specifika grupper i samhället, främst i en konservativ kontext. De försvarsvänliga kvinnorna befann sig vanligtvis på den politiska högerkanten, även om vissa grupperingar kallade sig opolitiska. En analys av försvarsvänliga kvinnors nationella föreställningar, där också synen på nationen som ett hem var dominerande, gör det möjligt att uppmärksamma andra visioner av nationell gemenskap än det socialdemokratiska folkhemsidealet. Det centrala i analysen i detta kapitel är försvarsvänliga kvinnors föreställningsvärld i samband med försvarsstriden 1912–1914 och hur moderskap gavs nationell mening i denna.[4]

---

[1] Ur uppropet till Kristina Gyllenstierna-statyn. Uppropet publicerades i ett flertal tidningar, se exempelvis "Ett minnesmärke öfver Kristina Gyllenstierna" i *SvD* 16/6 1912.
[2] Blom 1994, s. 53 f.
[3] Se Östberg 1999, s. 17–31.
[4] Kjell Östberg är en av de få som har behandlat försvarsvänliga kvinnor, se Östberg 1999. Se även Nicklasson 1992 och Åberg 1984. Ida Blom har studerat dem ur ett svenskt-norskt perspektiv, Blom 1996, s. 1–16; Blom 1994, s. 46–65. Tinne Vammen behandlar dem ur ett danskt, se Vammen 1992. Gunhild Kyle har också genomfört en lokal studie i Västergötland där hon diskuterar borgerligt kvinnligt och manligt i försvarsrörelsen, se Gunhild Kyle, "Borgerligt kvinnligt och borgerligt manligt i försvarsrörelsen. En studie i SkövdeTidning –

Det aktiva försvaret av nationen och fosterlandet sågs kring sekelskiftet 1900 som en angelägenhet för män. Det var män som drog ut i krig, medan kvinnorna enligt schablonbilderna stannade hemma och väntade på sin hjälte. Sjuksköterskan kunde visserligen tilldelas en aktiv roll i försvaret. Hennes uppgift var emellertid huvudsakligen att lindra krigets verkningar. Svenska Röda korset var en organisation som just syftade till att hjälpa krigets offer. På dess kvinnoförenings initiativ upprättades 1891 i Sverige ett sjuksköterskehem. År 1900 bildades dessutom Drottning Sophias förening med syfte att understödja härens och flottans sjukvård. Även denna förening arbetade för att få fram sjukvårdsmateriel till krigssituationer och utbilda sjukvårdspersonal. För att undvika konkurrens mellan föreningarna grundades år 1906 Svenska frivilliga sjukvårdsväsendets centralråd. År 1915 gick de två föreningarna samman.[5]

Kvinnor engagerade sig dock inte bara i den militära sjukvården. År 1884 bildade ett antal kvinnor den första frivilliga kvinnoorganisationen som hade till uppgift att stödja försvaret. Augusta Wästfelt var initiativtagaren till Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar. Innan året var slut hade föreningen 4 300 medlemmar. Reaktionen i pressen var något avvaktande och utgivaren av veckotidningen *Figaro* kallade dem kanonkvinnor, ett namn som långt fram i tiden användes om kvinnor som var positiva till det militära försvaret. Föreningens främsta syfte var att samla in pengar till militären och arbeta för upplysning om försvaret. Bland annat bidrog föreningen ekonomiskt till att möjliggöra inköp av mark för att färdigställa Bodens fästning. Den stödde även den frivilliga skytterörelsen genom bidrag till ammunition.[6] Men i uppropet "Till Sveriges quinnor!" från år 1884 påpekades att om kriget blev verklighet var de svenska kvinnornas främsta uppgift i hemmet:

> Vi kunna hos det unga slägtet utså de frön, hvarur manlig kraft en gång skall utvecklas; vi kunna der genom att pligttroget och med gladt mod uppfylla de värf, som fallit på vår lott, nära och väcka de känslor, de dygder, som sammanknyta familjebandet och göra det hem kärt och dyrbart, hvilket våra män, våra bröder i farans stund skola kallas att värna.[7]

Västgöta Korrespondenten 1870–1920" i *Svenskt nordiskt, afrikanskt. Historiska studier tillägnade Åke Holmberg*, Göteborg 1981, s. 39–64.

[5] Åberg 1984, s. 7–9. Se även *Redogörelse för Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar verksamhet 1884–1915*, 1 band, Krigsarkivets bibliotek och Barbara Zalewski, "Forbilleder. Frivilligt arbejde i Svensk og Dansk Røde Kors 1865–1935" i Monika Janfelt (red), *Den privat-offentliga gränsen. Det sociala arbetets strategier och aktörer i Norden 1860–1940*, København 1999, s. 245–251, 263–265, 275 f.

[6] Åberg 1984, s. 9–11, Nicklasson 1992, s. 32 f.

[7] "Till Sveriges quinnor!" i *Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar. Dess uppkomst och verksamhet jemte ledamotsförteckning*, Stockholm 1890, s. 7 f.

Kvinnans viktigaste uppgift var alltså att uppfostra goda nationalistiska medborgare. I uppropet betonades att även kvinnor kunde bidra ekonomiskt till försvaret. Medlemsavgifter samt andra gåvor skulle "ställas till Konungens förfogande såsom ett bidrag till påskyndandet af fästningen Karlsborgs fullbordan". Uppropet var undertecknat av 142 kvinnor.[8]

Att det var kontroversiellt att kvinnor samlade in pengar till försvaret visar kommentarer i pressen 1899, när en lokalförening i Linköping i stället för att ge de insamlade medlen till försvaret ville skänka dem till sjukvården. *Östgöta-Correspondenten* applåderade initiativet och menade att det var betydligt mer passande för kvinnor att engagera sig i försvarets sjukvård än att samla in pengar till fästningar. Centralstyrelsen ville dock inte att de insamlade medlen skulle användas på något annat sätt. Resultatet blev i stället att Linköpingsavdelningen upplöstes.[9] Exemplet visar tydligt den tvekan som fanns inför kvinnors engagemang för försvaret. Att lindra smärta och bota krigets offer var godtagbart, men inte att aktivt bidra genom insamlingar till ammunition och fästningar.

En annan försvarsvänlig sammanslutning var Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvar, bildat 1894. Till en början ingick förbundet som en avdelning i Allmänna försvarsföreningen, men år 1895 blev det självständigt. Det såg som sin främsta uppgift att väcka intresse för sjöförsvaret och samlade även in pengar till sjukvårdsutrustning.[10]

Kvinnor engagerade sig inte enbart i försvarsvänliga föreningar. Fredstanken var viktig inom den svenska kvinnorörelsen, och även om kvinnor inte var de första som skapade fredsföreningar i Sverige bildades 1898 Sveriges kvinnliga fredsförening på initiativ av Emilia Broomé. Hon menade att

---

[8] "Till Sveriges quinnor!" i *Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar. Dess uppkomst och verksamhet jemte ledamotsförteckning*, Stockholm 1890, s. 7–13, citatet s. 8.

[9] Se tidningsklipp i Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar, H1, Krigsarkivet. Till exempel "Den kvinnliga försvarsrörelsen på nya banor" i *Östgöten* 25/11 1899; "Bazaren till förmån för fosterlandets försvar" (Linköpings lokalkomité) i *Östgöta-Correspondenten* 27/11 1899; "Skilda stämmor" i *StD* 2/3. Se även "Redogörelse för Svenska qvinnoföreningens verksamhet under 1900" i *Redogörelse för Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar verksamhet 1884–1915*, 1 band, Krigsarkivets bibliotek, s. 5. Samma kontrovers utspelade sig med Gefle lokalkommitté 1899. Även denna ville att behållningen av basaren skulle gå till sjukvårdsmateriel och till skillnad från Linköpingsavdelningen gav den sig inte. Centralstyrelsen ville inte vidta några åtgärder och det hela slutade med att det i redogörelsen för verksamheten under 1902 meddelades att sjukvårdsmateriel till Bodens fästning fick köpas för pengarna, se "Redogörelse för Svenska qvinnoföreningens verksamhet under 1900" i *Redogörelse för Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar verksamhet 1884–1915*, 1 band, Krigsarkivets bibliotek, s. 1; "Redogörelse för Svenska qvinnoföreningens verksamhet under 1901" i *Redogörelse för Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar verksamhet 1884–1915*, 1 band, Krigsarkivets bibliotek, s. 1–3; "Redogörelse för Svenska qvinnoföreningens verksamhet under 1902" i *Redogörelse för Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar verksamhet 1884–1915*, 1 band, Krigsarkivets bibliotek, s. 5 f.

[10] Åberg 1984, s. 11–12.

kvinnorna inte gagnade sitt folks frihet genom försvarsrörelsen: "Kvinnans rätta värnplikt mot ett älskat fosterland är att utså fredstankar".[11] Intressant är att även en fredsförening talade om värnplikt, men att den fick ett innehåll som framför allt handlade om barnens fostran till fredliga individer.

I de nationella föreställningar som kom till uttryck bland försvarsvänner var militären en central komponent. Denna var manligt kodad. Trots detta deltog kvinnor i högsta grad i debatten om ett utökat försvar under åren 1912–1914. Uppropet till den så kallade Pansarbåtsinsamlingen 1912 riktade sig till exempel både till kvinnor och män. Som penninggivare till nationens nya pansarbåtar var kvinnor alltså välkomna.[12] Det var dock huvudsakligen i egenskap av mödrar som kvinnorna ansåg sig kunna gör en insats. Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar hade redan tidigt artikulerat kvinnors möjlighet att som mödrar medverka i det nationella projektet. Männen kanske styrde, men om kvinnor uppfostrade sina söner till att göra sin nationella plikt ansågs de göra en fullvärdig nationell insats.[13] I verksamhetsberättelsen för år 1899 skrev föreningen att

> Sveriges forntid, nutid och framtid hafva rätt att af svenska mödrar fordra att de uppfostra sina söner till plikttrogne, svensksinnade, behjärtade män, med ett ord lära dem att: '*Älska segern högre än lifvet, men fäderneslandet högre än segern.*'[14]

I Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvar omhuldades samma typ av moderskap där uppmaningar till sonen att offra sig för fosterlandet ingick.[15] Ett sådant nationellt moderskap skulle kunna kallas heroiskt, som i detta sammanhang betyder att kvinnan utförde sin fosterländska plikt via sönerna.

Såväl kvinnans vårdande och offrande uppgift som hennes förmåga att uppmuntra mannen till strid betonades i försvarsstriden 1912–1914. I februari 1912 utfärdade ett antal försvarsvänliga kvinnor en inbjudan till ett kvinnornas försvarsmöte i Musikaliska akademiens stora sal i Stockholm. *Aftonbladet* (frisinnad men försvarsvänlig) påpekade det glädjande i att kvinnorna

---

[11] Margareta Larson, *De arbetade för fred. Kvinnoföreningar i Sverige med fred på sitt program 1898–1940*, Stockholm 1985, s. 23–56, citatet s. 27; Fogelström 1983, s. 73–76; Östberg 1999, s. 31; Bokholm 2000; s. 300–308.

[12] Johanson 1997, s. 245.

[13] Se till exempel "Redogörelse för Svenska qvinnoföreningens verksamhet under 1891" i *Redogörelse för Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar verksamhet 1884–1915*, 1 band, Krigsarkivets bibliotek, s. 2. Jfr Kyle 1981.

[14] "Redogörelse för Svenska qvinnoföreningens verksamhet under 1899" i *Redogörelse för Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar verksamhet 1884–1915*, 1 band, Krigsarkivets bibliotek, s. 6 f.

[15] Se till exempel Kvinnoförbundets för Sveriges sjöförsvar jultidning *Friska vindar* 1899, i synnerhet dikten "Skeppsgossens juldröm (–ll–).

bakom mötet var anhängare av båda de borgerliga partierna.[16] Moderatkonservativa *Stockholms Dagblad* uttryckte sig också positivt om kvinnornas initiativ till ett försvarsmöte. Pansarbåtsinsamlingen visade, enligt tidningen, vilka stora personliga offer kvinnor kunde göra för försvaret och tidningen påpekade hur konkreta och realistiska kvinnor var i jämförelse med många av de manliga försvarsagitatorerna. På mötet hävdade den kända filantropen och ordföranden i Fredrika-Bremer-förbundet Agda Montelius, att försvaret var en fråga som borde stå över politiska stridigheter.[17] Coralie Elliot, sekreterare i Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvar, betonade i sitt inledningsföredrag att det med de rättigheter kvinnor hade fått på senare tid även följde skyldigheter, i synnerhet när landet var i fara. Kvinnor hade bland annat en viktig uppgift i upplysningsarbetet för att främja försvarsviljan i landet. De borde enligt henne försöka att "i förståelse sammanföra dem som nu i misstro och afund stå emot hvarandra samt att bringa dem till insikt om att vi i medgångens dagar böra mötas i gemensam kärlek till vårt land". [18] Elliot betonade hur skrämmande det vore för kvinnorna om männen nödgades möta fienden utan att vara förberedda med dugliga vapen: "Mödrarna till dessa män äga rätt begära att de ej offras förgäfves".[19] Även läkaren Inez Laurell talade om kvinnornas försonande förmåga och sjuksköterskan och högerkvinnan Bertha Wellin uppmärksammade sjukvården som ett led i försvaret och menade att en frivillig sjukvård behövdes i landet.[20]

---

[16] "Ett kvinnornas försvarsmöte" (osign kommentar + själva uppropet) i *Aftonbladet* 20/2 1912. De kvinnor som hade skrivit under inbjudan var Ida Blomstedt, Kjerstin Bohman, Torborg Bäckström, Louise Danielsen, Coralie Elliot, Anna Flensburg, Eva Frestadius, Eva Fryxell, Helena Gilljam, Nanna Glimstedt, Heloïse Grafström, Malin Wester-Hallberg, Lilly Hellström, Nanna Hoffmann, Sofia Holmgren, Margareta Johnson, Gerda Klemming, Anna Kylén, Inez Laurell, Agda Montelius, Stina Quint, Anna Rappe, Antonie Rettig, Ellen Richert, Elisabeth Rinman, Wendla Rossander, Mathilda Silow, Svea Sjöholm, Karin Sundström, Ragnhild Söderberg, Anna Säve, Anna Tamm, Therèse Tamm, Eva Upmark, Jenny Wallroth, Carolina von Vegesack, Bertha Wellin, Emma Wretlind, Eva Wretman. Inbjudan publicerades även i *NDA* 20/2 1912 och *SvD* 22/2 1912. Uppropet var inte publicerat i *DN, StT, Social-Demokraten* och *Svenska Morgonbladet*. Jfr även Vammen 1992.

[17] "Kvinnornas försvarsmöte" (osign) i *StD* 26/2 1912. Se även Bokholm 2000, s. 304 f.

[18] Coralie Elliot, *Inledningsföredrag vid svenska kvinnors försvarsmöte å Musikaliska akademien den 25 februari 1912*, Stockholm 1913, s. 3.

[19] Elliot 1913, s. 6. Tinne Vammen skriver i sin artikel om den danska motsvarigheten till Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar just att dessa kvinnor också agerade i huvudsak som mödrar. I synnerhet accentuerades mor-son-relationen, se Vammen 1992.

[20] I referatet i *NDA* skrev man att Berta Wellin talade om kvinnlig värnplikt: "Alla, som älska freden, måste arbeta för försvaret, så att vi få behålla den. Fosterlandet behöfver kvinnans värnplikt, och genom att understödja Röda korsets verksamhet, kan hon fullgöra den." Se "Kvinnornas försvarsmöten" (osign) i *NDA* 26/2 1912. Att Bertha Welin talade om denna sjukvård som kvinnlig värnplikt nämndes även i *Dagny*, "Kvinnornas försvarsmöte" (Elips) i *Dagny* 1912:9.

I den resolution som enhälligt antogs påpekades att en utbyggnad av försvaret var mycket viktig. Den berörde även kvinnorna, poängterades det:

> Sveriges kvinnor, i främsta rummet dess mödrar, som kanske en gång få offra sina söner för fosterlandet, äga rätt fordra att försvarsfrågan höjes öfver partistriderna för att bli en hela vårt folks gemensamma angelägenhet, samt uttala den förhoppningen, att män och kvinnor må ena sig om betryggande åtgärder till fosterlandets försvar. [21]

Flera liknande försvarsmöten genomfördes.[22] I alla dessa uppfattades kvinnorollen som försonande i partistriderna: Kvinnorna ansågs stå över politiken. Det var också i egenskap av mödrar kvinnorna uttalade sig. De tog sig rätten att uttala sig såsom mödrar till blivande soldater. Mödrarna ansåg sig ha rätt att kräva att deras söner, som skulle offra sig för fosterlandet, var adekvat utrustade och utbildade.[23]

Kristina Gyllenstierna-statyn

Ett nationellt moderskap behövde emellertid inte vara kvinnans enda plikt i händelse av krig. Sveriges ärofyllda historia var omhuldad och många av hjältekonungarna hyllades. Gustav II Adolfs minne firades den 6 november[24] och Karl XII var också föremål för beundran. År 1911 grundades Karolinska förbundet, vars uppgift var just att sprida och understödja forskning kring hjältekonungen.[25] Intresset för de manliga nationella hjältarna

---

[21] "Kvinnornas försvarsmöte" (osign) i *StD* 26/2 1912; "Kvinnliga försvarsmöten" (osign) i *Aftonbladet* 26/2 1912; "Kvinnornas försvarsmöte i Musikaliska akademien" (osign) i *SvD* 26/2 1912; "Söndagens kvinnliga försvarsmöten" (osign) i *DN* 26/2 1912. I den sistnämnda kan man ana en viss ironi mot slutet av artikeln där man skriver: "Men i trappan gingo två skolflickor och sade till hvarandra: Nu få vi sluta upp att äta bakelser!" Se även "Kvinnornas försvarsmöte" (Elips) i *Dagny* 1912:9; "Kvinnorna och försvaret" (osign) i *Svenska Folkviljan* 27/2 1912, "Svenska kvinnors försvarsmöte" (osign) i *StT* 26/2 1912; "Kvinnorna och försvaret" (osign) i *Svenska Morgonbladet* 26/2 1912. Det publicerades ingen rapport om mötet i *Social-Demokraten*.

[22] Se till exempel Moderata kvinnoförbundets möte om försvarsfrågan 24/1 1912, "Föreningsmeddelanden" i *Dagny* 1912:5. Även i Göteborg, Gefle och Strängnäs hölls förvarsmöten, se "Notiser" i *Dagny* 1912:9. Se även Stina Nicklasson, *Sophiasystern som blev politiker. Bertha Wellin. Pionjär för moderat politik*, Stockholm 1995, s. 103–105.

[23] Man ska dock komma ihåg att denna typ av resolutioner var skrivna så att så många som möjligt skulle kunna instämma i dem – de blev alltså medvetet vaga. Jfr Irene Andersson, "En antivåldsdiskurs – kvinnors manifestationer mot krigsvåld" i Eva Österberg (red), *Våld: historiska perspektiv*, Lund under publicering.

[24] Oredsson 1992, s. 97–132.

[25] Torbacke 1983, s. 45–113; Elvander 1961, s. 415–424; Karl-Gustaf Hildebrand, "Till Karl XII-uppfattningens historia" i *Historisk tidskrift* 1955, s. 1–46.

resulterade bland annat i statyer och monument till de historiska kungarnas ära.[26] Sverige personifierades dock, som framgår av kapitel 2, ofta som moder Svea. Hon avbildades också i ett flertal skulpturer runt sekelskiftet 1900.

Tanken på en nationell staty av en kvinna hade stöd i flera kretsar strax före första världskriget. Den förespråkades till exempel i *Idun* 1911. Tidningen utlyste en tävling på temat en "kvinnlig staty" och fick in förslag på bland andra Blända, Margareta Fridkulla, Margareta Leijonhufvud, den heliga Birgitta, Kristina Gyllenstierna och unionsdrottningen Margareta. Även kvinnor från den nyare svenska historien föreslogs, till exempel Jenny Lind, Fredrika Bremer och Emelie Flygare-Carlén. Intressant är att drottning Kristina inte finns omnämnd, vilket kanske berodde på de ofördelaktiga skildringar av henne som förekom under den aktuella perioden. Som regent ansågs hon vara både ansvarslös och självupptagen. Dessutom konverterade hon till katolicismen.[27] I det vinnande förslaget argumenterade Dagmar Waldner för att en staty skulle visa kvinnans verkliga storhet som utfördes i det tysta. Hon föreslog en minnesstod till Margareta Fridkullas ära med motiveringen att Fridkulla symboliserade nationell sammanhållning, plikt och fosterlandet. Margareta Fridkulla var en norsk och dansk drottning som dog 1135. Hon blev ca år 1100 bortgift med Magnus III Barfot för att stärka en fredsuppgörelse mellan Sverige och Norge. Dagmar Waldner menade att "[t]y hvad Fridkulla värnade om, var intet annat, än hvad hvarje sann kvinna först och främst, men äfven hvarje ädel man värnar, nämligen hemmet, barnen och därigenom staten som det större hemmet".[28] Dagmar Waldner ville alltså att en kvinnlig staty skulle symbolisera det hon menade var det sant kvinnliga, det vill säga det nationellt sammanhållande arbetet som

[26] Om offentlig konst, se Ellenius 1971. Se även Broberg 1993, s. 172–176.

[27] Agneta Ljungh, *Sedd, eller osedd? Kvinnoskildringar i svensk historieforskning mellan åren 1890 till 1995*, Lund 1999, s. 44–49; Eva Österberg, "På samhällsstegens högsta topp. Drottning eller husfru" i Eva Österberg (red), *Jämmerdal och fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige*, Stockholm 1997, särskilt s. 337 f.

[28] "Svenska kvinnan i brons" (Delar av denna artikel är skriven av Dagmar Waldner) i *Idun* 1911:14. Dagmar Waldner påpekade också att namnet Margareta hade en god klang för svenska kvinnor. Här nämnde hon drottning Margareta och Margareta Leijonhufvud, även om drottning Margareta inte kunde sägas vara en äkta svensk kvinna. Ett annat inlägg i statydiskussionen kom från "En af Iduns många läsarinnor i Hälsingborg" som föreslog en minnesstod över Barbro Stigsdotter som hjälpte Gustav Vasa i Ornäs: "Det var kvinnans afståndstagande från mannen då han ville det onda och orättfärdiga och ännu mer, det var en heroiskt stor handling af henne, där hon utsatte sig själf för förföljelse och hat från mannens sida, men räddade denne från att begå en neslig handling." Se "Svenska kvinnor i brons" (En af Iduns många läsarinnor i Hälsingborg) i *Idun* 1911:18. Monumentet över unionsdrottningen Margareta planerades i och med 500-årsminnet av Kalmarunionen 1897. Monumentet blev inte av, då det allt för mycket sammankopplades med en skandinavism som runt sekelskiftet 1900 inte var gångbar varken i Sverige eller Norge. Se Birgitta Odén, "Ärestoder och minnesfester i Skåne" i *Ale* 1976:2, s. 35–41; Zander 1997, s. 52–54. Om Margareta Fredkulla, se *Nationalencyklopedin*, Bd 13, Höganäs 1994, s. 69.

kvinnan utförde i hemmen. Man skulle med andra ord kunna säga att Fridkulla var värd hyllning eftersom hon representerade ett nationellt moderskap.

Den första statyn av en svensk historisk kvinna blev dock inte Margareta Fridkulla, en representant för ett tillbakadraget och fredligt nationellt moderskap. I stället restes en staty på Stockholms slotts yttre borggård av en historisk person, Kristina Gyllenstierna, som gjort en aktiv insats för Sveriges försvar. Förslaget att uppföra en staty av Gyllenstierna diskuterades redan i början av 1900-talet. Teodor Lundberg ställde 1906, vid en Stockholmsutställning som anordnats av Föreningen för Stockholms fasta försvar, ut en liten bronsstatyett av Kristina Gyllenstierna.[29] Det var denna statyett som en artikelförfattare i moderatkonservativa *Stockholms Dagblad* 1908 ville se som en staty.[30]

Kristina Gyllenstierna-statyn avtäcktes den 16 november 1912 i samband med tioårsjubileet för Föreningen för Stockholms fasta försvar.

Kristina Gyllenstierna-statyn på Stockholms slotts yttre borggård. Foto: Esbjörn Tagesson.

Insamlingen av pengar hade emellertid skötts av en statykommitté. Kommitténs upprop med vädjan om penningbidrag publicerades i tidningarna i juni 1912 och var undertecknat av tolv kvinnor och tre män.[31] Flertalet av dessa personer hade en klar militär anknytning. En av dem, F. W. Edelsvärd, var till exempel sekreterare i Föreningen för Stockholms fasta försvar. Flera

[29] Se katalog "Stockholmsutställning 24/2–25/3 1906". Kristina Gyllenstierna-statyetten är nr 143. Se Föreningen för Stockholms fasta försvar, F2:1, Krigsarkivet.
[30] "Kristina Gyllenstierna" (osign) i *StD* 20/12 1908.
[31] Uppropet publiceras i ett flertal tidningar, se exempelvis "Ett minnesmärke öfver Kristina Gyllenstierna" i *SvD* 16/6 1912; "Svenska män och kvinnor" i *DN* 16/6 1912; "Upprop för en Kristina Gyllenstiernas staty i Stockholm" i *StD* 16/6 1912; "En staty över Kristina Gyllenstierna i Stockholm" i *Aftonbladet* 15/6 1912. Anna Douglas (ordförande i statykommittén), Lizinka Dyrssen, Märta Adlerstråhle, Calla Curman, Helfrid Edelsvärd, Alma Hedin, Sofie Höglund, Cecilia Milow, Olga Platen, Selma Lagerlöf, Ellen Terserus, Elsa Wallenberg, Lilly Wicander, Einar Adlerstråhle, Rolf Cederström och F. W. Edelswärd hade undertecknat uppropet.

av kvinnorna hade också förbindelse med den politiska högern, exempelvis Lizinka Dyrssen, Alma Hedin, Cecilia Milow och Ellen Terserus.[32]

Själva uppropet till Kristina Gyllenstierna-statyn var skrivet som en essä. Den berättar om hur den unga änkan med sina barn stod vid sin make Sten Stures bår (1520) och hur hon beslutsamt fortsatte hans kamp: "Den siste riddarens själ steg från evigheten ned till henne, och medan barn och tjänare klagade vid båren, sjöng det som en segersång i hennes öron: Staden ska frälsas!" Men enligt uppropet var rikets herrar inga män: "[...] det fanns mycket stortaligt herrfolk, men blott en enda man – och det var en kvinna". En minnesstod över hjältinnan borde därför enligt uppropet resas:

> När nödens natt låg som svartast över Sverige, när folket glömt löjet för gråten, glömt visan för grafsången, stod då inte den unga och hänförda *Kristina Gyllenstierna* där på vallen utanför Stockholms slott som en morgonstjärna för sitt lidande folk, bådande den svenske solljuse ynglingen med segrarblicken i ögonen och riksens krona strålande öfver huvudet! Svenska män och kvinnor! Resen då Kristina Gyllenstiernas bild på den plats, där hon stred för landets frihet, att hon må blifva oss själfva och våra efterkommande en eggelse att i tider af nöd låta hennes unga och sköna tanke: Fäderneslandet är allt för mig. det öfriga är intet – skapa en gärning, som likt hennes lyser genom seklen.[33]

Kristina Gyllenstierna framställs som en drottning, en landsmoder, som steg fram i ljuset när männen hade svikit.

I samband med avtäckandet av statyn publicerades berättelser i flera tidningar om Kristina Gyllenstiernas levnadsöde. Skildringarna beskrev hennes liv från hennes entré i det offentliga i samband med sin makes död 1520, hur hon misslyckades i sin föresats att rädda Sverige, hur hon togs till fånga och skickades till Danmark som fånge och slutligen hur hon återvän-

---

[32] Märtha Adlerstråhle var gift med major Einar Adlerstråhle. Helfrid Edelswärd var gift med F. W. Edelswärd. Calla Curman arbetade bland annat för Föreningen för svenskhetens bevarande i utlandet. Se Walborg Hedberg och Louise Arosenius, *Svenska kvinnor från skilda verksamhetsområden. Biografisk uppslagsbok,* Stockholm 1914, s. 1, 24. Om Alma Hedins engagemang i högern, se *Svenska män och kvinnor* Bd 3, Stockholm 1946, s. 362 f. Om Cecilia Milow, se Nicklasson 1992, till exempel s. 56 f. Rolf Cederström var 1897 kapten, se *Svenskt porträttgalleri. Armén* 5, Stockholm 1897, s. 25. Elsa Wallenberg var dotter till generalmajor Johan Lilliehöök och gift med envojé Axel Wallenberg, se *Kvinnor i fosterländsk gärning. Samlingsverk över svenska kvinnor i arbete för land och folk*, Stockholm 1943, s. 333. Sofie Höglund, Olga Platen och Lilly Wicander har jag inte kunnat hitta några uppgifter om.

[33] Uppropet publiceras i ett flertal tidningar, se exempelvis "Ett minnesmärke öfver Kristina Gyllenstierna" i *SvD* 16/6 1912; "Svenska män och kvinnor" i *DN* 16/6 1912; "Upprop för en Kristina Gyllenstiernas staty i Stockholm" i *StD* 16/6 1912; "En staty över Kristina Gyllenstierna i Stockholm" i *Aftonbladet* 15/6 1912.

de till Sverige, gifte sig och drog sig tillbaka som maka och husmor. Hennes ärliga och manliga dådkraft betonades, men samtidigt poängterades att hon drog sig tillbaka från maktsfären när Gustav Vasa kommit till makten.[34] Kristina Gyllenstierna hyllades paradoxalt nog trots att hon misslyckats i sin politiska uppgift.

Synen på Kristina Gyllenstierna och hennes insatser i svensk historia var inte entydig. Hennes hjältemod i försvaret av Stockholm var det visserligen knappast någon som ifrågasatte, men hennes agerande när hon återvänt från fångenskapen i Danmark 1524 fanns det däremot olika bedömningar av. Historikern Samuel E. Bring friade henne till exempel inte helt från misstänkt förräderi mot Gustav Vasa i en artikel i *Meddelanden från Föreningen för Stockholms fasta försvar* 1912: "Hon torde dock näppeligen vara alldeles oskyldig i dessa intriger mot Gustaf Vasa, i hvilka det populära Sturenamnet var samlingspunkten." Dock menade han att vilken roll hon än spelade i konspirationerna mot Gustav Vasa kvarstod försvaret av Stockholm som ett hjältedåd. I annat fall hade föreningen inte kunnat motivera att en staty skulle resas över henne.[35]

Själva avtäckandet av statyn gjordes i närvaro av både kungen, kronprinsparet, prins Wilhelm, hertigparet av Västergötland med sina äldsta döttrar och prins Eugen. Ministären med statsministern i spetsen, ett antal högre officerare och hovfunktionärer samt medlemmar av den Gyllenstiernska ätten deltog också. Kungssången spelades och ett leve för konungen

[34] Se exempelvis "Kristina Gyllenstierna, hennes lefnad och lifsverk" (osign) i *StD* 16/11 1912, "Kristina Gyllenstierna. Några erinringar med anledning af statyaftäckningen den 16 d:s" (C. F) i *SvD* 10/11 1912.

[35] Samuel E. Bring, "Kristina Nilsdotter Gyllenstiernas insats i vår historia" i *Meddelanden från Föreningen för Stockholms fasta försvar* 15, 1912, s. 22–37, citatet s. 37. Ett flertal andra historiker, till exempel Oscar Alin (1878), försökte dock tona ned hennes eventuella inblandning i dessa intriger, och menade att man måste tro en sådan ädel kvinna som Kristina Gyllenstierna på hennes ord, Oscar Alin, *Kristina Nilsdotter*, Uppsala 1878, till exempel s. 23. Ellen Fries följer Oscar Alin ganska nära i sin studie av Kristina Gyllenstierna, Ellen Fries, *Märkvärdiga qvinnor. Svenska qvinnor*, Stockholm 1891, s. 49–84. Elisabeth Kuylenstierna-Wenster, som 1912 skrev en lång historisk berättelse i romantisk stil om Kristina Gyllenstierna, tonade definitivt ned hennes inblandning i ett eventuellt förräderi mot Gustav Vasa och framställde henne som ett offer för olyckliga omständigheter. Hennes koppling till de populära Sturarna gjorde att hon utnyttjades av krafter som var negativa till Gustav Vasa, Elisabeth Kuylenstierna-Wenster, *Kristina Gyllenstierna. Historisk berättelse*, Stockholm 1912. C. F. Allen menar däremot att Kristina Gyllenstiernas deltagande i konspirationerna var så gott som bevisade, se C. F. Allen *De tre nordiske Rigers historie,* Band V, Kjøbenhavn 1872, s. 12–14, 61, 146–169, 176 f. Denna oenighet om hur Kristina Gyllenstierna skulle tolkas förekom långt fram i tiden. Jfr Gottfrid Carlsson, "Gustaf Vasa och Sturehuset" i *Historisk tidskrift* 1925, s. 265.

utbringades. Efter diverse tal föll skynket och när ceremonin var utförd nedlades kransar vid statyn.[36]

Statykommitténs vice ordförande Lizinka Dyrssen höll invigningstalet. Hon talade om hur stor plats Kristina Gyllenstierna hade i svenska hjärtan, vilket hon ansåg bekräftat av att det hade varit enkelt att samla ihop pengar till statyn. Vidare påpekade hon att Gyllenstierna var ganska okänd. Dyrssen framhöll att hon hade varit ett troget stöd för sin man, vilket hon inte minst visade efter hans död. Gyllenstierna måste också beundras för det tålamod hon visade i fängelset i Danmark "skild från det som för modershjärtat är kärast af allt", ansåg Dyrssen. När hon kom tillbaka till Stockholm visade hon, enligt Dyrssen, åter sin lojalitet mot fosterlandet och blev en "trogen undersåte" till Gustav Vasa, trots att det innebar att hennes söner fick ge avkall på sina maktanspråk. Dyrssen påpekade även att inga avbildningar av Gyllenstierna fanns tillgängliga, men hon ansåg att konstnären hade lyckats i sin föresats att visa att det var "en maning att söka efterlikna henne i trohet mot plikten och att som hon i glömska af oss själfva ägna vårt liv åt Sveriges tjänst". Dyrssen betonade att Kristina Gyllenstiernas agerande skulle ses som en förebild för svenska kvinnor. Plikten mot fäderneslandet skulle gå före tanken på det egna välbefinnandet.[37] I en artikel i *Dagny* påpekades också rörelsen i statyn, den medvetna viljan och den handlingskraft man menade att statyn förmedlade.[38] Tankarna om Kristina Gyllenstiernas betydelse som nationell förebild kommer också till uttryck i *Stockholms Dagblad*. Filantropen Anna Hierta-Retzius menade att Kristina Gyllenstierna skulle ses som en förebild i självuppoffring, hängivenhet och i sin kärlek till fosterlandet. Sedlighetsföreståkaren Cecilia Bååth-Holmberg ansåg att Kristina Gyllenstierna var en "nationell kraftgifverska, som en den

[36] Avtäckandet av statyn beskrivs utförligt i ett flertal tidningar (dock inte i *Social-Demokraten*), se exempelvis "Kristina-Gyllenstierna-statyn aftäckt" (osign) i *SvD* 17/11 1912, "Kristina Gyllenstiernas minne" (osign) i *StD* 17/11 1912, "Kristina Gyllenstiernas staty aftäckt" (osign) i *DN* 17/11 1912, "Kristina Gyllenstiernastatyns avtäckning" (osign) i *StT* 18/11 1912. Kransar lades ned från statykommittén, Föreningen för Stockholms fasta försvar, Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar, Allmänna svenska försvarsföreningen, Föreningen för Norrlands fasta försvar, Föreningen Sveriges flotta, Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvar, Svenska kvinnors nationalförbund och från ätten Gyllenstierna. Artiklarna nämnde inte alltid alla kransnedläggarna. Att Svenska kvinnors nationalförbund hade lagt en krans uppges exempelvis i *SvD*. I "Kristina Gyllenstiernas staty" (osign) i *Aftonbladet* 16/11 1912 uppges även att Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt skulle ha lagt ned en krans. Avtäckandet av statyer och monument var ofta storstilat och följde vissa givna formler, se Zander 1999, s. 66.

[37] "Kristina-Gyllenstierna-statyn aftäckt" (osign) i *SvD* 17/11 1912.

[38] "Kristina Gyllenstiernas staty" (osign) i *Dagny* 1912:47. Tidningen påpekade också att den inte förstod diskussionen om var statyn skulle stå. Det var väl utmärkt att Kristina Gyllenstierna stod vid det slott som hon försvarade. Det har alltså troligtvis förekommit en diskussion om var statyn skulle stå. Jag har dock inte hittat något om detta.

ädlaste sinnebild af en svensk kvinnas högsta samhällsuppgift". Författarinnan Marika Stjernstedt var dock kritisk. Hon misstänkte "att rörelsen för resande af hennes staty bottnar mindre i en allmän hänförelse för, eller kunnighet om hjältinnans person, än i tillfredsställandet af en viss patriotisk smakriktning i vår egen tid". Hon undrade varför ett äreminne över den svenska kvinnan inte bestod av en kvinna med lite mer fredlig framtoning, eftersom Sverige trots allt hade en lång fredlig historia.[39] Uppförandet av Kristina Gyllenstierna-statyn kan således inte ses som en opolitisk manifestation, tvärtom var den nära förknippad med den konservativa nationalism som associerades med försvarsrörelsen.

Även i *Dagny* fanns en lång äreartikel över Kristina Gyllenstierna som representant för den svenska orädda kvinnan. I artikeln kan emellertid en viss ambivalens anas, som nog kan hänföras till den kritik som riktats mot henne i vissa historikerkretsar. Men även denna artikel betonade att när hon kom tillbaka från fångenskapen i Danmark blev hon en obrottsligt lojal Gustav Vasa-anhängare.[40] Berättelserna om Kristina Gyllenstierna fogades följaktligen in i en nationell berättelse där statsbyggaren Gustav Vasa hade en betydelsefull plats.

Statyn placerades i ett valv på Stockholms slotts yttre borggård. Kristina Gyllenstierna står med ena foten på en låg mur och spejar. Hon har en hätta på huvudet samt över- och underklänning. Bengt Järbe, som skrivit boken *Krigens och hjältarnas Stockholm i skulpturer och minnesstenar*, anser att det är svårt att tidsbestämma hennes klädsel. Den ger enligt honom intryck av att vara en fantasidräkt. Vid hennes fötter står en artilleripjäs som troligen haft som förebild en kort kanon från 1500- och 1600-talen.[41] I en artikel i *Idun* påpekades att statyn förmedlade Kristina Gyllenstiernas energiska beslutsamhet: "Äfven en främling som icke känner fru Kristinas historia och stannar framför statyn kommer att förstå att med denna kvinnas namn är förknippad historien om ett hjältedåd."[42] Både hyllandet av en sådan krigisk gestalt som Kristina Gyllenstierna samt kanonen och dess placering vid hennes fötter visar tydligt att statyn bör ses i perspektivet av samtida försvarsvänliga strömningar. De personer som skrev på det första uppropet var i princip alla kända för sin försvarsvänliga hållning. De ville hylla en stark och heroisk kvinna som trädde fram när alla andra svek och som kämpade för nationen utan tanke på egna fördelar. Det var hon som manade och upp-

[39] "Kristina Gyllenstierna och kvinnorna" (några uttalanden) i *StD* 16/11 1912.
[40] "En orädd svensk kvinna" (S-d Pl-n) i *Dagny* 1912:46.
[41] Järbe 1998, s. 110.
[42] "Kristina Gyllenstiernas dag" (osign) i *Idun* 1912:47.

muntrade männen som drog ut i strid, men som också var kapabel att själv ta ledningen.[43] Samtidigt utgjorde skildringarna av Kristina Gyllenstiernas liv inget direkt hot mot den rådande genusordningen. Efter sitt uträttade stordåd drog sig Kristina Gyllenstierna tillbaka för att sköta sina husmoderliga plikter i det fördolda. Hon lämnade helt den politiska maktsfären.

Skildringarna av Kristina Gyllenstierna går också att sätta in i ett patriarkalt tankemönster, där var och en hade sin plats. Hon stod långt upp i hierarkin. Hennes position kunde jämföras med en landsmoder. Hon gav skydd, men hon förväntade sig också lojalitet. Kvinnan på en hög hierarkisk plats kunde agera manligt och bryta könsgränserna – åtminstone i kris. I detta sammanhang gick nationen före moderskapet, men det var bara tillfälligt. Hon återgick sedan till sin rätta plats i samhället. Kristina Gyllenstierna hotade inte på något vis den manliga dominansen. Detta kan också vara en förklaring till att drottning Kristina inte ansågs som lämplig att avbilda i ett nationellt monument. Hennes könstillhörighet var betydligt mer tvetydig och hon inlemmades aldrig i en traditionellt kvinnlig sfär. Ur ett genusperspektiv är en annan intressant aspekt att även när hjälten var en kvinna så betecknades alla egenskaper som handlade om försvaret av nationen som manliga. De åtråvärda manliga egenskaperna, mod och handlingskraft, innehades av en kvinna, Kristina Gyllenstierna, men en nationellt aktiv försvarshandling kunde inte betecknas som kvinnlig.

George L. Mosse beskriver samma typ av krigiska kvinnor i sin analys av relationen mellan föreställningar om nationell gemenskap och konstruktionen av kvinnlighet. Han behandlar krigiska hjältinnor både i Frankrike och Tyskland i början av 1800-talet. Trots dessa kvinnors stridbara framtoning utgjorde de inget hot mot normaliteten, menar han. Precis som Kristina Gyllenstierna inlemmades kvinnorna igen i den konventionella kvinnliga sfären efter sina inhopp i den manliga krigiska världen.[44] Ett annat exempel på detta synsätt ger den försvarsvänliga och sedlighetsivrande Cecilia Bååth-Holmberg uttryck för i sin bok *Människor av eld och tro* från 1915. Föreställningar om både heroiska män och heroiska kvinnor framträder tydligt i boken. De historiska personer hon beskrev skulle uppfattas som förebilder även i samtiden. Cecilia Bååth-Holmberg betonade såväl moderlighet, omhändertagande av sårade som materiella uppoffringar såsom goda, kvinnliga, nationella egenskaper. Hon redogjorde även för kvinnor som klädde ut

[43] Att till exempel *Idun* tyckte att denna kvinnotyp var värd att hylla visar också berättelserna om Helena Ohlson. När hennes make som var stationerad i Persien dog av en kula, eldade hon på styrkorna tills det kom förstärkning. Fru Helena Ohlson i Persien gjorde, enligt *Idun*, en krigsinsats värdig Kristina Gyllenstierna. De svenska kvinnorna kunde verkligen känna sig stolta över denna modiga syster – en kvinna i Bländas stil, se "En svensk hjältinna" (osign) i *Idun* 1914:11. Jfr omslag på *VJ* 1914:11 som visar ett fotografi av Helena Ohlson – hjältinnan vid Kaserun.

[44] Mosse 1985, s. 101. Jfr Hagemann 2000.

sig till män och kämpade med vapen i hand. Alla de exempel hon angav var dock antingen änkor eller kvinnor som i kraft av sin jungfrulighet kunde tillåtas kämpa för fosterlandet. Efter uträttat värv slog sig sedan kvinnorna till ro och föll väl in i den borgerliga ramen. De blev goda mödrar och hustrur till män som kämpat för fosterlandet.[45] Detta är också precis vad Mosse skildrar i sin analys. Kristina Gyllenstierna passade utmärkt in i en tradition av änkor som vid nationell fara blev valkyrior, för att sedan återgå till den traditionellt kvinnliga sfären. Såvida de inte dessförinnan hade blivit martyrer och dött för fosterlandet.[46]

Man skulle också kunna tolka det som om de aktiva försvarsvänliga kvinnorna försökte att skriva in sig i en nationell diskurs, där statyer av manliga nationella hjältar var betydelsefulla. Men kvinnorna kunde inte frigöra sig från den rådande genuskodningen av aktiva nationella försvarshandlingar. Den relativt undanskymda plats där Kristina Gyllenstierna-statyn restes, det vill säga i ett valv på Stockholms slotts yttre borggård, pekar också på att hennes bragd ansågs mindre betydelsefull. Att hylla en kvinna för tillfälliga egenskaper innebar att de nationellt aktiva försvarshandlingarna fortfarande var manligt definierade, medan kvinnlighet blev passivt och snarare handlade om väntan och vakan. Genuskonstruktionen hade inte förändrats i sig. Nationellt moderskap var fortfarande fundamentet i konstruktionen av kvinnlighet i en nationell diskurs, även om den tillfälligt kunde förändras vid historiska krissituationer.

Kvinnors försvars- och rösträttskamp

Kristina Gyllenstierna-statyn var en del i en allmän försvarsmobilisering. Engagemanget för statyn hade emellertid inget i sig med den kvinnliga rösträtten att göra. Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar engagerade sig till exempel inte för kvinnliga rättigheter. Föreningen förespråkade i stället att kvinnan skulle påverka samhället genom sin position i hemmet.

[45] Cecilia Bååth-Holmberg, *Människor av eld och tro*, Uppsala 1915, s. 119–162. Boken är idealistisk och protysk och den behandlar de offer som människan bör frambringa för det som är större än vad hon själv är. För Cecilia Bååth-Holmberg handlade det om offer för religionen och nationen. Exemplen kommer sannolikt från den tyska boken *The German Heroines in the War Years 1807–1815* (1912), se Mosse 1985, s. 101.

[46] Det finns även en och annan man som tar upp sköldmötemat, men det är inte så vanligt. Ett exempel är Hugo Tigerschiöld, *Tal till nationen*, Stockholm 1913, s. 11 f. Talet hölls troligtvis vid Svenska folkförbundets försvarsmöte på Cirkus i Stockholm 13 november 1913.

Det var i hemmet mödrarna utförde sin nationella gärning. I en verksamhetsberättelse från 1891 heter det:

> Man talar nu för tiden så mycket, och kanske mer än nödigt är, om qvinnans rättigheter; den största, den dyrbaraste af dem alla har hon redan så att säga med 'Guds nåde', den att i hemmet uppfostra sina barn och der, i deras unga hjertan, nedlägga gudsfruktans, fosterlandskärlekens och pligtkänslans ädla utsäde.[47]

Ett fostrande nationellt moderskap betonades och sammankopplades inte med politiska rättigheter. Kvinnlig rösträtt tycks föreningen inte ha lagt stor vikt vid vilket också framgår i en verksamhetsberättelse från 1913:

> Vi kvinnor hafva icke politisk rösträtt och sakna den ej heller, men vi äro därför icke utan möjlighet att inverka på vårt folks öden. Kärleken är alltid uppfinningsrik och älska vi vårt land, nog utfinna vi medel att göra fäder och makar, söner och bröder försvarsvänliga.[48]

Kvinnans makt gick inte genom valsedeln utan via barnet enligt dessa fosterlandsälskande kvinnor.

Den kvinnliga rösträttsfrågan var 1912–13 inne i en känslig fas. För kvinnliga försvarsvänliga rösträttskämpar tillstötte också vissa komplikationer. Från högerhåll kom det krav på att kvinnorna skulle lägga ned kampen för rösträtt så länge försvarsfrågan inte var löst.[49] Högerkvinnan Cecilia Milow gick till exempel öppet ut och krävde att den kvinnliga rösträttsrörelsen borde vara återhållsam. Först måste man enligt henne lösa den fråga som var viktigast för *alla*, det vill säga försvarsfrågan. Sedan kunde rösträttsfrågan klaras av.[50] I exempelvis *Rösträtt för kvinnor* och *DN* ansågs att Cecilia Milow genom detta utspel förstörde möjligheten att införa kvinnlig rösträtt.[51]

[47] "Redogörelse för Svenska qvinnoföreningens verksamhet under år 1891" i *Redogörelse för Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar verksamhet 1884–1915*, 1 band, Krigsarkivets bibliotek, s. 2. Detta till skillnad från de norska rösträttskvinnorna vid samma tid som kopplade samman kvinnlig rösträtt med en försvarsvänlig attityd, se till exempel Blom 1993.
[48] "Redogörelse för Svenska qvinnoföreningens verksamhet under år 1913" i *Redogörelse för Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar verksamhet 1884–1915*, 1 band, Krigsarkivets bibliotek, s. 6.
[49] Nicklasson 1992, s. 74 f.
[50] "Den största frågan" (Cecilia Milow) i *NDA* 9/9 1913; "Den viktigaste frågan" (Cecilia Milow) i *Svenska Folkviljan* 9/11 1913. Cecilia Milow får medhåll i *NDA* av signaturen Uppländska kvinnor "Förvaret och kvinnans rösträtt" i *NDA* 17/9 1913. Se även "Svenska kvinnors namninsamling för försvaret" (Cecilia Milow) i *NDA* 26/11 1913. Se även Östberg 1999, s. 24 f.
[51] "Vad ligger bakom och under?"(osign) i *Rösträtt för kvinnor* 1913:9; "Rösträttspetitionen" (osign) i *DN* 11/11 1913. Hilma Borelius tog till exempel upp den skrivelse som moderata kvinnor hade gjort apropå den kvinnliga försvarspetitionen och menade att det visst fanns ett stort politiskt intresse bland kvinnorna. Kritiken som dessa kvinnor hade fått från högerhåll,

Cecilia Milow var en kontroversiell figur i dessa sammanhang. Hon prioriterade försvarsfrågan före frågan om kvinnlig rösträtt.[52] Samtidigt var Cecilia Milow en av de försvarsvänliga kvinnor som tydligast framhöll moderskapets betydelse för nationens välstånd.[53] Hon såg nationen som det stora hemmet där alla hade sin plats och det var genom hemmet, både i praktiken och som en symbol för samhället i stort, som kvinnan enligt henne fick betydelse för nationen. Kvinnlig rösträtt kunde därmed motiveras,[54] även om försvarsfrågan hade en högre dignitet. Kvinnors nationella insats var i första hand som mödrar: "Sveriges mödrar skapa Sveriges framtid i lycka, i styrka, i ljus – eller ock i olycka genom svaghet, njutningslystnad och självviskhet [...] Mor lär barnen älska hemmet, emedan hemmet är ett stycke Sverige."[55] Även unga flickor skulle enligt Milow delta i den aktiva kampen för nationen. Hon hänvisade till Kristina Gyllenstierna och hennes aktiva insats för försvaret.[56] Hennes syn på kvinnans roll i nationen var

att de försökte använda en opolitisk fråga i ett politiskt syfte, avvisade hon som ologisk. Hon undrade hur man å ena sidan kunde jubla över kvinnors offentliga uttalanden i försvarsfrågan, men å andra sidan helt avvisa deras anspråk på att få rösta. Se "Högern, försvaret och kvinnorösträtten" (Hilma Borelius) i *Rösträtt för kvinnor* 1914:3. Om det ologiska i att applådera kvinnornas offentliga agerande i försvarsfrågan samtidigt som man avvisade alla rösträttskrav, se även "Varför icke utdraga konsekvenserna?" (osign) i *Rösträtt för kvinnor* 1914:6.

[52] Hon stödde emellertid inte helhjärtat kravet på allmän rösträtt, se "Öppen fråga till centralstyrelsen för L.K.P.R." (undertecknat av Cecilia Milow) och "L.K.P.R:s svar" i *Dagny* 1913:9.

[53] I skämtpressen vid denna tid symboliseras de försvarsvänliga kvinnor av tre frontfigurer – Cecilia Milow, Cecilia Bååth-Holmberg och Annie Åkerhielm, se Andersson 2000, s. 442 f. Det är dock tveksamt om dessa kvinnor egentligen är representativa för de försvarsvänliga kvinnorna i stort. Enligt Lars M Andersson visas Cecilia Milow ofta i skämtpressen utan huvud. (Andersson 2000, s. 442.) Detta är troligen en anspelning på Venus från Milo. Klara Johansson, litteraturkritikern, lär ha döpt Cecilia Milow till Venus Milow på grund av hennes skönhet och stil, se Stina Nicklasson, *Kvinnors väg till fullvärdigt medborgarskap. Pionjärer för moderat politik*, Stockholm 1997, s. 56. Cecilia Milow framställdes dock utan huvud istället för utan armar – en antydan om hennes, i skämtpressens ögon, huvudlösa åsikter? Cecilia Milow (1856–1946) var en av initiativtagarna till Svenska folkförbundet 1906 och en av initiativtagarna till Stockholms kvinnors landstormsförening 1914. Mellan 1922 och 1930 var hon dessutom redaktör för *Medborgarinnan*, Sveriges moderata kvinnoförbunds tidskrift. För de biografiska uppgifterna, se *Svenskt biografiskt lexikon* Bd 25, Stockholm 1989, s. 521–523. Se även Nicklasson 1997, s. 49–71.

[54] Se exempelvis "Kvinnans rösträtt" (Cecilia Milow) i *Svenska Folkviljan* 10/7 1908 – här polemiserar hon mot Adrian Molins syn på kvinnans plats i samhället. Se även "Kvinnans rösträtt" (Cecilia Milow) i *Svenska Folkviljan* 31/7 1908. Om Adrian Molins kvinnosyn, se Edling 1996, s. 329–331.

[55] "Kvinnans nationella insats" (Cecilia Milow) i *Idun* 1912:13 (citatet). Se även "Kvinnan och fosterlandet" (Cecilia Milow) i *Svenska Folkviljan* 28/8 1909; "Kvinnan och nationen" (Cecilia Milow) i *Svenska Folkviljan* 15/10 1909; "Kvinnans pliktuppfyllelse mot framtiden" (Cecilia Milow) i *Svenska Folkviljan* 2/4 1912; "Kvinnans nationella insats" (Cecilia Milow) i *Svenska Folkviljan* 3/6 1913; Cecilia Milow, *Tankar om Sveriges sjöförsvar. Föredrag hållet vid årsmöte av Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvar den 23 april 1913*, Stockholm 1913, s. 5.

[56] Milow 1913, s. 5 och 7.

emellertid dubbel. Eftersom modern var så betydelsefull, var det egentligen henne det nationella förfallet berodde på, men det var också i hennes agerande räddningen fanns. Det var modern som lärde barnen att sky den bullersamma nationalism som ville fira stora minnen och nationell samling: "Patriotism är intet tomt skryt om fädrens gärningar, utan en allvarlig vilja och håg att i gärningar likna dem." Milow menade att även Sveriges kvinnor måste gå den väg som gav nationell styrka utåt och nationell lyftning inåt: "Forna tiders kvinnor kräfde för rikets frihet och bestånd ett starkt försvar. Hemmen försvarade de själfva genom sin idoga flit, sin offervilliga kärlek, sin gudsfruktan, en nationell insats, som burit spår ända fram i vår tid." Samtidens kvinnor måste enligt Milow kräva ett starkt försvar, samtidigt som de skulle ägna sig åt det inre nationella försvaret. Cecilia Milow lade stor vikt vid det som hon kallade "värnet inåt" och här hade kvinnorna som mödrar sin största uppgift att fylla. Moderligheten och uppfostrargärningen framhölls som kvinnliga ideal. För Cecilia Milow var moderlighet detsamma som kvinnlighet, oberoende av om den var biologiskt betingad eller inte.[57] Artiklarna som Milow skrev kan ses såväl som inlägg i försvarsfrågan som i kvinnosaksfrågan. Genom att betona moderskapet och moderns centrala roll i hemmet gjorde Milow kvinnan oumbärlig i det nationella arbetet och i samhället i stort.[58]

Cecilia Milows utspel om att försvarsfrågan skulle gå före rösträttsfrågan innebar problem för de högerkvinnor som inte ville blanda samman rösträtt och försvar. Dessa kvinnor var visserligen positiva till ökade försvarskostnader, men de ville inte prioritera försvarsfrågan före frågan om kvinnlig rösträtt. För att förhindra att de två frågorna ställdes mot varandra bildades i oktober 1913 Fosterländska kvinnokommittén. Initiativtagare var Ebba von Eckermann och kommittén stöddes av Moderata kvinnoförbundet, Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar samt Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvar.[59] Den 6 november publicerade kommittén ett upprop som uppmanade kvinnor att skriva på en petition till stöd för försvaret. Petitionen var undertecknad av ett flertal kända liberala och konservativa kvinnosakskvinnor. Den poängterade att varje fosterlandsvän, man som kvinna, måste kämpa för försvarsfrågans snara lösning. Däremot framhölls

[57] "Kvinnans nationella insats" (Cecilia Milow) i *Idun* 1912:13 (citaten). Se även "Kvinnan och fosterlandet" (Cecilia Milow) i *Svenska Folkviljan* 28/8 1909.

[58] Här kan man anknyta till den internationella debatten om huruvida denna betoning på det moderliga innebar något emanciperande eller om den var konserverande. För en kort överblick över debatten, se Kajsa Ohrlander, "Moderniserande kvinnlighet – gammal manlighet. Socialpolitiska betydelser av genus i formeringen av den tidiga svenska välfärdsstaten 1900–1914" i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* Nr 63–64 1995, s. 34 f. Se även Kulawik 1999b, s. 40–45.

[59] Nicklasson 1997, s. 40.

inte att kvinnan hade en särskild plikt att värna hemmet eller att försvarsfrågan skulle prioriteras före kvinnlig rösträtt.[60] Över 260 000 kvinnor skrev på petitionen.[61]

De försvarsvänliga kvinnorna fick emellertid inte stå oemotsagda. *Social-Demokraten* drev en hätsk kampanj mot den kvinnliga försvarspetitionen. Försvarslistorna kallades i *Social-Demokraten* för Cecilia-listor,[62] sannolikt eftersom Cecilia Milow var en av dem som mest oförtröttligt agiterade för petitionen. Kritiken mot petitionen gick ut på att de kvinnor som skrivit på var okunniga och kritikerna visade också förakt för denna okunskap.[63] Ovetande om petitionens verkliga syfte lånade dessa kvinnor, enligt kritikerna, ut sitt namn till en sak som stred mot deras egna intressen.[64] Socialdemokraten Ruth Gustafson opponerade sig även mot att dessa kvinnor sade sig företräda fosterlandet. Hon frågade vem som hade gett dem fosterlandet på entreprenad:

> Alla dessa ogifta kvinnor, som nu låga av försvarsentusiasm, de ha ingen son eller man att sända ut i kriget! Och skälet för många av de gifta kanonkvinnornas försvarsnit är ju känt se'n gammalt: armé och flotta måste bli större och dyrare för folket då ju en framtid därigenom skapas för deras söner som blivande officerare.[65]

Ruth Gustafson gick också till angrepp mot högerkvinnorna på det stora försvarsmötet på Cirkus den 14 december 1913 som anordnats av den socialdemokratiska kvinnoklubben. Hon poängterade att kampen mot det

---

[60] Uppropet publicerades och nämndes i flertalet tidningar, se till exempel "Till svenska kvinnor" i *NDA* 6/11 1913; "Ett upprop i försvarsfrågan" i *Aftonbladet* 6/11 1913; "Kvinnorna och försvaret" i *Svenska Morgonbladet* 6/11 1913; "Till svenska kvinnor!" i *SvD* 6/11 1913; "Sveriges kvinnor och försvarsfrågan" i *StT* 6/11 1913; "Till svenska kvinnor" i *StD* 6/11 1913; "Ett upprop i försvarsfrågan" i *Dagny* 1913:46. I *Social-Demokraten* påpekade man att petitionen inte låg i arbetarklassens kvinnors intresse, "Rustningsagitation" (osign) i *Social-Demokraten* 6/11 1913. Se även Östberg 1999, s.24–27.

[61] "Kvinnornas försvarspetition" (B. Nordenstam) i *Hertha* 1914:2. Stina Nicklasson uppger antalet som har skrivit på till 268 000, se Nicklasson 1997, s. 40. Se även "Kvinnopetitionen i försvarsfrågan" (osign) i *StT* 17/12 1913; "Kvinnornas försvarspetition" (osign) i *Aftonbladet* 16/12 1913; "Öfver 100 000 kvinnonamn för stärkt försvar" (osign) i *SvD* 16/12 1913; "Kvinnornas försvarspetition framlämnad" (osign) i *DN* 17/12 1913. Östberg anger antalet underskrifter till 265 351, Östberg 1999, s. 25.

[62] "Kanonkvinnorna igen" (C. F) i *Social-Demokraten* 22/11 1913. Se även "Rustningsagitation" (osign) i *Social-Demokraten* 6/11 1913; "Försvarshetsarnas ogenerade metoder" (-ung) i *Social-Demokraten* 14/11 1913; "Militärvurmarnas agitationsmetoder" (osign) i *Social-Demokraten* 28/11 1913; "Högerkvinnornas militärpropaganda" (osign) i *Social-Demokraten* 2/12 1913. Övertalningsförsöken visas också i ett flertal skämtbilder. Se till exempel "Kanonslummen i arbete" (teckning av Ivar Starkenberg för *Naggen*) i *Social-Demokraten* 1/12 1913.

[63] Se till exempel "Se upp med listorna" (-ung.) i *Social-Demokraten* 19/11 1913.

[64] "Högerkvinnornas militärpropaganda" (osign) i *Social-Demokraten* 2/12 1913.

[65] "Högerkvinnornas 'arbete' " (Ruth Gustafson) i *Social-Demokraten* 4/12 1913.

sociala eländet måste prioriteras före ökade försvarskostnader. Sverige skulle bli ett hem för alla, ett hem som var värt att försvara.[66] Mötet var ett försök från de socialdemokratiska kvinnorna att bemöta de försvarsvänliga kvinnorna. På mötet talade dessutom Sven Hedin och Fredrik Ström. Trots att försvarsmötet var arrangerat av kvinnor handlade det mycket litet om kvinnors roll i försvaret.[67]

En komplikation i agitationen för den kvinnliga försvarspetitionen var att den skickades ut under samma period som en petition för kvinnlig rösträtt cirkulerade.[68] Socialdemokratiska kvinnokongressens verkställande utskott skrev i *Social-Demokraten* att det såg den kvinnliga försvarsvänliga petitionen som ett sätt att förvirra kvinnor. Att avstå från rösträttsarbetet på grund av att försvarsfrågan först måste lösas, ansåg utskottet vara befängt. Det bästa sättet att svara på Cecilia Milows vädjan var i stället att skriva på listorna för kvinnlig rösträtt. Detta skulle gynna nationen Sverige. Även socialdemokratiska kvinnokongressens verkställande utskott diskuterade således utifrån vad som skulle vara bäst för Sverige som nation. Det var införandet av kvinnorösträtten och inte ett ökat försvarsanslag som bäst gynnade vad utskottet uppfattade som Sveriges väl.[69] De socialdemokratiska kvinnorna såg också nationen som ett hem för folket och de utgick från en variant av ett nationellt moderskap i sin argumentation. En "sann" moder ville inte skicka ut sin son i kriget. I stället ansåg de att det sociala eländet borde åtgärdas, så att nationen verkligen blev ett hem för alla.

Bondetåget

Försvarsfrågan nådde sin kulmen med bondetåget den 5 februari 1914. Det var emellertid enbart män som deltog i själva tåget. De sade sig företräda bönderna som hade ett starkt symbolvärde för den svenska självbilden.[70] I de nationella föreställningar som framträder i de minnesböcker som pub-

[66] "Söndagens stora Cirkusmöte" (osign) i *Social-Demokraten* 15/12 1913.

[67] Citerat från "Dagens stora försvarsmöte på Cirkus" (osign) i *DN* 14/12 1913, se även "Försvarsdebatten på Cirkus" (osign) i *DN* 15/12 1913; "Mötet på Cirkus i går: Sven Hedin talar till arbetarna" (osign) i *SvD* 15/12 1913; "Söndagens stora Cirkusmöte" (osign) i *Social-Demokraten* 15/12 1913. För Fredrik Ströms tal, se Fredrik Ström, *Tal mot Sven Hedin*, Stockholm 1914. Fredrik Ström nämnde dock högerkvinnornas agitation och i resolutionen som antogs togs detta även upp.

[68] Om motståndet mot rösträttspetitionen mer allmänt, se Bertil Björkenlid, *Kvinnokrav i manssamhälle. Rösträttskvinnorna och deras metoder som opinionsbildare och påtryckargrupp i Sverige 1902–21*, Uppsala 1982, s. 118–120.

[69] "Till vårt lands arbetarkvinnor" (osign) i *Social-Demokraten* 13/11 1913. Se även "Till arbetarkvinnorna" (osign) i *Arbetet* 21/11 1913, där man menar att högerkvinnor som är för rösträtt sviker sina fattiga systrar.

[70] Se till exempel Sørensen & Stråth 1997, s. 1–24, Edling 1996, Löfgren i Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 97; Jonas Frykman, "Nationella ord och handlingar" i Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 139–143.

licerades i anslutning till bondetåget utgjorde bonden kärnan i den svenska nationen.[71] Bondetåget ansågs i minnesartiklarna kunna bidra till att återknyta banden mellan staden och landet och därmed bidra till att skapa en svensk gemenskap.[72] Kvinnan i bondesamhället nämndes dock sällan. När hon skildrades var det i berättelser från avskedsstunden när bonden lämnade hemmet och hustrun för att åka till Stockholm.[73]

I minnesböckerna från bondetåget stod det svenska försvaret och mannen med vapen i centrum. Kvinnor och barn lyste med sin frånvaro. Ibland framställdes Sverige som en förrådd moder Svea övergiven av sina söner.[74] Ett fåtal talare och skribenter tog dock upp kvinnors betydelse för nationen. Skalden Hugo Tigerschiöld talade på Skansen i november 1913 om att kvinnor aktivt kunde gå in i försvaret om det inte fanns tillräckligt med män. Men deras främsta uppgift var enligt honom som uppfostrare och mödrar.[75] På Skånska sällskapets fest på Grand som firades i anslutning till bondetåget avslutade rektorn vid Norra latinläroverket fil. dr. J. Kjederkvist festen med ett tal till kvinnan. Han menade att hon måhända var den främsta orsaken till den stora uppslutning som bondetåget rönt. Det var hon som i första rummet hade fostrat barnen till försvarsvilja och det var hon som lärt svenskarna att älska hemmet. Därför höjde han ett leve för de skånska mödrarna och den svenska kvinnan.[76] I båda exemplen var det således främst kvinnan i egenskap av fostrande moder som uppmärksammades.

[71] Det publicerades ett flertal minnesskrifter i samband med bondetåget, och i de flesta fanns det ett historiskt avsnitt där den svenske bondens plats i den svenska historien diskuterades, se till exempel *Bondetåget till Stockholm den 6 februari 1914*, Stockholm 1914, s. 14; Max Schürer von Waldheim, *Bondetåget från Malmöhuslän. Historik*, Malmö 1914, s. 13–28; "Bonden i Sveriges historia" (K.G Westman) i *Bondetåget 1914*, s. 6 f. Oscar Mannström säger i samma minnesskrift i artikeln "På Skansen", s. 38–40 att bondetågets bönder vore som uppstigna direkt från historien. Han såg detta som positivt. Se även "Bonden och riket" i *Fram, fram bondemän. Minnes- och maningsord till bondetågets ledamöter,* Stockholm 1914, s. 23–28 och "Sveriges bönder i Sveriges historia" (Lydia Wahlström) i *Idun* 1914:6. I *VJ* finns också en referens till 1743, se "Bondetåget" (Sten Granlund) i *VJ* 1914:4.

[72] Se exempelvis "Episoder från bondetågsdagarna" (Åke Sundborg) i *Bondetåget 1914* 1914, s. 40, *Bondetåget till Stockholm den 6 februari1914* 1914, s. 87.

[73] Just skildringen av att mannen åker till Stockholm för att säga sin åsikt, medan kvinnan står vinkande kvar hemma finns beskriven i Björk 1999, s. 105.

[74] Se till exempel "Välkomna" (dikt av Helena Nyblom) i *Aftonbladet* 6/2 1914 och "Tolf sånger till Sverige" (inskickade dikter) i *Idun* 1914:2. I tidskriften *Idun* var de nationella strömningarna tydliga. I en dikttävling 1914 om vem som skrev den bästa dikten till Sverige framgår detta. Ett 80-tal poeter skickade in sina verk. Alla dikterna var skrivna i storsvensk stil och de flesta hade ett aktuellt drag. De behandlade den nationella oron, men också det nationella uppvaknandet. I dikterna fanns både hänvisningar till den svenska storslagna historien, till den vackra svenska naturen och till viljan att offra sig för fosterlandet. Kvinnorna deltog också aktivt själva i denna retorik. Av tolv publicerade bidrag var sex skrivna av kvinnor, "Tolf sånger till Sverige" (inskickade dikter) i *Idun* 1914:1; "Tolf sånger till Sverige" (inskickade dikter) i *Idun* 1914:2.

[75] Tigerschiöld 1913, s. 15.

[76] Schürer von Waldheim 1914, s. 133.

Den manliga dominansen i själva tåget var total. Detta gäller även tågets kungliga mottagande på Stockholms slotts borggård. Drottningen, kronprinsessan Margareta och lilla prinsessan Ingrid skymtade i ett fönster, medan kronprinsen och småprinsarna Gustaf Adolf och Sigvard i uniform syntes ute på borggården.[77] I den efterföljande defileringen inför kungafamiljen i Vita Havet deltog emellertid både drottningen, kronprinsessan och småprinsessorna. I denna del av den representativa offentligheten inkluderades även kvinnor och barn.[78] Försvaret och nationen var en manlig angelägenhet. Drottning Victorias roll bakom kulisserna påpekas visserligen ofta av forskningen,[79] men hennes "landsmoderliga" omsorg om nationens försvar lyftes sällan fram i offentligheten i samband med bondetåget. Om Victorias landsmoderlighet nämndes var det oftast kvinnor själva som framhöll den. Ett exempel är den present som försvarsvänliga kvinnor skänkte drottning Victoria på hennes namnsdag den 12 mars 1914. Med anledning av bondetåget hade enligt *Idun* "de svenska kvinnorna helt spontant vändt sig till hans gemål, drottning Victoria, för att betyga henne sin vördnadsfulla kärlek och tillgifvenhet". Bakom hyllningen stod 8 000 kvinnor och den överlämnades av en skara Stockholmsdamer. De önskade att Victoriadagen, Victorias namnsdag, skulle bli de svenska kvinnornas dag.[80] För försvarsvänliga kvinnor var det viktigt att inte bara hylla kungen, utan även drottningen som en landsmoder.

Kvinnor deltog också i arrangemangen kring bondetåget, men inte i själva tåget. I många tidningar publicerades fotografier på kvinnor med praktiska sysslor, till exempel när de satt och sydde kuddvar. Kvinnor tillverkade också bondetågets huvudbanér,[81] som överlämnades under högtidliga former på Gustav Adolfs torg av fru Anna Deutgen-Björkman. Vid över-

[77] Se till exempel *Idun* 1914:7 omslaget (foto W Lamm); *VJ* 1914:7 omslaget (foto).
[78] Om defileringen, se tecknad bild i *Idun* 1914:7 (tecknad av Victor Andrén) och *Bondetåget 1914*, 1914, s. 9 (samma bild).
[79] Se till exempel Johanson 1997, s. 256–326, 406–433.
[80] "Drottningen hyllas" (osign) i *Idun* 1914:11. Av dessa var fruarna Eckerman, Ridderstolpe, Wretman, Tamm och af Burén samt fröken Milow kommitterade. Se även "Sveriges kvinnor hylla drottningen" notis i *VJ* 1914:12. 5000 kronor av dessa överlämnades till Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar, se "Redogörelse för Svenska qvinnoföreningens verksamhet under 1914" i *Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar verksamhetsberättelser 1884–1915*, Krigsarkivets bibliotek, s. 4. Även året därefter genomfördes en hyllning, men nu skänktes det strumpor, "Victoriadagen" (osign) i *Idun* 1915:11. Dessa strumpor ställdes ut i form av en borg i Vita Havet, se Franzén 1986, s. 84. Jfr även Kyle 1981, s. 55 f.
[81] Bilder på kvinnor i arbetet bakom bondetåget finns till exempel i *Bondetåget 1914*, 1914, s. 10–12: "På Stockholmskommitténs expedition" (teckning av Gunnar Widholm), s. 10. På s. 11–12 finns tre fotografier, vem fotografen har varit framgår ej av minnesskriften; "Böndernas väntas" (foto A. Blomberg) i *Idun* 1914:6. Se även fotografier i *VJ* 1914:7. *Idun* försökte också 1914 genomföra en kvinnornas flaggvecka, "Kvinnornas flaggvecka" (osign) i *Idun* 1914:15. Flaggveckan slutade dock i fiasko, "Kvinnornas flaggvecka" (osign) i *Idun* 1914:19.

lämnandet tackade fru Anna Deutgen-Björkman för den välvilja och förståelse med vilken kvinnornas insats i bondetåget hade bemötts.

> Full af hänförelse och med högt klappande hjärta står jag här, en af de många bland Sveriges kvinnor, beredd att till Eder öfverlämna det banér, som skall följa Eder till landets konung [...] Må banéret med sin flammande vårdkase i Edra sinnen mäkta bibehålla den varma eld, hvarom vi kvinnor drömt, när vi samlat till och sömmat det, och må Ni mottaga den som en symbol af det löftet, att den svenska kvinnan öfver hela landet står stark vid Eder sida, hjälpande och tröstande, när så kräfves, men framför allt uppmuntrande Eder till det stora målet, att för oss själfva behålla vårt eget Sverige.[82]

Kvinnan framstår här som stark. Hon skulle stå vid mannens sida och stödja och uppmuntra honom i kampen för nationen. Det var visionen av en okuvlig kvinna som frammanades. Moderskapet som nationell plikt var mindre framträdande. Idealet var i stället en stark kvinna som stödde mannens projekt. Kvinnorna som sydde banéret stöttade och uppmuntrade männen, men de var inte initiativtagare och deltog inte personligen i tåget. Deras uppgift var att samla in pengar och på andra sätt underlätta männens politiska aktiviteter. Med tanke på att kvinnor inte hade rösträtt och därmed inte kunde delta på den politiska arenan fanns kanske inga andra alternativ om de ville stödja projektet.

I vissa sammanhang betonades att Anna Deutgen-Björkman var en vanlig och okänd kvinna. *Vecko-Journalen* skrev till exempel: "Först nu framträder fru Björkman ur hemmets värld för att deltaga i en offentlig tilldragelse, och valet har fallit på henne på grund av den livliga energi hon nedlagt på huvudstandarets idé och det givande arbete hon utvecklat på bondetågets expedition".[83] Här framställs fru Björkman nästan som en Kristina Gyllenstierna. Från det okända trädde hon in i offentligheten i en krissituation, för att sedan återvända till den privata sfären. Även om Kristina Gyllenstierna genom sin position i samhället hade varit offentlig redan före sitt första framträdande på den politiska arenan, är denna tid i skildringarna av henne höljd i dunkel.

Den socialdemokratiska tidningen *Morgonbris* frågade emellertid vilka de svenska kvinnor Deutgen-Björkman talade om var, och vem de egentligen representerade.[84] Samtidigt gav *Morgonbris* i ett flertal artiklar uttryck för en samhällssyn där nationen intog en central position. Således publicera-

[82] Detta återges i de flesta skrifter från bondetåget, se till exempel Schürer von Waldheim 1914, s. 88 (citatet är härifrån) och *Bondetåget till Stockholm den 6 februari 1914* 1914, s. 13 f.
[83] "Fru Anna Björkman – överbringaren av bondetågets huvudbanér" (osign) i *VJ* 1914:6
[84] Se "Reflektioner" (A.Ö) i *Morgonbris* 1914:3.

des inlägg i tidningen som hävdade att om bara alla människor fick bröd för dagen skulle alla lära sig att älska sitt fosterland.[85] Det var alltså inte nationstanken i sig som skribenter i *Morgonbris* vände sig emot utan vem som sade sig representera det nationella projektet.

Kvinnor förekom alltså både som deltagare och som symboler i rörelsen för ett svenskt försvar. Ett nationellt moderskap, framför allt i form av ett heroiskt moderskap och den okuvliga kvinnan som ryckte in när mannen svek, var viktiga komponenter i konstruktionen av kvinnlighet i samband med försvarsstriden. Men fokus låg ändå på mannen och hans offer för fosterlandet. Samtidigt synliggjordes också kvinnornas arbete för nationen. Deras insatser i samband med bondetåget dokumenterades både på bilder och i texter.

Den maskulina metaforiken var emellertid massiv i försvarsstriden och användes flitigt. Att Sverige åter skulle ena sig och stå upp som *en man* och göra sig bemärkt, eller i alla fall respekterad bland Europas övriga stater, återkommer ständigt i den försvarsvänliga retoriken.[86] Hjälten som offrade sig för fosterlandet var en viktig förebild i denna konstruktion. Först och främst används de svenska hjältekonungarna som förebilder, i synnerhet Gustav II Adolf och Karl XII.[87] "Lifvets mål är hjälten, vare sig det gäller den enskilde eller ett folk eller hela människosläktet", sade författaren och advokaten Henning von Melsted, som efter att ha tillhört ungsocialisterna anslöt sig till de frisinnade försvarsvännerna i samband med försvarsstriden.[88] Hjälten i den nationella retoriken var nästan alltid en man och attributen maskulina. Faderskapet spelade en mindre roll och den ensamma hjälten som offrade allt för sin idé, fosterlandet och nationen lyftes fram.[89] Sven

[85] Se exempelvis "I vårt land är det kamp" (A. L) i *Morgonbris* 1914:3; "I fosterlandets namn" (Julia Ström) i *Morgonbris* 1914:10. I "Tankar om kriget" (Atergram) i *Morgonbris* 1914 Jul och nyårsnummer, påpekar signaturen att om Svea verkligen hade varit som en riktig mor för sina söner och döttrar hade inte så många svenskar emigrerat. Hennes lösning mot kriget var att alla mödrar skulle enas om en protest. Jfr Strahls slutsats om att socialdemokraterna förespråkade en form av nationalism långt före första världskriget, Strahl 1983.

[86] Se till exempel Sven Hedin, *Ett varningsord*, Stockholm 1912, s. 4 och s. 19 och Oscar Montelius tal på Skansen den 6 februari 1914 citerat i *Bondetåget till Stockholm den 6 februari 1914* 1914, citatet s. 43. Även Lydia Wahlström använder denna metaforik, se "Sveriges bönder i Sveriges historia" (Lydia Wahlström) i *Idun* 1914:6.

[87] Elvander 1961, s. 419–424; Torbacke 1983, s. 45–113; Erik Lönnrot, "Karl XII:s pånyttfödelse" i *Historia och dikt. Essayer*, Stockholm 1959, s. 103–109; Erik Tängerstad, *Fredrik den store och Karl XII som stumfilmshjältar. Produktion och reception av filmerna Fridericus Rex och Karl XII*, Arbetshäften "Gemenskaper" nr 13, Florens/Berlin 1997, s. 38–60. Om Gustav II Adolf, se Oredsson 1992.

[88] Citerat från *Bondetåget till Stockholm den 6 februari 1914* 1914, s. 63. Henning von Melsted menar i sitt tal på Skansen att det finns många exempel på heroism i Sveriges historia, se s. 64. Han kopplar också tydligt samman heroism och offervillighet, se s. 66.

[89] Tängerstad 1997, s. 42 och 97 f. Tängerstad påpekar att faderskapet som tema är frånvarande i filmen Karl XII, se Tängerstad 1997, s. 99–102.

Hedin kopplade exempelvis entydigt handlingskraft och försvarsvilja till manlighet.[90] I *Ett varningsord,* som utkom 1912, gjorde Sven Hedin klart att försvar och handlingskraft var en manlig sysselsättning. Kvinnor och barn var frånvarande och utgjorde enbart krigets offer: "I krig tar man. Kriget förråar. All aktning för egendom, ålder och kön upphör."[91] Soldater skulle kriga för att försvara "hustru och barn, ägor och ekonomiska intressen, för att icke tala om friheten från främmande förtryck".[92] Manlighet förknippade Sven Hedin med ett försvarsvänligt sinnelag. Enligt Hedin föddes man inte till *man*, utan manlighet var något som förvärvades.[93] Även socialdemokrater kunde enligt Hedin besitta den svenska urmanligheten, men enbart om de förstod vikten av ett starkt försvar. De politiska motståndare som reagerade på Hedins broschyr var alla män, men ingen använde sig av begreppet manlighet på det mytologiska sätt som Sven Hedin gjorde.[94] Däremot finns föreställningen om nationen som ett hem hos till exempel socialdemokraten Gustaf Möller som använde familjemetaforer för att ge uttryck för visionen att nationen kunde bli en mer jämlik familj. Han skriver i sin granskning av Sven Hedins broschyr: "Sven Hedin förstår icke, att den *allra* klokaste rustningen är att giva *alla* landets barn något att försvara – ovillkorlig likhet inför lagen, lika medborgerliga rättigheter och skyldigheter, per-

[90] Sven Hedin, "Tal vid diskussionsmötet på Cirkus den 14 december 1913" i *Fyra tal,* Stockholm 1914, s. 28. Senare i samma tal säger han: "Blott en karl kan föra folket an och inga kommittéer", s. 47 f. Jfr *Fram, fram bondemän!* 1914, s. 46 där man kommenterar kritiken mot Gustaf V:s borggårdstal: "finnes där icke plats för en *karl* på tronen?"

[91] Hedin 1912, s. 22.

[92] Hedin 1912, s. 46. Om att kvinnor och barn blir skändade (och att de nämns i samma andetag som den ekonomiska förstörelse som kommer efter en invasion), se även Sven Hedin, "Tal till Dalarnas allmoge i Älvdalen, Rättvik, Mora, Orsa och Falun den 24, 25 och 26 mars 1914" i *Tal till ungdemokrater, borgare och bönder,* Stockholm 1914, s. 109; Sven Hedin, *Andra varningen,* Stockholm 1914, s. 62.

[93] I ett tal till de socialdemokratiska ungdomsklubbarna på Södermalm påpekade han att "man måste beklaga den förblindade och jämnstrukna partidisciplin, som brännmärker och utesluter en socialdemokrat, därför att han är nog *manlig,* modig och ärlig att fritt uttala sin på ingående studier grundade och därför förändrade uppfattning" (min kurs.), Sven Hedin, "Tal till de socialdemokratiska ungdomsklubbarna på Södermalm den 29 januari 1914" i *Tal till ungdemokrater, borgare och bönder,* Stockholm 1914, s. 4. I "Tal till de socialdemokratiska ungdomsklubbarna i Kramfors och Härnösand den 1 och 2 mars 1914" i *Tal till ungdemokrater, borgare och bönder,* Stockholm 1914, s. 52 tackar Sven Hedin också för inbjudan genom följande ord: "Er kallelse till mig är genomandad av gammal svensk heder, manlighet och vilja."

[94] Bland motbroschyrerna märks särskilt: August Strindberg, *Czarens kurir eller Sågfilarens Hemlighet,* Stockholm 1912; Fabian Månsson, *Svar till Sven Hedin,* Gävle 1912, Gustaf Möller, *Sven Hedin – en falsk profet! En granskning av hans "varningsord",* Stockholm 1912; Harald Svenske (Pseudonym för Carl Sundblad), *Svar på Hedins varningsord,* Stockholm 1914. Harald Svenske kritiserar Hedins språk, just när det gäller hans tal om de svenska soldaterna och deras förmenta gnällighet.

sonligt oberoende och goda existensvillkor".[95] De maskulina metaforerna var dock inte enbart förknippade med försvarsvänner och deras retorik. Historikern Henrik Berggren visar i sin avhandling om ungdomsbegreppet att även det socialdemokratiska ungdomsförbundet i sitt språkbruk hyllade handling och styrka med manliga förtecken.[96]

I den officiella nationalism som präglade bondetåget var också den religiösa dimensionen betydelsefull. Nationalismen var utbredd inom den svenska kyrkan. Gustav II Adolf framställdes som en stor nationalhjälte som kämpat för protestantismen i trettioåriga kriget.[97] Fosterlandskärlek och religiositet blev intimt förknippade. Många av de försvarsvänliga talen betonade att den bristande känslan för fosterlandet hade smugit sig in i Sverige på grund av den minskade religiositeten. En ökad religiositet ansågs därför öka försvarsviljan. Kvinnor fick i detta sammanhang en viktig uppgift, nämligen att ge barnen en religiös uppfostran.[98] Denna var i sin tur en förutsättning för fosterländsk uppfostran.[99]

Kopplingen mellan religion, nation och försvar bekräftades också av att bondetågsmännen deltog i gudstjänster innan de begav sig till Stockholms slotts borggård för att betyga konungen sin trohet. Många av prästerna uppehöll sig i sina predikningar vid Ps. 127:1: "Om Herren icke bygger huset, så arbeta de fåfängt, som bygga därpå. Om Herren icke bevarar

---

[95] Möller 1912, s. 34. Fabian Månsson diskuterar också i sitt svar till Sven Hedin hans tilltal och språkbruk i broschyren. Han menar att Hedin kanske i stället för att åka på upptäcktsfärd i Asien borde resa runt i sitt eget land, Månsson 1912.

[96] Berggren 1995, s. 206–211.

[97] Lars Österlin, "Nationalism och nationalkyrklighet i svensk tradition" i Ingmar Brohed (red), *Kyrka och nationalism i Norden. Nationalism och skandinavism i de nordiska folkkyrkorna under 1800-talet*, Lund 1998, s. 318–323. Se även Oredsson 1992, s. 120–125.

[98] Anna Maria Roos sade till exempel på ett liberalt försvarsmöte den 11 januari 1914 att det var viktigt att föräldrarna, både fadern och modern, överförde denna religiositet på barnen, "Värnkraft – livskraft" (Anna Maria Roos) i *Aftonbladet* 11/1 1914. Talet hölls på ett försvarsmöte i KFUM i Stockholm den 11/1 1914. Jarl Torbacke behandlar de liberala försvarsvännerna i sin bok *"Försvaret främst"*, se Torbacke 1983, s. 117–158. Just det nämnda försvarsmötets liberala karaktär betonades i princip av alla Stockholmstidningar den 12/1 1914, se även Torbacke 1983, s. 122–124. Han tar också upp att syftet med dessa möten var att liberalerna skulle samarbeta med den moderata högern och att Arvid Lindman var regissören bakom, se Torbacke 1983, s. 125–127.

[99] Även Rudolf Kjellén och Manfred Björkquist betonade att Sveriges folk var ett Guds folk. Jan Stenkvist påpekar att det finns intressanta personella samband mellan försvarsrörelsen och ungkyrkorörelsen. Manfred Björkquist var en ledande figur i båda. Även J. E. Frykberg hade starka kopplingar till ungkyrkorörelsen, se "Professor Kjellén talar i Karlskrona" i *StD* 11/1 1914. Se även "Sveriges folk ett Guds folk" (Manfred Björkquist) i *Bondetåget 1914* 1914, s. 30. Här skriver Björkquist: "Då Sverige spännes för Guds tunga arbetsvagn, då skola viljorna smälta samman, ty det lilla är förbi. Då skall misstron vika, ty offringens stund är kommen. Då skall olusten dräpas, ty glädjen i Guds arbete fyller oss med meningens stilla jubel. Det stora överväldigar." Manfred Björkquist var också förlovad med Rudolf Kjelléns dotter Ruth Kjellén, se Alf Tergel, *Från konfrontation till institution. Ungkyrkorörelsen 1912–1917*, Uppsala 1974, s. 35. Om

staden, så vakar väktaren fåfängt." De kunde därmed använda metaforen att nationen var ett hem och hus, och att detta hus måste byggas på en kristen grund för att vara starkt nog att stå emot förfall. [100]

Sammanfattning och diskussion

När försvarsvänliga kvinnor uttalade sig i försvarsfrågan 1912–1914 var det i egenskap av mödrar, vilket var i linje med tidigare uttalanden där de poängterade att modern skulle mana sina söner till hjältedåd för fosterlandet. Dessa kvinnor hyllade ett heroiskt moderskap där mödrarna offrade sina söner på nationens altare. I försvarsstriden tonades emellertid offertanken ned och det moderskap de försvarsvänliga kvinnor utgick från handlade främst om att värna sina söner och att ge dem en adekvat utbildning och utrustning för att kunna försvara fosterlandet. Religionen spelade också en viktig roll. Modern skulle uppfostra barnen både i god religiös och fosterländsk anda.

Det förekom dock även andra kvinnliga förebilder inom de försvarsvänliga kretsarna. Med Kristina Gyllenstierna-statyn ärades en heroisk kvinna som också deltog i den militära kampen. I skildringarna drog emellertid Kristina Gyllenstierna sig tillbaka till den privata och husliga sfären efter fullgjord plikt. Därmed utgjorde hon egentligen inget hot mot den rådande genuskonstruktionen. Kampen för en staty av en svensk kvinnlig historisk gestalt kan emellertid ses som ett försök av försvarsvänliga kvinnor att tränga in i den manliga statyvärlden, men resultatet blev snarare en bekräftelse av den rådande nationella genuskonstruktionen. En aktiv nationell försvarshandling kunde bara vara manligt definierad, även om det var en kvinna som utförde den.

I den konservativa nationalismen hyllades det ärbara moderskapet. För de försvarsvänliga grupperna var religionen och sedligheten viktiga. Mödrarna skulle inte bara uppfostra barnen till goda patrioter och gudfruktiga kristna, utan även värna barnens sedlighet. Sedligheten ansågs viktig för nationen och aktualiserades av samma försvarsvänliga och högerinriktade grupper som 1910 velat införa preventivmedelsförbud för att "en okritisk

---

ungkyrkorörelsen och nationalismen, se även Alf Tergel, "Ungkyrkorörelsen och nationalismen" i Ingmar Brohed (red), *Kyrka och nationalism i Norden. Nationalism och skandinavism i de nordiska folkkyrkorna under 1800-talet*, Lund 1998, s. 343–355 och Stenkvist 1987, s. 284

[100] Här förekom också kritik inifrån den ungkyrkliga rörelsen, se Tergel 1974, s. 74. Predikningarna finns tryckta i en liten bok *Med Gud och Sveriges Allmoge. Tal i Stockholms kyrkor vid morgongudstjänsterna för bondetåget den 6 februari 1914*, Stockholm 1914, se även *Morgongudstjänst vid "bondetåget" 1914*, Stockholm 1914, s. 7 f. och Schürer von Waldheim 1914, s. 73–85, citatet s. 79.

allmänhet" inte skulle få kunskap om preventivmedel. Samma tankar låg bakom förbudet att göra reklam för preventivmedel 1910.[101] Högerns ställningstagande i moralfrågor i början av seklet utgick också från staten och kollektivet och inte från individen.[102] Moderskapet placerades i detta synsätt i den borgerliga familjen och det var på denna arena modern skulle verka.

De försvarsvänliga kvinnorna utgick framför allt från ett konkret moderskap och en stark kvinna på en i Joan W. Scotts mening normativ nivå. Den kvinna de lyfte fram fungerade genom sitt agerande som förebild för hur alla kvinnor borde vara.[103] Ett nationellt moderskap som värnade familj och nation genom försvarsvänliga aktioner blev ett ideal. Men både högerkvinnor och socialdemokratiska kvinnor hyllade ett nationellt moderskap – dock tolkat på olika sätt. För de försvarsvänliga kvinnorna innebar det att fostra barnen till att offra sig för fosterlandet. Modern skulle fostra sina barn i fosterländsk anda. Att verka för ökade försvarskostnader var en plikt för modern, sönerna skulle inte behöva offra sina liv i onödan. För de socialdemokratiska kvinnorna var det däremot en moders plikt att inte skicka ut sina söner i kriget. Fostran till fred och sociala reformer skulle prioriteras framför ökade försvarskostnader. Den symbolik kvinnorna använde hänvisade emellertid i båda fallen till ett moderskap som värnade barnen.

Framställningen av nationen som ett hem vittnar om interaktionen mellan en nationell diskurs och en hem- och familjediskurs. Hemmet fungerade alltså som symbol för en nationell gemenskap för de flesta politiska grupperingar. Men hur detta hem skulle se ut rådde det ingen enighet om. I försvarsvänliga kretsar sågs hemmet och nationen som eviga kategorier med klart patriarkala drag. Kvinnans bidrag var moderligheten, medan historien drevs framåt av manliga nationella hjältar. Om nationen sågs som ett folkhem i dessa kretsar var det som ett uttryck för föreställningar om att både hem och nation skulle utgöra ett skydd mot alltför långtgående förändringar, inte som en metafor för en rationell modernitet.[104] Men om nationen föreställdes som ett hem behövdes även kvinnornas insatser för att det skulle vara fullständigt. Detta gällde även de försvarsvänliga kvinnor som bland annat genom att använda moderskapet försökte skriva in sig i en nationell diskurs så att den inkluderade kvinnor som utförde aktiva nationella försvarshandlingar. Den grundläggande genuskonstruktionen där aktiva försvarshandlingar definierades som manliga kunde och ville de dock inte förändra.

---

[101] Elgán 1995, s. 101–104, citat s. 102.

[102] Jan Hylén, *Fosterlandet främst? Konservatism och liberalism inom högerpartiet 1904–1985*, Stockholm 1991, s. 72, 84.

[103] Om Scotts symboliska och normativa nivå, se Scott 1988b, s. 42 f.

[104] Jfr Fredrika Lagergrens analys av folkhemsideologin via Ellen Key och Rudolf Kjellén, där folkhemmets invånare liknas vid barn som ska lyda, men också bidra till samhällets bästa, Lagergren 1999, s. 181-188.

6 Första världskriget

Ansvaret för Sveriges gyllene skörd
hvilar ytterst på eder, I mödrar!
(Sigrid Platen[1])

Inledning

Kvinnors deltaganden i nationens försvar kan manifesteras på en mängd olika sätt. Föregående kapitel visar att betoningen av ett nationellt moderskap gav kvinnor en möjlighet att medverka i en nationell gemenskap. I detta kapitel kommer jag att bredda analysen, men nationellt moderskap är fortfarande det nav kring vilket undersökningen kretsar. Jag diskuterar föreställningar om kvinnors plikter mot nationen exemplifierat genom föreställningar om kvinnlig värnplikt[2] och genom diskussionen vid första världskrigets utbrott om kvinnors plats i mobiliseringen.

Första världskriget var även för svenskt vidkommande en omskakande erfarenhet. Sverige slapp visserligen skyttegravarna men upplevelsen av det sargade Europa var påträngande. Under första världskriget deltog svenska kvinnor i olika former av hjälpverksamhet och redan ett par dagar efter krigsutbrottet bildade ett flertal kvinnoorganisationer en ny samarbetsorganisation, Kvinnornas uppbåd, för att samordna hjälpen.[3] Kvinnor var således i högsta grad delaktiga i den nationella mobilisering som första världskrigets utbrott föranledde.

Kvinnlig värnplikt – en bakgrund

När manlig rösträtt diskuterades kring sekelskiftet hade rösträtten ofta förknippats med värnplikten. "[E]n man – ett gevär – en röst" löd slagordet.[4] Denna sammankoppling mellan värnplikt och rösträtt förekom också när den kvinnliga rösträtten dryftades. I denna värnpliktsdiskussion handlade

[1] "Tidens allvar" (Sigrid Platen) i *Idun* 1915:1.
[2] Statsvetarna Annica Kronsell och Erika Svedberg har skrivit en artikel om genuskonstruktionen i svensk praktik vad gäller värnplikt, men inriktad på nutid. Se Annica Kronsell & Erika Svedberg, "The Duty to Protect: Gender in the Swedish Practice of Conscription" i *Cooperation and Conflict* 2001:2, s. 153–176. I övrigt är mycket litet skrivet om kvinnlig värnplikt i Sverige.
[3] Se till exempel Törnquist 1982, s. 45–73.
[4] Ericson 1999, s. 106. Ida Blom påpekar att i Sverige var det framför allt den manliga rösträttskampen som kopplades till försvarspolitik, se Blom 1996, s. 12 f.

det om att inlemma vad man ansåg vara kvinnans särart i samhället. Även efter den kvinnliga rösträttens genomförande 1921 diskuterades om kvinnor inte borde ställa sin arbetskraft till statens och nationens förfogande. När männen försvarade fosterlandet med sitt liv, vilka uppgifter hade kvinnorna? Kvinnors frivilliga arbete i samband med mobiliseringen vid första världskrigets utbrott omnämndes ofta just som kvinnlig värnplikt. Frågan om kvinnlig värnplikt är emellertid äldre än så.

Sophie Adlersparre (Esselde) skrev redan 1885 om kvinnlig värnplikt. Hon menade att kvinnan också hade ansvar för försvaret och påpekade att med de medborgerliga rättigheterna följde även plikter. Men dessa plikter måste enligt henne förenas med kvinnans "sanna" natur. Adlersparre ansåg att kvinnan genom att föda barn gjorde sin nationella plikt. De ogifta kvinnorna borde däremot, liksom männen, medverka i fosterlandets försvar. Detta kunde ske genom att "med ord och föredöme hålla fosterlandskärleken vid makt och styrka den offervillighet för nationens sjelfförsvar i *inre* som i *yttre* mening". Men kvinnan skulle inte aktivt delta i striden. Hon borde i stället ägna sig åt sjukvårdande uppgifter. Rent praktiskt tänkte Adlersparre att kvinnan antingen skulle fullgöra sin plikt frivilligt i ett elitförband vid ett sjukhus eller erlägga en skatt. Sjukvårdsuppgiften såg Adlersparre som helt förenlig med kvinnans natur.[5]

Sigrid Posse vidareutvecklade Adlersparres tanke i en broschyr, *Kvinnans värnplikt,* publicerad 1910. Hon menade att kvinnlig värnplikt var den enda möjligheten att utbilda alla flickor. Värnplikten skulle utföras av alla kvinnor mellan 18 och 24 år och vara i sex månader. Förslagsvis skulle den utföras vid lasaretten. Sjukvårdsutbildning och religiös skolning var de centrala komponenterna i hennes förslag.[6] Posses skrift uppmärksammades i flertalet dagstidningar och omdömet var huvudsakligen positivt.[7]

Det var i frisinnade *Aftonbladet* som broschyren fick störst gensvar. Här lät man i en hel månad okända och kända, kvinnor och män, representanter från den borgerliga grenen av kvinnorörelsen, läkare och militärer uttala sig om förslaget. Många inlägg betonade det behjärtansvärda i den kristliga grund som Posse menade var så viktig, men också den gemenskapskänsla som den kvinnliga värnplikten ansågs befrämja.[8] Flera förespråkare menade också att en annan positiv effekt av en eventuell kvinnlig värnplikt var att

[5] Esselde, "Gifves det en värnpligt för quinnan" i *Tidskrift för hemmet* 1885:5, s. 217–231, citatet s. 220.

[6] Sigrid Posse, *Kvinnans värnplikt*, Stockholm 1910.

[7] Recension av boken av Ruth i *NDA* 2/10 1910. Se även "Värnplikt äfven för kvinnan" (E. S-th) i *StT* 23/9 1910.

[8] Den nationella gemenskapskänsla som befrämjas genom en allmän värnplikt framhölls ofta, se "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" (Sven Falk) i *Aftonbladet* 26/9 1910. Om att värnplikten skulle bygga på en kristen grund, se även "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" (Samuel Fries) i *Aftonbladet* 28/9 1910.

kvinnor skulle lära sig disciplin och solidaritet över klassgränserna.[9] Många gjorde en direkt sammankoppling mellan rösträtt och värnplikt. Skulle kvinnan få rösträtt måste hon också vara beredd att göra sin plikt för samhället.[10] Sigrid Posse själv var däremot inte positiv till kvinnlig rösträtt, vilket hon också fick kritik för.[11] Det stora flertalet av rösterna i *Aftonbladet* var alltså välvilliga till tanken om en kvinnlig värnplikt. De betonade det värdefulla i Posses varmhjärtade förslag, men många såg problem i det praktiska genomförandet. Framför allt var många skeptiska till att utbildningen skulle vara placerad vid lasaretten. Det ansågs vara mindre klokt att ha oskolad arbetskraft vid en sådan arbetsplats.[12]

---

[9] "Kvinnorna under fanan" (Karin Kemn) i *Idun* 1910:36. Se även "Kvinnlig värnplikt" (Cecilia Milow) i *Svenska Folkviljan* 30/9 1910. För en liknande åsikt, se "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" (Ernst Liljedahl) i *Aftonbladet* 3/10 1910. Finns också som klipp i *Svenska Folkviljan* 7/10 1910. Se även "Kvinnans värnplikt" (Hilda Schartau) i *Svenska Folkviljan* 4/11 1910. Cecilia Milow uttalar sig även i *Aftonbladet,* "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" i *Aftonbladet* 7/10 1910

[10] "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" (Samuel Fries) i *Aftonbladet* 28/9 1910. Eva Upmark betonade också kopplingen rösträtt – värnplikt, men menade att även kvinnor skulle få rätt att göra värnplikten vid olika "vapenslag", det vill säga att kvinnan måste kunna välja olika inriktningar på sin värnplikt, "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" i *Aftonbladet* 1/10 1910. Se även "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" (Hildegard Thorell) i *Aftonbladet* 11/10 1910. Ernst Liljedahl var för kvinnlig rösträtt och påpekade att fosterlandet behövde goda mödrar, "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" i *Aftonbladet* 3/10 1910. Även kommendör C. C. Engström jämställde moderskallet med värnplikten. Detta hindrade dock inte att han menade att ambulerande skolor skulle kunna skapas för att både fäder och mödrar skulle kunna få kunskap om hur man borde ordna sina hem, se "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" i *Aftonbladet* 26/10 1910.

[11] Se "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" (Cecilia Francke) i *Aftonbladet* 24/10 1910, där Francke kritiserar Posse för att hon inte anser att kvinnlig rösträtt vore till gagn för samhället.

[12] Se "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" (Reinhold von Rosen) i *Aftonbladet* 30/9 1910 som påpekade att man kunde komma långt på redan utstakade vägar, det vill säga mer praktik i folkskolan, fler hushållskurser och genom att ge kvinnor möjlighet att tillbringa en tid vid lasaretten. Se även "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" (Sigfrid Wieselgren) i *Aftonbladet* 5/10 1910. I "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" (C. G Santesson) i *Aftonbladet* 6/10 1910 påpekades att det måste till en större allsidighet, det vill säga så lite tvång som möjligt. Han framhöll också att visst skulle värnplikten genomsyras av kristlighet, men en sund och naturlig sådan – bort med all propaganda. Regementsläkare Tage Sjögren påpekade att den varma tanken kontrasterade mot omöjligheten att genomföra Posses förslag, se "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" i *Aftonbladet* 8/10 1910. Även bataljonsläkaren Axel Wahlstedt framhöll att alla kvinnor inte blev bra sjuksköterskor och att dåliga sådana var mer i vägen än till hjälp, se "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" i *Aftonbladet* 25/10 1910. "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" (Carola S von Koch) i *Aftonbladet* 15/10 1910 var kritisk mot genomförandet av idén, men menade att något måste göras för att komma åt okunnigheten. Man behövde däremot inte låna formen från militärlivet. Varje kommun skulle kunna bidra här. Julia af Klercker instämde i denna kritik och undrade om värnplikten i stället inte skulle kunna knytas till skolköken. Detta var en undervisning som kommunerna själva kunde ordna ganska billigt, se "Skall kvinnan göra värnplikt och hur?" i *Aftonbladet* 20/10 1910. Mest kritik fick idén i *Social-Demokraten* där man litet ironiskt påpekade "att lasaretten nog ändå äro avsedda för andra ändamål än att vara övningsplatser för kvinnomilitarismen", se "Kvinnlig värnplikt" (Moses) i *Social-Demokraten* 24/9 1910.

Diskussionerna om kvinnlig värnplikt kunde också lyfta fram behovet av barnavårds- eller hushållsutbildning. Ellen Key tog till exempel upp tanken om en kvinnlig värnplikt i sin bok *Barnets århundrade,* utgiven år 1900. Hon menade att det var kvinnornas fosterländska plikt att utbilda sig i barnavård samt hälso- och sjukvård. Hennes förslag kopplades således inte till krigsmakten, utan handlade om moderskapets fostrande sida.[13] För Key blev det en plikt för kvinnor att utbilda sig i barnavård. Mödrarnas betydelse som uppfostrare lyftes också fram i andra sammanhang. Emilia Brommé betonade till exempel mödrarnas förmåga att fostra till fred och gav kvinnlig värnplikt ytterligare ett annat innehåll.[14] Filantropi kunde också motiveras med att det var en form av kvinnlig värnplikt.[15] Idén om ett kvinnoår aktualiserades i ett flertal artiklar, bland annat i *Rösträtt för kvinnor.* Gerda Hellberg tog upp det i ett tal vid kvinnoriksdagen 1907 i Karlstad och läkaren Karolina Widerström gjorde sig till förespråkare för ett kvinnligt värnpliktsår i Stockholm på ett rösträttsmöte 1910. Bägge dessa förslag inriktade sig på utbildning i barnavård och husliga plikter, och den militära sjukvården hamnade i skymundan.[16] Ett annat inlägg i denna debatt återfinns i en artikel i *Idun* 1910 där en kvinnlig artikelförfattare betonade att män och kvinnor måste lära sig att arbeta tillsammans. Kvinnlig värnplikt menade hon var en riktig idé. Kvinnor och män bidrog med olika saker i det gemensamma hemmet:

> Det fordras både man och kvinna till att taga reda på det stora samhällshemmet, han för verksamheten utåt, hon för verksamheten inåt. En mans hustru måste vara en klok husmor och en god moder för att deras hem skall kunna bli ett tryggt, fritt, lyckligt näste och fostra präktiga barn, och samhället är ju blott ett hem, hvars väggar tänjts ut litet mera.[17]

---

[13] Ellen Key, *Barnets århundrade* Bd 1, Stockholm 1900, s. 44 f.

[14] Fogelström 1983, s. 73–76; Larson 1985, s. 27; Bokholm 2000, s. 300–308.

[15] Det diskuterades också inom Diskussionsklubben av den 21 januari 1912, en protestgrupp inom FKPR, "där konservativa och vissa liberala kvinnor skulle skaffa en bredare politisk kunskap". Oscar Montelius pekade på att kvinnornas värnplikt var just det nationella moderskapet, det vill säga att uppfostra fosterlandsälskande och försvarsvilliga barn, Bokholm 2000, s. 261 f, citatet s. 261; se även s. 303–306.

[16] "Kvinnlig värnplikt" (osign) i *Rösträtt för kvinnor* 1915:22. Se även "Rösträttsmötet i Karlstad" (J.W) i *Dagny* 1907:2 och "En diskussion om 'kvinnans' värnplikt" (osign) i *Dagny* 1910:48. I båda dessa förslag betonas husmodersutbildning och utbildning i allmän hälsovård. Jfr "Rösträtt och värnplikt" (Lydia Wahlström) i *Rösträtt för kvinnor* 1913:12, där hon menade att om man nödvändigtvis ville utnyttja bytesteorin (att människor fick rösträtt mot någon form av prestation) så vore det bättre att argumentera för ett kvinnligt värnpliktsår, där kvinnor lärde sig hushållslära, barnavård och sjukvård. En liknande artikel som ondgjorde sig över sammankopplingen kvinnlig rösträtt och moderskap är "Värnplikt, krig och kvinnorösträtt" (Elsa Alkman) i *Rösträtt för kvinnor* 1915:6.

[17] "Kvinnans värnplikt" (Eira Hellberg) i *Idun* 1910:30. Jfr "Kvinnans värnplikt" (E. Hellberg) i *Aftonbladet* 25/9 1910. Se även "Kvinnor under fanan" (Karin Kemn) i *Idun* 1910:36.

I princip alla frågor som rörde typiskt kvinnligt och manligt, kvinnans "sanna" natur och hennes rättigheter och skyldigheter, diskuterades således i termer av kvinnlig värnplikt. Den handlade främst om att kvinnor skulle utbildas inom vad förespråkarna menade var deras specifika områden. Därmed skulle de bidra till samhällets och nationens bästa.

I den svenska debatten fanns alltså både de som menade att reproduktionen i sig kunde anses tillräcklig som värnplikt och de som menade att den helst borde kompletteras antingen med sjukvårdsutbildning eller barnavårdsutbildning.

Mobilisering och krig

I samband med försvarsstriden 1912–1914 hyllades kvinnan som backade upp mannens strider på hemmafronten och som höll samman hemmet medan mannen var borta. Moderskapet nämndes inte alltid explicit, men det var en underliggande förutsättning. Föreningen Kvinnorna och landet är ytterligare ett exempel på en grupp som omfattade dessa föreställningar. Föreningen bildades strax före första världskriget och arbetade för att kvinnor skulle få ökad kunskap om försvaret och politiken i största allmänhet. Den ville upprätta studiecirklar där de olika partierna skulle presentera sina program. Dessutom ville föreningen verka för ett effektivt försvar, sociala reformer, kvinnlig rösträtt och kvinnoarbetets ekonomiska förbättring.[18] Den sade sig vilja tillgodose kvinnors rätt i fäderneslandet. Försvarsfrågan hade till exempel, enligt Kvinnorna och landet, avgjorts utan att kvinnornas synpunkter och krav hade blivit tillgodosedda: "Och det trots att i en mening landet är mer kvinnornas än männens, ty det är ju kvinnorna, som länka generation till generation och på dem ankommer, hvilken anda och kultur ett land äger." Män och kvinnor ansågs i stort ha samma intressen och ansvar för hemmet och barnens uppfostran. Föreningen menade att ett större kvinnligt inflytande i samhället även skulle gynna männen. En representant för föreningen, Eira Hellberg, uttryckte det på följande sätt:

[18] Uppropet var undertecknat av Maria Bergendahl, Eleonora Bruno, Anna Lenah Elgström, Elsa Fock, Priscilla Frykholm, Eira Hellberg, Gertrud Holmer, Evaline Jonasson, Elsie Mannerheim, Elisabeth Martin, Thyra von Melsted, Mea Nordenfeldt, Ellen Nordenstrend, Eva Nordenskjöld, Andrea Svedberg och Gerda Uddgren. Se "Kvinnorna och landet" i *Idun* 1914:18.

> Dem vi älska äro våra, genom dem lida eller fröjdas vi, drabbar krigsolycka landet, är det oss den drabbar tyngst. Det är lättare att stupa för en kula på valplatsen än gå hemma och ängslas och sörja och i fattigdom öfvertaga försörjningsplikten för familjen.[19]

Den starka kvinnan som stannade kvar och skötte sin del av arbetet och reproduktionen, medan mannen gav sig av för att strida för hemmet illustreras också av ett brevkort som Kvinnorna och landet gav ut till förmån för landstormens beklädnad i augusti 1914. På bilden tar en landstormsman avsked av sin kvinna som står med ett barn i famnen och två i kjolarna. Avskedet sker i form av ett handslag och därmed befästs arbetsfördelningen mellan makarna. Under bilden står: "I svenska kvinnans vård".[20] Mannen är visserligen den som ger sig ut för att försvara fosterlandet, men kvinnan har också en uppgift. Den kvinnlighet som konstrueras genom denna bild är den starka, självmedvetna modern, viss om sin stora betydelse för nationens fortbestånd.

Kvinnorna och landets brevkort. Bilden publicerades även i ett flertal tidningar, till exempel i *Aftonbladet* 7/8 1914.

[19] "Kvinnorna och landet" (Eira Hellberg) i *Idun* 1914:24. Kvinnorna och landet verkade också konkret vid mobiliseringen genom arbete för landstormens beklädnad. I december 1915 bildades H.K.H. Kronprinsessans förening för det frivilliga arbetet för landstormens beklädnad m.m. – vanligtvis kallad Kronprinsessans beklädnadsförening. Kvinnorna och landet verkar också så småningom ha uppgått i denna förening, Åberg 1984, s. 15.
[20] Kortet finns reproducerat i *StD* 22/8 1914, *NDA* 23/8 1914, *Aftonbladet* 21/8 1914.

Det är också denna föreställning som ständigt återkommer i samband med den allmänna mobiliseringen vid första världskrigets utbrott i Sverige. Svenska kvinnor deltog även de, men hade andra uppgifter. Kvinnorna skulle stanna hemma och sköta vardagslivet, medan männen gav sig ut med vapen för att aktivt försvara hem och fosterland. Moderskapet tonades ned och i stället lyftes stödet för männens mobilisering fram som ett ideal. Kvinnorna skulle göra sin plikt mot fosterlandet. *Idun* skrev:

> Sveriges män rycka nu ut för att försvara våra gränser mot kränkning af neutraliteten. Klockorna klämta, landstormsmännen marschera genom Stockholms gator, första uppbådet rycker ut. Familjeförsörjare måste lämna de sina, söner sina föräldrar. På kvinnorna faller nu omsorgen om familjerna [...] Säkert skola de svenska kvinnorna öfver allt göra sin plikt med samma kärlek till fosterlandet, samma mod, som alltid i farans ögonblick kännetecknat svenska män och kvinnor.[21]

Trots kvinnornas politiska utanförskap (rösträtten var ännu inte införd), och trots att de inte var förberedda var *Idun* övertygad om att kvinnorna skulle göra sin plikt mot fosterlandet. I tidningar riktade till kvinnor framställdes deras stöd för mobiliseringen som ett elddop i kampen för att bli medborgare. "Nu äro vi alla döttrar af moder Svea som ana hvad hon kräfver af oss, om än ingen värnpliktsöfning gjort oss förtrogna därmed" skriver Jenny Richter Velander i en artikel i *Idun*. Kvinnan fick enligt henne inte visa svaghet. Hon borde också lära sig andra nationers flaggor och uniformer. Vidare ansåg hon det vara viktigt att kvinnan lärde sig att skörda och konservera. En annan uppgift för kvinnorna var att organisera sjukvården.[22] Lotten Dahlgren framför liknande tankegångar i *Hertha:* "Ett folk, vars kvinnor i stunder av allmän fara icke vore färdiga till offer, skulle räknas som ett till undergång dömt folk. Dess bättre är detta något okänt i historien." [23] Offervillighet framfördes som ett ideal även för kvinnor. Visserligen skulle kvinnorna medverka i mobiliseringen men inte på samma sätt som männen. I stället skulle de sköta hemmet och vårda eventuella sårade. Som moder kunde kvinnan inspirera barnet till att arbeta för nationens väl. I *Idun* framgår också att kvinnor hade en nationell plikt att vara sparsam-

[21] "Sverige och kriget" (osign) i *Idun* 1914:32.
[22] "Till Sveriges kvinnor!" (Jenny Richter Velander) i *Idun* 1914:32. Elin Wägner, sedermera radikalpacifist, förespråkade också i detta skede att kvinnorna skulle göra sin plikt mot fosterlandet: "Viljan att göra sin plikt, att på något sätt gagna fosterlandet, finnes helt visst hos alla svenska kvinnor. För det stora flertalet af dem ligger uppgiften inom det egna hemmet och består i att arbeta mera för de sina och försaka mera för dem, att hålla ihop hemmet med mindre hjälp och mindre penningar, ja, kanske på egen hand utan familjefaderns bistånd." Se "Vår solidaritetsplikt" (Elin Wägner) i *Idun* 1914:36.
[23] "Kvinnorna och kriget" (Lotten Dahlgren) i *Hertha* 1914:13.

ma och hushålla med landets resurser, men att även personliga offer var nödvändiga.[24]

I några artiklar hyllades den starka kvinnan som inte klagade. "Det är de hemmavarande kvinnornas mod och tillitsfulla hopp, icke mindre än männens, som skapar nationens oöfvervinnlighet och segervilja", skrev Sigrid Platen i *Idun* 1915. Mobiliseringen gav enligt Platen människor större möjlighet att ägna sig åt allvarlig eftertanke i stället för flärd och ytliga nöjen. Sigrid Platen såg en omedelbar koppling mellan en heroisk kvinna och moderskapet. Hon hoppades att den kvinnliga karaktärsfasthet, som tidigare i historien så många gånger hade räddat nationen vid yttersta fara, fortfarande fanns kvar: "Ansvaret för Sveriges gyllene skörd hvilar ytterst på eder, I mödrar!"[25]

Moderskapets betydelse för den nationella kämpaglöden lyftes ofta fram i tidningarna. En artikel beskrev moderskapet som den hemliga nationen. I artikeln finns en tvetydighet som är intressant. Döttrarna hade ingen egentlig plats i resonemanget. Följaktligen var det i synnerhet relationen mellan mor och son som behandlades. Artikeln betonade att moderskapets kall var universellt. I kriget led alla mödrar lika mycket. Kriget förstörde allt, men inte moderskapets band. Det skulle alltid finnas kvar. Faderskärlek och moderskärlek borde därför enligt artikelförfattaren inte betraktas som likvärdiga. Hur många mödrar hade inte hellre gett sitt eget liv i stället för sonens? Artikelförfattaren hyllade de mödrar som sände iväg sina söner för att kämpa för fosterlandet: "Större kärlek ger ingen man, än den som modern gifver, då hon gifver sin sons lif till fosterlandet." Krigshären stod därmed enligt artikeln i större skuld till mödrarna än vad den hade en aning om. Enligt artikeln kunde moderns sorg över en förlorad son inte heller lindras. Inför kvinnans "uppoffring kan mannen blott falla ned på sina knän i ödmjuk vördnad och ordlös tacksamhet".[26] Även om moderskapet i sig konstruerades universellt i artikeln, hyllades alltså ett nationellt moderskap. Modern offrade sina söner på fosterlandets altare. Det patriotiska moderskapet hade också stor betydelse i de krigförande ländernas propaganda.[27] I Sverige var det däremot inte lika utbrett. Moderskapets betydelse tonades tvärtom ofta ned, även av kvinnorna själva. Det var i stället den starka kvinnan och det konkreta hjälparbetet som lyftes fram.

[24] "Sparsamhet i kristider" (Elsa Törne) i *Idun* 1915:12. Se även "Kvinnornas uppgift i försvarsarbetet" (Elin Cederblom) i *Föredrag hållna vid Föreningens Kvinnorna och landet studiekurser i politik i Stockholm och Djursholm våren 1914*, Stockholm 1914, s. 229.

[25] "Tidens allvar" (Sigrid Platen) i *Idun* 1915:1. Om att kvinnan ska slita på hemmafronten för man och fosterland, se även den lilla berättelsen "Kvinnornas landstormstjänst" (Hedvig Svedenborg) i *Idun* 1914:43.

[26] "Den hemliga nationen" (osign) i *Idun* 1916:4. Finns även återgiven *Svenska Folkviljan* 1914, "Mödrarne och kriget" (osign) i *Svenska Folkviljan* 27/10 1914.

[27] Se till exempel Sandra M. Gilbert, "Soldier's Heart: Literary Men, Literary Women, and the Great War" i Margaret Randolph Higonnet et al (ed), *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*, New Haven 1987, s. 197–223. Se även Grayzell 1999, s. 243–246.

Ett exempel på detta är den tillfälliga samarbetsorganisation, Kvinnornas uppbåd, som bildades av representanter för olika kvinnoorganisationer strax efter krigsutbrottet. Kvinnorörelsen var den drivande kraften bakom detta.[28] Kjell Östberg framhåller att de kvinnor som tog initiativet till uppbådet var utpräglat försvarsvänliga, men kretsen utvidgades snart och bakom det slutgiltiga uppropet fanns både liberala och socialdemokratiska kvinnor. Efter en uppvaktning hos statsministern sammanställdes ett upprop som publicerades i pressen.[29]

Uppropet vände sig till alla Sveriges kvinnor, och man påpekade att i dessa allvarstider skulle inte enbart männen utan även kvinnorna mobiliseras: "Med mod och rådighet måste vi alla möta pröfningarna, såsom svenska kvinnor alltid haft för sed." Det fanns således en tydlig syftning på kvinnorna i Sveriges historia. Kvinnornas plikt var att "lindra de svårigheter, som tidens allvar för med sig". Därför hade kvinnorna beslutat sig för att organisera Kvinnornas uppbåd. Konkret ville man skapa kvinnoråd som i samråd med myndigheterna och andra organisationer kunde vidta nödvändiga åtgärder. Att uppropet var ett sätt att visa att kvinnor kunde ta sitt ansvar i samhället och kanske därmed även borde ha rösträtt visar den sista meningen i uppropet: "De, som bära ansvaret för landets öden, skola genom detta kvinnornas frivilliga uppbåd få visshet om att svenska kvinnor känna sin plikt och äro beredda att fylla den till det yttersta."[30]

Det fanns dock en viss nyansskillnad mellan till exempel Kvinnornas uppbåd och andra som organiserade kvinnors arbete för fosterlandet. Svenska Röda korset, Kvinnorna och landet och även Stockholms kvinnors landstormsförening intresserade sig främst för sjukvård och utrustning för landstormen.[31] Den läkande och vårdande kvinnan stod i fokus. Men Kvinnornas uppbåd inriktade sig framför allt på att underlätta vardagslivet för kvin-

[28] Törnquist 1982, s. 49–51.

[29] Östberg 1999, s. 36. De socialdemokratiska kvinnorna tog snabbt ställning för uppropet, se Andersson 2001, s. 65 f.

[30] Leif Törnquist har hela uppropet som Bilaga 2, Törnquist 1982. Uppropet är undertecknat av Anna Beck-Friis, Signe Bergman, Ezaline Boheman, Anna Branting, Emilia Broomé, Ann-Ida Broström, Maria Cederschiöld, Signhild Curman, Coralie Elliot, Elin Engström, Tora Fries, Elisabeth Fröhlich, Marie-Louise Gagner, Lisa Gustafsson, Mia Hahr, Agnes Hammarskjöld, Gunhild Hasselrot, Eira Hellberg, Agnes Ingelman, Anna Johansson, Märta Key, Gertrud af Klintberg, Anna Lindhagen, Elisabeth Linnér, Ada Ljunglund, Cecilia Milow, Agda Montelius, Ada Nilsson, Ebba Ollén, Anna Rappe, Elisabeth Rinman, Anna Roos, Julia Ström-Olsson, Signe Svensson, Mary von Sydow, Karin Thorselius, Axianne Thorstenson, Eva Upmark, Alice Wallenberg, Adèle Wennersten, Elin Wägner, Anna von Zweibergk, Agda Östlund. Se även "Kvinnornas uppbåd" i *Idun* 1914:33.

[31] Se till exempel "Kvinnornas uppgift i försvarsarbetet" (Elin Cederblom) i *Föredrag hållna vid Föreningens Kvinnorna och landet studiekurser i politik i Stockholm och Djursholm våren 1914*, Stockholm 1914, s. 223–234. Röda korset anordnade kurser för hjälpsystrar i händelse av krig, se *Kvinnlig värnplikt med tjänstgöring i krig såsom hjälpsyster vid Svenska röda korset*, uo 1915. Se även "Hjälpsystrar – en kvinnlig värnplikt" (osign) i *Idun* 1916:50.

nor. Intresset för militära frågor var svagare. Uppbådets främsta uppgift var att verka som arbetsförmedling för kvinnor och fungera som rådgivare i livsmedelsfrågor. Även om insatserna för landstormens beklädnad var en viktig del förtar inte detta intrycket av att Kvinnornas uppbåd framför allt hade en vardagligt social inriktning.[32]

Under kriget blev diskussionerna om kvinnans förpliktelser mot fäderneslandet allt mer intensiva. Tanken på att denna verksamhet borde organiseras på ett effektivt sätt artikulerades i många sammanhang. Ju längre kriget led desto mindre talades det om sjukvård som kvinnlig värnplikt. I stället betonades husmodersutbildningen i debatten.[33] 1916 var ett år då husmodersutbildningen diskuterades livligt, vilket kan sättas i perspektiv till den debatt som fördes i de krigförande länderna om hur den kvinnliga arbetskraften bäst skulle organiseras.[34] Den socialdemokratiske riksdagsmannen J. A. Zander motionerade också 1916 i riksdagen om obligatorisk husmodersutbildning. Kvinnan skulle i första hand vara hustru, moder och hemmets vårdarinna.[35] Motionen, liksom ett förslag av Moderata kvinnoförbundet, kritiserades starkt i *Morgonbris.* Framför allt vände sig tidningen

[32] Törnquist 1982. Se även Yvonne Hirdman, *Magfrågan. Mat som mål och medel. Stockholm 1870–1920*, Stockholm 1983, s. 215 f, där Hirdman poängterar att Kvinnornas uppbåds huvudsakliga uppgift var att skaffa arbete åt kvinnor.

[33] 1914 hade *Idun* en tävling om vad den första kvinnliga motionen i riksdagen skulle beröra. Vann gjorde G. H. Landahl som behandlade just frågan om kvinnlig värnplikt, "Min första motion" (Jure Suffragi praetitus – G. H. Landahl) i *Idun* 1914:8. Ebba von Eckerman behandlade till exempel frågan om kvinnlig värnplikt på ett offentligt möte 4 november 1915 i KFUMs stora sal. Ebba von Eckermans förslag var att alla flickor mellan 16 och 21 år skulle genomgå husmoderskola i åtta månader. Tyvärr fick inte detta diskuteras på ett vettigt vis, menade Ellen Kleman, som rapporterade i *Hertha.* Det blev ingen ordentlig debatt. Visserligen påpekades på mötet att det kanske inte vore bra att en eventuell värnplikt stöptes i husmodersskolans form, men diskussionen dog ut. I stället talade Brita Sillén om ett tyskt förslag. Mötet fick också enligt Kleman en underlig avslutning när Brita Sillén läste upp ett längre anförande i aktivistisk riktning. Se "Om kvinnlig värnplikt" (Ellen Kleman) i *Hertha* 1915:18. Axianne Thorstensson diskuterade senare i *Hertha* tyska tankar om kvinnlig värnplikt, se "Värnpliktsår för kvinnor. Vad tyskorna säger" i *Hertha* 1916:2.

[34] "Värnpliktsår för kvinnor. Vad tyskorna säger" (Axianne Thorstenson) i *Hertha* 1916:2; "Tyskland och kvinnornas värnplikt" (osign) i *Hertha* 1916:8. Se även Manns 1997, s. 193.

[35] "Husmodersutbildningen" (A. Zander) i *Social-Demokraten* 18/2 1916. Han fick två mer eller mindre arga svar "Husmodersutbildning och yrkesutbildning" (Ingeborg Walin) i *Social-Demokraten* 21/2 1916 och "Husmodersutbildning och yrkesutbildning" (Agda Östlund) i *Social-Demokraten* 25/2 1916.

emot att en sådan utbildning skulle vara obligatorisk.[36] Samma år utlyste även *Hertha* en tävling om hur man borde ordna kvinnornas utbildning för hem, samhälle och fädernesland. Tidningen uppmuntrade tävlingsdeltagarna att diskutera om kvinnlig värnplikt borde införas och hur den i så fall skulle organiseras.[37] Denna fråga diskuterades sedan flitigt i *Hertha* under hela 1920-talet. Idéhistorikern Ulla Manns visar också att husmoderligheten som ideal blev allt mer dominerande i Fredrika-Bremer-förbundet under början av 1900-talet.[38]

Diskussionen om kvinnlig värnplikt handlade alltså såväl om reproduktion, sjukvård och omvårdnad som om ett bredare husmodersideal. Moderskapet, antingen i form av en sjukvårdsutbildning eller husmoderlighet, låg dock som fundament i alla konstruktioner av kvinnlighet i förhållande till nationella plikter. Det talades emellertid mindre ofta om sjukvårdande uppgifter som ett sätt för kvinnan att utföra så kallad kvinnlig värnplikt. Störst uppmärksamhet ägnades husmoderns arbete och hennes betydelse för nationen. Intresset för kvinnans arbete i hemmet accentuerades under kriget och ledde bland annat till bildandet av Sveriges husmodersföreningars riksförbund vid krigsslutet.[39]

Kvinnor fick vårda och ta hand om barn, men att de skulle bära vapen var i det närmaste otänkbart i diskussionerna om kvinnlig värnplikt. Inga förslag presenterades där kvinnlig värnplikt innebar att kvinnor bar och använde vapen. I artiklar som lyfte fram den kvinnliga skytterörelsen betonades emellertid att det var viktigt att även kvinnor kunde försvara sig.[40] Men det var ingen som tog upp detta i samband med diskussionen om kvinnlig

[36] "Hemvårdskurser eller kvinnlig värnplikt? (Agda Östlund) i *Morgonbris* 1916:3. Även Kerstin Hesselgren tog upp detta förslag i "Husmodersutbildning" i *Hertha* 1916:8. Hon menade att risken med obligatoriska husmodersskolor vore att yrkets status sänktes, då de som hade lärt upp sig återigen ansågs som olärda. Se även "Huslig ekonomi" (A. Ö) i *Morgonbris* 1916:4. Om de socialdemokratiska kvinnorna och obligatorisk hemutbildning, se även Hirdman 1992, s. 65–70.

[37] "Kvinnans fostran och bildning för hem, samhälle och fädernesland" (osign) i *Hertha* 1916:8. Jfr Sigrid Leijonhufvud, *I frågan om kvinnlig värnplikt*, Uppsala 1916.

[38] Manns 1997, kapitel 6 (s. 193–226), i synnerhet s. 193, 196 och 208. Se också till exempel Kerstin Hesselgrens artiklar om husmodersutbildning, "Husmodersutbildning" i *Hertha* 1916:8 och "Husmodersutbildning" i *Hertha* 1916:10.

[39] Om bildandet av Husmodersföreningarnas riksförbund år 1919, se Hagberg 1986, s. 77–79. Se även Lindholm 1990, s. 99.

[40] "Kvinnor i vapen" (osign) i *Idun* 1914:20. Bild på kvinnliga skyttar i *VJ* 1915:44. I *Svensk Damtidning* finns även en uppmaning till Sveriges kvinnor att gå med i skytterörelsen. "Det är af stor praktisk betydelse för en kvinna att kunna sköta ett vapen. I ett ögonblick af fara kan hon då med lugn försvara sig, sitt hem och sina barn." Se "Till svenska kvinnor!" (upprop) i *Svensk Damtidning* 1914:22. Se även "Stockholm bilda skytteförening" (osign) i *Idun* 1914:11, som också handlar om en kvinnlig skytteförening. Kvinnor bör lära sig skjuta för att förbättra sin disciplin, men också för att kunna försvara sig när de är ensamma. Det förekommer dock under 20-talet bilder i *Idun* på kvinnor som jagar, se till exempel "Den moderna Diana" (Bildsvit) i *Idun* 1927:37.

värnplikt. Den ryska så kallade kvinnliga dödsbataljonen under första världskriget omtalades också ibland. I *Vecko-Journalen* beskrevs exempelvis hur kvinnorna klippte sitt hår och hur de fungerade som ett eldande föredöme för de övriga soldaterna.[41] Det fanns förvisso även ett visst romantiskt skimmer över historiska kvinnor med vapen i hand, men det var något extraordinärt som kunde accepteras endast i självförsvar eller för att skydda barn.

En annan aspekt av moderskapet i krigstid var ett universellt moderskap som skulle skapa fred och försoning. Kvinnorörelsen var inte okritisk till kriget och den nationalism som följde i dess spår. Även i kvinnorörelsens uttalanden var utgångspunkten moderskapet. Det betraktades som universellt och som en plattform ifrån vilken man kunde kräva fred. En av de centrala internationella sammanslutningarna som arbetade för kvinnlig rösträtt, den internationella rösträttsalliansen, International Women's Suffrage Alliance, protesterade mot kriget i en skrivelse. Den skickades till Englands utrikesminister och till de utländska delegationerna och publicerades i flertalet svenska tidningar:

> I detta förfärliga ögonblick, då Europas öde afgöres af beslut, i hvilka kvinnor icke ha någon del, kunna vi i känsla af vårt ansvar som rasens mödrar icke stå som overksamma åskådare. Ehuru politiskt maktlösa anropa vi våra länders regeringar att afvärja den hotande oöfverskådliga olyckan. Kvinnorna finna sig stå inför den nästan olidliga situationen att se allt det som de mest vörda och älska – hemmet, familjen och rasen – utsatta för en viss och allvarlig fara som de äro oförmögna att afvärja eller lindra.[42]

Den internationella rösträttsalliansen uttalade sig såsom representant för mödrarna. Den skickade en speciell vädjan till drottning Wilhelmina av Holland, eftersom fredsrörelsen ansågs vara stark i Holland. Tanken var att Wilhelmina i egenskap av drottning och moder skulle försöka hindra kriget.[43] Kvinnans viktigaste uppgift i samhället ansågs vara att värna hemmet, familjen och rasen.[44] Kriget sågs som ett sätt för kvinnorna att visa att de var

[41] "Den kvinnliga dödsbataljonen" (osign) i *VJ* 1917:35.

[42] "Före världskriget" (osign) i *Idun* 1914:34. Kursiverat i original.

[43] "Före världskriget" (osign) i *Idun* 1914:34. Se även Andersson 2001, s. 67–69.

[44] Intressant är att i den översättning som publicerades i ett flertal andra tidningar (till exempel i *Social-Demokraten*) nämns inte rasen, utan här var kvinnans viktigaste uppgift att skydda *släktet*, se till exempel "Kvinnorna mot kriget" (osign – ingen kommentar från tidningen) i *Social-Demokraten* 17/8 1914; "Den internationella kvinnorörelsen och kriget" (osign – ingen kommentar från tidningen) i *NDA* 16/8 1914; "Tolv miljoner kvinnor vädja till Europas regeringar" (osign – ingen kommentar från tidningen) i *Aftonbladet* 16/8 1914; "Internationella kvinnorösträttsalliansen och kriget" (osign) i *Rösträtt för kvinnor* 1914:17; "Kvinnornas vädjan till Europas regeringar" (notis) i *SvD* 17/8 1914. Släkte har en bredare och mindre laddad betydelse än ras. Den brittiska historikern Lucy Bland visar i sin bok *Banishing the Beast* att den engelska kvinnorörelsen var positiv till rashygien eftersom kvinnor i egenskap av mödrar därigenom fick ett väldigt stort värde, se Bland 1995, s. 222–224. Kanske är formuleringen i den internationella rösträttsalliansen ett uttryck för dessa tankar.

pålitliga medborgare, samtidigt som rösträttsalliansen påpekade att kvinnorna inte hade någon skuld i kriget. De var enbart offer. I många av de svenska tidningar som var knutna till kvinnorörelsen rådde också uppfattningen att kvinnor var mer intresserade av fred än män. Om kvinnor fick politiskt inflytande skulle det aldrig bli krig. Enligt dessa tidningar var kvinnor bättre på att skapa samförstånd än män och de satte större värde på själva livet.[45] Intressant i detta sammanhang är den dubbla inställning till moderskapet och nationen som kom till uttryck i *Idun*. Tidningen publicerade både artiklar som hyllade ett heroiskt moderskap som innebar ett offrande av sönerna för fosterlandet[46] och artiklar som snarare hyllade ett universellt moderskap som fundament för fredliga strävanden.[47]

Den 28 april 1915 samlades en internationell kvinnokongress för fred i Haag.[48] Informellt var det rösträttskvinnor som stod bakom kongressen[49] och i den resolution som antogs krävdes också att kvinnan skulle få rösträtt. Om kvinnor fick ett medansvar i politiken kunde de avvärja kriget. Haagresolutionen krävde också att barnen skulle fostras till pacifister.[50] Den överlämnades till Europas regeringar. *Idun* skrev därför optimistiskt: "Dessa män ha därmed erkänt kvinnornas rätt som släktets mödrar att säga sin mening och att bli respektfullt lyssnade till, när de uttala sin önskan om

[45] Emilia Fogelklou menade till exempel i en artikel i *Hertha* att kvinnor måste sätta in sin personliga och nationella kraft för att skapa samförstånd. Här hade kvinnor ytterligare en fördel framför män. Ingen lag tvingade dem att slåss, "Fred i krig" (Emilia Fogelklou) i *Hertha* 1914:16. Frida Steenhoff påpekade i en artikel i *Morgonbris* att det verkade som om statsmän (och överhuvudtaget män) hade en svagare känsla för livets värde än vad kvinnor hade. Män hade helt enkelt för lätt att skaffa barn, "Kriget, kvinnorna och folkökningen" i *Morgonbris* 1914 Jul- och nyårsnummer. I ett par andra artiklar i *Morgonbris* påpekades att kvinnan skulle hela det mannen sönderslet, samtidigt som man lyfte fram att kvinnan inte bara skulle lindra krigets skador, utan helst förhindra att de uppstod, se "Krigets vara eller icke-vara" (Fr. A-t) i *Morgonbris* 1915:2; "För fred och folkförbrödring" (Maria Larsen) i *Morgonbris* 1915:2. Else Kleen skrev i *Vecko-Journalen* att det kanske vore en idé att låta kvinnor vara med och bestämma över nationernas väl och ve. Kanske skattade de livet högre än vad män gjorde? "De ensamma kvinnorna och kriget" i *VJ* 1914:45.

[46] Se till exempel "Tidens allvar" (Sigrid Platen) i *Idun* 1915:1 och "Den hemliga nationen" (osign) i *Idun* 1916:4. Se även "Den franska kvinnan under kriget" (Elsa Lindberg-Dovette) i *Idun* 1916:43 som beundrande lyfte fram de franska kvinnorna såsom goda patriotiska mödrar.

[47] Se till exempel "Det heliga upproret" (Ellen Key) i *Idun* 1915:3; "Mor – är du där?" (Ann Margaret Holmgren) i *Idun* 1915:12; "Skola kvinnorna kapitulera inför världskriget?" (Anna Kleman) i *Idun* 1916:50.

[48] Se till exempel "Kvinnornas 'Ned med vapnen' " (osign) i *Idun* 1915:18; "Ett vackert föredöme i enighet och fredsvilja" (Elin Wägner) i *Idun* 1915:20. Se även "Färden genom Tyskland" (Elin Wägner) i *Idun* 1915:21; "Croquiser från Haag" (Elin Wägner) i *Idun* 1915:21. Se även "Gör slut på blodutgjutelserna! – är kvinnornas maning" (Anna Lindhagen) i *VJ* 1915:20. Om fredskongressen i Haag, se även Andersson 2001, s. 90–94.

[49] Andersson 2001, s. 91.

[50] "Fredskongressen i Haag" (osign) i *Hertha* 1915:7. Hela resolutionen finns publicerad i "Haagkongressens beslut" i *Hertha* 1915:10.

fredsslut och sin tanke om vägen till en bestående fred."[51] Även i detta sammanhang krävde kvinnor i egenskap av mödrar att kriget skulle stoppas. Tankegången att kvinnor hade haft möjlighet att avvärja kriget om de bara hade haft rösträtt återkom ständigt i tidskrifter som var nära knutna till kvinnorörelsen.[52]

Sammanfattning och diskussion

I försvarsvänliga kvinnors nationella föreställningar framträder under perioden en tydlig genuskonstruktion. Männen skulle försvara hem, kvinnor och barn och därmed nationen, medan kvinnorna skulle vänta på sin hjälte och upprätthålla modet på hemmafronten. Försvarsvänliga kvinnor blickade gärna bakåt i historien och lyfte fram hjältinnor som hade gjort sin plikt mot fosterlandet. Under försvarsstriden 1912–1914 var moderskapet emellertid centralt i deras föreställningar.

År 1914 bröt första världskriget ut och den 2 augusti ringde kyrkklockorna i Sverige till mobilisering. Det var landstormsmännen som mobiliserades, men alla tidningar framhöll också att kvinnorna måste bidra. Det skapades ett flertal olika organisationer som arbetade för landstormen. Framför allt sjukvården var det område där kvinnorna kunde visa att de gjorde sin plikt mot fosterlandet. I tidningar riktade till kvinnor framställdes kvinnans deltagande i mobiliseringen som ett elddop för henne som medborgare. De främsta uppgifterna kvinnorna tog på sig vid mobiliseringen var att underlätta för männen att försvara landet. Kvinnor som förespråkade kvinnlig rösträtt såg också mobiliseringen som ett sätt att visa att de var politiskt mogna, det vill säga att även kvinnan var en viktig del i den nationella gemenskapen och gjorde sin plikt. Men kvinnorörelsen var inte okritisk till kriget och den nationalism som följde i dess spår. Ofta framhöll den kvinnans möjlighet att aktivt verka för freden och många inom kvinnorörelsen påpekade att kriget hade kunnat förhindras om kvinnor hade haft rösträtt.

Mötet mellan en nationell diskurs och en hem- och familjediskurs framträdde tydligt i diskussionerna om kvinnans plikter mot samhället och den nationella gemenskapen. Kvinnans plikt blev i detta sammanhang främst att ta hand om hemmet, medan männen aktivt försvarade fosterlandet. Jag har

[51] "Kvinnornas fredsombud" (Elin Wägner) i *Idun* 1915:24. Se även "Fredsdeputationen från Haag" (osign) i *Hertha* 1915:12; "Internationella kvinnokongressens medlingsförslag" (osign) i *Hertha* 1915:13; "Internationella kvinnokongressen i Haag" (osign) i *Morgonbris* 1915:6.

[52] Emilia Fogelklou påpekar dock att kvinnorna inte var utan skuld till kriget – de hade ju inte kunnat förhindra det, "Kring Haag" (Emilia Fogelklou) i *Hertha* 1915:11. Det är viktigt att poängtera att det fanns en medvetenhet om att alla kvinnor inte hade samma intressen, se även "Värnplikt, krig och kvinnorösträtt" (Elsa Alkman) i *Rösträtt för kvinnor* 1915:6. Redaktionen höll dock inte med henne.

exemplifierat detta med diskussionen om kvinnlig värnplikt som främst handlade om hur kvinnans särart skulle komma nationen till godo. Tanken att enbart reproduktionen skulle kunna räknas som en form av kvinnlig värnplikt var emellertid inte vanligt förekommande i Sverige. Olika aspekter av moderskapet kan dock ses i andra förslag om kvinnlig värnplikt, till exempel i den sjukvårdstjänst som ansågs som en passande form av värnplikt för kvinnor eller i barnavårdsutbildning för blivande mödrar. Även i diskussionerna om huslig utbildning för kvinnor framträder moderskapet som ett viktigt element i konstruktionen av kvinnlighet. Däremot var det inte aktuellt att kvinnor skulle bära vapen. I diskussionen deltog både män och kvinnor, men det var i synnerhet kvinnor som genom att förorda en kvinnlig värnplikt markerade att de också var delaktiga i den nationella gemenskapen.

Kvinnans nationella plikt framställdes i de undersökta tidningarna i termer av att de skulle stödja männens kamp genom att hålla ställningarna på hemmafronten. Den förebild som framför allt lyftes fram var den starka kvinnan. Försvaret av nationen stöddes av kvinnorna som genom sina aktiviteter visade sin lojalitet och sin delaktighet i den nationella gemenskapen. I det konkreta arbetet gick de engagerade kvinnorna in för att hjälpa och underlätta både för män och kvinnor. Genuskonstruktionen är emellertid fortfarande tydlig. Kvinnor tog hand om hemmet, medan männen slogs för fosterlandet. Men det fanns också en stor falang inom kvinnorörelsen som ville avvärja kriget och dessa hänvisade snarare till ett universellt än till ett nationellt moderskap. I anslutning till Joan W. Scott kan man säga att ett symboliskt[53] moderskap fortfarande var kopplat till fred. På en normativ nivå, det vill säga hur mödrar borde agera, tolkades emellertid detta fredliga moderskap på olika sätt. En tolkning betonade mödrarnas plikt att fostra sina barn till fredliga individer och en annan att deras uppgift främst var att läka krigets sår. Men kvinnors stödjande och vårdande funktion är tydlig i båda.

[53] Om Scotts symboliska och normativa nivå, se Scott 1988b, s. 42 f.

7 Mellankrigstiden

Kvinnans naturliga plats är hemmet,
och eftersom fosterlandet är det stora hemmet,
både kan och bör kvinnan efter sin förmåga
bidraga till dess bevarande i okränkt skick
åt efterkommande släkten.
(Tyra Wadner[1])

Inledning

Mellankrigstiden i sin helhet kom i Sverige, liksom i resten av Europa, att präglas av försvarsdebatter. Stor tilltro sattes till det nyskapade Nationernas förbund och försvarsvännerna hamnade åter på defensiven. År 1923 kom ett huvudbetänkande om försvaret som föreslog en avsevärd nedrustning. Förslaget kritiserades av både högern och socialdemokraterna. Högern ville inte genomföra en så omfattande nedrustning, medan socialdemokraterna ville gå längre. Valet 1924, som dominerades av försvarsfrågan, ledde till bildandet av en socialdemokratisk regering. I samarbete med de frisinnade tog den nya regeringen 1925 ett försvarsbeslut som bland annat innebar att övningstiden för infanteriet minskade till 140 dagar och att 17 militärförband lades ned. Personer som av religiösa eller etiska skäl ansåg sig förhindrade att bära vapen fick nu för första gången möjlighet att göra vapenfri tjänst. Högern och militären var mot nedskärningarna och framhöll i stället Sveriges utsatta läge och hotet från Sovjet.[2] I detta politiska klimat skapades nya försvarsvänliga föreningar, bland annat Riksförbundet för Sveriges försvar som arbetade för ett nytt försvarsbeslut. Kvinnor deltog också i opinionsbildningen mot nedrustning. År 1924 bildades till exempel Föreningen Stockholms landstormskvinnor, de så kallade lottorna. Även högerkvinnorna engagerade sig för ett utökat försvar.

De gamla kvinnliga försvarsvänliga föreningarna, Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar och Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvar, verkade också under mellankrigstiden. Svenska Röda korset fortsatte att engagera kvinnor inom krigssjukvården, och Röda stjärnan satte in resurser för att djuren inte skulle lida vid ett eventuellt krig. Sjuksköterskans

[1] "Vår uppgift" (Tyra Wadner) i *Landstormsmannen* 1930:1.
[2] Herbert Tingsten, *Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen*, Stockholm 1944, s. 215–239. Se även Per Jansson, *Säkerhetspolitikens språk. Myt och metafor i svensk säkerhetspolitisk diskurs 1919–1939*, Linköping 1991, s. 50–52. Om hotet från Sovjet, se även Oredsson 2001, s. 128–133.

moderliga vård av skadade soldater framställdes som ideal även i Sverige. Både Svenska Röda korset och Röda stjärnan såg kvinnan som den vårdande och helande.[3] Hon skulle inte delta i krigshandlingar.

Forskningen om försvarsvänliga kvinnor i mellankrigstidens Sverige är inte särskilt omfattande. Stina Nicklasson har behandlat försvarsvänliga högerkvinnor, men betonar snarare högerkvinnornas organisation än deras idéer och visioner.[4] Kjell Östberg nämner dem också. Han undersöker dock inte explicit nationella föreställningar och inte heller specifikt landstormskvinnorna. Han intresserar sig i stället för samarbetet mellan de olika kvinnoorganisationerna.[5] När det gäller forskningen om den svenska lottarörelsen har tonvikten framför allt lagts på dess verksamhet. Rörelsens nationella föreställningar och visioner har inte närmare behandlats.[6]

I detta kapitel analyserar jag föreställningar kring ett nationellt moderskap under mellankrigstiden. Fokus ligger på försvarsvänliga kvinnors tolkningar av detta moderskap och deras uppfattningar om kvinnors plikter i försvaret av nationen.

---

[3] Om Svenska Röda korset, se Zalewski 1999, s. 243–298. Om Röda stjärnan, se till exempel "Vad är och vill Röda Stjärnan?" (Otto Zethelius) i *Stockholms försvar* 1925, s. 128–133. Svenska Röda stjärnan bytte 1941 namn till Svenska Blå stjärnan, se Åberg 1984, s. 18.

[4] Se Nicklasson 1992; 1995; 1997.

[5] Östberg 1997, s. 184–189 och Östberg 1999. Se även Carl Erik Hedlund, "Krigiska kvinnor eller försvarsvänliga feminister? Högerkvinnorna och försvarsfrågan på 1920-talet", opublicerad uppsats, Historiska institutionen, Stockholm 1995. Om försvarsvänliga kvinnor i Danmark, se Vammen 1992 och i Norge, se Blom 1996.

[6] Se till exempel *Lottorna i samhällets tjänst*, Stockholm 1984; Louise Ulfhielm och Birgitta Andersson, *Seklernas arv. Sveriges Landstormskvinnor*, Stockholm Riksförbundet Sveriges Lottakårer 1983, Riksförbundet Sveriges lottakårer, Förteckning B, F9:2, Diverse Historik, Krigsarkivet. Anne Hedén diskuterar det hon kallar "lottasagan" i en uppsats om lottorna och hur de argumenterar för sin närvaro i försvaret genom sina filmer. Se Anne Hedén, *Korsdrag i folkhemmet – militariserade husmödrar på kokvagnsmarsch. Hur lottorna argumenterade för sin närvaro i försvaret under andra världskriget*, opublicerad c-uppsats, Historiska institutionen Stockholm 1998, s. 13. Om de finska lottorna finns emellertid en del skrivet. Det mesta är dock på finska och därför har jag inte kunnat tillgodogöra mig det. Se för övrigt Marjo Laitinen, "Lotta Svärd och skyddskårerna" i *Historisk tidskrift för Finland* 1996:1, s. 28–47; Seija-Leena Nevala, "Lotta Svärd-organisationen och den agrara offentligheten" i Kirsti Niskanen (red), *Föreställningar om kön. Ett genusperspektiv på jordbrukets modernisering*, Stockholm 1998 och Sirpa Tuomivaara, "The Organization of Women in Northern Finland: Lotta Svärd" i Sinikka Tuohima, Nina Työlahti & Asbjørg Fyhn (ed), *On the Terms of Northern Women. Articles Written by Women Researchers in Finland, Norway, Russia, Samiland and Sweden*, Oslo 1995, s. 89–96.

I nedrustningsvindar – hemmet och försvaret av nationen

Föreställningen om fosterlandet som det stora hemmet som alla skulle engagera sig i accentuerades i samband med den kvinnliga rösträttsreformen 1921. *Medborgaren*, Allmänna valmansförbundets organ, lät till exempel i samband med rösträttsreformen kvinnor få större utrymme i tidskriften och betonade också att dessa hade en viktig plats att fylla i det stora hemmet, fosterlandet.[7] Idéhistorikerna Mikael Hallberg och Tomas Jonsson påpekar också att det ökade bruket av folkhemsbegreppet under 1920-talet kan sättas i samband med ett intresse för kvinnors röster i valen.[8] Hemmet betonades därmed än mer i den politiska debatten.

Det som enligt höger- och försvarsvänliga grupper hotade både de små hemmen och nationen, sedd som det stora hemmet, var den nya Sovjetunionen. Rädslan för Sovjet-Ryssland framträder till exempel tydligt i den tidskrift försvarsvänliga Riksförbundet för Sveriges försvar gav ut. Bilder på ryska soldater, även kvinnliga, publicerades för att visa hur grannstaten rustade. Indignationen över att även kvinnliga soldater utbildades i Sovjet var uppenbar.[9] Rädslan för Sovjet kom till uttryck både i artiklar och bilder. Ett exempel kan en skämtteckning utgöra. På bilden symboliseras försvaret av en höna som plockas av en kvinna. Hotfulla ryssar med mongoliska drag tittar fram bakom dörren och bara väntar på att slå till.[10] Bilden vill visa att också kvinnor bar ansvar för det nedbantade försvarsbeslutet och att det ryska hotet mot hemmet var påtagligt. Hemmet och försvaret av detta kopplades ihop med det yttre försvaret av nationen.

---

[7] Se till exempel "Vår viktigaste samhällsfråga" (Mary Arosenius) i *Medborgaren* 1920:11; "Till landsbygdens kvinnor" (Louise Stenbeck) i *Medborgaren* 1920:11; "Kvinnorna, barnen och samhället" (Karin Eriksson) i *Medborgaren* 1920:11; "Inför frågan om nutida och framtida arbetsområden för kvinnan" (Mary Arosensius) i *Medborgaren* 1921:5; "Hvilken sann kvinna vill ej af allt hjärta fylla sin plikt" (Anna Rappe) i *Medborgaren* 1921:8.

[8] Hallberg & Jonsson 1993, s. 26–29.

[9] "Det gäller Sveriges frihet och självständighet" (osign) i *Sveriges försvar* 1928:2; "Bolsjevikerna förbereda kriget" (osign) i *Sveriges försvar* 1929:2; "Varför vi måste bekämpa vulgärpacifismen" (osign) i *Sveriges försvar* 1930:1; "Femårsplanen och den ryska imperialismen" (osign) i *Sveriges försvar* 1930:1; "Kampen mot bolsjevismen" (osign) i *Sveriges försvar* 1933:1; "Ryskt spionage i Sverige (-v-) i *Sveriges försvar* 1933:2; "Sovjetriket, den utpräglade militärstaten" (osign) i *Sveriges försvar* 1934:2; "Röda Arméns upprustning" (osign) i *Sveriges försvar* 1935:1.

[10] "Försvaret plockas" (tecknad av Ossian Elgström) i *Sveriges försvar* 1926:1.

Försvaret plockas. Tecknad av Ossian Elgström. Från *Sveriges försvar* 1926:1.

Ett minskat försvar medförde enligt högern ett hot mot familj, äktenskap och goda seder. Hotet kom inte bara utifrån, det vill säga från Sovjetunionen, utan även inifrån, framför allt från socialistiskt håll. Dessa två hot förenades så att det ena blev en förutsättning för det andra. I riksdagsvalet 1928, det så kallade kosackvalet, förknippades hotet mot hemmet med rädslan för en militär invasion från Sovjet på ett mycket effektfullt vis. På högerns valaffischer från 1928 utgjorde de vilda, röda kosackerna ett hot mot hemmet, kvinnorna och barnen. En traditionell rädsla för Ryssland användes för att utmåla det nya hotet Sovjetunionen och man tog fasta på fruktan för socialismen. Affischerna utnyttjade också symboler för det som ansågs representera det goda nationella Sverige, främst familjen och hemmet.[11]

[11] De skräckinjagande affischerna med ryska ockupationssoldater distribuerades av Nationella ungdomsförbundet, se Rune Johansson, "Samlande, lättförståelig och eggande? Kosacker, kultur och kvinnor i valaffischer från 1928" i Lars M Andersson, Lars Berggren & Ulf Zander, *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, Lund 2001, s. 221–41. Om hotet från Sovjet kopplat till de inhemska socialisterna, se även Bengt Schüllerqvist, *Från kosackval till kohandel. SAP:s väg till makten,* Stockholm 1992, s. 80–82. Se även Oredsson 2001, s. 143–153. Se dessutom "Ett kvinnornas och barnens 'paradis'" (recension av Elisif Théels broschyr med samma namn) i *Medborgaren* 1928:7; "Livsvärden stå på spel" (Elisabeth Gip) i *Medborgaren* 1928:8; "Socialdemokratien och det nuvarande samhället" (Ernst Trygger) i *Medborgaren* 1928:9; "Bolsjevikisk propaganda" (recension av Margit Palmaers bok Sovjetryska scenerier. Intryck från en resa i Sovjerunionen, K.v.K) i *Medborgaren* 1928:10; "Konservativa värden" (Elisabeth Gip) i *Medborgaren* 1928:11; "Hem eller kollektiv" (Elisif Théel) i *Medborgaren* 1933:7; "Det militariserade samhället" (G. K.) i *Medborgaren* 1934:8; "Fosterlandets försvar" (O. Johnsson) i *Medborgarinnan* 1924:3; "Fascismen" (O. Johnsson) i *Medborgarinnan* 1928:4.

Högerkrafter åberopade således hem och familj i sin politiska agitation mot socialism och för ett utökat försvar av nationen. Men sammankopplingen av hem och nation var inte bara påfallande i högerns budskap. Socialdemokraterna använde samma symbolik, i synnerhet kvinnoförbundet som emellertid hävdade att hemmet skulle räddas med en socialistisk politik. Ett exempel utgör den socialdemokratiska valappellen till de svenska arbetarkvinnorna 1928, publicerad i *Morgonbris*. Enligt appellen skulle kvinnor rösta på socialdemokraterna så att fler sociala reformer kunde införas och familjernas och hemmens tillvaro tryggas.[12] Krigsfaran ansågs vara ytterst liten, och den internationella socialdemokratin var enligt appellen den bästa garanten för att freden skulle bestå.[13] Referenser till en svensk nationell gemenskap fanns även i *Morgonbris,* och man anklagade högerkvinnorna för att vara egoistiska och inte bry sig om fosterlandets fattiga. Signaturen Textilia menade i en artikel i *Morgonbris* att en arbeterska visst hade fosterländska känslor. Hon kände djupt för den svenska naturen och hembygden. Däremot såg hon ingen storhet i de historiska hjältekonungarnas handlingar som enbart hade resulterat i brända städer och skövlade hem. Textilia frågade retoriskt om högerdamerna menade att nationens styrka bara låg i de välbärgade hemmen: ”Gäller det strid för hemmet kan ingen ge *oss* råd, ty vi ha erfarenheter i den vägen. Men vi vilja slåss för de små hemmen som främst fordra stöd.”[14] I *Morgonbris* handlade alltså nationalism inte om hyllningar av Sveriges storslagna förflutna. Hemmen skulle i stället bevaras med sociala reformer.

Hemmet användes i *Morgonbris* även som en metafor. Per Albin Hansson skrev till exempel två artiklar i *Morgonbris* 1927 och 1929 där han talade om folkhemmet. Precis som kvinnan engagerade sig i sitt eget hem borde hon, enligt Hansson, engagera sig för det stora folkhemmet. Hon behövdes för att samhället skulle fungera som en helhet och hennes specifika egenskaper måste tas tillvara. Enligt honom skulle kvinnorna skapa trevnad i folkhemmet och ”göra det gott och varmt, ljust och glatt och fritt”. Kvinnornas mod och hängivenhet behövdes också i kampen för ett bättre samhälle.[15]

---

[12] ”Till den svenska arbetarklassens kvinnor!” (valappell undertecknad av Sveriges Socialdemokratiska Kvinnoförbund) i *Morgonbris* 1928:9.

[13] ”Kvinnan, socialdemokratien – världsfreden” (Hanna Leikel) i *Morgonbris* 1928:9. I artikeln står det att kvinnor, som livets bärarinnor, vårdarinnor och förkämpar för freden, bör rösta socialdemokratiskt just i egenskap av kvinnor.

[14] ”För hem och fosterland!” (Textilia) i *Morgonbris* 1928:9. Om husmödrarna som älskar den svenska naturen, se även ” ‘Fosterlandslösa’ husmödrar äro nu på marsch” (osign) i *Morgonbris* 1935:3.

[15] ”Kvinnokraften” (Per Albin Hansson) i *Morgonbris* 1927:12 (citat); ”Kvinnorna som medborgare” (Per Albin Hansson) i *Morgonbris* 1929:3. *Morgonbris* framhävde generellt modern och samhällsmodern under 1920-talet, se Frangeur 1998, s. 132–135 och Hirdman 1992, s. 66–81.

Att värna hem och nation

I samband med försvarsbeslutet 1925 var försvarsvänliga kvinnor själva aktiva för att värna hem och nation. Att stå utan försvar ansågs innebära en "namnlös fara för våra hem, vår kultur, vår frihet och vårt eftermäle".[16] Eftersom hotet, enligt de försvarsvänliga högerkvinnorna, ansågs vara starkast mot hemmen som var kvinnans ansvar, hade kvinnorna genom sin passivitet bidragit till försvarsbeslutet 1925 och den därpå följande nedrustningen.[17] Logiken i resonemanget var till synes att om bara kvinnorna i stället uppfyllde ett nationellt moderskap kunde både de privata hemmen och nationen räddas.

Försvarsvänliga kvinnor engagerade sig därför mot försvarsbeslutet. Den 30 mars 1925 anordnades ett protestmöte mot den socialdemokratiska regeringens förslag. Bakom mötet stod Allmänna valmansförbundets centrala kvinnoråd, Sveriges moderata kvinnoförbund, Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar och Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvar.[18] På själva mötet hävdades, liksom i försvarsstriden 1912–1914, att försvaret var en fråga för hela svenska folket och inte en partifråga. Mötets ordförande Alexandra Skoglund avslutade med orden: "Vi kvinnor ha fått rätten och plikten att säga vårt ord i landets angelägenheter. Nu gäller det försvaret, som måste göras sådant, att det upptager folkets hela värnkraft. Tusende och åter tusende kvinnor stå bakom detta oförytterliga krav."[19] Kvinnor tillhörde enligt henne den nationella gemenskapen. På mötet krävde även Anna Rappe ett ökat försvar "[i] de svenska hemmens namn", eftersom hemmen var det första som förstördes i händelse av krig. Andra talare hänvisade till 1914 års härordning och till den opinionsbildning för ett ökat försvar som hade gått mot den dåvarande regeringen. Brita Juhlin-Dannfelt gick längst i hyllningar av ett heroiskt manligt ideal och undrade om svenska folket verkligen inte klarade en eller annan månads längre värnplikt: "Det är inte den sortens män, som vi kvinnor akta, som inte ha vilja till självuppoffring för att försvara sig och oss." Vidare menade hon att Sverige inte behövde fler sociala

[16] "Sveriges folk och dess försvar" (Louise af Geijerstam) i *Medborgarinnan* 1925:4.
[17] "Kvinnornas tid" (G. N-n) i *Medborgarinnan* 1925:4. Se även Cecilia Milows vädjan om att gå med i Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar, se *Medborgarinnan* 1925:3.
[18] *SvD*, *StT*, *NDA* och *Aftonbladet* rapporterade alla positivt om mötet. Talare på mötet var Eva Fröberg, Anna Rappe, Elna Persson, Vendela Hellman, Ingrid Olsson och Brita Juhlin-Dannfelt, se "Livlig anslutning till kvinnomötet i försvarsfrågan" (osign) i *StT* 31/3 1925; "Kvinnornas stora försvarsmöte en imponerande opinionsyttring" (osign) i *SvD* 31/3 1925; "Sveriges kvinnor om Sveriges försvar" (osign) i *NDA* 31/3 1925; "Kvinnorna mot nedrustning" (osign) i *Aftonbladet* 31/3 1925. *Svenska Morgonbladet* publicerade också ett referat från mötet, men här finns inga värderande kommentarer i eller vid referaten av talarna, "Kvinnliga försvarsmötet på måndagen" (osign) i *Svenska Morgonbladet* 31/3 1925.
[19] Citerat från "Kvinnorna och försvaret" (Z.) i *Medborgaren* 1925:4.

reformer utan i stället ett utökat försvar. Sveriges kvinnor skulle enligt henne kräva att deras män, söner och bröder fick förstklassiga vapen och kunskap om hur dessa skulle användas. Mötet avslutades med ett leve och *Du gamla du fria* sjöngs.[20]

I liberala *DN* tolkades däremot mötet inte i positiva ordalag. Tidningen uppmärksammade de arkaiserande vändningarna och äresminnesfraserna. Man poängterade också att mötet vädjade till regionalism och "de erotiska faktorerna", det vill säga att kvinnorna ville ha män som kunde försvara dem.[21] *Social-Demokraten* var inte helt oväntat mest kritisk till mötet. De försvarsvänliga högerkvinnorna kallades både för amazoner och valkyrior. Dessa kvinnor, hävdade *Social-Demokraten*, tänkte enbart känslomässigt och besatt ingen sakkunskap. Tidningen menade att det handlade mer om den betydelse officerarna hade som middagskavaljerer än om någon egentlig oro för själva försvaret. Dessa kvinnor kunde inte tas på allvar och i recensionen av mötet kommenterades även damernas utseende och kläder.[22] Detta opinionsmöte följdes av ett flertal liknande, både i Stockholm och landsorten.[23]

De föreningar som stod bakom mötet var mer eller mindre konservativa. De två kvinnliga försvarsföreningarna, som nämnts i kapitel 5, bildades redan i slutet av 1800-talet och såg som sin främsta uppgift att samla in pengar till försvarsändamål samt att skapa opinion för ett starkare försvar. De andra två föreningarna som hade arrangerat mötet tillhörde den politiska högern. Allmänna valmansförbundets centrala kvinnoråd var direkt knutet till partiet, medan Sveriges moderata kvinnoförbund var en fristående organisation som politiskt stod nära Allmänna valmansförbundet.[24] Även om de två försvarsvänliga föreningarna sade sig vara opolitiska, var den politiska inriktningen på mötet alltså tydlig. I socialdemokratiska kvinnoförbundets tidskrift *Morgonbris* ville man knappt ens bemöta argumenten med motiveringen att de inte var nya.[25]

De försvarsvänliga kvinnorna var också kritiska till tidens mer pacifistiska strömningar. De reagerade på uppfattningen att nedrustning skulle bidra till att förhindra krig, vilket de menade var en alldeles felaktig slutsats. Kvinnor måste därför säga nej till nedrustning. Agitationen för nedrustning

[20] "Kvinnornas stora försvarsmöte en imponerande opinionsyttring" (osign) i *SvD* 31/3 1925.
[21] "Högerkvinnorna för ett nytt 1914" (osign) i *DN* 31/3 1925.
[22] "Amazonuppbådet" (osign) i *Social-Demokraten* 30/3 1925; "Amazonernas krigsdans" (Rejah.) i *Social-Demokraten* 31/3 1925.
[23] Nicklasson 1992, s. 160. Dessa högerföreningar deltog även i andra försvarsmöten. Den 5 april 1929 ordnade Sveriges moderata kvinnoförbund tillsammans med Sveriges nationella ungdomsförbund ett sådant. Men det verkar mest ha varit ungdomsförbundets arrangemang eftersom man till och med i *Medborgarinnan*, organ för Sveriges moderata kvinnoförbund, beklagade sig över att ingen kvinnlig talare var engagerad, se "Kvinnorna, ungdomen och försvaret" (L. D-r) i *Medborgarinnan* 1929:3.
[24] Se till exempel Nicklasson 1992.
[25] "Kvinnorna och ögonblicket" (S. V) i *Morgonbris* 1925:5.

skulle bemötas av "verkliga" män eller som en skribent skrev i *Medborgarinnan*: "Helt visst skall det [det vill säga kravet på ett ökat försvar] möta gensvar från allt vad Sverige äger av *män*, män i ordets verkliga, djupaste och stoltaste bemärkelse."[26]

Genuskonstruktionen är i dessa exempel tydlig. En "verklig" man försvarade sin kvinna och sina barn. Om han inte gjorde det var han inte heller någon man. Manlighet handlade alltså om förmågan och viljan att försvara familjen. Det var den rättrådige krigaren som hyllades. Mannens attraktionskraft var också beroende av hans förmåga att försvara familjen. En kvinna sades inte vilja ha en man som inte klarade av eller ville försvara sin familj. Däri låg också ett indirekt hot: om männen inte kunde slåss ville kvinnorna inte ha dem. Men moderskapet var också viktigt. I ett upprop om försvarsfrågan från Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar och Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvar 1924 hänvisades till övergreppet mot Belgien under första världskriget, som trots formell neutralitet brändes och skövlades av utländska trupper. Enligt de två föreningarna måste svenska mödrar ta sitt ansvar gentemot sina barn eftersom den svenska neutraliteten inte utgjorde en garanti mot krig.[27]

Men även andra kvinnliga nationella ideal lyftes fram av de försvarsvänliga högerkvinnorna. Vid 400-årsjubileet av Gustav Vasas trontillträde användes hans drottning Margareta Leijonhufvud som förebild i *Medborgarinnan*. Hennes sätt att styra landet som en herrgårdsfru prisades. Drottningen tog hand om sina undersåtar på samma vis som modern vårdade sina barn, och det är tydligt att idealet för drottningen var patriarkalt. Att hon var moder till Gustav Vasas son Karl som senare skulle fullfölja faderns verk påpekades också. Tidningen framhöll att liksom Gustav Vasa kunde ses som ett föredöme för den manliga befolkningen, kunde Margareta Leijonhufvud uppfattas som ideal för den kvinnliga. Hennes egenskaper, "vilka sammantagna göra kvinnan till mannens trofasta medhjälperska i bådas samfällda arbete för hemmens bestånd, ungdomens fostran, och fäderneslandets välfärd", var föredömliga.[28] Den hembygd som skulle försvaras framställdes snarare som ett rent jordbrukssamhälle av 1800-talsmodell än ett mer moderniserat Sverige.[29] I denna artikel lyftes det patriarkala hushål-

[26] "Kvinnornas nej" (osign) i *Medborgarinnan* 1929:4–5.

[27] "Den största frågan" (upprop undertecknat av Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar och Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvar) i *Medborgarinnan* Årgång III, 1923:2, troligen feltryck, ska antagligen vara 1924:2.

[28] "Riksbyggaren" (osign) i *Medborgarinnan* 1923:2. Samma patriarkala syn på husmodern syns i Cecilia Milows artikel om rika mödrar, där hon visade på hur en rik kvinna skulle kunna fullfölja sina patriarkala plikter genom att finnas till och hjälpa både sina barn och hushållets tjänarinnor. Denna patriarkala husmoder gjorde en nationell insats – något som Milow jämställde med värnplikt, "Rika mödrar" (Cecilia Milow) i *Medborgarinnan* 1925:5.

[29] Se till exempel bild till "Hembygden utan försvar" (valappell för de borgerliga) i *Medborgarinnan* 1924:4.

let fram som ideal för landet i stort och drottningens roll som hela landets husmoder framhävdes.

De försvarsvänliga högerkvinnorna betonade också Sveriges historia. Arvet från den svenska historien var inte bara "vårt", utan även ofödda generationers. Enligt dessa kvinnor var kvinnors viktigaste uppgift att värna hemmet. Moderskärleken betraktades som central och den skulle inte bara omfatta de egna barnen, utan alla Sveriges moderlösa och hemlösa barn. Både släktets fortbestånd och dess moraliska hälsa låg i kvinnornas händer. Även när det handlade om historisk kunskap tillmättes kvinnan stor betydelse. Historien skulle inte bara läras ut i skolorna utan även i hemmet.[30]

Forna tiders fosterländska kvinnor framhölls av högerkvinnorna som ett ideal. Det var kvinnor som Kristina Gyllenstierna, Anna Bielke, och Emerentia Krakow som utgjorde förebilder. Dessa kvinnor hade ingripit i tider då männen svikit eller varit upptagna av interna stridigheter. Samtliga var änkor som på 1500- och 1600-talen försvarade fästningar.[31] Även Bländalegenden användes av försvarsvänliga grupper.[32] Enligt denna skulle Blända någon gång i forntiden ha samlat kvinnorna i Värend och med list och våld tillintetgjort den danska fienden. Som tack för denna bragd sades kvinnorna i Värend bland annat ha fått lika arvs- och giftorätt med männen samt ett litet fältmärke att bära på sin dräkt.[33]

Landstormskvinnorna

Det var dock inte enbart politiskt aktiva kvinnor på högerkanten som engagerade sig i försvarsfrågan. Samtidigt med debatten om nedrustningsbeslutet 1924, grundades Föreningen Stockholms landstormskvinnor som arbetade för att kvinnor skulle delta mer aktivt i försvaret av nationen. Landstormskvinnornas arbete kallades också ibland för en frivillig kvinnlig värnplikt.[34]

---

[30] "Kvinnorna och Sverige" (osign) i *Medborgarinnan* 1924:5. Se även "Kvinnorna och försvarsfrågan" (A-a A.) i *Medborgaren* 1924:5. Här kan man läsa att "[a]ldrig sveko Svea rikes kvinnor i tider då allvar stod för dörren, och lika väl som kvinnan, stark och uppoffrande, stod vid mannens sida i tider af krig och bittraste nöd, lika väl kan hon med den makt som nu är henne gifven stå på den sidan, där man med klar blick för tidens allvar ser längre än för dagen och hör annat än fraserna".

[31] "Flydda tiders fosterländska kvinnor" (L. Eld) i *Medborgarinnan* 1927:2.

[32] Se till exempel "Bländalegenden" (Överste E. Grafström) i *För hembygden*, Stockholm 1929, s. 26–28. Blända tas även upp i "Svenska märkeskvinnor. Blända" (K.C) i *SLKF Årsbok* 1936, s. 23–26.

[33] Om Blända, se även *Nationalencyklopedin* Bd 3, Höganäs 1990, s. 95.

[34] Se till exempel "Kvinnlig värnplikt" (Z.) i *Medborgaren* 1927:3. Se även "Anförande på Högklint" (G.M Törnegren) i *Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar* 1933–1934, s. 26.

Bakgrunden till bildandet av föreningen var 1901 års härordning, då Landstormen skapades som ett reservuppbåd bestående av de sex äldsta värnpliktiga årsklasserna. Dessa skulle vid en eventuell krigsfara mobiliseras först och vakta kuster och gränser tills krigsmakten var redo. Landstormen hade från början ingen utbildning alls. Fem dagars repövning skrevs in först i 1914 års härordning. Bristen på utbildning av landstormsmännen var också en bidragande orsak till att den frivilliga landstormsrörelsen skapades. År 1903 bildades de första frivilliga landstormssammanslutningarna och 1912 gick föreningarna samman i ett centralförbund.[35] Det som i dag kallas lottakåren var fram till 1942 en underavdelning till detta centralförbund.

År 1924 tog Tyra Wadner initiativet till den kvinnliga landstormsföreningen efter ett besök hos den finska Lotta Svärd-organisationen. Enligt den finska historikern Marjo Laitinen skilde sig den finska Lotta Svärd-rörelsen på ett avgörande sätt från den dåtida kvinnorörelsen i Finland. Lotta Svärd-rörelsen var medelklassorienterad och nationen ställdes i centrum. Stor vikt lades också vid religionen och nykterheten. Visserligen utgjorde den aktiva kvinnan en förebild, men det handlade främst om moderlighet och offervilja.[36] Hemmet sågs som samhällets hjärta och kvinnorna i Lotta Svärd-rörelsen betraktade sig som hela samhällets mödrar.[37]

I Sverige fanns det inte några skyddskårer, utan det var den frivilliga landstormen som behövde hjälp med att skaffa kläder, mat och ekonomiska bidrag till utbildning. Exempelvis arrangerade Stockholms landstormskvinnor försäljning och anordnade fester för att samla in pengar. Vid övningar tog de hand om förtäringen. Målet var att öka trevnaden och samhörighetskänslan inom förbundet.[38]

Högerkvinnor var mest positiva till den nya försvarsvänliga föreningen. Det visar artiklar skrivna av både kvinnor och män som publicerades i deras tidningar. Arthur Dunér skrev till exempel i *Medborgarinnan* att landstormen blev komplett först när kvinnorna gick med. Landstormen blev hela familjens angelägenhet och den var i behov av både kvinnor och män. I

[35] Maria Brück, "Den svenska lottarörelsen" i *Lottorna i samhällets tjänst*, Stockholm 1984, s. 24; Carl Erik Almgren, "Den militära ledningens syn på SLK och dess uppgifter i försvaret" i *Lottorna i samhällts tjänst*, Stockholm 1984, s. 59. Se även Arthur Dunér, *Sveriges landstorm*, Stockholm 1926, s. 178–192. Om 1914 års härordning, se s. 198–202.

[36] Laitinen 1996, s. 28–30.

[37] Nevala 1998, s. 93.

[38] "En kvinnlig landstormsförening i Stockholm" (osign) i *Landstormsmannen* 1924:9; "Stadgar för föreningen Stockholms landstormskvinnor" i *Landstormsmannen* 1924:9.

Medborgaren framhölls också hur de svenska lottorna värnade den svenska hembygden.[39] Även *Idun* publicerade ett flertal artiklar vänligt stämda till lottorna under 1920-talet.[40]

Den nya föreningen väckte dock inte enbart positiva reaktioner. *DN* ironiserade över och betonade dess överklasskaraktär.[41] De kvinnliga kommunisternas tidning, *Röda röster*, menade att organiseringen av en lottakår tydde på att de borgerliga kvinnorna var beredda att slå ner arbetarna i blodig kamp.[42] Kritiken i denna tidning gällde alltså inte i första hand att kvinnor använde vapen, utan att lottorna genom sin organisering kunde användas för att bekämpa arbetarna.

Landstormskvinnornas främsta uppgift var att, som det hette, hålla landstormsmännen på gott humör. Landstormskvinnornas grundare Tyra Wadner menade att kvinnan var den som skapade hemtrevnad. Om det blev krig skulle lottorna enligt henne

[39] "Kvinnorna och det frivilliga landstormsarbetet" (A. Dunér) i *Medborgarinnan* 1927:2, se även "S.M.K.F bör intressera sig för landstormen" (Elisabeth Söderman) i *Medborgarinnan* 1926:5; "Tyra Wadner" (osign) i *Medborgarinnan* 1928:4; "Eder gärning är icke den minsta" (osign) i *Medborgaren* 1930:6. Se även "Landstormskapten X. Vid övning och fest" (Överste Sven Lagerberg) i *Landstormslottan* 1938:2.

[40] "Den nya Lotta Svärd" (-r.) i *Idun* 1925:5; "En Lotta Svärd-kedja landet runt" (osign) i *Idun* 1925:36; "Lotta Svärd i silkesstrumpor" (Alma Söderhjelm) i *Idun* 1926:24; "Lottas första manöver. Hur det är att vara husmor i fält" (B. A) i *Idun* 1929:40. Se även *Idun* 1924:42, omslag. *Idun* framställde gärna lottorna som ett föredöme. I en artikel från 1925 påpekade tidningen att allt frivilligt stöd till försvaret var välkommet. *Idun* tog på sig att förmedla kontakter mellan Tyra Wadner och kvinnor som kunde tänka sig att skapa lottaföreningar ute i landet, "En Lotta Svärd-kedja landet runt" (osign) i *Idun* 1925:36. Varken *Vecko-Journalen* eller *Husmodern* uppmärksammade lottarörelsen i någon nämnvärd utsträckning. *Vecko-Journalen* gjorde det först när andra världskriget hade brutit ut, se "En vacker flicka denna vecka" (osign) i *VJ* 1939:38. *Husmodern* publicerade en liten artikel om den finska lottakåren 1924, se "Alla lottors lotta" (Miss) i *Husmodern* 1924:41. Tidningar som *SvD, StD* och *Aftonbladet* skrev ganska neutralt om själva bildandet av landstormskvinnoföreningar, se "En Lotta Svärd-förening bildad i huvudstaden" (osign) i *SvD* 11/9 1924; "En kvinnornas landstormsförbund bildat" (osign) i *StD* 12/9 1924; "Lotta Svärd-föreningarnas första uppgift" (Örli) i *Aftonbladet* 14/9 1924.

[41] Bredvid bilden av en överklassdam som delar ut mat till landstormsmännen finns en dikt publicerad – en parodi på Runebergs "Lotta Svärd": "Ty en pärla det blir hon på ärans fält och hon tål inte skrattas åt, markenteterskan uti sitt landstormstält, men hedras med pompa och ståt", se "Svensk Lotta Svärd" (Den blyge) i *DN* 12/9 1924. *Social-Demokraten* nämnde inte bildandet av den kvinnliga landstormsföreningen.

[42] "Borgarkvinnorna bildar skyddskår"(osign) *i Röda röster* 1924:10; "Socialdemokraterna vid borgarnas sida för ett stärkt försvar" (osign) i *Röda röster* 1927:2; "Borgarkvinnornas krigsberedskap" (Opal.) i *Röda röster* 1928:5; "Rustar borgarklassen för fredens skull?" (Anna T.) i *Röda röster* 1929:8; "Borgarkvinnorna håller militärmönstring" (A.S.P) i *Röda röster* 1930:7. Samma kritik kom från syndikalisthåll, se "Borgarkvinnorna rustar för klasskampen"(Ottar) i *Brand* 1926:40. Det förekom ett par artiklar i *Röda röster* där man var positiv till att kvinnor tog till vapen för revolutionens sak, se till exempel " 'Tag vapnen och öva dig i deras bruk' " (Nils Flyg) i *Röda röster* 1924:8; "Röda systrar vid fronten" (Dobrova) i *Röda röster* 1929:8. Här påpekades att kommunistiska kvinnor inte sökte sig till fronten för att flirta. De var solidariska och stod sida vid sida med soldaterna.

> stärka folkets sedliga kraft och segervilja, då kriget rasar, lidanden och olyckor möta, då modlösheten börjar smyga sig in här och där, då måste kvinnan visa sig fast och trogen, tålmodig och självuppoffrande och oförtröttat kämpa, så att männen kunna bibehålla sin moraliska kraft och sina nerver sunda.[43]

Hon ansåg vidare att en kvinna som käckt offrade sin man eller son för fanan hade vunnit en stor seger i det tysta.[44] Kvinnans uppgift var således främst kopplad till familjen. Genom skapandet av lottaföreningar kunde landstormsövningarna på söndagarna bli familjesammankomster. När även kvinnor deltog i övningarna införlivades de därmed mer aktivt i den nationella gemenskapen. Tidigare hade många kvinnor klagat över att familjefäderna gav sig ut på söndagsmorgnarna, men nu kunde de enligt Wadner ge sig av tillsammans och få frisk luft för att sedan komma tillbaka till hemmet efter en uppfriskande dag i naturen.[45] I de nationella föreställningar om försvaret som här kommer till uttryck manade kvinnan mannen till hjältemod. Kvinnornas medverkan i övningarna skulle sporra männen till bättre prestationer. Familjen och kvinnan som moder utgjorde dock resonemangets nav. Kriget var mannens, men han stöddes av kvinnan. Hon uppmuntrade honom till insatser för nationen. Det var följaktligen för hennes och barnens skull han försvarade landet.

Begreppet hem förekom hos landstormskvinnorna i ett flertal olika sammanhang och på en mängd nivåer. Tyra Wadner använde ofta metaforen hem för fosterlandet. Det var så hon motiverade kvinnans deltagande i försvaret: "Kvinnans naturliga plats är hemmet, och eftersom fosterlandet är det stora hemmet, både kan och bör kvinnan efter sin förmåga bidraga till dess bevarande i okränkt skick åt efterkommande släkten."[46] Freden var det naturliga tillståndet i världen, enligt Wadner. I händelse av krig fick kvinnor ta över ansvaret för hem och uppfostran av barnen. Kvinnor måste dessutom i ett krig offra det käraste hon hade – man och barn. Detta bidrog enligt Wadner till att kvinnor verkligen önskade fred. Ett rimligt försvar var förenligt med kvinnans kärlek till hemmet. Wadner byggde sin vision av fosterlandet som ett hem med plats för alla kring en god moder, som uppfostrade sina barn i god fosterländsk anda. Plikttrohet mot fosterlandet, mod och

---

[43] " 'Lotta Svärd' – En kvinnornas frivilliga försvarsorganisation i Finland" (Tyra Wadner) i *Landstormsmannen* 1924:9, citatet s. 211.

[44] " 'Lotta Svärd' – En kvinnornas frivilliga försvarsorganisation i Finland" (Tyra Wadner) i *Landstormsmannen* 1924:9.

[45] "Föreningen Stockholms landstormskvinnor" (Tyra Wadner) i *Landstormsmannen* 1925:5. Jfr "Kvinnorna och det frivilliga landstormsarbetet" (A. Dunér) i *Medborgarinnan* 1927:2. Se även *Landstormsmannen* 1925:10, s. 265. Betoningen av friluftsliv kan ses som ett uttryck för den då rådande hälsodiskursen. Om denna, se till exempel Nilsson 1994, s. 55–99 och Frykman i Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 161–201.

[46] "Vår uppgift" (Tyra Wadner) i *Landstormsmannen* 1930:1, citatet s. 2.

offervilja, var för Wadner egenskaper som karakteriserade en god medborgaranda. Därför ifrågasatte hon också kvinnliga fredsaktivister som agerade för nedrustning. Landstormskvinnorna själva såg landstormsrörelsen som en fredsrörelse även för kvinnor.[47] Att kvinnlighet konstruerades som fredlig var således en självklarhet för landstormskvinnor.

I denna tankevärld var kvinnans roll i det frivilliga försvaret central. Landstormsrörelsen blev starkare genom att även kvinnor arbetade för den. Kvinnor behövdes i organisationen och argumenten var både könskomplementära och rättvisebaserade, men *familjen* var den enhet försvaret skulle bygga på. Tillsammans skulle man och kvinna arbeta för nationen, och familjen utgjorde basen för arbetet:

> Ser man en familj, där mor och far, döttrar och söner samlats under landstormens fanor i brinnande intresse och arbete för försvaret av hem och härd, då kan man vara förvissad, att den familjen håller ihop på gammalt svenskt sätt i fosterländsk nitälskan för ädla mål.[48]

Även om kvinnan aktivt borde arbeta för nationens försvar agerade hon inte som individ, utan i sin familjeroll, som maka, moder eller dotter. Hennes uppgifter i försvaret stred inte heller mot traditionellt kvinnliga egenskaper som moderlighet, husmoderlighet eller upprätthållandet av moralen.

Ett annat sätt att använda hemmet som metafor var att se föreningen, dess sammankomster och läger som ett hem och medlemmarna som en familj. Ledningen framställdes som rara föräldrar och kursdeltagarna som barn.[49] Disciplinen framhölls.[50] Och när den förbands med hem och familj frammanas främst tanken på ett patriarkalt hem där var och en vet sin plats

---

[47] "Vår uppgift" (Tyra Wadner) i *Landstormsmannen* 1930:1. Om att det var kärleken till hemmet som drev kvinnor till att ställa sig i fosterlandets tjänst, jfr "Tal av överste T Winberg vid Kullens fyr den 30 juni 1939" i *Landstormslottan* 1938:2. Om de kvinnliga fredsaktivisterna, se Andersson 2001.

[48] "Några synpunkter rörande landstormskvinnornas verksamhet" (Tyra Wadner) i *Landstormsmannen* 1928:9, citat s. 299. Se även Tyra Wadner, *Anvisningar för bildandet av Landstormskvinnoföreningar och för deras verksamhet*, Stockholm 1926, s. 5.

[49] Se till exempel "Ett landstormsläger på solens och vindarnas ö" (Tyra Wadner) i *Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar* 1933–1934, s. 40–45; "Lottakursen i Sigtuna" (Ruth Carlsted) i *Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar* 1934–1935, s. 19; "Glimtar från landstormslägret i Köpingeviken sommaren 1934" (Sona Elfverson) i *Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar* 1934–1935, s. 35.

[50] "Vår plikt" (Tyra Wadner) i *Landstormsmannen* 1931:2; "Hur jag blev lotta och varför jag förblivit det" (Gerda Fröberg) i *Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar* 1934–1935, s. 55–59; "Arbetsglädje" (Tyra Wadner) i *Landstormslottan* 1936:2; "Norrköpingslottorna ordna måltidsstation" (E.B) i *Landstormslottan* 1936:2; "Hur skola vi bäst kunna väcka ungdomens intresse för Lottarörelsen?" (Karin Lagerberg) i *Landstormslottan* 1936:3.

och lydnaden var självklar. Överlottan blev som en god husmoder som i patriarkal anda övervakade allt.

Samhörighet, ett gott kamratskap och pliktuppfyllelse var också kännetecken för en lottaförening. I *Landstormsmannen* fanns till exempel beskrivningar av manövrar som lottorna deltog i. Berättelserna var mycket käcka i tonen. Inga arbetsuppgifter var för svåra för lottorna och allting klarades galant. En del skildringar andas en glädje och tillfredsställelse över att få vara med, "en intensiv känsla av att vara till nytta, att vara med och att klämma i för kung och fosterland". Landstormskvinnorna hade fått vara med i krigargemenskapen och när männen berättade någon mer eller mindre lustig historia kunde även kvinnorna säga "minns du?"[51] Solidariteten och gemenskapen som skapades genom dessa manövrar betonades gärna. Klassgränserna utraderades, det fanns bara krigare och lottor som talade samma språk.[52] De var kamrater i samma armé. Övningarna framställdes ofta som en spännande lek[53] och sammanhållningen och gemenskapen uppfattades inte bara klassöverskridande utan även generationsöverskridande. Den gamla och den unga kvinnan arbetade sida vid sida för "det gemensamma höga målet". Att vara en god kamrat var centralt för lottorna.[54] Lottan framställd som den goda kamraten förekom alltså parallellt med familjemetaforerna. I en artikel om hur rörelsen skulle få fler ungdomar som medlemmar poängterades exempelvis att de

[51] "Manöverbrev från Hallandslottorna" (Elsa Haeger-Carlberg) i *Landstormsmannen* 1928:11, citaten s. 364 f. Se även "Från lottornas deltagande i Norrlandsmanövern" (Margaretha Odelberg, A. E, G Beronius) i *Landstormsmannen* 1930:11. Här betonar lottorna Margaretha Odelberg och A. E hur roligt man hade det.

[52] "Manöverbrev från Hallandslottorna" (Elsa Haeger-Carlberg) i *Landstormsmannen* 1928:11. Det enastående goda kamratskapet, skämtet och skrattet poängteras i nästan varje manöverberättelse, "Från Lottornas deltagande i Sörmlandsmanövern" (Elsa Montell) i *Landstormsmannen* 1929:11. För mötenas betydelse för sammanhållningen över klassgränser, se även Wadner 1926, s. 9.

[53] "Med markententeribil i fält. Tjust sept 1937" (Elin Håkansson) i *Landstormslottan* 1938:1; "Med Ystad-lottor på Smålandsmanöver" (Fem Ystadlottor) i *Landstormslottan* 1938:4; "Sol över Malma hed" (Anna Grönlund) i *Landstormslottan* 1938:3; "Som 'B-lotta' på fältmanöver 1938" (Sara Lundberg) i *Landstormslottan* 1938:4; "Arméfälttjänstövningarna 1938" (Tyra Wadner) i *Landstormslottan* 1938:4.

[54] Se till exempel "På besök hos Finlands lottor" (Maja Schmidt) i *Landstormsmannen* 1929:12. Om kamratskapet, se till exempel: "Sörmlandslottor på övning" (Eskilstunalotta) i *Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar* 1933–1934, s. 83 f; "Föreningen Göteborgs Landstormskvinnor 1933–1934" (Ruth Aurell) i *Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar* 1934–1935, s. 7–11; "Tal för kamratskapet" (Elsa Carlberg) i *Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar* 1934–1935, s. 31; "Glimtar från landstormslägret i Köpingeviken sommaren 1934" (Sonja Elfverson) i *Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar* 1934–1935, s. 33–36; "Norrköpingslottorna ordna måltidsstation" (E.B) i *Landstormslottan* 1936:2; "Hur jag blev lotta och varför jag förblivit det" (Gerda Fröberg) i *Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar* 1934–1935, s. 55–59, där kamratskap och disciplin betonas.

unga i föreningen borde omgärdas både av moderlighet och kamratlighet.[55]

Lottorna var organiserade som hemlottor och fältlottor. Fältlottorna stod för förtäringen vid landstormsmännens övningar på söndagarna, medan hemlottorna samlade in pengar till både den egna och landstormsmännens verksamhet.[56] Lottorna kunde även utbildas i sjukvård, men serverade också när andra föreningar, till exempel skytteföreningar eller Röda korset, hade större sammankomster.[57]

För de svenska landstormskvinnorna var den stora förebilden Runebergs fiktiva figur Lotta Svärd i *Fänrik Ståls sägner*. I denna diktsamling är Lotta Svärd en markententerska som följt med trossen under finska kriget 1808–1809. Hennes make deltog i striderna och hon blev kvar när han dog. Lotta Svärd fungerar i dikten som en sorts moder för soldaterna. Hon skiljer emellertid mellan de modiga och fega soldaterna. Lotta Svärd vägrar sälja till den rike, fege soldaten och ger hellre bort ett glas eller två till den fattige sårade soldaten som kämpat tappert. Hon kan alltså kategoriseras som en manande moder som uppmuntrar sina söner till nya hjältedåd. Det heroiska draget har emellertid tonats ned. Ett vänligt löje finns omkring figuren. "Och något tålte hon skrattas åt, / Men mera hedras ändå",[58] som det heter i dikten. Lotta Svärd lever med kriget och dess fasor och är därmed värd aktning.

Moderligheten är dock central i hennes karaktär. Landstormskvinnorna skiljer sig emellertid från de föreningar som huvudsakligen betonar en vårdande och försonande moderlighet som kommer till uttryck i till exempel kvinnors arbete för Röda korset. I en artikel i *Landstormsmannen* om den finska Lotta Svärd-organisationen citerar Tyra Wadner de rader där Lotta Svärd trots att kulorna ven aldrig var långt bakom fronten.[59] Det är tydligt att det var Lotta Svärds handgripliga hjälp till soldaterna som inspirerade kvinnornas organisering. Det handlade inte bara om att hela krigets sår, utan i lika hög grad om att uppmuntra soldaterna till förnyade insatser.

De i *DN* så kallade "erotiska faktorerna", det vill säga att kvinnorna önskade män som försvarade dem, var mindre vanliga hos lottorna. Men

[55] "Hur skola vi bäst kunna väcka ungdomens intresse för Lottarörelsen?" (Karin Lagerberg) i *Landstormslottan* 1936:3. Se även "Glimtar från landstormslägret i Köpingeviken sommaren 1934" (Sonja Elfverson) i *Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar* 1934–1935, s. 33–36 där kamratskapet nämns, men där även chefslottan omnämns som "vår bussiga mamma".

[56] Wadner 1926.

[57] Lottorna medverkade även i nödåtgärder som allmänbespisningar under arbetslöshetsåren 1932–1934 och i de provisoriska sjukhus som skapades i samband med scharlakansfeberepidemien 1938 i Västergötland, se Almgren 1984, s. 63 f. och Brück 1984, s. 33.

[58] Runeberg 1848–1860, II, s. 18.

[59] "'Lotta Svärd' – en kvinnornas frivilliga försvarsorganisation i Finland" (Tyra Wadner) i *Landstormsmannen* 1924:9.

samma typ av förakt mot "fega" män, som övriga försvarsvänliga kvinnor frammanade, förekom även i landstormskvinnosammanhang. I dikten "Lotta Svärd" av Hjalmar Torpadie publicerad i *Landstormsmannen* 1925 förskjuter även kvinnorna de fega männen:

> Då stige ur kvinnornas djupa led
> Ditt ljungande skarpa ord:
> 'Giv de fege, dådlösa kort besked,
> För dem finns ej plats i Nord!' [60]

I kraft av sin närvaro i fält manade lottorna männen till nya kraftansträngningar.

En annan intressant aspekt är mötet mellan lottor, landstormsmän och militärer. Lottorna trängde in i en mycket maskulin sfär, vilket måste hanteras utan att lottorna miste sin "kvinnlighet" eller den militära sfären förlorade sin "manlighet". Sexuella anspelningar måste enligt lottorna undvikas för att kvinnorna inte skulle förlora vad de menade var deras värdighet. Lösningen blev en "avköning" av lottan, det vill säga en nedtoning av stereotypt kvinnliga attribut, en lösning som även gällde lottornas fritid. Det blev viktigt att lottorna uppträdde på ett vad lottornas ledning menade var ett värdigt vis, i synnerhet när de bar lottadräkt. Detta var enligt lottorna särskilt angeläget på lägerkurser som ofta genomfördes vid badorter. Enligt Tyra Wadner lämpade sig varken silkesstrumpor, högklackade skor eller en cigarett i mungipan till den grå enkla uniformen.[61] En lotta skulle på alla sätt vara en ära för både sin förening och sitt fosterland.[62] Kopplingen mellan

---

[60] "Lotta Svärd" (dikt av Hjalmar Torpadie) i *Landstormsmannen* 1925:8. Om att lottornas arbete tvingade fram fega och loja män till fronten, se även "I mellersta Finland" (Olof Hägglund) i *Landstormsmannen* 1925:11.

[61] "Vår plikt" (Tyra Wadner) i *Landstormsmannen* 1931:2. Här använder hon en skämtteckning som utgångspunkt, som hon påstod hade blivit publicerad i en kommunistisk tidning. Troligtvis var det en teckning från Svenska freds- och skiljedomsföreningens tidning *Freden* som hade väckt hennes farhågor. Teckningen framställer en frodig skrattande Lotta Svärd som står och tittar på tre överklassdamer i lottadräkt med högklackade skor, mängder av smycken och med cigarett i munnen. Rubriken var "Lottorna 1809–1930". Teckningen var gjord av Bertil Almqvist, *Freden* 1930:4–5, omslaget.

[62] Det kan jämföras med en debatt som utspann sig i *Medborgaren* 1932. Där diskuterades om svenskorna saknade nationalkänsla apropå alla de svenska kvinnor som åkte utomlands och "skadade" det svenska anseendet, både genom erotiska eskapader och genom uppenbart bedrägeri mot de utländska myndigheterna, "Saknar svenskan nationalkänsla" (S. W) i *Medborgaren* 1932:8; "Fria spalten" (signaturerna "Ung svenska som vistas mycket utrikes" och "Ansvarskännande familjefar") i *Medborgaren* 1932:10. Diskussionen avslutades i "Fria spalten" (S. W) i *Medborgaren* 1932:11.

kvinnors sexualitet och nationell ära blir tydlig, och det var något som flertalet landstormskvinnor själva accepterade.[63] Om och om igen betonades det i texter skrivna för lottor att de inte fick ha böjelse för kurtis eller hållningslöst uppförande.[64] Först 1956 blev det tillåtet med en diskret make-up till dräkten, men fortfarande fick en lotta varken bära smycken eller röka under arbetstid.[65] Det är därför knappast förvånande att en god men ändå manande moder valdes som förebild när landstormskvinnorna bildades på 1920-talet. Modern som förebild var sexuellt ofarlig.

Även den kvinnliga kamraten som stod vid mannens sida framställdes så "avkönad" som möjligt. Eventuell kurtis slogs i skildringarna från manövrarna bort med ett skratt och ett rappt svar.[66] I stället lyftes det praktiska och funktionella fram. Lottadräkten var också enkel och avskalad och framhävde knappast några stereotypt kvinnliga behag.[67] Snibben om huvudet gav snarare associationer till en praktisk husmoder än till en överklassdam och det är nog ingen tillfällighet.

Flertalet män som uttalade sig om landstormskvinnorna eller Lotta Svärd betonade kvinnors uppmuntrande förmåga, men underströk samtidigt att kvinnor inte skulle använda vapen. Det fanns farhågor i samtiden om att den nya svenska kvinnoföreningen kunde leda till en militarisering av kvinnorna. 1928 fanns det fortfarande militärer som menade att föreningen måste upplösas vid ett eventuellt krig, eftersom kvinnor och krig inte hörde ihop.[68]

I *Landstormsmannen* påpekade en skribent att "[g]enom en kraftig organisation av Sveriges landstormskvinnor och genom att deras arbetskraft blir tillförd försvaret, hindras många *fega och loja* män att tränga sig till dessa

---

[63] Jfr kopplingarna mellan sexualitet och nationalism i Mosse 1985. För ett nordiskt exempel, se Warring 1994a.

[64] "Vår plikt" (Tyra Wadner) i *Landstormsmannen* 1931:2; "Huru skall intresset för lottarörelsen väckas och vidmakthållas?" (Elsa Dahlbäck) *Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar* 1933–1934, s. 30 f. I "Glimtar från landstormslägret i Köpingsviken sommaren 1934" (Sonja Elfverson) i *Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar 1934–1935*, s. 33, betonas att krigsmålning och lackerade naglar snabbt försvann vid lägret.

[65] Louise Ulfhielm och Birgitta Andersson, *Seklernas arv. Sveriges Landstormskvinnor. Riksförbundet Sveriges Lottakårer*, Stockholm 1983, s. 107, Riksförbundet Sveriges Lottakårer, Förteckning B, F9:2, Krigsarkivet.

[66] Se till exempel "Med Ystad-lottor på Smålandsmanöver" (Fem Ystadlottor) i *Landstormslottan* 1938:4.

[67] Fred Sanstedt, "Föreningsdräkt och uniform" i *Lottorna i samhällets tjänst*, Stockholm 1984, s. 277–306. Han påpekar dock att enhetligheten i föreningsdräkten inte alltid var så stor i landet under de första åren. Den första stadigvarande militära uniformen kom i och med andra världskriget och faller därmed utanför undersökningen.

[68] Louise Ulfhielm & Birgitta Andersson, *Seklernas arv. Sveriges Landstormskvinnor. Riksförbundet Sveriges Lottakårer*, Stockholm 1983, s. 19, Riksförbundet Sveriges Lottakårer, Förteckning B, F9:2, Krigsarkivet.

platser, som kunna skötas av kvinnor, och därigenom blir vår försvarskraft betydligt starkare, då dessa män tvingas till fronten." Mannen bakom inlägget menade att det fanns en stor ideell vinst med att kvinnor deltog i manövrar.[69] Även andra skribenter påpekade betydelsen av lottorna som goda föredömen för de manliga soldaterna. De unga männen såg att kvinnornas arbete var tungt, men att de ändå alltid var glada och hurtiga och inte tänkte på någon vila.[70]

Lottornas plats i den manliga militära sfären var alltså knappast självklar. Kvinnor med vapen var ingen normal företeelse och definitivt inte lottornas uppgift. Både män och kvinnor i landstormsrörelsens tidningar betonade detta. Överste T. Winberg hävdade exempelvis i ett tal vid lottornas riksmöte 1939 att kvinnor inte skulle bära vapen: "Kvinnan må smida våra vapen och hålla dem blanka, hon må hålla skölden för oss, men svärdet tillkommer det mannen ensam att föra."[71]

I flera sammanhang påpekade även landstormskvinnor själva att de inte skulle delta i strid, utan att de verkade i vad de menade var den kvinnliga sfären. Det huvudsakliga arbetet skulle bedrivas i fredstid. Förutom kokvagnskurser och enklare sjukvård kunde även kurser i kartläsning och orientering samt i intendenturtjänst ges. Tyra Wadner poängterar att *"[n]ågra andra kurser, exempelvis i skjutning, ridning och dylikt må enligt den centrala landstormsledningens anvisningar ej ingå i programmet* för verksamheten". Kvinnorna skulle hjälpa till så mycket de kunde, dock inte med vapen i hand.[72] Tyra Wadner sade uttryckligen 1929 "att meningen på intet sätt är att landstormskvinnorna i händelse av krig skulle bilda några amasontrupper eller som kokgrupper medfölja truppen till fronten".[73] Landstormslottornas uppgift vid krig var på hemmafronten. Det finns också exempel på uttalanden som betonar att de svenska kvinnorna inte skulle arbeta vid fronten som kvinnor gjorde i det nya Ryssland. Kvinnorna skulle i stället ingjuta styrka hos männen och upprätthålla deras mod.[74] De första verksamhetså-

[69] "I mellersta Finland" (Olof Hägglund) i *Landstormsmannen* 1925:11, citatet s. 309.
[70] "Umeålottornas smörgåsservering i Vännås" (G. Beronius) i *Landstormsmannen* 1930:11. Samma sak nämner Carl Herlitz när han skriver om lottornas arbete i nutid, Carl Herlitz, "Länkar i luftförsvaret" i *Lottorna i samhällets tjänst*, Stockholm 1984, s. 171.
[71] "Tal av överste T Winberg vid Kullens fyr den 30 juni 1939" i *Landstormslottan* 1939:3, citatet s. 34. Se även "Hälsning till lottorna. Vid mötet på By gammelgård d. 25/9 1938" (dikt av Kyrkvärds-Anders Andersson) i *Landstormslottan* 1938:4.
[72] "Några synpunkter rörande landstormskvinnornas verksamhet" (Tyra Wadner) i *Landstormsmannen* 1928:9, citatet s. 300.
[73] "Landstormskvinnorörelsen. Ur mitt klipp- och bildarkiv" (Tyra Wadner) i *För hembygden*, Stockholm 1929, s. 64–68, citatet s. 66.
[74] "Anförande av doktor Manfred Björquist vid Lottakursens högtidliga öppnande i Sigtuna 1934" i *Landstormslottan* 1936:1. Om att soldaterna blir ompysslade av lottor vid manöver, se till exempel "Med markententeribil i fält. Tjust sept 1937" (Elin Håkansson) i *Landstormslottan* 1938:1.

ren var det särskilt viktigt för landstormskvinnorna att markera att de inte försökte ge sig in på männens områden. Trots detta bar Värends landstormslottor Bländas fälttecken och anknöt därmed till en mer krigisk kvinnlig förebild.[75] Den krigiska amazonen eller valkyrian framställdes alltså som förebild i vissa fall, men bara under särskilda omständigheter som en sista reservkraft. Och framför allt gällde det historiska och inte samtida kvinnor.

Landstormskvinnorna betonade även under 1930-talet att lottorna inte fick bli någon sorts militariserade amazoner: "Vi vilja helt enkelt vara ansvarskännande svenska kvinnor, som var i sin stad och alla i gemen arbeta för att Sveriges män, om och när det en gång gäller, skola vara rustade, skickade och villiga att försvara vårt gemensamma fosterland."[76] Kvinnans uppgift var enligt landstormskvinnorna att skapa hemtrevnad i fält. Föreställningen om kvinnan som flyttat ut hemlivet till fält kombinerades hos landstormskvinnorna med föreställningen om en uppmuntrande kvinna som bidrog till att förbättra männens prestationer. Samtidigt menade de att kvinnan borde kämpa som en kamrat vid mannens sida, men hon fick inte bli en militariserad amazon. Kamratskapet hade i detta resonemang alltså vissa begränsningar. Kvinnor och män kämpade inte riktigt på samma villkor. I landstormskvinnornas föreställningar om den ideala kvinnligheten i krig utgjorde således moderskapet enbart en del.

Lottorna och deras arbete förankrades också i en historisk tradition. Vikingakvinnor, kvinnorna i trossen och karolinernas hustrur ansågs också ha utfört lottatjänst.[77] Landstormskvinnorna hyllade även den goda barmhärtiga samariten, det vill säga kvinnan som vårdade och uppoffrade sig för andra människor. Både Florence Nigthingale och Elsa Brändström nämndes i detta sammanhang.[78] Svenska sjuksköterskor som arbetade utomlands lyftes också gärna fram som hjältar och goda förebilder i olika veckotidningar.[79]

---

[75] "Bländalegenden" (överste E. Grafström) i *För hembygden*, Stockholm 1929, s. 26–28.

[76] "Föreningen Stockholms Landstormskvinnors 10-årsjubileum" (Anna Lisa Ribbing Edin) i *Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar* 1934–1935, s. 6 f, citatet s. 6.

[77] "Vid årets slut" (Fanny v. Wilamowitz -Moellendorff) i *Landstormslottan* 1937:4; "Landstormskapten X. Vid övning och fest" (Överste Sven Lagerberg) i *Landstormslottan* 1938:2; "Prolog vid Södermanlands landstormsförenings och landstormskvinnoförenings 10-årsjubileum den 29 oktober 1939" (Ulla Linder) i *Landstormslottan* 1939:4. Dessa gångna tiders kvinnor levde vidare hos lottorna i deras kamratskap och samtidens lottor sågs bara som ytterligare en länk i kedjan, " Prolog vi Hälsingborgslottornas fest på friluftsteatern den 29 juni 1939" (G.F) i *Landstormslottan* 1939:3.

[78] "Utdrag ur talet för 'Kvinnan'" (hållet vid Centralförbundets årsmöte 1938 av avdelningschef Hugo Stensiö) i *Landstormslottan* 1938:3. Det fanns också hyllningar till kvinnan som vaktade härden, när mannen drog ut i strid, det vill säga ett mer passivt väntande ideal, "Sveriges kvinna" (dikt av Magda Bergquist von Mirbach) i *Landstormslottan* 1936:4.

[79] Se till exempel "Under Röda-Korsfanan" (E.W.) i *Idun* 1912:44; "Svenska kvinnors hjältedåd i Urga" (osign) i *Idun* 1925:4; "När Sverige var Rysslands sjuksyster" (Ada Rydström) i *Idun* 1925:32; "Svenska kvinnor som gör Sverige välkänt utomlands" (osign) i *Husmodern* 1938:31; "Svensk-Kajsa vid spanska fronten" (Carmen) i *VJ* 1937:39.

Under hela 1920-talet och fram till mitten av 30-talet arbetade de försvarsvänliga kvinnorna i motvind. Stora delar av kvinnooffentligheten var kritiska mot lottarörelsen under denna period. De frisinnade kvinnornas tidning *Tidevarvet,* som i det närmaste intog en radikalpacifistisk hållning, publicerade ett flertal artiklar som ifrågasatte både lottakåren och hela landstormsrörelsen. Genom att landstormsrörelsen engagerade både fäder och söner, mödrar och döttrar, stärktes familjebanden genom militarism och ett gemensamt intresse för krig, vilket inte *Tidevarvet* uppskattade.[80] En annan artikel i *Tidevarvet* kritiserade även den militära anda som den menade besjälade lottorna och ifrågasatte om lottorna egentligen hade någon uppgift i ett framtida krig. Deras funktion enligt artikeln var kanske snarare att fungera opinionsbildande. Lottornas lydnadsideal gjorde dem också enligt artikeln mer benägna att falla för diktaturens tjusning: "Nu om någonsin åligger det Nordens, sedan urminnes tider fria kvinnor att verkligen klargöra sin ståndpunkt till diktaturen, som för varje dag rycker oss närmare in på livet."[81] Även dessa frisinnade kvinnor hänvisade alltså till den starka fria kvinnan i den svenska historien. De lyfte dock inte fram hennes krigiska bravader.

Morgonbris uttalade sig också föraktfullt om lottorna i början av 1930-talet och i en artikel framhölls att landstormskvinnornas organisering vittnade om att borgarkvinnorna hade beväpnat sig. I artikeln hävdades att arbetarkvinnorna betraktade ett vapen som ett mordverktyg. För borgarkvinnor var däremot ett vapen närmast något pikant. Artikeln i *Morgonbris* uttryckte det med att "[h]on tycker det är flott att kunna hantera det". Skribenten hänvisade till Ådalen 1931 och menade att det var i sådana lägen en borgerlig kvinna behövde sitt skjutvapen. På flera bilder som illustrerar artikeln syns kvinnor som lär sig att skjuta. De siktar alla mot ett fotografi föreställande en arbetarkvinna med barn.[82] Inte förrän vid andra världskrigets utbrott skrevs något positivt om lottarörelsen i *Morgonbris*.[83]

---

[80] "Familjenöje" (osign) i *Tidevarvet* 1927:51. Om *Tidevarvet* som tidning, se Irene Andersson, "Tidevarvet – plattform för ett vapenlöst uppror" i *Presshistorisk årsbok* 1999, s. 76–87.

[81] "Lottarörelsen – en fara" (osign) i *Tidevarvet* 1933:25.

[82] "Skotten i Stora Skuggan" (osign) i *Morgonbris* 1931:10. Se även den kritik fredsagitatorn kapten C. Brunskog riktade mot landstormslottor och andra kvinnor som arrangerade basarer för att göra inköp av kulsprutor, "Masspsykos för freden" (osign) i *Morgonbris* 1934:3.

[83] I till exempel "Vad kan jag göra om det värsta skulle hända" (Anna Rudling) i *Morgonbris* 1939:10 propagerades för att man skulle gå med i lottorna. Disa Västberg tackade lottorna i "1939 och vi" i *Idun* 1939:52.

Skyddet av hemmet och civilbefolkningen

Försvarsbeslutet 1925 innebar en kraftig nedrustning och försvarskostnaderna sjönk år från år fram till 1936.[84] 1930 begärdes en ny utredning i försvarsfrågan och majoriteten förordade nu ytterligare nedrustning. Under det följande decenniet försämrades det internationella läget stadigt. Japans aggressionshandlingar mot Kina och andra internationella kriser påverkade dock inte nämnvärt försvarsdiskussionen i Sverige. Nationernas förbunds nedrustningskonferens 1932 resulterade till exempel i ett starkt engagemang för nedrustning i Sverige. Fredsrörelsen, arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen låg bakom detta engagemang, men även kristna organisationer och olika kvinnoorganisationer deltog. Det var först när den europeiska maktbalansen förändrades och insikten blev allmän om att ett nytt världskrig hotade, som en ökad svensk upprustning blev politiskt möjlig. År 1933 tog nazisterna makten i Tyskland, 1935 anföll Italien ett försvarslöst Abessinien och 1936 bröt det spanska inbördeskriget ut. Nationernas förbund som många hade förlitat sig på stod maktlöst. 1935 kom försvarskommissionens betänkande och här framträder tre huvudlinjer: en högerlinje, en mittenposition och socialdemokraternas förslag. Alla var eniga om att det inte skulle nedrustas. Oenigheten gällde hur stor upprustningen skulle vara. 1936 kom det nya försvarsbeslutet med en förnyad satsning på försvaret. Det var de borgerliga mittenpartiernas förslag som gick igenom. Arméns och flottans krigsorganisation utvidgades och utbildningstiden förlängdes från 140 till 170 dagar. Den största ökningen kom emellertid flygvapnet till godo.[85] När det började dra ihop sig till krig i Europa mot slutet av 1930-talet var de flesta politiska partier i Sverige försvarsvänliga.

Det som ansågs utgöra det största hotet i ett eventuellt nytt krig var de nya vapnens räckvidd och kapacitet. Den tysta och smygande gasen kunde skada innan enskilda personer ens hade lagt märke till den. Flygplanens räckvidd innebar också att civilbefolkningen i högre grad än tidigare blev indragen i striderna. Samtiden talade om det totala kriget, det krig som ingen kunde undkomma. I detta nya krig fanns det inte längre någon ära att vinna eftersom de nya vapnen hade gjort krigskonsten till en uppvisning i feghet.[86] ”Det moderna maskinkriget har gjort slut på krigets glans och ära”,

[84] Stefan Trönnberg, *Nedrustning under mellankrigstiden. Sverige och nedrustningskonferensen i Genève 1932,* Stockholm 1985, s. 35 f.
[85] Tingsten 1944, s. 388–395; Jansson 1991, s. 60 f. Om nedrustningskonferensen och diskussionen om den, se Trönnberg 1985, s. 74–81.
[86] Oredsson 2001, s. 188–191.

som Erik Lindorm uttryckte det i *Vecko-Journalen* 1935 i samband med Italiens överfall på Abessinien.[87] Här fanns dock en klar skiljelinje mellan pacifistiska debattörer som menade att det inte gick att skydda sig mot gasen och de som hävdade att det enda som behövdes var information och en bra skyddsutrustning.[88]

Hemmet hotades dock inte bara av ett eventuellt krig, utan även av det nya samhällets krav. För att möta dessa krav arbetade flera grupper i samhället för en rationalisering av hemarbetet, däribland tidningarna *Husmodern, Idun* och *Morgonbris.*[89] Frivillig och obligatorisk utbildning i husliga frågor diskuterades också livligt i den offentliga debatten.[90] Även på riksdagsnivå debatterades hembiträdesutbildning och en mer allmän utbildning för kvinnor i husliga göromål.[91]

---

[87] "Krigets förfall" (Erik Lindorm) i *VJ* 1935:43.

[88] Se här till exempel Larson 1985, s. 102 f.

[89] Se Hagberg 1986. I den socialdemokratiska *Morgonbris* dryftades den nya moderna familjen och hemmet och hur de skulle anpassa sig till det nya moderna samhället. Det moderna samhället bejakades och man ansträngde sig för att hitta kvinnans plats i detta. Familjen och hemmet var viktiga, men de måste båda förändras. Familjens kärnuppgift, att vara en rekreationsplats, fanns dock kvar, Hirdman 1989, s. 159–169; Hirdman 1992, s. 82–112. Jfr Lindholm 1990, s. 89–98. Lindholm poängterar två områden som behandlades i *Morgonbris* under 30-talet: Hemmen och mödrarnas arbete samt socialpolitiken. Frangeur påpekar att *Morgonbris* visserligen hyllade hemmet även på 1930-talet, men att det var ett funktionellt hem, där makarna levde i ett kamratäktenskap, se Frangeur 1998, s. 227–234. Husmodersföreningarna deltog livligt i den allmänna debatten och även de belyste hemmets problem. Föreningen samarbetade med många andra kvinnoorganisationer under 1930-talet. Den gick också tydligt in för att minska den rådande klyftan mellan yrkesarbetande och hemarbetande kvinnor. Se till exempel Lindholm 1990, s. 99–108; Östberg 1997, s. 189 f. och Frangeur 1998, s. 234–237.

[90] Se till exempel Lövgren 1993. Om rationaliseringen, se även Hagberg 1986.

[91] Lövgren 1993, s. 30 f. Riksdagen tillsatte en utredning 1933 som skulle utreda om ökad utbildning kunde åtgärda detta. 1937 kom det ett betänkande som belyste problemet med hembiträdesutbildningen (SOU 1937:10). Här föreslog man dels en differentierad utbildning för husmor och hembiträde, dels en statlig hembiträdesskola. *Morgonbris* tog grundligt upp frågan i ett flertal artiklar, se till exempel "Vad är meningen med hushållsundervisning?" (Alva Myrdal) i *Morgonbris* 1937:5; "Medborgarkunskap efter kön" (Alva Myrdal) i *Morgonbris* 1937:6; "Hembiträdesutbildningen" (Alva Myrdal) i *Morgonbris* 1937:6; "Den utbildade arbetskraften för dyr där den bäst behövs" (Eva Wigforss) i *Morgonbris* 1937:6; "Den begränsade fritiden i barnrika familjer avskräcker" (Wiola Sandell) i *Morgonbris* 1937:6; "Fritt yrkesval" (Olivia Nordgren, D:r Gertie Söderberg, Alma Hugo, Ulla Alm) i *Morgonbris* 1937:7. Se även "Vad säger ni om kvinnlig värnplikt"? (uttalanden från olika håll) i *Idun* 1937:18. År 1938 lade högern en partimotion i riksdagen som behandlade frågan om en mer allmän utbildning i kvinnlig hemvård och samhällstjänst. Någon utredning kom dock inte till stånd, Lövgren 1993, s. 42 f. Motionen kommenterades av högerkvinnorna i *Medborgaren*. Här anklagades socialdemokraterna bland annat för att inte vilja erkänna reformförslags berättigande om inte de själva var upphovsmännen, se till exempel "Kvinnorna i hemvård och samhällstjänst" (E. Théel) i *Medborgaren* 1938:3 och "Våra kvinnor i hemvård och samhällstjänst" (Elna Pehrsson, Elsie Hedström) i *Medborgaren* 1938:2. Se även "Kvinnorna i hemvård och samhällstjänst" (Hanna Eklund) i *Medborgaren* 1938:3. Snarlika motioner togs upp av högern 1939, 1941 och 1944. Några bondeförbundare lade också en liknande motion 1939, se Lövgren 1993, s. 38–42.

Kvinnlig värnplikt förknippades under slutet av 1920-talet och 1930-talet i än högre grad än tidigare med hemarbetsfrågan. När artiklar i *Idun* till exempel behandlade kvinnlig värnplikt sattes den i samband med frågan om husmodersutbildning och hembiträdesutbildning.[92]

Frågan om kvinnlig samhällstjänst kan ses som en variant på temat kvinnlig värnplikt. Nora Torulf, engagerad i Sveriges nationella förbund och en ivrig förespråkare för kvinnlig samhällstjänst, gav 1937 ut en broschyr som behandlade detta ämne. För Torulf innebar kvinnlig samhällstjänst en möjlighet att skapa en ny "folkanda" som i sin tur skulle leda till en ökad nationell solidaritet.[93] Ett par år senare bildades Riksförbundet Kvinnlig samhällstjänst som anordnade läger för kvinnor som ville göra en insats för samhället. Förbundet mötte en hel del kritik på grund av dess nära kontakter med det nazistinspirerade Sveriges nationella förbund. Idén om en kvinnlig samhällstjänst var emellertid utbredd, vilket inte minst framgår av att både en bondeförbundare och en folkpartist satt i styrelsen för Riksförbundet Kvinnlig samhällstjänst. 1939 lades också två motioner i riksdagen som behandlade kvinnlig samhällstjänst. Det ena var en flerpartimotion med bondeförbundaren Eric von Heland, folkpartisten Bertil Ohlin och socialdemokraten Alfred Andersson som undertecknare. Den andra motionen stod högern bakom. Bägge motionerna avslogs, bland annat med motiveringen att idéer från Tyskland inte passade i Sverige.[94] Högerkvinnorna var däremot positiva till en utredning om kvinnlig samhällstjänst och betonade framför allt nyttan av att kvinnor från olika sociala skikt träffades och lärde sig respektera varandra.[95]

---

[92] Se till exempel "Kvinnor om kvinnlig värnplikt" (Ruby Lind och Karin Tham) i *Idun* 1927:32 och "Vad säger ni om kvinnlig värnplikt?" (uttalanden) i *Idun* 1937:18. Se även "Vi gör redan vår samhällstjänst" (Isabel) i *Husmodern* 1939:16.

[93] Nora Torulf, *Kvinnlig samhällstjänst – en signal i tiden*, Tierp 1937.

[94] Sommaren 1938 arrangerades också ett försöksläger och själva förbundet bildades 1939. I förbundets fullmäktige blev Erik von Heland (bondeförbundare) ordförande och folkpartisten Bertil Ohlin vice ordförande, sekreterare blev Nora Torulf som även var ordförande i förbundets styrelse. Förbundet genomförde ett 70-tal läger under perioden 1939–1944, Britta Lövgren, "Frågan om en kvinnlig samhällstjänst 1937–1946" i *Personhistorisk tidskrift* 1990: 3–4, s. 112–120.

[95] "Gamla yrken i nya former" (Elisif Théel) i *Medborgaren* 1939:2; "Den frivilliga arbetstjänsten" (G. Hermelin) i *Medborgaren* 1939:3. Fredrika-Bremer-förbundet fungerade som remissinstans och poängterade vikten av att en sådan samhällstjänst måste vara frivillig. Man påpekade också att en förutsättningslös utredning måste innefatta även en liknande tjänst för manlig ungdom. Förbundet föreslog avslag eftersom det menade att en allsidig och förutsättningslös utredning inte var möjlig i detta läge, "Frivillig kvinnlig samhällstjänst" (remisskrivelse) i *Hertha* 1939:4.

En domesticerad amazon – kvinnlighet och upprustning

Efter 1935 ökade försvarsviljan märkbart bland flertalet grupperingar i Sverige. Fler och fler kvinnoorganisationer ville aktivt medverka i den nationella gemenskapen och kraven på dem från samhällets sida ökade också. Försvarsbeslutet 1936 och diskussionerna som föregick beslutet föranledde även försvarsvänliga kvinnor att agera. Liksom 1925 arrangerade Allmänna valmansförbundets centrala kvinnoråd, Sveriges moderata kvinnoförbund, Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar och Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvar ett möte för "försvarsintresserade svenska kvinnor" den 27 mars 1936.[96] Talarna på mötet vände sig främst till kvinnor, men *vilken* roll kvinnan skulle spela i försvaret framgår inte. Eva Fröberg framhöll till exempel att försvaret var en viktig angelägenhet, inte bara för män, utan också för kvinnor och ungdom. Alice Quensel hyllade dessutom folket som en gemenskap av samma slag som familjen, men nämnde ingenting om mannens och kvinnans roller i denna gemenskap.[97] Att kvinnan skulle agera utifrån ett uttalat nationellt moderskap nämndes inte.

---

[96] Östberg 1997, s. 186.

[97] Mötet refererades i de stora dagstidningarna. Talarna var Eva Fröberg, rektor Alice Quensel, Eva Nyblom, chefredaktören på *Idun*, advokat Ruth Stjernstedt och Nora Torulf, "Kvinnornas försvarsmöte" (-ss) i *SvD* 28/3 1936; "Neutralitet respekteras om makt står bakom" (osign) i *DN* 28/3 1936; "Enda tänkbara fredsaktion är ändamålsenligt försvar" (osign) i *NDA* 28/3 1936; "1.200 på kvinnornas försvarsmöte"(osign) i *StT* 28/3 1936. Mötet togs inte upp av *Svenska Morgonbladet*, *Social-Demokraten*, *Folkets Dagblad* och *Ny Dag*. Åtminstone Ruth Stjernstedt och Nora Torulf talade även på andra opinionsmöten för upprustning av försvaret under 30-talet. Nora Torulf talade på ett försvarsmöte som hölls den 4 april 1933. Detta möte refererades i de flesta stora dagstidningar, men referaten var inte lika omfattande som från det kvinnliga mötet 1925. Ivar Öhman hänvisade på mötet till 1914 och poängterade dessutom att svenskarna inte bara behövde tänka på det yttre försvaret, utan även det inre, det vill säga Sverige måste freda sig mot det kommunistiska undermineringsarbetet. Nora Torulf betonade att freden inte fick vara hur dyrköpt som helst. Den fick inte komma på bekostnad av att familjer bröts sönder eller att kvinnans djupaste livsinstinkter förkvävdes. *SvD* var den tidning som hade fylligast reportage. "Skärande kontrast mellan lägets allvar och vår nedrustning" (osign) i *SvD* 5/4 1933. *Social-Demokraten* skrev att det enligt samstämmiga uppgifter varit "en verklig orgie i militaristiska och nationalistiska stämningar, erinrande om den Sven Hedinska propagandans tid." Man avslutade den ganska korta artikeln med att anmoda högern att skruva ner hetsen, "Högerns försvarsmöte" (notis) i *Social-Demokraten* 5/4 1933. Varken *Folkets Dagblad* eller *Ny Dag* skrev något om mötet. Ruth Stjernstedt höll 1936 ett anförande på ett liknande möte arrangerat av Riksförbundet för Sveriges försvar, där hon särskilt lyfte fram den svängning i opinionen vad gällde försvarsfrågan som hon menade sig se. Hon använde också metaforen att kriget var en brand, och att försvaret skulle ses som ett brandsläckningsredskap. Även denna gång följdes mötet av positiva artiklar i den borgerliga pressen, se "Vi kräva trygghet åt Sverige!" (osign) i *SvD* 9/5 1936; "Entusiastiskt försvarsmöte" (osign) i *StT* 9/5 1936; "Försvarsviljan i landet större än någonsin" (osign) i *DN* 9/5 1936; "Det stora försvarsmötet" (notis) i *Aftonbladet* 9/5 1936; "Trygghet åt Sverige! Stort försvarsmöte vädjar till riksdagen" (osign) i *NDA* 9/5 1936. *Social-Demokraten*, *Svenska Morgonbladet*, *Folkets Dagblad* och *Ny Dag* skrev inget om mötet.

I diskussionen om kvinnor och försvar nämndes främst civilförsvaret som den plats där kvinnor ansågs kunna göra en insats. I *Betänkande angående det civila luftskyddet* från år 1936 påpekades att det civila luftskyddet väsentligt kunde minska verkningarna av ett eventuellt flyganfall. Enligt förslaget i betänkandet skulle en Luftskyddsinspektion inrättas under Socialdepartementet. Ansvaret skulle på länsnivå ligga på länsstyrelserna, medan staten borde stå för ledarutbildningen. I övrigt skulle arbetet enligt förslaget ske på frivillig basis, delvis i samarbete med Svenska Röda korset. För att den frivilliga föreningsverksamheten skulle bli så effektiv som möjligt borde den enligt förslaget koncentreras till en riksomfattande organisation.[98] För att efterkomma denna önskan bildades Riksluftskyddsförbundet den 30 januari 1937[99] med J.S. Edström som ordförande. En kvinnokommitté bildades i förbundet och den anordnade bland annat ett stort propagandamöte i Stockholm i november 1937.[100] Det var också denna kvinnokommitté som 1938 tog initiativ till det samarbete mellan olika kvinnoföreningar som fick namnet Kvinnoföreningarnas beredskapskommitté. Målet var att bilda ett samarbetsorgan för olika kvinnoföreningar samt att sprida kunskap bland kvinnlig ungdom om hur kvinnor kunde hjälpa till i en krissituation.[101] Bakom beredskapskommittén stod Fredrika-Bremer-förbundet, Kvinnliga kontoristföreningen, Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvar, Postgirokontorets kansli och kontorsbiträdes personals förening, Riksluftskyddsförbundets kvinnokommitté, Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar, Svenska Röda korsets kvinnoråd, Sveriges flickors scoutförbund, Sveriges husmodersföreningars riksförbund, Sveriges landstormsföreningars centralförbund landstormskvinnorådet samt Yrkeskvinnors riksförbund.[102] Beredskapskommittén ville inte att de politis-

[98] *Betänkande angående det civila luftskyddet*, Stockholm 1936 (SOU 1936:57), s. 81–90. Kritik mot diskussionen om det civila luftskyddet förekom tidigare både i *Morgonbris* och *Tidevarvet*. Se "Vad angår kvinnorna försvarets affärer?" (Sven G. Strand) i *Morgonbris* 1935:10; "Civilbefolkningens skydd är en del av vår militärfråga – icke en privatsak" (osign) i *Tidevarvet* 1935:17. Se även Andersson 2001, s. 143–280.

[99] Enligt Sveriges civilförsvarsförbund, som fram till 1951 hette Riksluftskyddsförbundet, var orsaken till att förbundet bildades en vilja bland ledande socialdemokrater att länka in det i det demokratiska samhället och se till att det fanns ett visst statligt inflytande i förbundet, Karl-Gunnar Bäck & Magnus Morath, *50 års frivillighet en bildkavalkad genom SCF:s historia*, Stockholm 1987, s. 7.

[100] Kvinnokommittén bestod 1938 av kapten E. Nordlund, major Kjell Magnell, doktorinnan K. Bratt, fru Jenny Johansson, barnavårdsman Tyra Andersson, fröken Birgit Carell, advokat Ruth Stjernstedt och fru Ruth Gustafson. Se till exempel Utgående skrivelser 1938, nr 302, Riksluftskyddsförbundet B:2, Krigsarkivet.

[101] Brev från Riksluftskyddsförbundets kvinnokommitté 10/10 1938, Kvinnoföreningarnas beredskapskommitté B2:5, Riksarkivet. Ruth Stjernstedt beskriver också bildandet av KBK utifrån sitt perspektiv, se Ruth Stjernstedt *Ringdans kring Justitia*, Stockholm 1956, s. 221–241.

[102] "Kvinnoföreningarnas beredskapskommitté" (osign) i *Flyglarm* 1938:12.

ka kvinnoförbunden skulle medverka såvida inte de fyra största förbunden anslöt sig samtidigt. Detta skedde emellertid i mars 1939.[103]

För våren 1939 planerade beredskapskommittén en intensiv upplysnings- och propagandaverksamhet. Den organiserade ett stort möte i Stockholm den 6 februari, gav ut en broschyr, spelade in en film och producerade pressmeddelanden och artiklar.[104] I övrigt förhandlade kommittén med luftskyddsinspektören om utbildning och registrering av kvinnliga ambulansförare och spårvagnskonduktörer. Framför allt engagerade sig Kvinnoföreningarnas beredskapskommitté för en frivillig registrering av kvinnlig arbetskraft som kunde rycka in vid en eventuell mobilisering av männen.[105]

Kvinnors uppgift i ett eventuellt krig förknippades mot slutet av 1930-talet framför allt med luftskyddet. Såväl i veckopress som i de politiska partiernas tidningar betonades att behovet av kvinnor i luftskyddet var stort.[106] Ruth Stjernstedt, en av de trägnaste agitatorerna för kvinnors medverkan i det frivilliga försvaret, påpekade på ett möte att det absolut inte var ett svek av kvinnorna att samarbeta med försvaret: "I det moderna kriget är kvinnornas roll så mycket större än i tidigare krig, att vi måste göra oss beredda på den redan i fredstid."[107]

Försvarsbeslutet 1936 innebar även ökade krav från militären på landstormskvinnorna. Regementschefer och andra mobiliseringsansvariga tog

[103] Protokoll arbetsutskottet 24/2 1939 § 7, Protokoll arbetsutskottet 21/3 1939, Kvinnoföreningarnas beredskapskommitté A:1, Riksarkivet.

[104] PM angående planerad verksamhet för Kvinnoföreningarnas beredskapskommitté. Översänt till Luftskyddsinspektionen 20/12 1938, Kvinnoföreningarnas beredskapskommitté B2:5, Riksarkivet.

[105] Se till exempel Protokoll arbetsutskottet 24/2 1939, Protokoll arbetsutskottet 22/4 1939, Kvinnoföreningarnas beredskapskommitté A:1, Riksarkivet.

[106] "Kvinnorna och luftskyddet" (Birgit Carell) i *Medborgaren* 1937:8; "Europas kvinnor och gaskriget" (Birgit Carell) i *Idun* 1937:31 där hon poängterar att hemarbete och luftskydd är kvinnornas sak. Ruth Stjernstedt uttalar sig om krigsberedskapen och Birgit Carell om registreringen i "Beredskap!" (A.F) i *Idun* 1939:20. Se även "Kvinnorna och den passiva förvarsberedskapen" (Ruth Stjernstedt) i *Hertha* 1939:2; "Kvinnoberedskap i orostider" (Ruth Stjernstedt) i *Hertha* 1939:5; "Kvinnorna och det passiva försvaret" (Ruth Stjernstedt) i *Svensk Damtidning* 1939:6; "Kvinnoföreningarnas Beredskapskommitté" (Ruth Stjernstedt) i *Landstormslottan* 1939:2. Men även andra skribenter skrev om luftskyddet och kvinnornas insatser i detta, se till exempel "Luftskydd var mans plikt" (Amru) i *VJ* 1937:44.

[107] "I ett nutida krig kunna kvinnorna icke stå passiva" (osign) i *Social-Demokraten* 7/2 1939 (citatet). Se även "Lära luftskydd lika viktigt som göra testamente" (osign) i *NDA* 7/2 1939, "Kvinnans roll i krig nu större än någonsin" (osign) i *DN* 7/2 1939; "Luftskydd med skolgymnastik" (osign) i *StT* 7/2 1939; "Försvarsappell till kvinnorna. Ståtligt möte i konserthuset" (osign) i *SvD* 7/2 1939.

kontakt med landstormskvinnoföreningarna på regional nivå och kom överens om vilka möjliga insatser medlemmarna kunde medverka i vid en eventuell mobilisering.[108] Överstelöjtnant greve C. A. Ehrensvärd menade i en artikel i *Landstormslottan* att i synnerhet bevakningsuppgifter i hemorten var lämpliga för lottorna: "Vid luftförsvaret, vilket ju verkar direkt för hemortens och de svenska hemmens skydd, är det särskilt naturligt, att lottorna finna ett arbetsfält." Han ansåg också att de var viktiga "som föregångskvinnor inom det enskilda luftskyddet, vid hemskyddet".[109] Kvinnors uppgifter inom försvaret relaterade som synes fortfarande till hemmet. Deras förmåga att uppmuntra männen till bättre krigsinsatser lyftes emellertid också fram.

I bestämmelserna för landstormskvinnoföreningarna från 1936 beskrevs inte heller längre landstormskvinnorörelsen som ett sätt att stärka familjekänslan. Man framhöll i stället att föreningarna skulle höja fosterlands- och hembygdskänslan. När det gällde Sveriges försvar hade även Sveriges kvinnor ett ansvar. I bestämmelserna påpekades att kvinnor kunde utföra sitt arbete för försvaret i den frivilliga landstormsrörelsen: "Det folk är starkt, där män och kvinnor, gamla och unga, under fredens tid väl bereda sig och med intresse arbeta för försvaret av hem och härd."[110] Landstormskvinnorna motiverade inte längre sitt engagemang utifrån moderskapet och kvinnans roll i familjen.[111] Men i vanliga veckotidningar ansågs kvinnors plikter vid ett eventuellt krig fortfarande främst vara att skydda hemmet, antingen genom att gå in i luftskyddet eller i det allmänna civilförsvaret. Jordbruksarbete nämndes dock också ofta som ett viktigt område där kvinnorna kunde medverka.[112]

---

[108] Almgren 1984, s. 64–71. Lottorna hade också själva förberett sig inför en mobilisering. 1936 hade det beslutats att ett register skulle uppföras som kunde användas vid mobilisering eller krig, Louise Ulfhielm och Birgitta Andersson, *Seklernas arv. Sveriges Landstormskvinnor. Riksförbundet Sveriges Lottakårer*, Stockholm 1983, s. 37, Riksförbundet Sveriges Lottakårer, Förteckning B, F9:2, Krigsarkivet.

[109] "Lottorna vid krig" (överstelöjtnant greve C. A Ehrensvärd) i *Landstormslottan* 1938:2. (citaten). Jfr "Våra lottors uppgifter" (G Lindström) i *Landstormslottan* 1939:4. Civilförsvaret och luftskyddet var alltså delar av försvaret där lottorna hade sina största uppgifter vid en mobilisering, "Luftvärn – luftskydd" (G. M. Wadner) i *Landstormslottan* 1937:3. Se även "Det civila luftskyddet och frivillighetens insats inom detta" (major Ernst Löfgren) i *Landstormslottan* 1938:1. Lottorna hade börjat med en viss registrering av vad kvinnorna kunde göra vid männens inkallelse redan innan beredskapskommittén började med sin registrering, se Louise Ulfhielm och Birgitta Andersson, *Seklernas arv. Sveriges Landstormskvinnor. Riksförbundet Sveriges Lottakårer*, Stockholm 1983, s. 37, Riksförbundet Sveriges Lottakårer, Förteckning B, F9:2, Krigsarkivet.

[110] *Bestämmelser för landstormskvinnoföreningar (best lkf)*, Stockholm 1936, s. 5.

[111] Se till exempel "Fru Beckmans tal vid jubileet" i *Landstormslottan* 1937:1 som i stället betonar att arvet efter fäderna förpliktar såväl kvinnor som män.

[112] Se till exempel "Husmoderns rådgivningscentraler" (notis) i *Husmodern* 1939:39; "Jag är så glad åt min 'beredskap' … (osign) i *Husmodern* 1939:39; "Svenskt kvinnogöra i krig" (Amru) i *VJ* 1939:10; "Det gäller även Dig!" (osign) i *Svensk Damtidning* 1939:38.

Det nya totala kriget ställde krav på kvinnor och de betonade själva att de klarade dessa nya krav, vilket exempelvis bildandet av Kvinnoföreningarnas beredskapskommitté vittnar om. Birgit Carell poängterade i en artikel i *Flyglarm,* Riksluftskyddsförbundets propagandaskrift, att det ställdes krav på alla, inte bara på kvinnor. Artikeln hade rubriken "Kvinnorna – och det civila luftskyddet" och i den hävdade hon bland annat följande: "Vi hava så många stora, gemensamma värden att försvara och måste som nation visa vår livsduglighet genom att alla samla oss kring de uppgifter, vars lösande utgöra livsbetingelser för vårt folks framtid."[113] Flertalet kvinnor betonade således själva sin betydelse för försvaret, men i en annan artikel i *Flyglarm* 1938 antyddes att kvinnornas engagemang i luftförsvaret var beroende av i vilken utsträckning männen mobiliserades. För att illustrera detta nämndes att i Ostpreussens gränstrakter, där i princip alla män mobiliserades, utgjordes luftskyddstjänsten *"enbart av kvinnor".* I överbefolkade länder som Belgien var det enligt artikeln i stället män som verkade inom luftskyddet.[114] Sensmoralen i artikeln är tydlig. Kvinnorna skulle rycka in när männen inte räckte till och deras deltagande i luftskyddet var följaktligen enbart en nödlösning. Samma tankegångar framgår också i en del litteratur som behandlade luftskyddet. Oftast berördes kvinnorna och familjen inte alls i dessa skrifter. I till exempel arméofficeren och skriftställaren Karl Axel Bratts bok om luftkrig över Sverige, som han skrivit tillsammans med Åke Kretz, nämndes kvinnor uttryckligen enbart på ett ställe där det hette att kvinnor särskilt lämpade sig för avgasningstjänst, det vill säga sanering av människor som utsatts för gas.[115] Denna uppgift rymdes också väl i en föreställningsvärld som tillskrev kvinnor vårdande och helande uppgifter vid en krigssituation.

I en broschyr som Kvinnoföreningarnas beredskapskommitté gav ut våren 1939 betonades återigen kvinnornas lojalitet mot fosterlandet. Broschyren påpekade det ansvar som kvinnoföreningarna visat genom bildandet av beredskapskommittén. När det gällde luftskyddet betonades även i denna broschyr mödrarnas uppgifter:

---

[113] "Kvinnorna – och det civila luftskyddet" (Birgit Carell) i *Flyglarm* 1938:2. Om de höga kraven som kommer att ställas på kvinnorna, se även till exempel en intervju med Karin Bratt i *UNT* – "Stora uppgifter för kvinnliga beredskapstjänsten" (osign) i *UNT* 3/2 1939, en intervju med Eva Fröberg "Vilka uppgifter vänta kvinnorna under krig" (osign) i *SvD* 4/2 1939.

[114] "Kvinnan och luftskyddet" (osign) i *Flyglarm* 1938:8. Citatet kursiverat i original.

[115] Karl Axel Bratt & Åke Kretz, *Luftkrig över Sverige. Befolkningens skyddande mot bombanfall.* Stockholm 1938, s. 176. I några artiklar antyds att kvinnornas engagemang för luftskyddet är litet löjeväckande, se till exempel "Jag beskyddar vårt hus!" (-zan) i *VJ* 1939:39.

> Kvinnornas – i synnerhet mödrarnas – uppgifter grupperas i främsta rummet kring hemmet. De måste under luftanfall kunna taga ansvaret för sig och de sina! Hemskydden, som skola organisera luftskyddet inom de enskilda fastigheterna, böra därför till stor del rekryteras bland kvinnorna.[116]

I övrigt menade kommittén att "[m]ödrarna hava ansvaret för att barnen bliva orienterade om luftfaran".[117] Den uppfostrande aspekten av moderskapet och omsorgen om barnen stod i centrum. Ett nationellt moderskap handlade i detta sammanhang om att skydda barnen och undervisa dem om hur de skulle agera vid ett eventuellt luftanfall. Kvinnor gavs i broschyren i egenskap av mödrar en viktig roll i reproduktionen av en nationell gemenskap. Utan deras kunskap kunde barnen och därmed nationens framtid gå under. I veckopressen framkom detta tema tydligt: "I synnerhet borde alla mödrar låta utbilda sig, så att de – om katastrofen kommer – äro i stånd att rädda sina barns liv och, för den händelse en brandbomb skulle slå ned genom taket, kunna släcka elden och rädda det egna hemmet", heter det till exempel i *Svensk Damtidning*.[118] Veckotidningar som *Idun* och *Husmodern* lyfte fram att modern var den som skulle se till att den mobiliserade soldaten inte frös. Det var hennes uppgift att ordna hans utrustning.[119] Flertalet artiklar i *Husmodern* betonade hemmets idyll i kontrast till omvärldens brutalitet.[120] Men talet om ett nationellt moderskap i sig tonades ned. Snarare var det den starka kvinnan och modern som hyllades i en kombination där moderskapet var mindre accentuerat.[121] Här framträder samma inriktning på det konkreta arbetet som under första världskriget. När andra världskriget ryckte allt närmare tilltalade både veckotidningar och försvarsvänliga grupper nationens kvinnor snarare i egenskap av kvinnor än som enbart

---

[116] *Kvinnorna och den passiva försvarsberedskapen*, Stockholm 1939, s. 26.

[117] *Kvinnorna och den passiva försvarsberedskapen* 1939, s. 28. Kvinnoföreningarnas beredskapskommitté arbetade i nära samarbete med myndigheterna och från 1940 fick kommittén, eller organisationen som den nu hette, statsunderstöd. Den lades ned 1945, Stjernstedt 1956, s. 272.

[118] "Hotet från skyn" (J. K) i *Svensk Damtidning* 1939:23.

[119] Se till exempel "Om något skulle hända…" (M. Palmær) i *Idun* 1939:36; "Om våra barn skulle evakueras" (Ingrid Ström) *Idun* 1939: 47. Se även "Givandets jul" (sammanställning av olika hjälpkommittéer) *i Idun* 1939:49; "Hjälp vår neutralitetsvakt" (uppmaning till insamling) i *Idun* 1939: 50 och "Hur vi rusta ut våra söner" (osign) i *Idun* 1939:51. Kvinnan som försvarar sitt hem som en arg tigrinna, se "Fredsberedskap" (Anna Lenah Elgström) i *Idun* 1939:44.

[120] "Med sitt barn på armen har kvinnan en värld för sig" (uttalanden från nyblivna mödrar) i *Husmodern* 1939:38; "Det är den personliga kontakten mellan mödrar som nu behövs, med tanke på möjlig barnevakuering" (Margit Palmær) i *Husmodern* 1939:44; "Riken förgår hemmet består" (osign) i *Husmodern* 1939:37.

[121] Om den starka svenska kvinnan i historien, se till exempel "Sveriges kvinnor. Sveriges värn" (J. G Andersson) i *Svensk Damtidning* 1939:1.

mödrar. Moderskapet var fortfarande en central aspekt av kvinnligheten, men inte den enda.

När kriget under 1930-talets sista år började te sig alltmer oundvikligt publicerades även i tidningar som *Morgonbris* allt fler artiklar om vad kvinnor borde ha kunskap om i händelse av krig, exempelvis att alla borde informera sig om luftskyddet eller gå med i en luftskyddsförening.[122] Signe Höjer varnade dock i *Morgonbris* för faran med en krigspsykos. Hon poängterade att kvinnorna hade visat sin vilja att medverka i beredskapen, men bara på det praktiska planet.[123] När väl kriget brutit ut skrev Socialdemokratiska kvinnoförbundets ordförande att även de socialdemokratiska kvinnorna måste bidra till beredskapen. Hon hänvisade till Kvinnoföreningarnas beredskapskommitté och dess goda initiativ: "Det får inte sägas om de socialdemokratiska kvinnorna varken att de tappat huvudet i krispaniken eller att de vägrar sin solidariska medverkan för att öka vårt folks möjligheter att bemästra det genom kriget uppkomna läget."[124] Uppslutningen bakom försvaret av nationen var nu i det närmaste total och kritik mot att engagera kvinnor i försvaret förekom enbart från marginaliserade grupper.[125]

Sammanfattning och diskussion

Hemmet var ett viktigt begrepp även under mellankrigstiden och interaktionen mellan en nationell diskurs och en hem- och familjediskurs var tydlig både när det yttre försvaret och hemmets problem diskuterades i offentligheten.

Bland de försvarsvänliga kvinnorna på högerkanten förekom flera uttryck för ett nationellt moderskap som var tydliga redan före första världskriget. Först och främst betonades en patriarkal husmoderlighet. Föreställningen om modern som skulle uppfostra sina barn i fosterländsk anda var också tydlig. Moderskapet fungerade som bas för båda föreställningarna. En

[122] "Vad var och en bör veta" (osign) i *Morgonbris* 1939:4. Se även "Kvinnorna och kriget" (Lo Håkansson) i *Morgonbris* 1938:10. Man tog även upp att kvinnorna måste ersätta männen vid en mobilisering till exempel inom jordbruksnäringen, "Var kunna kvinnorna ersätta männen" (osign) i *Morgonbris* 1939:4.

[123] "Moralisk upprustning" (Signe Höjer) i *Morgonbris* 1939:7.

[124] "Krisberedskap" (förbundsordf) i *Morgonbris* 1939:10 (citatet). Se även "Vad kan jag göra om det värsta skulle hända?" (Anna Rudling) i *Morgonbris* 1939:10. G. B. Hamar skriver i en artikel att vi inte får gripas av panik. Här finns en underton av rädsla för att de svenska kvinnorna inte skulle klara detta. Kvinnornas sviktande nerver får inte göra försvarskampen svårare för männen, se "Paniken –angriparens bästa bundsförvant" (G. B. Hamar) i *Morgonbris* 1939:10.

[125] Till exempel från syndikalisterna, se "Vak upp, o kvinnor!" (osign) i *Arbetaren* 13/2 1939 och radikala kvinnor, se Elin Wägner, som representant för Radikala gruppen av Svenska kvinnors vänsterförbund, Elin Wägner, *Våra idéer i nuets belysning*, Stockholm 1939, s. 8.

heroisk kvinna finns också representerad i de undersökta tidningarna, bland annat i egenskap av Kristina Gyllenstierna som agerade när alla männen hade svikit. När Kristina Gyllenstierna lyftes fram var betoningen av moderskapet inte lika självklar, men som jag visat i kapitel 5 påpekade skildringarna om henne att hon återgick till sin husmodersroll efter uträttat värv. Den rådande genuskonstruktionen ifrågasattes egentligen inte. Det som emellertid förenade alla dessa nationella föreställningar om kvinnan var att hennes roll framför allt var som stöttepelare i mannens nationella projekt.

Föreningen Stockholms landstormskvinnor bildades 1924 i en tid då nedrustningsvindarna blåste kraftigt i det svenska samhället. Den är ett tydligt exempel på att även kvinnor ville delta i försvarsarbetet. Förebilden, Runebergs diktade Lotta Svärd i *Fänriks Ståls sägner*, kan ses som en uppmuntrande moder som stödde de modiga soldaterna.

När Föreningen Stockholms landstormskvinnor grundades utgick den från den modersfigur Lotta Svärd uppfattades vara. Kvinnors intåg i den frivilliga försvarsrörelsen ansågs göra den komplett. Först när hela familjen deltog i den frivilliga försvarsrörelsen kunde man enligt landstormskvinnorna tala om ett folk i vapen. En hem- och familjediskurs manifesterades tydligt i denna retorik. Familjen var utgångspunkt och kvinnan deltog följaktligen i den frivilliga försvarsrörelsen i egenskap av familjemedlem. Hemmet var centralt både som metafor för nationen och som symbol för den hemtrevnad lottorna ansågs sprida i fält.[126]

Men det förekom också en viss skepsis till landstormskvinnorna. Från militärt håll hyste man farhågor om att kvinnorna önskade delta i strid. Landstormskvinnorna svarade på denna kritik genom att särskilt poängtera att de inte bar vapen. Trots att de hade krigiska kvinnor från det förflutna som ideal var det främst ekonomiska bidrag och marktjänst som erbjöds den frivilliga manliga försvarsrörelsen. Över de historiska krigiska kvinnorna låg också ett romantiskt skimmer, och de agerade först när männen svek.

Förutom ett nationellt moderskap betonades i landstormskvinnorörelsen kamratskapet, lojaliteten mot rörelsen och gemenskapen inom föreningarna. Kamratskapet framhölls, såväl mellan kvinnor som mellan kvinnor och män. Men det var inte ett kamratskap som var genusneutralt.

Lottarörelsen använde sig av en sorts professionaliserad husmoderlighet, anpassad efter militära förhållanden. Detta gjorde att lottarörelsen kunde förena sig med det moderna samhället samtidigt som den värnade traditio-

[126] Jfr Nevala 1998, s. 93 om de finska lottorna.

nella värden.[127] Husmoderligheten betonades även i diskussionen om en eventuell kvinnlig värnplikt på 1930-talet. Detta förenade lottorna med andra grupper i samhället, till exempel husmodersrörelsen, som i den moderna professionella husmodern både kunde anamma det moderna och slå vakt om traditionellt kvinnliga värden såsom omvårdnad och moderlighet. Det som skilde lottorna från dessa grupper var att de gav sig in i den värld som var allra mest förknippad med manlighet, det vill säga militären. I försvarsvänliga kvinnokretsar under 1920-talet hänvisades också ofta till en patriarkal husmoderlighet. Men även föreställningen om en rationell husmoderlighet förekom. Denna kunde förena en omvårdande och uppmuntrande moderlighet med föreställningar om kamratskapet. Detta bidrog kanske också till att husmodern, låt vara i en modern form, fungerade i en så hierarkisk miljö som den militära organisationen ändå var. Samtidigt kunde inte lottan verka annat än som en stöttepelare i det manliga militära projektet eftersom hon inte hade någon plats i militärens kärna, det vill säga de stridande förbanden.

Symboliskt kopplades moderskapet och kvinnligheten i hög grad fortfarande till fredlighet och omvårdande egenskaper. Men kvinnors fredlighet tolkades på olika sätt. Irene Andersson har i sin avhandling visat att kvinnorna i det så kallade "Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget", som bland andra Elin Wägner och tidningen *Tidevarvet* drog i gång 1935, menade att kvinnor för att förhindra ett nytt krig skulle vägra bära gasmask både för egen del och för sina barn. Kvinnors fredlighet och omsorg om barnen tog sig här uttryck i en vägrartanke, ett risktagande där kvinnor för att rädda världen från krig var beredda att offra både sig själva och sina barns liv.[128] Men som jag visat ovan hindrade inte moderskapets symboliska fredlighet andra kvinnors engagemang i försvarsvänliga föreningar. På en normativ nivå kunde således kvinnors fredlighet även tolkas som en intäkt för ett försvarsengagemang. Den hemtrevnad kvinnor ansågs sprida kunde också öka männens försvarsvilja.

I den genuskonstruktion som försvarsvänliga kvinnor, däribland landstormskvinnorna, omfattade hade således män och kvinnor sina fasta roller. I de nationella föreställningar som framträder finns både patriarkalism, i form av en starkt hierarkisk organisation med lydnad som ideal, och en modernitet, representerad av ett mer horisontellt kamratskap och en rationell husmoderlighet, företrädda. Dessa kvinnors agerande och uttalanden visar alla på en stark vilja att delta aktivt i den nationella gemenskapen. Med 1936 års försvarsordning då lottorna, och senare Kvinnoföreningarnas

[127] Jfr Hedén 1998, s. 5 och 51. Jfr även Nevala 1998, s.96, som betonar att den finska lottakåren framhöll moderskapet och blandningen av gammalt och nytt.
[128] Andersson 2001, s. 183–240.

beredskapskommitté, knöts närmare statsmakten, kan man även säga att deras agerande faktiskt delvis förändrade de diskursiva formationerna. Kvinnorna höll sig visserligen inom en relativt traditionell kvinnlig sfär, men denna sfär utvidgades trots allt gradvis.

Del IV
Avslutning

8 Genus, nation och modernitet

Ansvaret för Sveriges gyllne skörd
hvilar ytterst på eder, I mödrar!
(Sigrid Platen[1])

I denna avhandling undersöks föreställningar om ett nationellt moderskap inom skilda områden. Det är således modern och hennes nationella roll som lyfts fram, medan fadern och faderskapet däremot är mindre framträdande. I firandet av Mors dag var fadern exempelvis märkbart frånvarande. Och medan moderskapet och moderligheten var den viktigaste aspekten av de kvinnliga kungligheternas symboliska roll hade faderskapet mindre betydelse i beskrivningarna av kungen. Visserligen var husfaderligheten en viktig komponent i framställningarna av kungen, men rollen som privat familjefar tonades ned. Moderskapets nationella värde är också tydligt i de försvarsvänliga kvinnornas nationella föreställningar. Manligheten handlade i detta sammanhang om att kunna försvara kvinnan och barnet, medan själva faderskapet var mindre betydelsefullt. Faderskapet var alltså inte lika centralt i konstruktionen av manlighet som moderskapet var för kvinnligheten när en nationell diskurs vävdes samman med en hem- och familjediskurs. Reproduktionen kopplades därmed främst till kvinnligheten.[2]

Ambitionen i avhandlingen är att identifiera interaktionen mellan genus, nation och modernitet i olika sammanhang. Moder Svea framställdes i skämtpressen ofta med krona på huvudet vilket indikerar att hon sågs som en representant för monarkin. Både moder Svea och benämningen av drottningen som landsmoder vittnar alltså tydligt om att ett nationellt moderskap var en allmän underliggande föreställning. Det var inte heller ovanligt att tidningarna kopplade samman Mors dag med ett kungligt nationellt moderskap. Kronprinsessan Margareta förekom till exempel som förebild för svenska mödrar just i samband med Mors dag[3] då tidningarna också publicerade bilder på Hagaprinsessorna.[4] Och försvarsvänliga kvinnor lyfte

[1] "Tidens allvar" (Sigrid Platen) i *Idun* 1915:1.
[2] Jfr Elgán 1994, s. 249 f.
[3] *Vita bandet,* nr till Mors dag 1930, omslaget (foto Jæger). Även i *Vita bandet* 1927, nr till Mors dag, s. 4 finns en bild på kronprinsessan Margareta och Ingrid (fotograf ej angivet). Kronprinsessan Margareta var Vita bandets beskyddarinna före sin död 1920, vilket kan ha påverkat valet att ha henne på omslaget. Dessutom var det 1930 tio år sedan hon dog. Se även *Vita bandet* 1937, nr till Mors dag, omslag foto på prinsessan Margareta.
[4] Se till exempel *Svensk Damtidning* 1939:22 som är ett Morsdagsnummer. Omslaget visar ett fotografi av prinsessorna på Haga. (foto Telegrafbild)

både fram moder Svea och hyllade drottningen som landsmoder. Det var också i stor utsträckning försvarsvänliga kvinnor som arbetade för att Mors dag skulle införas.

Nationellt moderskap som tankefigur

Som framgår i de empiriska undersökningarna rymmer ett nationellt moderskap ett flertal aspekter som i sin samtid tolkades olika. Några övergripande teman är klart urskiljbara. Evigheten är till exempel i flertalet av delundersökningarna ett centralt tema och den står i detta sammanhang för moderskapets oföränderlighet och förbinder det med en metafysisk sfär. Kopplingen till evigheten medförde att moderskapet under den aktuella perioden stod för trygghet i en turbulent värld. Moder Svea som en symbol för svensk nationell gemenskap är ett exempel. I framställningarna av moder Svea var ett nationellt moderskap både offentligt och symboliskt. Svea figurerade i en offentlig sfär där hon symboliserade Sverige. Men det trygga och stabila moderskapet med anknytning till en evig och oföränderlig sfär hade även en privat sida med klart normativa förtecken. Det var en del av den borgerliga familjeidyll som hyllades kring sekelskiftet 1900. Hemmet och modern representerade den trygga famn där mannen och barnen kunde vila ut efter sina utflykter i den stora föränderliga världen.[5] Föreställningen om den borgerliga familjeidyllen, som ett värn mot vissa uttryck för moderniteten, finns representerad både i företeelsen Mors dag och i samband med framställningarna av ett kungligt moderskap. Även kvinnor själva omfattade denna föreställning, som när de försvarsvänliga kvinnorna uttalade sig och agerade i egenskap av mödrar. Men i stället för att använda sig av ett symboliskt nationellt moderskap som moder Svea, talade kvinnor själva hellre om ett aktivt, konkret moderskap och en reell omsorg.

Moderskapets koppling till en evig sfär medförde att det laddades med en särskilt stark symbolisk kraft, eftersom moderskapet därigenom blev stabilt i en föränderlig värld. Men det innebar också att kvinnan först och främst var moder eller blivande moder.

Ett annat centralt tema i föreställningarna om ett nationellt moderskap är fostran av barnen. Den betonades oberoende av om modern skulle uppfostra barnen i den rätta religiösa tron, till goda socialister eller till fredliga

[5] Edling 1996 kapitel 11 och 12. Om detta sätt att se på kvinnan och familjen i *Allers Familjejournal* 1897, se Larsson 1989, s. 153–160. Jfr Kyle 1981.

medborgare. *Hur* det skulle gå till fanns det alltså olika uppfattningar om.[6] Däremot rådde det enighet om att modern genom uppfostran av barnen påverkade samhället och nationen. Därigenom hade modern också en möjlighet att skapa förändring. Spänningen mellan det statiska och det föränderliga är i delundersökningarna också påtaglig.

För att tydliggöra komplexiteten i de nationella föreställningar där moderskapet var en viktig del, har jag dock valt att i detta avslutande kapitel främst lägga tonvikten på olika tankefigurer som ingår i föreställningarna. Ett heroiskt moderskap och ett rationellt moderskap är exempel på sådana tankefugurer. Termen ska i detta sammanhang förstås som diskursiva och förtätade föreställningar som människor på ett medvetet eller omedvetet sätt relaterar till.[7] De är inte klart avgränsade, utan anknyter på olika sätt till varandra. Genom att differentiera föreställningarna om ett nationellt moderskap i olika tankefigurer framträder en komplexitet som är central för förståelsen av interaktionen mellan genus, nation och modernitet. De olika tankefigurerna återfinns i skilda sammanhang och det är viktigt att sätta in dem i sitt historiska sammanhang.[8] De kan förstås som kulturella symboler fyllda av myter om moderskapets "sanna" karaktär. Men de kan också tas i anspråk av olika grupper och föreningar som därmed skapar normer och tolkar kvinnans och moderns relation till nationen.[9]

En tankefigur som var central när moderskapet förknippades med evigheten var ett **religiöst moderskap.** Detta var under tidigt 1900-tal i synnerhet betydelsefullt i den konservativa nationalism som betonade kyrka, kungahus och lutherdom. Många av de kristna sedlighetsivrarna hävdade att religionens styrka var ett tecken på nationens hälsotillstånd och att ett sedligt leverne påverkade nationens välbefinnande. För dessa grupper var kopplingarna mellan moderskap, religion och nation självklara. Gud var garanten för att Sverige skulle få de ansvarsmedvetna mödrar som landet behövde. I Morsdagstexterna var det religiösa moderskapet mycket centralt, i synnerhet under 1920-talet, och moderskärleken gjordes ofta till ställföre-

[6] Den tyska statsvetaren Teresa Kulawik har i en jämförelse mellan tysk och svensk moderskapsförsäkring 1870–1920 påpekat att i Sverige kopplades den i högre grad till barnuppfostran, medan man i Tyskland var mer inriktad på att kvinnorna blev skadade genom förvärvsarbetet, se Teresa Kulawik, "Moderskapets politik. Mellan exkludering och inkludering" i *Häften för kritiska studier* 00:4, s. 76. Detsamma gällde frågan om gift kvinnas rätt till arbete, som i Sverige mer handlade om befolkningspolitik än arbetslöshet, se till exempel Silke Neunsinger, "I nationens intresse: Svenska och tyska kvinnors strid för rätten att arbeta" i Christina Florin & Lars Kvarnström (red), *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950*, Stockholm 2001, s. 212 f.

[7] Huruvida dessa figurer ska kallas tankefigurer, stereotypa föreställningar eller till och med trop är inte helt enkelt. Stereotyper tycker jag ger alltför negativa associationer och förknippas med en psykoanalytisk teoribildning. Trop indikerar en litteraturvetenskaplig metod som jag inte använder.

[8] Jfr Sharpe 1993, s. 127 f.

[9] Se Scott 1988b, s. 43 f.

trädare för Guds kärlek. Detta skapade ett nästan helgonliknande moderskap,[10] som också i hög grad fjärmades från moderniteten och förknippade modern med en evig sfär. Hemmet var moderns skapelse och en trygg plats bortom samhällsförändringarna. Mors dag blev för dessa kristna grupper en möjlighet att hylla den kristna självuppoffrande modern som fungerade som moralens och familjens stöttepelare. Det var en moder som verkade i det tysta, men som sades ha stor betydelse för nationens fortbestånd. Även ett religiöst moderskap hade både normativa och symboliska komponenter. Den religiösa modern var en förebild som genom sin koppling till Gud också fick en stark symbolisk kraft. Föreställningen om en förbindelse mellan den nationella gemenskapen och religionen var också central för flertalet av de försvarsvänliga kvinnorna. Religionen var för dem en självklarhet. På försvarsvänliga möten relaterades ofta till Gud och på 1920- och 30-talet, när landstormslottorna hade bildats, var korum en naturlig del på föreningens läger och sammankomster.[11]

Religionen ska dock inte bara ses som en konserverande kraft, även om den vanligtvis fungerade som sådan. Historikern Hjördis Levin menar till exempel att många religiösa kvinnor som arbetade i sedlighetsföreningarna kring sekelskiftet inte bör uppfattas som motståndare till "det moderna". De ska i stället i hennes terminologi förstås som förespråkare för en idealistisk världsuppfattning som kämpade mot en materialistisk. I denna kamp blev den idealistiska världsuppfattningen förloraren, men enligt Levin innebar det inte att kvinnornas uppfattningar ska ses som en antites till det moderna.[12] Historikern Inger Hammar utgår från ett liknande synsätt när hon i sin avhandling visar hur religionen låg till grund för vissa borgerliga kvinnors emancipationsideologi på 1800-talet. Religionen, som i vanliga fall inte brukar anses som utmärkande för moderniteten, utgjorde fundamentet för en argumentation enligt vilken kvinnan skulle ha större politiska möjligheter, och i förlängningen även rösträtt.[13] Dessa exempel visar att modernitet kunde tolkas i många olika riktningar och att den inte var i fas i skilda delar av samhället. Politisk rösträtt kunde krävas, medan religionen fortfarande sågs som den moraliska grund samhället skulle stå på. Försvarsvänliga kvinnor var exempelvis inte beredda att överge familjen och religionen som samhällets grundpelare. Att vara försvarsvänlig kvinna innebar emellertid inte automatiskt en positiv inställning till kvinnlig rösträtt, utan både rösträtten och en förändring av den moraliska normen kunde motarbetas. I försvarsvänliga kretsar, åtminstone i början av perioden, var det ingen självklarhet

[10] Jfr Jones 1980, som behandlar den amerikanska förebilden till Mors dag fram till ca 1920.
[11] Se till exempel program för Sveriges landstormskvinnors riksmöte, Brück 1984, s. 32. Se även bild på s. 53 från ett korum i Storkyrkan som inledde 25-årsjubiléet 1949.
[12] Levin 1994.
[13] Hammar 1999.

att kräva kvinnlig rösträtt. Inom Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar uppfattades rösträtten inte som eftersträvansvärd, utan i stället hävdade föreningen att kvinnan kunde påverka mannen och därmed samhället genom kärleken.

Moderns fostrande roll var även betydelsefull i föreställningarna om ett religiöst moderskap. Hennes plikt att fostra barnen i religiös anda var i den normativa tolkningen av ett religiöst moderskap central. Modern skulle lära sina barn den rätta tron, men hon skulle även genom bönen föra in sina barn på den rätta vägen och fungera som förebild.

Ett annat sätt att tolka moderns fostrande roll var att framhäva hennes plikt att fostra sina söner till goda soldater. Denna tolkning var vanligt förekommande i Sverige fram till första världskriget. Modern skulle vara beredd att offra sina söner för fosterlandet i händelse av krig och uppmuntra dem till att fullgöra sin plikt mot fosterlandet. Detta är en tankefigur som skulle kunna kallas ett **heroiskt moderskap.** I denna tankefigur kan även idén om en aggressiv moder som bad sina söner att döda för hennes skull tolkas in. Det handlar om en moder som genom sönernas gärningar blev en del av det nationella projektet.[14] I de fall då moderskapet hade så stor betydelse för en nationell gemenskap uppfattades kvinnan och hennes sexualitet som nationens ära och egendom.[15] Kvinnan blev den som bar upp kollektivet.[16] Modern fungerade i detta sammanhang som en symbolisk gränsmarkör för nationens "renhet", men föreställningen innehöll även en normativ komponent som talade om för kvinnor hur de borde bete sig.

I en svensk kontext framträder ett heroiskt moderskap framför allt bland försvarsvänliga kvinnor i samband med försvarsstriden 1912-1914. Föreställningen om ett heroiskt moderskap gav försvarsvänliga kvinnor en möjlighet att i egenskap av mödrar uttala sig om en så manligt definierad sfär som försvaret. Själva genuskonstruktionen, där manlighet kopplades till försvaret av hemmet och nationen, medan kvinnligheten förknippades med moderskapet ifrågasatte de emellertid inte. Kvinnor nådde ära via sina män, intc som självständiga individer.

George L. Mosse skriver om kriget som en specifikt manlig erfarenhet i sin bok *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars.* Han behandlar "myten om krigserfarenheten" från franska revolutionen och framåt. Denna myt blev central i konstruktionen av manlighet och gav kriget mening, vilket skapade en romantisering och glorifiering av kriget som gjor-

[14] Jfr Elsthain 1995, s. 185–193.

[15] Mosse 1985, Warring 1994a, se även Edgren 1996.

[16] Yuval-Davis 1997, s. 26. Anette Warring visar i sin avhandling om de danska tyskepigerna under andra världskriget att detta synsätt också var en viktig förklaring till att de kvinnor som hade haft sexuella förbindelser med tyskar under kriget dömdes mycket hårdare än de män som hade samarbetat med dem på ett mer affärsmässigt plan, Warring 1994b.

de det lättare att få män att identifiera sig med krigaren.[17] Utifrån ett genusperspektiv har Mosse dock fått kritik för att han ser kvinnorna helt underordnade myten om den maskuline krigaren. Kvinnan utestängs därmed från kriget, trots att forskare visat att kvinnan både deltar på olika sätt i kriget och fyller en viktig symbolisk funktion, både genom sin uppmuntran av mannen till nya hjältedåd och genom att hon personifierar nationen. Den kulturella nationalism som blev vanlig i slutet av 1800-talet gav också människor nya möjligheter och förebilder som i synnerhet kvinnor kunde utnyttja. De blev nu viktiga som mödrar och som uppfostrare.[18] Det är alltså väsentligt att inte enbart se kvinnor som passiva objekt i nationella berättelser.[19] I synnerhet betoningen av moderskapet och familjen gav kvinnor en roll. I Sverige, som inte deltog i första världskriget, blir det svårare att tala om en krigserfarenhet som fundament för konstruktionen av maskulinitet, även om det militära livet kan sägas motsvara en sådan erfarenhet.

En aspekt av relationen mellan kvinnor och krig som inte direkt har med moderskapet att göra, men som ändå är betydelsefull i detta sammanhang är föreställningen om en **krigisk kvinnlighet**. I denna tankefigur bortses från moderskapets koppling till fred och försoning. Den anknyter snarare till en föreställning där modern, framställd som en lejoninna, med alla medel försvarar sina barn, både i bokstavlig och i överförd bemärkelse. Kvinnors försvarsvilja kunde i detta sammanhang utvidgas till stridsdeltagande i händelse av krig.[20] I dessa föreställningar agerar kvinnan som självständig individ till skillnad från exempelvis moder Sveas opersonlighet och ett heroiskt moderskap som får betydelse via männen. Försvarsvänliga kretsar refererade till exempel till den historiska gestalten Kristina Gyllenstierna. Resandet av Kristina Gyllenstierna-statyn 1912 kan också ses som ett uttryck för föreställningarna om betydelsen av den krigiska kvinnligheten i den svenska historien. Krigande kvinnor accepterades dock endast i undantagsfall. I skildringar av Kristina Gyllenstiernas liv poängterades att hon efter uträttat värv återgick till sin "normala" sfär och blev maka och moder. Betydelsefullt är också att krigiska kvinnor endast diskuterades i förfluten tid. En hyllning av samtida krigiska kvinnor hade inneburit ett ifrågasättande av hela genuskonstruktionen, vilket sannolikt hade medfört svårigheter för det konkreta samarbetet mellan försvarsvänliga kvinnor och män.

En krigisk kvinnlighet utgjorde således bara ett undantag från normen.

---

[17] George L. Mosse, *Fallen Soldiers. Reshaping the Memories of the World Wars*, New York 1990.
[18] Melman 1998, s 5–9. Den internationella forskningen om genus och krig är omfattande, se till exempel Higonnet et al (ed) 1987. Andra exempel är Melman (ed) 1998. I Sverige har bland annat Ulla Wikander skrivit om detta, se Wikander 1999, s. 147–162.
[19] Se till exempel Floya Anthias & Nira Yuval-Davis, "Introduction" i *Women, Nation, State*, Basingstoke 1989, s. 7.
[20] Om kvinnliga krigare, se Elsthain 1995, s. 173–180.

Vanligtvis framhävdes i stället andra möjligheter för kvinnan att delta i den nationella gemenskapen. Inte minst diskussionen om kvinnlig värnplikt vittnar om detta. I dessa diskussioner handlade det aldrig om att bära vapen. Ett nationellt moderskap blev i stället det sätt kvinnor borde delta i det nationella projektet.

Under första världskriget medverkade kvinnorna framför allt i en praktisk hjälpverksamhet. Tillverkning av kläder till landstormen och konkret hjälp till familjer vars fäder hade mobiliserats genomfördes. Föreställningen om den starka, historiska kvinnan som tog hand om hemmet och skötte sin del av bördan när mannen försvarade fosterlandet var mer tilltalande i en reell krissituation än en hyllning av ett opersonligt moderskap eller en krigande kvinnlighet. Eftersom Sverige inte deltog i första världskriget var ett heroiskt moderskap inte heller aktuellt. Föreställningen om den starka, historiska kvinnan var också tydlig under upprustningen mot slutet av 1930-talet. Flertalet skrifter och broschyrer, liksom texter skrivna av kvinnor själva, hänvisade till den starka kvinnan i den svenska historien. På så sätt kan man säga att kvinnor försökte att vidga de ramar som moderskapet gav för deras handlande. Men den ideala historiska kvinnan var trots allt ändå inte mer än mannens hjälpreda. Hon stöttade honom i hans nationella och militära projekt som en trofast familjemedlem. Hon hade dock ingen självklar egen plats att fylla. Familjen var referenspunkten, inte individen.

George L. Mosse hävdar, som påpekats ovan, att konstruktionen av manlighet mellan 1750 och 1950 knappast förändrades och att de "manliga" attributen vilja, ära och mod var förvånande konstanta över tid.[21] Han har dock blivit kritiserad för att ha tagit allt för lite hänsyn till regionala och sociala förändringar samt förändringar över tid.[22] Den tyska historikern René Schilling beskriver till exempel hur hjältediskursen förändrades under 1800-talet i Tyskland och använder den tyske hjältefiguren och diktaren Theodor Körner (1791-1813) som exempel. Hjältediskursen blev i slutet av 1800-talet förknippad med de konservativa och kvinnliga hjältar blev allt mindre vanliga. Tidigare hade hjältediskursen främst kopplats till liberalerna och ur könshänseende varit ganska öppen. Även kvinnor kunde då under extraordinära omständigheter bli hjältar. Men mot slutet av 1800-talet hylldes kvinnor inte längre som hjältar i Tyskland. Schilling menar att detta kan bero på de konservativas rädsla för den kvinnliga frigörelseprocessen. När kvinnors konkreta handlingsutrymme ökade, minskade också deras möjligheter att bli hjältar.[23]

[21] Se Mosse 1996.

[22] Hagemann 1998, s. 33.

[23] René Schillling, "Die soziale Konstruktion heroischer Männlichkeit im 19. Jahrhundert. Das Beispiel Theodor Körner" i Karen Hagemannn & Ralf Pröve (Hrsg), *Landsknechte, Soldatenfrauen und Nationalkrieger. Militär, Krieg und Geschlechterordnung im historischen Wandel*, Frankfurt/Main 1998, s. 121– 144.

I Sverige var det emellertid vanligt att sjuksköterskor lyftes fram som hjältinnor. Att ge sig ut i främmande land och hjälpa sina medmänniskor betraktades som ärofullt för en kvinna. Denna typ av kvinnor syns också i det undersökta materialet. Landstormskvinnorna hyllade till exempel Elsa Brändström, som passade väl in i föreställningen om svenska kvinnliga hjältar som verkade utomlands. Hon uträttade visserligen ett traditionellt kvinnligt omvårdande värv, men hennes liv och gärning kunde också tolkas som uttryck för vissa delar av moderniteten. Hon kände sig inte hemma i förkrigsvärlden och hon tillskrevs i artiklar egenskaper som saklighet, entusiasm och handlingskraft.[24] Denna typ av hjältinnor fungerade både som förebilder och symboler för hela den svenska nationella gemenskapen. Selma Lagerlöf hyllade till exempel Elsa Brändström i ett tal till Svenska Akademien 1920 där hon också lyfte fram Agda Montelius och kronprinsessan Margareta. Om Elsa Brändström yttrade hon följande:

> Ty så, som hon en gång klagade över att hon inte fick tillfälle att bruka sin kraft, att känna, lyckan av att öva stordåd, så tyckes mig, att rätt länge hela vårt folk har klagat. Såsom hon fick sina gåvor lösgjorda av kriget, så börja i dessa dagar svenskarna känna sig kallade att gå ut och kämpa en ärlig kamp för världens upprättande.[25]

Kvinnligheten som ett moraliskt föredöme överfördes på hela den svenska nationella gemenskapen. Den svenska nationens plikt var att gå ut och frälsa världen och det var också detta som gav nationen dess värde och styrka.[26] På ett symboliskt plan blev den svenska nationella gemenskapen delvis kvinnligt kodad eller i alla fall inte ensidigt manlig. Detta var också en helt annan typ av genuskodning av nationen än den som existerade i mer militärt orienterade kretsar. Elsa Brändströms dåd stred inte heller mot de svenska erfarenheterna under första världskriget. Därmed hade hon också mer att erbjuda som en kvinnlig nationalhjälte än vad Kristina Gyllenstierna hade. Gyllenstierna representerade ett hierarkiskt samhälle och hennes agerande förknippades med ett krigsdeltagande. Dessutom förutsatte en bragd à la Kristina Gyllenstierna indirekt en kritik av de samtida männen, vilket gjorde det besvärligt att använda henne som förebild.[27]

---

[24] Lina Paulsson, *I fredens skola. Folkskoleplanen 1919 och mellankrigstidens fredsfostran*, opublicerat avhandlingsavsnitt, Historiska institutionen, Lund 2001, s. 28–30.

[25] Selma Lagerlöfs tal finns publicerat i till exempel "Selma Lagerlöfs tal i Svenska akademien: en högstämd skildring i strålande sagostil av trenne svenska kvinnors kärleksverk" i *SvD* 21/12 1920.

[26] Jfr Ruth 1984.

[27] Jfr denna diskussion med Teresa Kulawik, "Maskulinism och välfärdsstatens framväxt i Sverige och Tyskland" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1999:3 (1999a), s. 3–17 som påpekar att den tyska politiken hade en uppenbar brödraskapskaraktär, medan den svenska var mindre könssegregerande.

I sjuksköterskerollen var barmhärtigheten central och kopplades till kvinnans uppoffrande egenskaper. Barmhärtighet behöver inte entydigt förbindas med moderskapet, men har ändå delvis med moderligheten att göra. I synnerhet i krig var föreställningen om barmhärtighet betydelsefull. I denna kunde kvinnligheten konstrueras som icke-krigisk, det vill säga fredlig.[28] Framför allt Röda korset lyfte fram denna föreställning.[29] Oftast kopplades barmhärtigheten till en större gemenskap än nationen, men den kunde även i sig uppfattas som en nationell egenskap som i fallet med svenska sjuksköterskor. Barmhärtigheten förknippades också med föreställningen om ett religiöst moderskap, där modern fungerade förlåtande och i det närmaste som ställföreträdande Gud.

Idén om det **goda hemmet** framstår också som en betydelsefull tankefigur.[30] Hemmet var exempelvis centralt i landstormskvinnornas nationella föreställningar, både som metafor för nationen och det som konkret skulle försvaras. Männen skulle försvara hem och familj. Landstormskvinnorna menade att landstormen blev en helhet när även kvinnorna deltog. Kvinnor var alltså inte enbart passiva när det gällde att skapa och upprätthålla nationella föreställningar. De betraktade sig själva i högsta grad som medaktörer. Dock bidrog de genom sitt agerande ibland snarare till att befästa den rådande genuskonstruktionen. Deras deltagande i krigsförberedelserna byggde exempelvis på en traditionell syn på kvinnors uppgifter i nationen, där moderlighet och husmoderlighet var fundamenten för deras agerande. Försvarsvänliga kvinnor åberopade emellertid också en sådan krigisk gestalt som Kristina Gyllenstierna och föreställningen om henne gav faktiskt kvinnor en möjlighet att agera aktivt även på en militär arena. Landstormskvinnorna framhöll emellertid främst Lotta Svärd som en förebild. Hon fungerade visserligen som en modersgestalt, men genom sitt agerande var hon betydligt mer aktiv i stridens hetta än vad till exempel sjuksköterskorna var i en krigssituation. Landstormskvinnorna gick in i den militära sfären med sin moderlighet och en professionell husmoderlighet i bagaget. Enbart genom sin närvaro i den manligt definierade militära sfären ifrågasatte emellertid landstormskvinnorna genuskonstruktionen. För att kunna gå in i den manliga militära sfären var landstormskvinnorna tvungna att anpassa sig.[31] Man skulle därför kunna säga att de försvarsvänliga kvinnorna använde de tillgängliga nationella symbolerna och inom de rådande diskursiva ramarna

[28] Jfr Elsthain 1995, s. 183 f.
[29] Men Röda korsets mål var att hjälpa krigets offer, inte att bekämpa krigets orsaker. Om Röda korset i Danmark och Sverige, se Zalewski 1999, s. 243–298.
[30] Jfr Edling 1996, s. 295–358.
[31] Min analys svarar dock inte på om detta ifrågasättande fick några konsekvenser i ett längre perspektiv.

försökte vidga symbolernas betydelse och hur dessa kunde tolkas. Därmed sattes diskurserna i gungning, och gav åtminstone på sikt utrymme för förändring. De rådande genuskonstruktionerna förändrades emellertid aldrig under den aktuella perioden. Att delta i strid var förbehållet kvinnor i förfluten tid.

En annan tankefigur var ett **lidande moderskap**, personifierat av mater dolorosa som utan möjlighet att göra motstånd lät krigets lidande drabba henne.[32] Moderskapet blev i en sådan föreställning passivt och det innehöll både symboliska och normativa element. Det associerades med myten om den lidande madonnan, som samtidigt sågs som en förebild för hur kvinnor skulle agera i verkliga livet. Historikern Susan Grayzel visar att hjältemödrarna fungerade som ideal både i Storbritannien och i Frankrike efter första världskriget.[33] Både föreställningen om ett heroiskt och ett lidande moderskap var dock mindre vanliga i Sverige. Lotta Svärd-gestalten, som landstormskvinnorna hade som förebild, var visserligen en uppmuntrande modersgestalt, men kring henne fanns ett löjeväckande skimmer. Lotta Svärd kan alltså inte sägas gestalta ett heroiskt moderskap. En av orsakerna till att hjältemodern och den lidande modern var mindre vanliga i Sverige under mellankrigstiden beror troligen på att landet inte deltog i första världskriget.

Om krig har konstruerats som en manlig angelägenhet har fred i stället ofta kopplats till kvinnligheten. Föreställningen om en **fredlig moderlighet** är en viktig tankefigur inom ramen för ett nationellt moderskap. Men den kan även vara ett uttryck för tanken om att moderskapet var *universellt.* Genom att kvinnor födde barn antogs de stå närmare själva livet och hade därför ett speciellt ansvar. Följaktligen menade många att kvinnors längtan efter fred var starkare än mäns. Det fanns grupper som menade att moderskapet var ett gemensamt fundament som kunde förena kvinnor i kampen mot krigets vansinne. Enligt en sådan föreställning vore den bästa gärningen att fostra sina barn till tro på fred och internationalism. Moderns fostrande roll blir alltså även i detta sammanhang central. Mödrarna skulle stötta de söner som inte ville ut i kriget. I denna föreställning prioriterades moderskapet framför nationen, och det var livet självt som mödrarna tjänade. En internationell gemenskap blev i detta resonemang viktigare än den nationella. I samband

[32] Den lidande modern har ett av sina starkaste uttryck i kristendomen och den lidande Maria som ser sonen Jesus dö, se till exempel Warner 1985, s. 206–223. För forskare som tar upp denna representation i samband med krig, se till exempel Sara Ruddick, " 'Woman of Peace'. A Feminist Construction" i Lois Ann Lorentzen & Jennifer Turpin (ed), *The Women and War Reader*, New York 1998, s. 215 f. För en annorlunda tolkning av den lidande modern, se Nancy Scheper-Hughes, "Maternal Thinking and the Politics of War" i Lois Ann Lorentzen & Jennifer Turpin (ed), *The Women and War Reader*, New York 1998, s. 227–239.
[33] Grayzel 1999, s. 243–246.

med Mors dag tolkade ett flertal kvinnor moderskapet på ett sådant sätt under 30-talet. I Sverige fanns det också ett flertal kvinnliga fredsorganisationer och de utgick ofta från moderskapet som gemensam nämnare för alla kvinnor.[34] Leila J. Rupp hävdar också att moderskapet fungerade som ett enande kitt i en internationell identitet som bland annat de internationella fredskvinnoorganisationerna i mellankrigstiden försökte skapa. Men hon påpekar att detta moderskap inte behövde vara essentialistiskt, det vill säga baserat på kvinnlighetens väsen. Det kunde också grundas i kvinnors gemensamma *erfarenheter* av moderskapet, inte enbart i biologin.[35]

Föreställningen om en fredlig moderlighet fungerade på det symboliska planet som en sorts arketyp i västerländskt tänkande och återfinns i alla delundersökningarna i studien. Den ingick både som en del i ett nationellt tankesystem och som utgångspunkt för en internationell gemenskap. På en normativ nivå handlade det konkret om att kvinnor borde uppfostra sina söner till fredliga män. Skyddet av barnen uppfattades också vanligen som moderns plikt. Broschyrer och tidningsartiklar om luftförsvaret betonade till exempel under 1930-talet att det var mödrars plikt att lära sina barn hur de skulle agera vid en luftraid och kvinnan antogs i synnerhet vara lämplig i luftförsvaret eftersom det handlade om att försvara hemmet.

Moderns fostrande roll var också kopplad till en tankefigur som kan kallas **rationellt moderskap**. Barnuppfostran skulle vara rationell. Om Gud tidigare hade utgjort stödet i uppfostran, skulle han i denna föreställning ersättas av psykologin och sociologin. Det var framför allt på 1930-talet som ett rationellt moderskap vann terräng. Många kvinnor ville komma bort från det romantiserade självuppoffrande moderskapsidealet och inspirerades i stället av ett strikt vetenskapligt förhållningssätt till barnen.[36] Ett rationellt moderskap betonades i hög grad på 1930-talet både i texter kring Mors dag och kungafamiljen. Mödrarna tillskrevs en kamratlig relation med sina barn, men också med sina äkta makar. I synnerhet familjen på Haga framställdes som urtypen för en modern rationell familj. Den kloka prinsessan Sibylla sades agera som vilken ung, modern och rationell moder som helst. Ett rationellt moderskap överfördes i detta sammanhang även till en symbolisk nivå, eftersom Sibylla var medlem av den kungliga familjen och därigenom en nationell symbol. Därmed blev prinsessan Sibyllas agerande också symboliskt.

Landstormslottorna lyfte fram en annan kamratlighet. Inom lottakåren framhölls både kamratskapet mellan landstormskvinnorna och mellan

[34] Om kvinnliga fredsorganisationer i Sverige, se Abby Peterson, *Women as Collective Actors. A Case Study of the Swedish Women's Peace Movement, 1898–1990,* Göteborg 1992; Larson 1985 och Andersson 2001.

[35] Rupp 1994, s. 1582–1586. Jfr Peterson 1992, s. 30–32.

[36] Se till exempel Nilsson 1994, s. 206–239; Hirdman 1989, s. 92–127.

kvinnorna och männen. Men det var inte ett kamratskap som var genusneutralt. Kvinnor och män hade inte samma uppgifter i händelse av krig. Kvinnor deltog till exempel inte i stridande förband.

Ett rationellt moderskap anknyter till en annan tankefigur som kan kallas **rationell husmoderlighet**. Husmodersidealet var starkt i början av 1900-talet och rationalitetsivrarna ville även att husmodern skulle bli mer effektiv. I synnerhet på 1920- och 30-talen fick ett rationellt husmodersideal genomslag både i politiken och i tidskrifter som *Idun* och *Husmodern*.[37] Men rationell husmoderlighet fungerade även som ideal i krigstid. Genom att effektivt ta tillvara de råvaror som fanns skulle kvinnorna underlätta situationen för männen. Kvinnors bidrag kan ses som försök att fästa uppmärksamhet på deras medborgerliga duglighet, det vill säga att visa att de var värda rösträtt. Även landstormskvinnorna anknöt till föreställningen om en rationell husmoderlighet.

Rationell husmoderlighet kan tolkas som en moderniserad variant av en betydligt äldre tankefigur som kan kallas **patriarkal husmoderlighet**. Denna har sitt ursprung i ett patriarkalistiskt tankesystem och var viktig som markering mot en socialdemokratiskt färgad nationell gemenskap. Patriarkalism kan ses som en alternativ vision till klassolidaritet och individualism. De patriarkala tankegångarna vid sekelskiftet kan förstås som ett sätt att hantera och omformulera moderniteten och skapa alternativa visioner. Exempelvis kombinerade Rudolf Kjellén och unghögern en positiv inställning till industrialiseringen med tal om folkgemenskap utifrån familjemetaforer.[38] Patriarkalismen var alltså inte entydig och även kvinnligheten fick patriarkala drag. På samma sätt som kungen var nationens goda husfader som tog hand om sina barn, det vill säga folket, skulle drottningen odla husmoderligheten i patriarkal anda. En av anledningarna till att husmoderlighet som en aspekt av ett nationellt moderskap blev så betydelsefull på 1930-talet kan vara att den i sig kunde inrymma både husmoderlighet av mer patriarkal karaktär och en rationell och moderniserad variant. Därmed kombinerades tradition och modernitet. Kvinnorna behövde inte överge sina traditionella områden och samtidigt kunde delar av moderniteten anammas.

I föreställningen om en patriarkal husmoderlighet var välgörenhet en dygd. Det är också framför allt i texter om kungafamiljen som en välgörenhetsutövande husmoderlighet manifesterades, även om välgörenheten förekom i ett flertal andra sammanhang. Välgörenheten kan också sägas vara uttryck för ett samhälleligt moderskap. Historikern Birgitta Jordansson framhäver att kvinnor hade en särställning som indirekta medborgare på

[37] Se till exempel Hirdman 1989; Boel Berner, *Sakernas tillstånd. Kön, klass, teknisk expertis*, Stockholm 1996; Hagberg 1986; Lövgren 1993.
[38] Edling 1996, s. 313. Han hänvisar till Conny Mithander som kallar denna inriktning för reaktionär modernism.

1800-talet och detta utnyttjades av kvinnor själva när de ägnade sig åt välgörenhet och filantropi. Moderligheten medförde att kvinnor borde agera som samhällsmödrar. Filantropin sågs av samtiden som en opolitisk verksamhet, men filantroperna gavs möjlighet att agera på den politiska scenen och filantropin blev därmed en form av politisk aktivitet. Här ligger också skillnaden mellan välgörenhet och filantropi. Den traditionella välgörenheten var en opolitisk verksamhet med kopplingar till barmhärtigheten. Den verksamhet som Jordansson har definierat som kvinnlig filantropi kom däremot att i allt högre grad att inlemmas i den politiska verksamheten.[39]

Samhällsmoderlighet är ett begrepp som ofta förknippas med Ellen Key, men Jordansson hävdar att det finns en förhistoria till begreppet och att det även kan användas för att begreppsliggöra de borgerliga kvinnornas nytta i samhällslivet.[40] Det är också på detta mer allmänna vis som **samhällsmoderlighet** kan ses som en tankefigur inom ramen för ett nationellt moderskap. Samhällsmoderlighet kunde fungera symboliskt, i synnerhet om man talar om den moderlighet som Ellen Key menade borde genomsyra hela samhället, men även som en förebild för de välgörenhetsutövande kvinnorna.

Samhällsmoderligheten finns representerad i flertalet av delundersökningarna. Texter producerade i samband med Mors dag talar till exempel om att moderskapet inte bara skulle gälla de egna barnen. Samhällsmoderligheten gav också kvinnor möjlighet att kräva makt och påverka. Diskussionerna och insamlingarna till husmoderssemestrar anknöt också till föreställningen om samhällsmoderligheten och därmed framgick, om än indirekt, att nationen var den relevanta gemenskapen. Den patriarkala husmoderlighet som framträder i ett kungligt nationellt moderskap, där omsorgen om barnen jämställdes med omsorgen om folket, kan också sägas utgöra en aspekt av samhällsmoderligheten, dock med tydligt patriarkala drag.[41] Samhällsmoderligheten finns även representerad i landstormslottornas syn på sina insatser för nationen.

Tankefigurerna inom ramen för ett nationellt moderskap kan alla sägas ha en positiv underton. Det finns emellertid en tankefigur som i synnerhet socialdemokraterna lanserade runt sekelskiftet 1900, för att visa att allt inte stod rätt till i den svenska nationella gemenskapen. Det handlar om före-

[39] Jordansson 1998, s. 158 f.

[40] Jordansson 1998, s. 159–162. Fredrika Bremers uppfattning av samhällsmoderligheten var dock på ett helt annat sätt än Ellen Key religiöst färgad, för skillnader dem emellan, se till exempel Lindholm 1990, s. 49–54 och Manns 1997, s. 39 f. Jordanssons sätt att använda begreppet skall dock ej förväxlas med Keys samhällsmoderlighet. "För henne fick det en mera maktpåliggande status och hon använde det för att hävda jämställdhet i samhällslivet på grundval av olikheterna mellan könen." Se Jordansson 1998, s. 161. Jfr Norlander 1995, s. 107–110, som talar om domesticerad kvinnlighet.

[41] Om de historiskt patriarkala dragen i Sverige som socialstat, se till exempel Kulawik 1999b, s. 162–166

ställningen om nationen som **en styvmoder** som inte klarade av att vara rättvis mot alla sina barn. Denna tankefigur användes i kontrast mot framställningen av Sverige som en öm och omhändertagande moder Svea. Med detta indikerade kritikerna också att en moder som inte tog hand om sina barn var "onaturlig". Ett "äkta" moderskap måste vara gott och omhändertagande. Det var en självklarhet i föreställningen om moderskapets natur. Ett "oäkta" moderskap, personifierat av en styvmoder, kunde däremot vara ont, elakt och illvilligt.[42] Ett symboliskt moderskap flyter här ihop med en normativ syn på hur en moder borde uppträda. Styvmodern blir både en negativ symbol för nationen, så som den inte borde vara, och ett skräckexempel på hur en vanlig moder inte borde agera. Föreställningen om nationen som en styvmoder blev emellertid mindre vanlig under den senare delen av den undersökta perioden, det vill säga 30-talet.

Ett nationellt moderskap rymmer alltså tankefigurer som ett heroiskt moderskap, ett rationellt moderskap och en patriarkal husmoderlighet. Under de första årtiondena av den aktuella perioden dominerade tankefigurer där moderskapet främst kopplades till evighet, oföränderlighet och trygghet, exempelvis ett religiöst moderskap, men även ett heroiskt moderskap och en patriarkal husmoderlighet. På 30-talet blev tankefigurer som ett rationellt moderskap och en rationell husmoderlighet vanligare. Genomgående framhålls emellertid betydelsen av moderns fostrande roll. Viktigt att poängtera är dock att tankefigurerna fungerar sida vid sida under hela perioden. Därmed skapas spänningar inom diskurserna och utrymme ges för olika tolkningar av ett nationellt moderskap. Relationen mellan genus och nation är alltså komplex och det är förenklat att som tidigare forskning ofta gjort avfärda genusaspekten genom att enbart säga att den svenska nationen under den aktuella perioden var tydligt manligt kodad.[43]

[42] Den onda styvmodern är också en vanlig figur i sagor. Se till exempel Birgit Hertzberg Johnsen, *Myten om den onde stemor. Fra folketradisjon til masselitteratur*, Oslo 1982.

[43] Etnologerna och Rune Johansson kommenterar genusdimensionen med att den svenska nationen var tydligt manligt kodad under hela perioden, se Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 269 f. och Johansson 2000, s. 337. Nils Edling tar också upp en genusdimension, men behandlar den främst i samband med arbetsfördelningen i småbrukarhemmen, se Edling 1996, s. 332–335.

Tidigare forskning har inte heller nämnvärt behandlat olika kvinnogruppers nationella föreställningar.[44] I avhandlingen har främst försvarsvänliga kvinnors nationella föreställningar undersökts. När det gällde frågor om krig, fred och försvaret av nationen var försvarsvänliga kvinnor och andra kvinnogrupper under den aktuella perioden inte eniga. Visserligen rådde det i den kvinnooffentlighet jag har undersökt en samstämmig uppfattning om att kvinnor var mer fredliga än män. Alla betonade också starkt fostrans betydelse. Denna gemensamma grundsyn förändrades inte under perioden. Men hur kvinnor skulle arbeta för fred, hur de skulle agera vid en krigssituation och hur de skulle fostra sina barn rådde det ingen enighet om. Även om det fanns olika uppfattningar om hur moderskapet skulle tolkas, var det centralt i föreställningarna om kvinnlighet i nationella sammanhang. Det var näst intill omöjligt att tänka sig någon form av nationell kvinnlighet bortom moderskapet. Analysen visar emellertid att det fanns ett visst handlingsutrymme; tankefigurerna visar på spänningen inom diskurserna och därmed existerade det en möjlighet till förhandling inom det aktuella systemet. Modernitetens olika dimensioner är viktiga i detta sammanhang. De påverkade förändringen av diskurserna och bidrog till att nya tankefigurer skapades. Diskursernas komplexitet, och de tolkningsmöjligheter som låg inbäddade i dessa, gav möjlighet för olika tolkningar att göra sig gällande, vilket inte minst blir tydligt när en figur som Kristina Gyllenstierna lyftes fram.

Moderskapet gavs alltså skilda nationella betydelser beroende på kontext och vem och vilka grupper som tolkade det. De olika tankefigurer som identifieras i analysen illustrerar därmed komplexiteten i föreställningarna om ett nationellt moderskap. Trots att de till synes är motsägelsefulla så bidrar de alla till att konstruera ett nationellt moderskap och understryker genus betydelse i formeringen av nationella föreställningar.

[44] Historikern Stina Nicklasson nämner högerkvinnornas nationella patos, men gör ingen grundligare analys av det. Se Nicklasson 1992. Rönnbäck tar dock upp det i en artikel, se Rönnbäck 2000. Den intensiva organisering av kvinnor inom i synnerhet områden som inte traditionellt räknas som politiska har dock uppmärksammats, se till exempel Östberg 1997, s. 101–198; Östberg 1999; Frangeur 1998, s. 143 f. och s. 221–243; Andersson 2001; Björk 1999. Enighet om kvinnors reella inflytande finns emellertid inte. Historikern Gunnela Björk menar att det finns en skillnad mellan forskare som ser pessimistiskt på kvinnors inflytande, exempelvis Yvonne Hirdman, och forskare som tillskriver kvinnor politisk betydelse, exempelvis Renée Frangeur. Se Björk 1999, s.146–149. För Hirdmans ståndpunkt, se Hirdman 1990, s. 84–87. För den mer optimistiska tolkningen, se Hatje 1974, s. 226–236, som påpekar att just befolkningsfrågan gav ett sådant utrymme och Frangeur 1998, s. 364–367.

Svensk nationell gemenskap, genus och folkhem

Föreställningen om ett nationellt moderskap, blev under 1930-talet mindre känslomässigt laddad, men fortfarande fanns en tydlig anknytning till en evig sfär. De försvarsvänliga kvinnorna hänvisade exempelvis fortfarande på 30-talet till en romantiserad modersbild, som var vanlig kring sekelskiftet 1900. Detta påverkade också deras tolkning av en svensk nationell gemenskap uppfattad som ett folkhem. För dem var folkhemmet snarast en patriarkal gemenskap, där var och en visste sin plats i den nationella familjen. Denna tolkning får också betydelse för konstruktionen av genus. Kvinnligheten förknippades med hemmet, familjen, moderskapet och evigheten och skulle snarast fungera som värn mot allt för stora förändringar. Romantiserade föreställningar om den självuppoffrande modern existerade emellertid sida vid sida med rationaliteten som ideal. Om statsnationalism förknippas med ett individcentrerat medborgarskap och kulturnationalism förbinds med ett mer familjeorienterat blir det tydligt att dessa två fungerade i symbios i Sverige under den aktuella perioden.[45] Nationellt moderskap förblev emellertid under hela perioden ett fundament i de nationella föreställningarnas konstruktion av kvinnlighet, vilket också Monika Edgren hävdar är fallet i de flesta former av nationalism.[46] Det moderna individbegreppet som är basen för en statsnationalism är emellertid svår att förena med tanken om moderskapets nationella betydelse. Uppdelningen mellan stats- och kulturnationalism, som tidigare forskning om nationalism ofta använt, måste således kvalificeras för att genusaspekten ska kunna beaktas.

Denna kombination av romantiserade föreställningar och rationalitet ger anledning att reflektera över folkhemsbegreppets relation till genus, nation och modernitet. Tidigare forskning förknippar främst folkhemsbegreppet med modernitet och socialdemokrati,[47] men det har som framgår av studien även en konservativ och romantisk sida.[48] Förvisso blev rationalitet, men även andra uttryck för modernitet, viktiga under 1930-talet om man jämför med 1910-talets nationella föreställningar. Men tydligt är att en

[45] Jfr Johansson 2000, s. 324.
[46] Edgren 1996.
[47] Se till exempel Löfgren i Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 53–58 och Stråth 1993, s. 205–217. Se även Ruth 1984 och Hirdman 1989.
[48] Folkhemmets konservativa och romantiska rötter har bland annat lyfts fram av Broberg & Tydén 1991; Hallberg & Jonsson 1993 och Lagergren 1999.

kombination av tradition och modernitet förekom under hela perioden. Detta gäller även 1930-talet. Det är samma tendens som filmvetaren Per Olof Qvist identifierar i sin analys av 30-talsfilm. Han betonar visserligen den framtidsvision som förekommer i många filmer, men påpekar också den "osamtidighet" som återfinns. Det traditionella samsas med modernitet och en ambivalens i synen på det moderna framträder.[49] På ett liknande sätt ser jag hur modernitet och tradition existerade sida vid sida i föreställningar om nationell gemenskap. Relationen mellan mor och barn kunde framställas som kamratlig och det rationella hemmet kunde lyftas fram på den "heliga" familjens bekostnad, men man var samtidigt fast i ett språkbruk där moderskap, hem och familj hade uppenbara kopplingar till en evig sfär bortom moderniteten. Det blir därmed tydligt i studien att politik och kultur i en mer vardaglig bemärkelse interagerar i konstruktionerna av nationell gemenskap.[50] I relation till tidigare forskning om svensk nationalism, folkhemsbegreppet och genus visar avhandlingen att en sammankoppling av politiskt och mer vardagligt kulturellt material där även genusaspekten beaktas kan nyansera och öka förståelsen för hur relationen mellan genus, nation och modernitet sett ut i en svensk kontext.

Folkhemsbegreppet fick sannolikt sin stora betydelse i en svensk kontext just därför att det kunde rymma spänningen mellan olika uttryck för moderniteten och föreställningar om moderskapets och familjens koppling till en evig sfär. Husmoderligheten blir i detta sammanhang central. I husmoderligheten kunde tradition och modernitet mötas. Den blev under perioden allt mer rationell, samtidigt som kvinnan inte behövde lämna sin traditionella sfär och hade möjlighet att bejaka traditionellt kvinnliga egenskaper. Därmed blir genuskonstruktionen i de nationella föreställningarna fylld av inre spänningar mellan en patriarkal idétradition, en borgerlig familjeidyll i sekelskiftestappning och föreställningar om den moderna kamratfamiljen, där individ och inte kön var det centrala. Vad som förenade alla dessa nationella föreställningar var att hemmet sågs som kärnan i den nationella gemenskapen. Den tyska statsvetaren Teresa Kulawik understryker att familjen i Sverige främst uppfattades som en uppfostringsinstans och en plats där man kunde vila ut. I Tyskland handlade diskussionen däremot om att återställa någon form av maskulin auktoritet inom familjen.[51] Familjen var visserligen även central i Sverige, men det var hemmet, det vill säga platsen, som främst betonades. Inte minst folkhemsbegreppets genomslagskraft i en svensk kontext vittnar om detta.

---

[49] Qvist 1995, s. 154–159.
[50] Jfr Blom 1996, s. 4.
[51] Kulawik 1999b, s. 262.

Kommersialiseringen av Mors dag och pressens intresse för kungafamiljen ansågs också irrationell och kodades kvinnligt. Kommersialisering, konsumism och populism tolkades som modernitetens sämre sidor och kopplades till företeelser som Mors dag och en fokusering av kungafamiljens privatliv. Samtidigt uppfattades samma företeelser som en manifestation av traditionella värden, det vill säga moderskapets koppling till en evig sfär och kungligheters upphöjdhet. Hur man än såg det blev kvinnligheten ett problem i en värld i förändring. Fostran av barnen var visserligen främst kvinnornas domän och var nödvändig för att samhället skulle kunna förändras. Det var emellertid fortfarande kvinnorna som skulle ta hand om modernitetens baksida och fungera som motvikt mot alltför snabba förändringar. Kvinnors moderlighet ansågs i detta sammanhang kunna göra samhället till en vänligare och mjukare plats. Kvinnan blev därmed symbolisk bärare av både modernitet och tradition. I en nationell diskurs kunde de mötas i husmoderligheten. Den kunde laddas med rationalitet eller tradition, eller båda samtidigt, vilket gjorde den användbar i de flesta sammanhang, såväl vardagliga som politiska. I Sverige var det dock främst husmoderligheten, moderns fostrande roll och hemmet som betonades i föreställningarna om ett nationellt moderskap. Jag vill i detta sammanhang också anknyta till Patricia Hill Collins' syn på familjeuppfattningen som ett nav i vilken man kan analysera genus, ras, klass, nation, etnicitet, religion, sexualitet och ålder som interagerande system.[52] Detta blir mycket tydligt i det undersökta materialet där uppfattningar om hierarkier i en nationell gemenskap kopplades både till religion, kön och ålder, men där samtidigt själva gemenskapen ändå ständigt och oupphörligen poängterades.

Avslutningsvis vill jag peka på betydelsen av interaktionen mellan genus och nation även i andra kontexter. Familj och moderskap blev på 30-talet i både de flesta västeuropeiska länder och Sovjetunionen underordnad nationella intressen.[53] För att denna typ av åtgärder skulle godtas i samhället var en allmän kulturell acceptans av familjens och moderskapets betydelse för nationen nödvändig. Att så var fallet i Sverige under den aktuella perioden har framkommit i denna avhandling. Detta innebar dock inte att många grupper kämpade för kvinnors rätt till förvärvsarbete. Renée Frangeur har till exempel utförligt beskrivit debatten om gift kvinnas rätt till förvärvsarbete på 1930-talet och den lag från 1939 som förbjöd avsked av kvinnor i händelse av giftermål eller graviditet.[54] En jämförelse skulle kunna göras med just Sovjetunionen där kvinnor på 30-talet lyftes fram både som för-

[52] Hon påpekar särskilt att familjen både ska ses som en ideologisk konstruktion och som ett sätt att skapa sociala praktiker, se Hill Collins 2000. Jfr även McCintock 1995, s. 45.
[53] David L. Hoffmann, "Mothers in the Motherland: Stalinist Pronatalism in its Pan-European Context" i *Journal of Social History* 2000:1, s. 48.
[54] Frangeur 1998.

värvsarbetare och mödrar. Att kvinnors förvärvsarbete blev norm hindrade emellertid inte att moderskapet uppfattades som en nationell plikt.[55] En stor skillnad är dock att Sovjetunionen var en diktatur, medan människor i ett demokratiskt Sverige hade betydligt större möjlighet att påverka det offentliga samtalet och fler röster kunde göra sig hörda.

När begrepp som familj och moder används för att ge positiv laddning åt stora abstrakta entiteter som samhälle och nation måste man vara uppmärksam på *vilken* familj och *vilket* moderskap det talas om. Den kring sekelskiftet dominerande föreställningen om en borgerlig familjeidyll finns även i nutiden som ett ideal som många omedvetet eller medvetet strävar efter. Och när kvinnan blir bärare av både tradition och modernitet får hon en nästintill omöjlig uppgift att lösa i ett samhälle som präglas av förändring i allt snabbare takt.

[55] Hoffmann 2000.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Krigsarkivet

Föreningen för Stockholms fasta försvar, F2:1
Redogörelse för Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar verksamhet 1884–1915, 1 band, Krigsarkivets bibliotek
Riksförbundet Sveriges Lottakårer Förteckning B
Ulfhielm, Louise & Andersson, Birgitta, *Seklernas arv. Sveriges Landstormskvinnor. Riksförbundet Sveriges Lottakårer*, Stockholm 1983, F9:2
Riksluftskyddsförbundet
Utgående skrivelser 1938, B:2
Svenska kvinnoföreningen för fosterlandets försvar, H1

Riksarkivet

Berndotteska arkivet
Gustav V:s klippsamling
Nr 37, Volym 117; Nr 89, Volym 300, 301

Kvinnoföreningarnas beredskapskommitté
B2:5
Protokoll arbetsutskottet 1939, A: 1

Visby landsarkiv (ViLa)

ViLa 10130
Cirkulärskrivelser från Överstyrelsen för Svenska Röda korset, Volym 18

Tryckta källor

Riksdagstryck

Andra kammarens tillfälliga utskott 1873 Nr 5
Betänkande angående det civila luftskyddet (SOU 1936:57), Stockholm 1936
Betänkande angående införande av moderskapsförsäkring, Stockholm 1911
Protokoll 1 AK 1873
SFS 1900:75

Broschyrer, jubileumsskrifter och övrigt material

Alin, Oscar, *Kristina Nilsdotter*, Uppsala 1878
Allen, C.F., *De tre nordiske Rigers historie,* Band V, Kjøbenhavn 1872
Bestämmelser för landstormskvinnoföreningar (best lkf), Stockholm 1936
Bondetåget 1914, Stockholm 1914
Bondetåget till Stockholm den 6 februari 1914, Stockholm 1914
Bratt, Karl Axel & Kretz, Åke, *Luftkrig över Sverige. Befolkningens skyddande mot bombanfall*, Stockholm 1938
Brehmer, Elisabeth, *Lillbarnet. Till Mors dag*, Uppsala 1925
Bring, Samuel E., "Kristina Nilsdotter Gyllenstiernas insats i vår historia" i *Meddelanden från föreningen för Stockholms fasta försvar* 15, 1912, s. 22–37
Bååth-Holmberg, Cecilia, "Förädlade Folknöjen" i *Skriftserie utgifven af Svenska Riksförbundet mot osedlighet i litteratur, präss och bild* 1911, nr 5
Bååth-Holmberg, Cecilia, *Människor av eld och blod*, Uppsala 1915
Drottning Sophias sociala och filantropiska verksamhet. Öfversikt utarbetad till Baltiska utställningen 1914, Stockholm 1914
Drottning Victoria. 1862–1930. Ett minnesalbum, Stockholm 1930
Elliot, Coralie, *Inledningsföredrag vid svenska kvinnors försvarsmöte å Musikaliska akademien den 25 februari 1912*, Stockholm 1913
Esselde, "Gifves det en värnpligt för quinnan" i *Tidskrift för hemmet* 1885:5, s. 217–231
Familjen främst! Befolkningsfrågans läge samt Högerns program och krav vid 1935 års riksdag, Stockholm 1935
Fram, fram bondemän. Minnes- och maningsord till bondetågets ledamöter, Stockholm 1914
Fries, Ellen, *Märkvärdiga qvinnor. Svenska qvinnor*, Stockholm 1891
För hembygden, Stockholm 1929
Föredrag hållna vid Föreningens Kvinnorna och landet studiekurser i politik i Stockholm och Djursholm våren 1914, Stockholm 1914
Granlund, Sten, *Sommardagar på Sofiero*, Stockholm 1913
Hedin, Sven, *Ett varningsord*, Stockholm 1912

Hedin, Sven, "Tal till Dalarnas allmoge i Älvdalen, Rättvik, Mora, Orsa och Falun den 24, 25 och 26 mars 1914" i *Tal till ungdemokrater, borgare och bönder*, Stockholm 1914, s. 107–122
Hedin, Sven, "Tal till de socialdemokratiska ungdomsklubbarna i Kramfors och Härnösand den 1 och 2 mars 1914" i *Tal till ungdemokrater, borgare och bönder*, Stockholm 1914, s. 50–80
Hedin, Sven, "Tal till de socialdemokratiska ungdomsklubbarna på Södermalm den 29 januari 1914" i *Tal till ungdemokrater, borgare och bönder*, Stockholm 1914, s. 3–23
Hedin, Sven, "Tal vid diskussionsmötet på Cirkus den 14 december 1913" i *Fyra tal*, Stockholm 1914, s. 16–55
Hedin, Sven, *Andra varningen*, Stockholm 1914
Holmberg, Teodor, "Huvud och hjärta" i *Skriftserie för Svenska Riksförbundet för sedlig kultur* 1930, nr 74
Hökerberg, Folke Lars, *Vår drottning. En minnesbok i ord och bild*, Stockholm 1930
Key, Ellen, *Barnets århundrade* Bd 1, Stockholm 1900
Key, Ellen, *Fredsrörelsen och kulturen*, Stockholm 1908
Key, Ellen, *Missbrukad kvinnokraft. Kvinnopsykologi*, Stockholm 1981 (1896)
Kuylenstierna-Wenster, Elisabeth, *Kristina Gyllenstierna. Historisk berättelse*, Stockholm 1912
Kvinnlig värnplikt med tjänstgöring i krig såsom hjälpsyster vid Svenska röda korset, uo 1915
Kvinnorna och den passiva försvarsberedskapen, Stockholm 1939
Landstormslottan. Årsskrift för Sveriges Landstormskvinnoföreningar 1933–1934, 1934–1935.
Leijonhufvud, Sigrid, *I frågan om kvinnlig värnplikt*, Uppsala 1916
Margaret. Ett minnealbum utgivet till förmån för kronprinsessan Margaretas minnesfond, Stockholm 1920
Margareta Sveriges kronprinsessa. Minnesteckning under mångas medverkan utg. av Lotten Dahlgren och Julia Svedelius, Uppsala 1921
Med Gud och Sveriges Allmoge. Tal i Stockholms kyrkor vid morgongudstjänsterna för Bondetåget den 6 februari 1914, Stockholm 1914
Melander, Erik, *Drottning Sophia. Några minnesblad*, Uppsala 1914
Milow, Cecilia, *Tankar om Sveriges sjöförsvar. Föredrag hållet vid årsmöte av Kvinnoförbundet för Sveriges sjöförsvar den 23 april 1913*, Stockholm 1913
Minnen och tankar på Mors dag av en dotter, Stockholm 1929
Minnesalbum. Drottning Victoria 1862–1930, Malmö 1930
Morgongudstjänst vid "bondetåget" 1914, Stockholm 1914
Mors dag utgiven av kommitterade för Mors dag, Uppsala 1920
Mors dag, Uppsala 1922, 1923, 1928, 1929, 1930, 1932, 1934, 1935, 1937, 1939, 1941

Murray, Anne-Margarethe, *När mor segrade. Till Mors dag*, Stockholm 1927
Myrdal, Alva och Gunnar, *Kris i befolkningsfrågan*, Stockholm 1934
Månsson, Fabian, *Svar till Sven Hedin*, Gävle 1912
Möller, Gustaf, *Sven Hedin – en falsk profet! En granskning av hans "varningsord"*, Stockholm 1912
Oterdahl, Jeanna, *Mors dag. Samtal mellan okända*, Uppsala 1924
Posse, Sigrid, *Kvinnans värnplikt*, Stockholm 1910
Prins Gustaf Adolf. Prinsessan Sibylla. Album till minne av deras Kungliga Högheters förmälning, utgivet under överinseende av prins Oscar Bernadotte, Stockholm 1932.
Rogberg, Ina, *Enhet och mångfald i vårt föreningsarbete,* Stockholm 1896
Rogberg, Ina, *Hvita bandet. Dess utveckling och syften*, Stockholm 1904
Runeberg, Johan Ludvig, *Fänrik Ståls sägner. En samling sånger*, Borgå/Helsingfors 1848–1860
Schürer von Waldheim, Max, *Bondetåget från Malmöhuslän. Historik,* Malmö 1914
Silén, Elin *Hemmets ämbete*, Stockholm 1921
SLKF Årsbok 1935, 1936
Strindberg, August, *Czarens kurir eller Sågfilarens Hemlighet*, Stockholm 1912
Ström, Fredrik, *Tal mot Sven Hedin*, Stockholm 1914
Swahn, Waldemar, *I vardagsdräkt och hermelin. Vår kungafamilj hemma och ute. Karaktäristiker, miljöskildringar och historik-biografiska data*, Stockholm 1930
Swartz, Carl Gustaf Eric Carlsson, *Prinsessan Sibylle*, Stockholm 1932
Svenska qvinnoföreningen för fosterlandets försvar. Dess uppkomst och verksamhet jemte ledamotsföretckning, Stockholm 1890
Svenske, Harald (Pseudonym för Sundblad, Carl), *Svar på Hedins varningsord,* Stockholm 1914
Thorsell, Gustaf, *Mödrar och söner. Till Mors dag*, Stockholm 1931
Tigerschiöld, Hugo, *Tal till nationen*, Stockholm 1913
Torulf, Nora, *Kvinnlig samhällstjänst – en signal i tiden*, Tierp 1937
Tävlingsförslag för en minnesvård i Hälsingborg över kronprinsessan Margareta, Helsingborg 1922
Törner, Ragnhild, *Mor till mor. Till Mors dag*, Stockholm 1930
Wadner, Tyra, *Anvisningar för bildandet av landstormskvinnoföreningar och för deras verksamhet*, Stockholm 1926
Wägner, Elin, *Våra idéer i nuets belysning*, Stockholm 1939
Åkerström, Jenny, *Prinsessornas kokbok. Husmanskost och helgdagsmat*, Stockholm 1931
Åsbrink, Gustaf (red), *Drottning Victoria. En översikt av drottningens levnad och verksamhet*, Stockholm 1930
Åsbrink, Gustaf (red), *Drottning Victoria. Sextio år*, Stockholm 1922

Tidningar och tidskrifter

Aftonbladet (AB)
Afton-Tidningen (AT) 8/6 1946
Arbetaren 28/9 1934, 13/2 1939, 16/6 1943
Arbetet 21/11 1913, 3/5 1920
Bonniers Månadstidning 1931
Brand 1926:40
Charme 1930
Dagens Nyheter (DN)
Dagny 1907–1913
Flyglarm 1938
Folkets Dagblad
Folkets Dagblad Politiken
Freden 1930:4–5
Friska vindar 1899
Hela Världen 1941
Helsingborgs Dagblad (HD) 19/6 1920
Hertha 1914– 1939
Husmodern 1920–1949
Idun 1905, 1910–1945
Landstormslottan 1936–1939
Landstormsmannen 1914–1931
Medborgaren 1920–1939
Medborgarinnan 1923–1929
Morgonbris 1914–1939
Mors hyllning 1939–1944
Naggen 1912–1918
Ny Dag
Nya Dagligt Allehanda (NDA)
Nya Nisse 1910–1918
Puck 1910–1916
På vakt 1915–1928
Röda röster 1924, 1927, 1928–1930
Rösträtt för kvinnor 1913–1915
Skånska Dagbladet 2/5 1920, 19/6 1920, 7/6 1920, 27/5 1921, 25/6 1924
Social-Demokraten
Stockholms Dagblad (StD)
Stockholms Försvar 1925
Stockholms-Tidningen (StT)
Stormklockan 7/10 1922
Strix 1910–1918

Svensk Damtidning 1914, 1930–1939, 1949
Svensk Tidskrift 1932:4
Svenska Dagbladet (SvD)
Svenska Folkviljan 1908–1914
Svenska Journalen 1939
Svenska Morgonbladet
Sveriges försvar 1926–1940
Sydsvenska Dagbladet Snällposten (*SDS*) 11/3 1923, 21/5 1922
Söndags-Nisse 1910-1918
Tidevarvet 1927, 1933, 1935
Uppsala Nya Tidning (UNT) 3/2 1939
Vecko-Journalen 1910–1939, 1942
Vita bandet 1920:10
Vita bandet, nummer till Mors dag 1924–1945
Vårt hem 1923, 1940, 1941

Litteratur

Otryckt

Hedén, Anne, *Korsdrag i folkhemmet – militariserade husmödrar på kokvagnsmarsch. Hur lottorna argumenterade för sin närvaro i försvaret under andra världskriget*, opublicerad c-uppsats, Historiska institutionen, Stockholm 1998

Hedlund, Carl Erik, "Krigiska kvinnor eller försvarsvänliga feminister? Högerkvinnorna och försvarsfrågan på 1920-talet", opublicerad uppsats, Historiska institutionen, Stockholm 1995

Paulsson, Lina, *I fredens skola. Folkskoleplanen 1919 och mellankrigstidens fredsfostran*, opublicerat avhandlingsavsnitt, Historiska institutionen, Lund 2001

Valenius, Johanna, *Petrified Paradoxes. The Female Form as Allegory of Nations*, opublicerat paper vid "2nd Arjen Sävyt" Seminar in Turku, 24 april 1999

Tryckt

Abukhanfusa, Kerstin, *Piskan och moroten. Om könens tilldelning av skyldigheter och rättigheter i det svenska socialförsäkringssystemet 1913–1980*, Stockholm 1987

Adriansen, Inge, "Mor Danmark. Valkyrie, skjoldmø og fædrelandssymbol" i *Folk og Kultur* 1987, s. 105–163

Agulhon, Maurice, *Marianne into Battle. Republican Imagery and Symbolism in France, 1789–1880*, Cambridge 1981

Ahrens, Anita, Berner, Margareta, Björck, Staffan et al, *Veckopressen i Sverige. Analyser och perspektiv,* Löderup 1979

Albinsson, Göran, *Svensk populärpress 1931–1961. Utvecklingstendenser, marknadsbeskrivning och efterfrågeanalys*, Stockholm 1962

Alm, Göran, "Tre noggrant examinerade drottningkandidater" i Dahlberg, Anne Marie (red), *Drottningar – kvinnlighet och makt*, Stockholm 1999, s. 111–124

Almgren, Carl Erik, "Den militära ledningens syn på SLK och dess uppgifter i försvaret" i *Lottorna i samhällets tjänst*, Stockholm 1984, s. 59–122

Ambjörnsson, Ronny, "Ellen Key: Miljö, liv, idéer" i Key, Ellen, *Hemmets århundrade,* Stockholm 1976, s. 11–59

Anderson, Benedict, *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg 1993

Andersson, Irene, "En antivåldsdiskurs – kvinnors manifestationer mot krigsvåld" i Österberg, Eva (red), *Våld: historiska perspektiv*, Lund under publicering

Andersson, Irene, "Tidevarvet – plattform för ett vapenlöst uppror" i *Presshistorisk årsbok* 1999, s. 76–87

Andersson, Irene, *Kvinnor mot krig. Aktioner och nätverk för fred 1914–1940*, Lund 2001

Andersson, Lars M, *En jude är en jude är en jude... Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*, Lund 2000

Andrae, Carl Göran, *Revolt eller reform. Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918*, Stockholm 1998

Ankarloo, Bengt, "Patriarkatet" i *Scandia* 1999:1, s. 5–19

Anthias, Floya & Yuval-Davis, Nira, "Introduction" i *Women, Nation, State*, London 1989, s. 1–15

Arnstberg, Karl-Olov, *Svenskhet. Den kulturförnekande kulturen*, Stockholm 1989

Aronsson, Peter, "Local Politics – The Invisible Political Culture" i Sørensen, Øystein & Stråth, Bo (ed), *The Cultural Construction of Norden*, Oslo 1997, s. 172–205

Arvidsson, Håkan, Berntson, Lennart & Denick, Lars, *Modernisering och välfärd. Om stat, individ och civilt samhälle i Sverige*, Stockholm 1994

Ballaster, Ros, Beetham, Margaret, Frazer, Elisabeth & Hebron, Sandra, *Women's Worlds. Ideology, Femininity and the Women's Magazine*, Basingstoke 1991

Baron, Beth, "The Construction of National Honour in Egypt" i *Gender & History* 1993:2, s. 244–255

Barthes, Roland, "The Death of the Author" i Barthes, Roland, *The Rustle of Language*, Oxford 1986, s. 49–55

Beck, Ulrich, Giddens, Anthony & Lash, Scott, *Reflexive Modernization. Politics, Tradition, and Aesthetics in the Modern Social Order*, Stanford, Calif 1994

Becker, Karin, Ekecrantz, Jan & Olsson, Tom (ed), *Picturing Politics. Visual and Textual Formations of Modernity in the Swedish Press*, Stockholm 2000

Becker, Karin, Ekecrantz, Jan & Olsson, Tom, "Introduction: Pictures Politics in 20th Century Sweden" i desamma (ed), *Picturing Politics. Visual and Textual Formation of Modernity in the Swedish Press*, Stockholm 2000, s. 8–25

Beetham, Margaret, *A Magazine of Her Own? Domesticity and Desire in the Woman's Magazine, 1800–1914*, London/New York 1996

Berger, Margareta, *Fruar & Damer. Kvinnoroller i veckopressen*, Stockholm 1974

Berggren, Berit, " 'Kvinder selv...' Kvinners nasjonale erfaring" i Linde-Laursen, Anders & Nilsson, Jan Olof (red), *Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt?*, Stockholm 1991, s. 149–174

Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars, "Historikerna och språket: teoretiska ambitioner och praktiska begränsningar. En taktisk programförklaring" i *Historisk tidskrift* 1990:3, s. 357–375

Berggren, Henrik, *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900–1939*, Stockholm 1995

Berggren, Lars, *Giordano Bruno på Campo dei Fiori. Ett monumentprojekt i Rom 1876–1889*, Lund 1991

Berghman, Arvid, *Dynastien Bernadottes vapen och det svenska riksvapnet*, Stockholm 1944

Berner, Boel, *Sakernas tillstånd. Kön, klass, teknisk expertis*, Stockholm 1996

Bernow, Roger & Österman, Torsten, *Svensk veckopress 1920–1975*, Stockholm 1978

Bhabha, Homi K., "Introduction: Narrating the Nation" i Bhahba, Homi K. (ed), *Nation and Narration*, London 1990, s. 1–7

Billig, Michael, *Banal Nationalism*, London 1995

Billig, Michael, *Talking of the Royal Family*, London 1998 (1992)

Björck, Henrik, "Före folkhemmet" i *DN* 5/9 2000 (2000b)
Björck, Henrik, "Till frågan om folkhemmets rötter. En språklig historia" i *Lychnos* 2000 (2000a), s. 139–170
Björck, Staffan, "Borgerligheten som kliché (Hvar 8 Dag, 1909/1910)" i *Veckopressen i Sverige. Analyser och perspektiv*, Löderup 1979, s. 47–64
Björck, Staffan, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*, Stockholm 1946
Björck, Staffan, *Karl XII:s stövlar. Notiser om dikt och annat*, Stockholm 1954
Björk, Gunnela, *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950*, Lund 1999
Björk, Nina, *Sireners sång. Tankar kring modernitet och kön*, Stockholm 1999
Björkenlid, Bertil, *Kvinnokrav i manssamhälle. Rösträttskvinnorna och deras metoder som opinionsbildare och påtryckargrupp i Sverige 1902–21*, Uppsala 1982
Bland, Lucy, *Banishing the Beast. English Feminism and Sexual Morality 1885–1914*, London 1995
Blom, Ida, "Politikk og kjønn – nasjonalismen, forsvars-politikk og demokrati omkring 1900" i *Den 22. Nordiske historikermøte: Rapport 3*, Oslo 1994, s. 24–65
Blom, Ida, "En nation – to kjønn" i *Norsk Historisk tidskrift* 1993:4, s. 420–439
Blom, Ida, "Nation – Class – Gender. Scandinavia at the Turn of the Century" i *Scandinavian Journal of History* 1996:1, s. 1–16
Blom, Ida, Hagemann, Karen & Hall, Catherine (ed), *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford 2000
Bock, Gisela & Thane, Pat (ed), *Maternity and Gender Policies. Women and the Rise of the European Welfare States, 1880s–1950s*, London 1991
Boëthius, Ulf, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908–1909*, Stockholm 1989
Bokholm, Sif, *En kvinnoröst i manssamhället. Agda Montelius 1850–1920*, Stockholm 2000
Bringéus, Nils-Arvid, *Årets festseder*, Stockholm 1988
Broberg, Gunnar & Christensson, Jakob, *Den idéhistoriska bilden*, Ugglan 5, Lund 1995
Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias, *Oönskade i folkhemmet. Rashygien och sterilisering i Sverige*, Stockholm 1991
Broberg, Gunnar, "När svenskarna uppfann Sverige" i Broberg, Gunnar, Wikander, Ulla & Åmark, Klas (red), *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån*, Stockholm 1993, s. 171–196

Brück, Maria, "Den svenska lottarörelsen" i *Lottorna i samhällets tjänst*, Stockholm 1984, s. 21–55
Brändström, Anders & Åkerman, Sune (red), *Icke skriftliga källor*, XXI Nordiska historikermötet, Umeå 1991, s. 13–24
Burke, Peter, *En kung blir till. Myter och propaganda kring Ludvig XIV*, Stockholm 1996
Büchten, Daniela, "Uludighet som prinsipp. Albert Langen, skandinavene og Simplicissimus" i *Skandinavien och Tyskland 1800–1914. Möten och vänskapsband*, Stockholm 1997, s. 440–442
Bäck, Karl-Gunnar & Morath, Magnus, *50 års frivillighet. En bildkavalkad genom SCF:s historia*, Stockholm 1987
Calhoun, Craig (ed), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, Mass. 1994
Calhoun, Craig, "Introduction: Habermas and the Public Sphere" i Calhoun, Craig (ed), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, Mass. 1994, s. 1–48
Calhoun, Craig, *Nationalism*, Buckingham 1997
Cannadine David, "The Context, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy, and the 'Invention of Tradition', c 1820–1977" i Hobsbawm, Eric & Ranger, Terence (ed), *The Invention of Traditions*, Cambridge 1983, s. 101–164
Canning, Kathleen, "Feminist History after the Lingustic Turn: Historicizing Discourse and Experience" i *Signs* 1994:2, s. 368– 404
Carlsson Wetterberg, Christina, "Från patriarkat till genussystem – och vad kommer sedan?" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1992:3, s. 34–48
Carlsson Wetterberg, Christina, "Kvinnans rätt och nationens väl. Debatten kring 1920 års giftermålsbalk" i *Rätten. En festskrift till Bengt Ankarloo*, Lund 2000, s. 59–81
Carlsson, Christina, Esseveld, Joke, Goodman, Sara & Widerberg, Karin, "Om patriarkatet – en kritisk granskning" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1983:1, s. 55–69
Carlsson, Christina, *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910*, Lund 1986
Carlsson, Gottfrid, "Gustav Vasa och Sturehuset" i *Historisk tidskrift* 1925, s. 255–270
Collenberg, Claes, "Den glömde Waldeck. Journalist, kåsör, tecknare och skald" i *Presshistorisk årsbok* 1994, s. 130–154
Colley, Linda, *Britons. Forging the Nation 1707–1837*, New Haven, CT 1992
Cornell, Peter, "Symbol" i Cornell, Peter (red), *Bildanalys. Teorier. Metoder. Begrepp*, Stockholm 1985, s. 311–314
Cronqvist, Marie & Edman, Agneta, "Resan i centrum. Bild, text, modernitet och tradition i två reseskildringar av Maud von Rosen" i

Andersson, Lars M, Berggren, Lars & Zander, Ulf (red), *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, Lund 2001, s. 242–262
Cusack, Tricia, "Janus and Gender: Women and the Nation's Backward look" i *Nation and Nationalism* 2000:4, s. 541–561
Dahl, Göran & Mithander, Conny, "Folkhemmet – en gammal högeridé" i *SDS* 22/1 1998
Dahl, Göran & Mithander, Conny, "Den 'svenska modellen' var inte särskilt originell" i *SDS* 12/2 1998
Dahlberg, Anne Marie (red), *Drottningar – kvinnlighet och makt*, Stockholm 1999
Dahlstedt, Sten & Liedman, Sven-Eric, *Nationalismens logik. Nationella identiteter i England, Frankrike och Tyskland decennierna kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 1996
Daun, Åke, *Svensk mentalitet. En jämförande studie,* Stockholm 1989
de Groot, Joanna, "The Dialectic of Gender: Women, Men and Political Discourse in Iran c. 1890–1930" i *Gender & History* 1993:2, s. 256–268
Den kulturella konstruktionen av gemenskaper i moderniseringsprocesser: Sverige och Tyskland i jämförelse. Ett kulturvetenskapligt forskningsprogram, Arbetshäfte "Gemenskaper" nr 1a, Florens/Berlin 1997
Deutsch, Karl, *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality,* Cambridge, Mass. 1966
Dunér, Arthur, *Sveriges landstorm*, Stockholm 1926
Edgren, Monika, "Nationalismer och genus. Kunskapssyn och politik" i *Historisk tidskrift* 1996:2, s. 233–256
Edgren, Monika, *Från rike till nation. Arbetskraftspolitik, befolkningspolitik och nationell gemenskapsformering i den politiska ekonomin i Sverige under 1700-talet*, Lund 2001
Edling, Nils, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900,* Stockholm 1996
Edqvist, Samuel, "Blå som himlen och gul som solen. Om vänstern och den svenska nationalismen kring sekelskiftet 1900" i Pettersson, Lars (red), *I nationens intresse. Ett och annat om territorier, romaner, röda stugor och statistik*, Uppsala 1999, s. 71–100
Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar (red), *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm 1993
Ekström, Anders, *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*, Stockholm 1994
Eley, Geoff, "Culture, Nation and Gender" i Blom, Ida, Hagemann, Karen & Hall, Catherine (ed), *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford 2000, s. 27–40
Eley, Geoff, "Nations, Publics, and Political Cultures: Placing Habermas in the Nineteenth Century" i Calhoun, Craig (ed), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, Mass. 1994, s. 289–339

Elgán, Elisabeth, *Genus och politik. En jämförelse mellan svensk och fransk abort- och preventivmedelspolitik från sekelskiftet till andra världskriget*, Uppsala 1994
Elgham, Elsa, *Historik över Vita bandets i Sverige 60-åriga verksamhet 1901 1961*, Stockholm 1965
Elgklou, Lars, *Familjen Bernadotte. En kunglig släktkrönika*, Stockholm 1995
Ellenius, Allan, *Den offentliga konsten och ideologierna. Studier över verk från 1800- och 1900-talen,* Stockholm 1971
Elsthain, Jean Bethke, *Women and War. With a New Epilogue,* Chicago 1995
Elvander, Nils, *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922*, Stockholm 1961
Englund, Peter, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm 1989
Enloe, Cynthia, *Banana, Beaches and Bases. Making Feminist Sense of International Politics*, London 1989
Ericson, Lars, *Medborgare i vapen. Värnplikten i Sverige under två sekel*, Lund 1999
Ericson, Lars, "En folkrörelses framväxt" i *Lottorna i samhällets tjänst*, Stockholm 1984, s. 197–226
Ericsson, Christer, *"Vi är alla delar av samma familj". Patronen, makten och folket vid Nyby bruk 1880–1940*, Stockholm 1997
Felski, Rita, *The Gender of Modernity*, Cambridge, Mass. 1995
Feministic Review 1993:44
Ferguson, Marjorie, *Forever Feminie. Women's Magazines and the Cult of Femininity*, Aldershot 1985
Fiske, John, *Understanding Popular Culture*, Boston 1989
Fjellman, Margit, *Drottning Louise. En biografi*, Stockholm 1965
Fjellman, Margit, *Victoria. Sveriges drottning*, Stockholm 1980
Fogelström, Per Anders, *Kampen för fred. Berättelsen om en okänd folkrörelse*, Stockholm 1983
Foucault, Michel, "What is an Author?" i Harari, Jousué V. (ed), *Textual Strategies. Perspectives in Post-structuralist Criticism*, London 1980, s. 141–160
Foucault, Michel, *Diskursens ordning. Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*, Stockholm/Stehag 1993
Foucault, Michel, *Sexualitetens historia 1. Viljan att veta*, Stockholm 1980
Foucault, Michel, *Vetandets arkeologi*, Staffanstorp 1972
Frangeur, Renée, *Yrkeskvinna eller makens tjänarinna? Striden om yrkesrätten för gifta kvinnor i mellankrigstidens Sverige*, Lund 1998
Franzén, Nils, *Undan stormen. Sverige under första världskriget*, Stockholm 1986
Fraser, Nancy, "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the

Critique of Actually Existing Democracy" i Calhoun, Craig (ed), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, Mass. 1994, s. 109–142
Frostegren, Margareta, "Damernas egen värld (Idun 1906)" i *Veckopressen i Sverige. Analyser och perspektiv*, Löderup 1979, s. 11–46
Frykberg, Ragnhild, *Bondetåget 1914. Dess upprinnelse, inre historia och följder*, Stockholm 1959
Frykman, Jonas, "Nationella ord och handlingar" i Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 120–201
Frykman, Jonas, *Dansbaneeländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen*, Stockholm 1988
Geertz, Clifford, "The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States" i Geertz, Clifford (ed), *Old Societies and New States. The Quest for Modernity in Asia and Africa*, London 1963, s. 105–157
Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism,* Oxford 1983
Gender & History 1993:2
Giddens, Anthony, *A Contemporary Critique of Historical Materialism. Vol. 2. The Nation-State and Violence,* Cambridge 1985
Giddens, Anthony, *Modernitetens följder*, Lund 2000
Gilbert, Sandra M., "Soldier´s Heart: Literary Men, Literary Women, and the Great War" i Higonnet, Margaret Randolph et al (ed), *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*, New Haven 1987, s. 197–223
Granlund, Lis, "Smycken – prakt och status" i Tydén-Jordan, Astrid (red), *Kungligt klädd. Kungligt mode*, Stockholm 1987, s. 28–35
Grayzel, Susan R., *Women's Identities at War. Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France During the First World War*, Chapel Hill, N.C. 1999
Grundberg, Malin, "En roll i förändring – drottningarna i Sverige 1850–1950" i Dahlberg, Anne Marie (red), *Drottningar – kvinnlighet och makt*, Stockholm 1999, s. 125–140
Gustafsson, Harald, *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1521–1541*, Stockholm 2000
Gustafsson, Karl Erik (red), *Veckopressbranschens struktur och ekonomi*, Göteborg 1991
Gutwirth, Madelyn, *The Twilight of the Goddesses. Women and Representation in the French Revolutionary Era*, New Brunswick, NJ 1992
Götz, Norbert, "Die Modernisierungstheorien schlagen zurück. Diskussionsstand kulturwissenschaftliche Anwendung und das Beispiel des Nationalismus" i Henningsen, Bernd & Schröder, Stephan Michael (Hrsg), *Vom Ende der Humboldt-Kosmen. Konturen von Kulturwissenschaft*, Baden-Baden 1997, s. 151–173

Götz, Norbert, *Ungleiche Geschwister. Die Konstruktionen von nationalsozialistischer Volksgemeinschaft und schwedischem Volksheim*, Baden-Baden 2001.
Habermas, Jürgen, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*, Lund 1984
Hagberg, Jan-Erik, *Teknikens i kvinnornas händer. Hushållsarbete och hushållsteknik under tjugo- och trettiotalen*, Malmö 1986
Hagemann, Gro, "Postmodernismen en användbar men opålitlig bundsförvant" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1994:3, s. 33–51
Hagemann, Karen, "A Valorous Volk Family: The Nation, the Military and the Gender Order in Prussia in the Time of the Anti-Napoleonic Wars 1806–15" i Blom, Ida, Hagemann, Karen & Hall, Catherine (ed), *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford 2000, s. 179–205
Hagemann, Karen, "Venus und Mars. Reflexionen zu einer Geschlechtergeschichte von Militär und Krieg" i Hagemannn, Karen & Pröve, Ralf (Hrsg), *Landsknechte, Soldatenfrauen und Nationalkrieger. Militär, Krieg und Geschlechterordnung im historischen Wandel*, Frankfurt/Main 1998, s. 13– 48
Hall, Catherine, Lewis, Jane, McClelland, Ketih & Rendall, Jane, "Introduction" i *Gender & History* 1993:2, s. 159–163
Hall, Patrik, *The Social Construction of Nationalism. Sweden as an Example*, Lund 1998
Hallberg, Mikael & Jonsson, Tomas, *"Allmänanda och självtukt". Per Albin Hanssons ideologiska förändring och folkhemsretorikens framväxt*, Uppsala 1993
Hallberg, Mikael & Jonsson, Tomas, "Per Albin Hansson och folkhemsretorikens framväxt" i Åsard, Erik (red), *Makten, medierna och myterna. Socialdemokratiska ledare från Branting till Carlsson*, Stockholm 1996, s. 125–174
Hallberg, Peter, *Dikternas bildspråk*, Göteborg 1982
Hammar, Inger, "Den problematiska offentligheten. Filantropi, kvinnokall och emancipation" i *Scandia* 1996:2, s. 269–329
Hammar, Inger, *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900*, Stockholm 1999
Hansen, Karen V., "Rediscovering the Social: Visiting Practices in Antebellum New England and the Limits of the Public/Private Dichotomy" i Weintraub, Jeff & Kumar, Krishnan (ed), *Public and Private in Thought and Practice. Perspectives on a Grand Dichotomy*, Chicago, Ill. 1997, s. 268–302
Harnesk, Börje, "Den föränderliga patriarkalismen" i *Historisk tidskrift* 1987:2, s. 233–238
Harnesk, Börje, "Patriarkalism och lönearbete: teori och praktik under 1700- och 1800-talen" i *Historisk tidskrift* 1986:3, s. 326–355

Hartely, John, *Popular Reality. Journalism, Modernity, Popular Culture*, London 1996

Hatje, Ann Katrin, *Befolkningsfrågan och välfärden. Debatten om familjepolitik och nativitetsökning under 1930- och 40-talen*, Stockholm 1974

Hatje, Ann-Katrin, "Folkbarnträgården i Norden – det goda hemmets politik" i Taussi Sjöberg, Marja & Vammen, Tinne (red), *På tröskeln till välfärden. Välgörenhetsformer och arenor i Norden 1800–1930*, Stockholm 1995, s. 152–174

Hatje, Ann-Katrin, *Från treklang till triangeldrama. Barnträgården som ett kvinnligt samhällsprojekt under 1880-1940-talen*, Lund 1999

Hausen, Karin, "Mother's Day in the Weimar Republic" i Bridenthal, Renate, Grossman, Atina & Kaplan, Marion (ed), *When Biology Became Destiny. Women in Weimar and Nazi Germany*, New York 1984 (1984a), s. 131– 152

Hausen, Karin, "Mothers, Sons, and the Sale of Symbols and Goods: the 'German Mother's Day' 1923–1933" i Medick, Hans & Sabean, David Warren (ed), *Interest and Emotion. Essays on the Study of Family and Kinship*, Cambridge 1984 (1984b), s. 371–413

Hedberg, Walborg & Arosenius, Louise, *Svenska kvinnor från skilda verksamhetsområden. Biografisk uppslagsbok,* Stockholm 1914

Hedin, Sven, *Försvarsstriden 1912–14*, Strängnäs 1951

Herlitz, Carl, "Länkar i luftförsvaret" i *Lottorna i samhällets tjänst*, Stockholm 1984, s. 137–174

Hertzberg Johnsen, Birgit, *Myten om den onde stemor. Fra folketradisjon til masselitteratur*, Oslo 1982

Hettne, Björn, Sörlin, Sverker & Østergård, Uffe, *Den globala nationalismen,* Stockholm 1998

Higonnet, Margaret Randolph et al (ed), *Behind the Lines. Gender and the Two World Wars*, New Haven 1987

Hildebrand, Karl-Gustaf, "Till Karl XII-uppfattningens historia" i *Historisk tidskrift* 1955, s. 1–46

Hill Collins, Patricia, "It's All in the Family: Intersections of Gender, Race, and Nation" i Narayan, Uma & Harding, Sandra (ed), *Decentring the Center. Philosophy for a Multicultural, Postcolonial and Feminist World*, Bloomington 2000, s. 156–176

Hirdman, Yvonne, "Alva Myrdal. En studie i feminism" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1988:4 (1988a), s. 15–30

Hirdman, Yvonne, "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1988:3 (1988b), s. 49–63

Hirdman, Yvonne, "Genussystemet" i *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*, SOU 1990:44, s. 73–116

Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik*, Stockholm 1989

Hirdman, Yvonne, *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier*, Stockholm 1992.

Hirdman, Yvonne, *Magfrågan. Mat som mål och medel. Stockholm 1870–1920*, Stockholm 1983

Hirsch, Julia, *Family Photographs. Content, Meaning and Effect*, New York 1981

Hjort, Magnus, *Folk och Försvar och kampen mot den femte kolonnen. En studie i framväxten av Övervaknings-Sverige under 1950-talet,* Stockholm 1998

Hobsbawm, Eric & Ranger, Terence (ed), *The Invention of Traditions*, Cambridge 1983

Hobsbawm, Eric, *Nation and Nationalism Since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge 1992

Hobsbawn, Eric, "Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914" i Hobsbawm, Eric & Ranger, Terence (ed), *The Invention of Traditions*, Cambridge 1983, s. 263–307

Hoffmann, David L., "Mothers in the Motherland: Stalinist Pronatalism in its Pan-European Context" i *Journal of Social History* 2000:1, s. 35–54

Holm, Ingvar, *Politik som teater. Från Bastiljen till Helgeandsholmen*, Stockholm 1991

Hovland, Brit Marie, *Kongelege jule- og nyttårstalar som nasjonale ritual. Tre skandinaviske eksempel*, København 2000

Hunt, Lynn, *The Family Romance of the French Revolution*, London 1992

Hunt, Lynn, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*, London 1986

Huston, Nancy, "The Matrix of War: Mothers and Heroes" i *Poetics Today* 1985:6:1–2, s. 152–170

Hylén, Jan, *Fosterlandet främst? Konservatism och liberalism inom högerpartiet 1904–1985,* Stockholm 1991

Jansdotter, Anna, "Att tala offentligt om sexualitet" i Andersson, Hans & Österberg, Eva (red), *Tystnader*, Lund 1997, s. 24–34

Jansson, Per, *Säkerhetspolitikens språk. Myt och metafor i svensk säkerhetspolitisk diskurs 1919–1939*, Linköping 1991

Johannesson, Lena, "Om bilden som historisk källa" i Brändström, Anders & Åkerman, Sune (red), *Icke skriftliga källor*, XXI Nordiska historikermötet, Umeå 1991, s.13–24

Johannesson, Lena, *Den massproducerade bilden. Ur bildindustrialismens historia*, Lund 1978

Johannisson, Karin, *Det mätbara samhället. Statistik och samhällsdröm i 1700-talets Europa*, Stockholm 1988

Johanson, Gösta, *Maktkampen 1902–1915. Karl Staaff som politisk ledare*, Stockholm 1997

Johansson, Karin, *Till mor. En liten historia om Mors dag*, Stockholm 1974

Johansson, Rune, "Nationer och nationalism: Teoretiska och empiriska aspekter" i Tägil, Sven (red), *Den problematiska etniciteten. Nationalism, migration och samhällsomvandling*, Lund 1993, s. 15–61

Johansson, Rune, "Samlande, lättförståelig och eggande? Kosacker, kultur och kvinnor i valaffischer från 1928" i Andersson, Lars M, Berggren, Lars & Zander, Ulf, *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, Lund 2001, s. 221–41

Johansson, Rune. " 'Ett odödligt sinnelag'? Svensk nationell utveckling i ett komparativt perspektiv" i Olsson, Erik (red), *Etnicitetens gränser och mångfald,* Stockholm 2000, s. 285–353

Jones, Kathleen W., "Mother's Day: The Creation, Promotion and Meaning of a New Holiday in the Progressive Era" i *Texas Studies in Literature and Language: A Journal of the Humanities* 1980:2, s. 175–196

Jordansson, Birgitta, *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, Lund 1998

Järbe, Bengt, *Krigens och hjältarnas Stockholm i skulpturer och minnesstenar*, Stockholm 1998

Karlssons, Jan Ch., "Finns svenskheten? En granskning av teorier och svenskt folklynne, svensk folkkaraktär och svensk mentalitet" i *Sociologisk Forskning* 1994:1, s. 41–57

Kilander, Svenbjörn, *Den nya staten och den gamla. En studie i ideologisk förändring*, Uppsala 1991

Kohn, Hans, "Western and Eastern Nationalisms" i Hutchinson, John & Smith, Anthony D. (ed), *Nationalism*, Oxford/New York 1994, s. 162–165

Koselleck, Reinhart, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, Cambridge, Mass. 1985

Koven, Seth & Michel, Sonya (ed), *Mothers of a New World. Maternalist Politics and the Origins of Welfare States*, New York 1993

Koven, Seth & Michel, Sonya, "Womanly Duties: Maternalist Politics and the Origins of Welfare States in France, Germany, Great Britain and the United States" i *American Historical Review*, 1990:4, s. 1076–1108

Kozol, Wendy, *Life's America. Family and Nation in Postwar Photojournalism*, Philadelphia 1994

Kronsell, Annica & Svedberg, Erika, "The Duty to Protect: Gender in the Swedish Practice of Conscription" i *Cooperation and Conflict* 2001:2, s. 153–176

Kulawik, Teresa, "Maskulinism och välfärdsstatens framväxt i Sverige och Tyskland" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1999:3 (1999a), s. 3–17

Kulawik, Teresa, "Moderskapets politik. Mellan exkludering och inkludering" i *Häften för kritiska studier* 00:4, s. 70–82

Kulawik, Teresa, *Wohlfahrtsstaat und Mutterschaft. Schweden und Deutschland 1870–1912*, Frankfurt/Main 1999 (1999b)

Kvinnor i fosterländsk gärning. Samlingsverk över svenska kvinnor i arbete för land och folk, Stockholm 1943

Kyle, Gunhild, "Borgerligt kvinnligt och borgerligt manligt i försvarsrörelsen. En studie i SkövdeTidning – Västgöta Korrespondenten 1870–1920" i *Svenskt nordiskt, afrikanskt. Historiska studier tillägnade Åke Holmberg*, Göteborg 1981, s. 39–64

Kyle, Gunhild, "Genrebilder av kvinnor. En studie i sekelskiftets borgerliga familjehierarkier" i *Historisk tidskrift* 1987:1, s. 35–58

Kälvemark, Ann-Sofie, *More Children of Better Quality? Aspects on Swedish Population Policy in the 1930's*, Uppsala 1980

Lagergren, Fredrika, *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse*, Stockholm/Stehag 1999

Lagerqvist, Lars O., & Nathorst-Böös, Ernst, *Sedlar*, Stockholm 1971

Lagerqvist, Lars O., *Bernadotternas drottningar*, Stockholm 1979

Laitinen, Marjo, "Lotta Svärd och skyddskårerna" i *Historisk tidskrift för Finland* 1996:1, s. 28–47

Lakoff, George & Johnson, Mark, *Metaphors We Live By*, Chicago 1980

Landes, Joan B., *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*, Ithaca 1988

Landes, Joan B., "The Public and the Private Sphere: A Feminist Reconsideration" i Meehan, Johanna (ed), *Feminists Read Habermas. Gendering the Subject of Discourse*, New York 1995, s. 91–116

Larson, Margareta, *De arbetade för fred. Kvinnoföreningar i Sverige med fred på sitt program 1898–1940*, Stockholm 1985

Larsson, Hans Albin, "Husmor blir politiker – om Svenska landsbygdens kvinnoförbund" i Dahlgren, Anita, Elgström, Ole & Larsson, Hans-Albin, *Kvinnor påverkar*, Stockholm 1985, s. 7– 126

Larsson, Jan, *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*, Stockholm 1994

Larsson, Lisbeth, "Trender i svensk veckopress" i Gustafsson, Karl-Erik (red), *Veckopressbranschens struktur och ekonomi*, Göteborg 1991, s 19–34

Larsson, Lisbeth, *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*, Stockholm/Stehag 1989

Ledin, Per, *Veckopressens historia*. Del II, Lund 2000

Levin, Hjördis, *Masken uti rosen. Nymalthusianism och födelsekontroll i Sverige 1880–1910. Propaganda och motstånd*, Stockholm/Stehag 1994

Liedman, Sven-Eric, *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*, Stockholm 1997

Liepe, Lena, "Konst som historiskt källmaterial? Om bildens epistemologi" i Andersson, Lars M, Berggren, Lars & Zander, Ulf (red), *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, Lund 2001, s. 23–40

Linde-Laursen, Anders, *Det nationales natur. Studier i dansk-svenske relationer*, København 1995
Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Stockholm 2001
Lindgren, Torgny, *Riksbankens sedelhistoria, 1668–1968*, Stockholm 1968
Lindholm, Margareta, *Talet om det kvinnliga. Studier i feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet*, Göteborg 1990
Lindorm, Per-Erik, *Erik Lindorms Naggen. Sveriges olydigaste skämttidning*, Uppsala 1979
Lindorm, Per-Erik, *Svensk humor under 100 år*. Del 1, Stockholm 1971
Ljungh, Agneta, *Sedd, eller osedd? Kvinnoskildringar i svensk historieforskning mellan åren 1890 till 1995*, Lund 1999
Lottorna i samhällets tjänst, Stockholm 1984
Lundström, Nils Styrbjörn, *Svenska kvinnor i offentlig verksamhet. Porträtt och biografier*, Uppsala 1924
Lång, Helmer, *Den unge Albert Engström*, Stockholm 1959
Löfgren, Orvar & Gaunt, David, *Myter om svensken*, Stockholm 1985
Löfgren, Orvar, "Medierna i nationsbygget. Hur press, radio och TV gjort Sverige svenskt" i Hannerz, Ulf (red), *Medier och kulturer*, Stockholm 1990, s. 85–120
Löfgren, Orvar, "Nationella arenor" i Ehn, Frykman & Löfgren 1993, s. 21–117
Lönnrot, Erik, "Karl XII:s pånyttfödelse" i *Historia och dikt. Essayer*, Stockholm 1959, s. 103–109
Lövgren, Britta, "Frågan om en kvinnlig samhällstjänst 1937–1946" i *Personhistorisk tidskrift* 1990: 3–4, s. 112–120
Lövgren, Britta, *Hemarbete som politik. Diskussioner om hemarbete, Sverige 1930-40-talen, och tillkomsten av Hemmens forskningsinstitut*, Stockholm 1993
Lööw, Helene, "Tant Brun – män och kvinnor i vit makt världen och i de nationella leden 1930–1992" i *Historisk tidskrift* 1992:4, s. 539–563
Manns, Ulla, "Kvinnofrigörelse och moderskap. En diskussion mellan Fredrika-Bremer-förbundet och Ellen Key" i Wikander, Ulla (red), *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*, Stockholm 1994, s. 51–79
Manns, Ulla, *Den sanna frigörelsen. Fredrika-Bremer-förbundet 1884–1921*, Stockholm/Stehag 1997
Marshall, Barbara L., *Engendering Modernity. Feminism, Social Theory and Social Change*, Oxford 1994
Matovic, Margareta R., *Stockholmsäktenskap. Familjebildning och partnerval i Stockholm 1850–1890*, Stockholm 1984
Matter, Beate-Cornelia, "Der 'Deutsche Muttertag'. Versuch einer Auswertung des ADV-Materials" i Bringéus, Nils-Arvid u.a. (Hrsg),

Wandel der Volkskultur in Europa. Festschrift für Günther Wiegelmann zum 60. Geburtstag, Bd 1, Münster 1988, s. 151–163
McClintock, Anne, *Imperial Leather. Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest,* London 1995
Melman, Billie (ed), *Borderlines. Genders and Identities in War and Peace, 1870–1930*, New York 1998
Melman, Billie, "Introduction" i Melman, Billie (ed), *Borderlines. Genders and Identities in War and Peace, 1870–1930*, New York 1998, s. 1–26
Michanek, Germund, "Riddarholmskyrkan och Moder Svea" i *Att vara svensk*, Stockholm 1985, s. 47–63
Michanek, Germund, *Strindberg i karikatyr och skämtbild. Hur vår störste författare hyllades och smädades i sin samtids skämtpress*, Stockholm 1998
Michanek, Germund, *Svenska akademien i skämtbilder. En krönika från Oscar II:s tid*, Stockholm 1986
Mills, Sara, *Discourse*, London 1999
Mjöberg, Jöran, *Drömmen om sagatiden. Andra delen. De senaste hundra åren – idealbildning och avidealisering*, Stockholm 1968
Molin, Karl, "Patriarken möter byråkratin. En aspekt på svensk samhällsomvandling 1870–1914" i Nybom, Thorsten & Torstendahl, Rolf (red), *Byråkratisering och maktfördelning*, Lund 1989, s. 187–256
Molin, Karl, *Den moderne patriarken. Om arbetsledarna och samhällsomvandlingen 1905–1935*, Stockholm 1998
Mosse, George L., *Fallen Soldiers. Reshaping the Memories of the World Wars*, New York 1990
Mosse, George L., *Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*, New York 1985
Mosse, George L., *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*, New York 1996
Mölder Stålhammar, Mall, *Metaforernas mönster. I fackspråk och allmänspråk*, Stockholm 1997
Nairn, Tom, *Enchanted Glass. Britain and its Monarchy*, London 1988
Nairn, Tom, *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*, London 1977
Nationalencoklypedin Bd 2, Höganäs 1990
Nationalencoklypedin Bd 3, Höganäs 1990
Nationalencyklopedin Bd 6, Höganäs 1991
Nationalencyklopedin Bd 12, Höganäs 1993
Nationalencyklopedin Bd 13, Höganäs 1994
Nationalencyklopedin Bd 17, Höganäs 1995
Nenola-Kallio, Aili, "En kvinnosynvinkel på riterna" i *Nordnytt* 16/17 juni 1983, s. 127–132
Neunsinger, Silke, "I nationens intresse: Svenska och tyska kvinnors strid

för rätten att arbeta" i Florin, Christina & Kvarnström, Lars (red), *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950*, Stockholm 2001, s.192–213

Nevala, Seija-Leena, "Lotta Svärd-organisationen och den agrara offentligheten" i Niskanen, Kirsti (red), *Föreställningar om kön. Ett genusperspektiv på jordbrukets modernisering*, Stockholm 1998, s. 88–99

Nicklasson, Stina, *Högerns kvinnor. Problem och resurs för Allmänna valmansförbundet perioden 1900–1936/37*, Uppsala 1992

Nicklasson, Stina, *Kvinnors väg till fullvärdigt medborgarskap. Pionjärer för moderat politik*, Stockholm 1997

Nicklasson, Stina, *Sophiasystern som blev politiker. Bertha Wellin. Pionjär för moderat politik*, Stockholm 1995

Nilsson, Jan Olof, "Modernt, allt för modernt. Speglingar" i Linde-Laursen, Anders & Nilsson, Jan Olof (red), *Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt?*, Stockholm 1991, s. 59–99

Nilsson, Jan Olof, *Alva Myrdal. En virvel i den moderna strömmen.* Stockholm/Stehag 1994

Nilsson, Roddy, "Den närvarande frånvaron eller I väntan på Foucault: En diskussion om Foucault och den svenska historiedisciplinen" i *Historisk tidskrift* 2000:2, s. 183–206

Nilsson, Roddy, *En välbyggd maskin, en mardröm för själen. Det svenska fängelsesystemet under 1800-talet*, Lund 1999

Nilsson, Torbjörn, "Från internationell socialism till nationell gemenskap. Socialistiska partiet 1938–1945" i *Historisk tidskrift* 1985:1, s. 26–51

Nilsson, Torbjörn, *Elitens svängrum. Första kammaren, staten och moderniseringen 1867–1886*, Stockholm 1994

Nordin, Jonas, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Stockholm/Stehag 2000

Norlander, Kerstin, "Den kollektivistiska husmoderligheten. Södra KFUK och fabriksarbeterskorna i Stockholm 1887–1930" i Taussi Sjöberg, Marja & Vammen, Tinne (red), *På tröskeln till välfärden. Välgörenhetsformer och arenor i Norden 1800–1930*, Stockholm 1995, s. 104–128

Nyman, Olle, *Högern och kungamakten 1911–1914. Ur borggårdskrisens förhistoria,* Uppsala 1957

Nyström, Visen, *Drottning Sophie. Hennes liv och livsverk. Ett trettioårsminne*, Stockholm 1943

Odén, Birgitta, "Ärestoder och minnesfester i Skåne" i *Ale* 1976:2, s. 25–43

Ohlander, Ann-Sofie, "Det bortträngda budskapet. Svensk moderskapspolitik 1900–1931" i densamme, *Det bortträngda barnet. Uppsatser om psykoanalys och historia*, Uppsala 1992

Ohrlander, Kajsa, "Moderniserande kvinnlighet – gammal manlighet. Socialpolitiska betydelser av genus i formeringen av den tidiga svenska

välfärdsstaten 1900–1914" i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* Nr 63–64 1995, s. 33–67
Olsson, Tom, "Den politiska föreställningen" i Becker, Karin, Ekecrantz, Jan & Olsson, Tom (ed), *Picturing Politics. Visual and Textual Formations of Modernity in the Swedish Press*, Stockholm 2000, s. 80–105
Oredsson, Sverker, "Stormaktsdrömmar och stridsiver. Ett tema i svensk opinionsbildning och politik 1910–1942" i *Scandia* 1993:2, s. 257–296
Oredsson, Sverker, *Gustav Adolf, Sverige och Trettioåriga kriget. Historieskrivning och kult*, Lund 1992
Oredsson, Sverker, *Svensk rädsla. Offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets första hälft*, Lund 2001
Ottosson, Mikael, *Sohlberg och surdegen. Sociala relationer på Kosta glasbruk 1820–1880*, Lund 1999
Palmlund, Evald, *Väderhatt och väderflöjel. Erik Lindorm och tidningarna 1905–1924*, Lund 1981
Parker, Andrew, Russo, Mary, Sommer, Doris & Yaeger, Patricia, "Introduction" i Parker, Andrew, Russo, Mary, Sommer, Doris & Yaeger, Patricia (ed), *Nationalisms & Sexualities*, New York 1992, s. 1–18
Persson, Birgit, "Att skolas för hemmet – Prinsessan Astrid som verktyg i förkunnelsen om den sanna husmodern och modern" i *Livrustkammaren* 1988: 3–4 (1988b), s. 37–53
Persson, Birgit, "Kunglig barnuppfostran som mönster för borgerliga grupper" i *Livrustkammaren* 1988:3–4 (1988a), s. 18–35
Peterson, Abby, *Women as Collective Actors. A Case Study of the Swedish Women's Peace Movement, 1898–1990,* Göteborg 1992
Philipsson, Barbro, "Kring Mors dag och Fars dag" i *Fataburen* 1965, s. 135–142
Pleijel, Hilding, "Patriarkalismens samhällssyn" i *Historisk tidskrift* 1987:2, s. 221–234
Prinsessan Christina, Fru Magnusson, "En prinsessa kungligt klädd" i Rangström, Lena (red), *Hovets dräkter*, Höganäs 1994, s. 95–107
Qvist, Gunnar, *Konsten att blifva en god flicka. Kvinnohistoriska uppsatser*, Stockholm 1978
Qvist, Per Olov, *Folkhemmets bilder. Modernisering, motstånd och mentalitet i den svenska 30-talsfilmen,*, Lund 1995
Radway, Janice A., *Reading the Romance. Women, Patriarchy and Popular Litterature*, Chapel Hill 1984
Rangström, Lena, "Den svenska hovdräkten – nationell och europeisk" i Rangström, Lena (red), *Hovets dräkter*, Höganäs 1994, s. 9–37
Resic, Sanimir, *American Warriors in Vietnam. Warrior Values and the Myth of the War Experience During the Vietnam War 1965–1973*, Malmö 1999
Roach Pierson, Ruth, "Nations: Gendered, Racialiced, Crossed With Empire" i Blom, Ida, Hagemann, Karen & Hall, Catherine (ed),

Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century, Oxford 2000, s. 41–61
Rosenbeck, Bente, *Kroppens politik. Om køn, kultur och videnskab*, København 1992
Rosenblad, Jan-Gunnar, *Nation, nationalism och identitet. Sydafrika i svensk sekelskiftsdebatt,* Nora 1992
Ruddick, Sara, " 'Woman of Peace'. A Feminist Construction" i Lorentzen, Lois Ann & Turpin, Jennifer (ed), *The Women and War Reader*, New York 1998, s. 213–226
Rundqvist, Angela, "Svart sammet, gallerärmar, spetsar och andra hovfähiga tecken" i Rangström, Lena (red), *Hovets dräkter*, Höganäs 1994, s. 65–93
Rundqvist, Angela, "Dampresentation, galacour och temottagning vid svenska hovet under 1800- och 1900-talen" i Rangström, Lena (red), *Hovets dräkter*, Höganäs 1994, s. 137–152
Rupp, Leila J., "Constructing Internationalism: The Case of Transnational Women's Organizations, 1880–1945" i *American Historical Review* 1994:5, s. 1571–1600
Rupp, Leila J., *Worlds of Women. The Making of an International Women's Movement*, Princton, New Jersey 1997
Ruth, Arne, "The Second New Nation: The Mythology of Modern Sweden" i *Daedalus* 1984, s. 53–97
Ryan, Mary P., "Gender and Public Access: Women's Politics in Nineteenth-Century America" i Calhoun, Craig (ed), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, Mass. 1994, s. 259–288
Ryan, Mary P., "The American Parade. Representations of the Nineteenth-Century Social Order" i Hunt, Lynn (ed), *The New Cultural History*, Berkeley 1989, s. 131–153
Rönnbäck, Josefin, "Rösträttsrörelsens kvinnor – i konflikt och samförstånd" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2000:4, s. 29–50
Sanstedt, Fred, "Föreningsdräkt och uniform" i *Lottorna i samhällets tjänst*, Stockholm 1984, s. 277–306
Schama, Simon, "The Domestication of Majesty: Royal Family Portaiture, 1500–1850" i Rotberg, Robert I. & Rabb, Theodore K. (ed), *Art and History. Images and Their Meaning*, Cambridge 1988, s. 155–183
Scheper-Hughes, Nancy, "Maternal Thinking and the Politics of War" i Lorentzen, Lois Ann & Turpin, Jennifer (ed), *The Women and War Reader*, New York 1998, s. 227–239
Schiller, Bernt, "Krisår 1906–1914" i Koblik, Steven (red), *Från fattigdom till överflöd*, Stockholm 1973, s. 183–212
Schillling, René, "Die soziale Konstruktion heroischer Männlichkeit im 19. Jahrhundert. Das Beispiel Theodor Körner" i Hagemannn, Karen & Pröve, Ralf (Hrsg), *Landsknechte, Soldatenfrauen und Nationalkrie-*

ger. Militär, Krieg und Geschlechterordnung im historischen Wandel, Frankfurt/Main 1998, s. 121– 144
Schüllerqvist, Bengt, *Från kosackval till kohandel. SAP:s väg till makten,* Stockholm 1992
Schöttler, Peter, "Historians and Discourse Analysis" i *History Workshop Journal* No 27, spring 1989, s. 37– 65
Scott, Joan W., "Deconstruction Equality – versus – Difference : or the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism" i *Feminist Studies* 1988: 1 (1988a), s. 33–50
Scott, Joan W., "Kvinnor som bara har paradoxer att erbjuda: fransk feminism 1789–1945" i *Häften för kritiska studier* 1993:4, s. 6–17
Scott, Joan W., *Gender and the Politics of History*, New York 1988 (1988b)
Sharpe, Jenny, *Allegories of Empire, The Figure of Women in the Colonial Text*, Minneapolis 1993
Singer, Ben, "Modernity, Hyperstimulus, and the Rise of Popular Sensationalism" i Charney, Leo & Schwartz, Vanessa R. (ed), *Cinema and the Invention of Modern Life*, Berkeley 1995, s. 72–99
Skocpol, Theda, *Protecting Soldiers and Mothers. Political Origin of Social Policy in the United States*, Cambridge, Mass. 1992
Skott, Staffan, *Alla dessa Bernadottar. Kungarna, de kungliga och de övriga*, Stockholm 1996
Skuncke, Marie-Christine, *Gustaf III. Det offentliga barnet. En prins retoriska och politiska fostran*, Stockholm 1993
Sköld, Gullan, *Från moder till samhällsvarelse. Vardagskvinnor och kvinnovardag från femtiotal till nittiotal i familjetidningen Året Runt*, Stockholm 1998
Sluga, Glenda, "Female and National Self-determination: A Gender Rereading of 'the Apogee of Nationalism' " i *Nations and Nationalisms* 2000:4, s. 495–521
Sluga, Glenda, "Identity, Gender, and the History of European Nations and Nationalism" i *Nation and Nationalism* 1998:1, s. 87–111
Smith, Anthony D., *National Identity*, London 1991
Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford 1986
Sommestad, Lena, "Privat eller offentlig välfärd? Ett genusperspektiv på välfärdsstaternas historiska formering" i *Historisk tidskrift* 1994:2, s. 601–629
Stenius, Henrik, "The Good Life is a Life of Conformity: The Impact of Lutheran Tradition on Nordic Political Culture" i Sørensen, Øystein & Stråth, Bo, (ed), *The Cultural Construction of Norden,* Oslo 1997, s. 161–171
Stenkvist, Jan, "Sven Hedin och bondetåget" i *Heroer på offentlighetens scen. Politiker och publicister i Sverige 1809–1914*, Stockholm 1987, s. 256–347
Stenkvist, Jan, *Nationalskalden. Heidenstam och politiken från och med 1909*, Stockholm 1982

Stjernstedt, Ruth, *Ringdans kring Justitia*, Stockholm 1956
Strahl, Christer, *Nationalism & socialism. Fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige 1890–1914*, Lund 1983
Stråth, Bo, *Folkhemmet mot Europa. Ett historiskt perspektiv på 90-talet*, Stockholm 1993
Sundell, Åke, *Patriarkalism och föreningsrätt. Om produktion och facklig kamp inom handelsträdgårdsnäringen i Malmö med omnejd fram till 1936*, Lund 1997
Svensk dikt. Från trollformler till Lars Norén. En antologi sammanställd av Lars Gustafsson, Stockholm 1978
Svenska folkrörelser I, Stockholm 1936
Svenska folkrörelser II, Stockholm 1937
Svenska män ock kvinnor. Biografisk uppslagsbok, Stockholm 1942–1955
Svenskt biografiskt lexikon, Stockholm 1918–1994
Svenskt porträttgalleri. Armén 5, Stockholm 1897
Swärd, Hans, *Mångenstädes svårt vanartad... Om problemen med det uppväxande släktet*, Floda 1993
Söderlind, Solfrid, *Porträttbruk i Sverige 1840–1865. En funktions- och interaktionsstudie*, Stockholm 1993
Sørensen, Øystein & Stråth, Bo, "Introduction: The Cultural Construction of Norden", i Sørensen, Øystein & Stråth, Bo (ed), *The Cultural Construction of Norden*, Oslo 1997, s. 1–24
Sörlin, Sverker, *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*, Stockholm 1988
Tergel, Alf, "Ungkyrkorörelsen och nationalismen" i Brohed, Ingmar (red), *Kyrka och nationalism i Norden. Nationalism och skandinavism i de nordiska folkkyrkorna under 1800-talet*, Lund 1998, s. 343–355
Tergel, Alf, *Från konfrontation till institution. Ungkyrkorörelsen 1912–1917*, Uppsala 1974
Tergel, Alf, *Ungkyrkomännen, arbetarfrågan och nationalismen 1901–1911*, Stockholm 1969
Therborn, Göran. "Nation och klass, tur och skicklighet" i Thullberg, Per & Östberg, Kjell (red), *Den svenska modellen*, Lund 1994, s. 59–74
Thorkildsen, Dag, "Religous Identity and Nordic Identity" i Sørensen, Øystein & Stråth, Bo (ed), *The Cultural Construction of Norden*, Oslo 1997, s. 138–160
Thörn, Håkan, *Modernitet, sociologi och sociala rörelser*, Göteborg 1997
Thörn, Kerstin, "Föreningen för Välgörenhetens Ordnande och bostadsfrågan" i Taussi Sjöberg, Marja & Vammen, Tinne (red), *På tröskeln till välfärden. Välgörenhetsformer och arenor i Norden 1800–1930*, Stockholm 1995, s. 129–151

Tingsten, Herbert, *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda*, Stockholm 1969

Tingsten, Herbert, *Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen*, Stockholm 1944

Tjerneld, Staffan, *Darling Daisy. En bok om kronprinsessan Margareta av Sverige*, Stockholm 1981

Tollin, Sven, *Svensk Dagspress 1900–1967. En systematisk och kommenterad kartläggning*, Stockholm 1967

Torbacke, Jarl, *"Försvaret främst". Tre studier till belysning av borggårdskrisens problematik*. Stockholm 1983

Tornbjer, Charlotte, *Den goda modern. Nationell gemenskap i texter kring Mors dag 1919–1950*, Arbetshäften "Gemenskaper" nr 20, Florens/ Berlin 1999

Trägårdh, Lars, "Varieties of Volkish Ideologies. Sweden and Germany 1848–1933" i Stråth, Bo (ed), *Language and the Construction of Class Identities. The Struggle for Discursive Power in Social Organisation: Scandinavia and Germany after 1800*, Göteborg 1990, s. 25–54

Trägårdh, Lars, *The Concept of the People and the Construction of Popular Political Culture in Germany and Sweden: 1848–1933*, Ann Arbor, Mich.1996

Trönnberg, Stefan, *Nedrustning under mellankrigstiden. Sverige och nedrustningskonferensen i Genève 1932,* Solna 1985

Tuomivaara, Sirpa, "The Organization of Women in Northern Finland: Lotta Svärd" i Tuohima, Sinikka, Työlahti, Nina & Fyhn, Asbjørg (ed), *On the Terms of Northern Women. Articles Written by Women Researchers in Finland, Norway, Russia, Samiland and Sweden*, Oslo 1995, s. 89–96

Tängerstad, Erik, *Fredrik den store och Karl XII som stumfilmshjältar. Produktion och reception av filmerna Fridericus Rex och Karl XII*, Arbetshäften "Gemenskaper" nr 13, Florens/Berlin 1997

Tönnies, Ferdinand, *Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Communismus und des Socialismus als empirischer Culturformen*, Leipzig 1887

Törnquist, Leif, "Kvinnornas Uppbåd 1914–1921. En samverkansorganisation i frivilligförsvarets tidigare år" i *Militärhistorisk tidskrift* 1982, s. 45–74

Ulfsäter-Troell, Agneta, *Drottningar är också människor. Sex kvinnoöden på Stockholms Slott*, Smygehamn 1996

Walkowitz, Judith R., *City of Dreadful Delight. Narratives of Sexual Danger in Late-Victorian London*, London 1992

Vammen, Tinne, "Fromhet, filantropi och familism. Grundtvigianer i 1800-talets köpenhamnska asylrörelse" i Taussi Sjöberg, Marja & Vammen, Tinne (red), *På tröskeln till välfärden. Välgörenhetsformer och arenor i Norden 1800–1930*, Stockholm 1995, s. 61–83

Vammen, Tinne, "Kanonkvinnorna fostrade sina söner till soldater" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1992:4, s. 4–13
van den Berghe, Pierre, "A Socio-Biological Perspective" i Hutchinson, John & Smith, Anthony D. (ed), *Nationalism*, Oxford/New York 1994, s. 96–103
Warner, Marina, *Monuments and Maidens. The Allegory of the Female Form*, London 1996
Warner, Marina, *Alone of All Her Sex. The Myth and the Cult of the Virgin Mary*, London 1985
Warring, Anette, "Køn, seksualitet og national identitet" i *Historisk tidskrift*, København 1994:2 (1994b)
Warring, Anette, *Tyskepiger. Under besættelse og retsopgør*, København 1994 (1994a)
Weiner, Gena, *De räddade barnen. Om fattiga barn, mödrar och fäder och deras möte med filantropin i Hagalund 1900–1940*, Uppsala 1995
Weintraub, Jeff, "The Theory and Politics of the Public/Private Distinction" i Weintraub, Jeff & Kumar, Krishnan (ed), *Public and Private in Thought and Practice. Perspectives on a Grand Dichotomy*, Chicago, Ill. 1997, s. 10–16
Vem är det? Svensk biografisk handbok, Stockholm 1927
Wennström, Elsy, "Drömmen om den nya familjen. Alva Myrdal och befolkningsfrågan" i *I framtidens tjänst. Ur folkhemmets idéhistoria*, Stockholm 1986, s. 148–165
Wersäll, Britt Louise, *Veckotidningsnovellen 1950–1975. En sociologisk analys*, Genarp 1989
Weyrather, Irmgard, *Muttertag und Mutterkreuz. Der Kult um die "deutsche Mutter" im Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main 1993
White, Cynthia L., *Women's Magazines, 1693–1968*, London 1970
Widerberg, Karin, *Kvinnor, klasser och lagar 1750–1980*, Stockholm 1980
Wikander, Ulla (red), *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*, Stockholm 1994
Wikander, Ulla, *Kvinnoarbete i Europa 1789–1950. Genus, makt och arbetsdelning*, Lund 1999
Wikberg, Kerstin, *Samhällets skrattspegel. Studier i Grönköpings Veckoblad*, Stockholm 1978
Vincent, Mona, "Metafor" i Cornell, Peter (red), *Bildanalys. Teorier. Metoder. Begrepp*, Stockholm 1985, s. 233–234
Winship, Janice, *Inside Women's Magazines*, London 1987
Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise, *Diskursanalys som teori och metod*, Lund 2000
Witoszek, Nina, "Fugatives from Utopia: The Scandinavian Enlightenment Reconsidered" i Sørensen, Øystein & Stråth, Bo (ed), *The Cultural Construction of Norden* 1997, s. 72–90

Yalom, Marilyn, *Bröstens historia*, Stockholm 1999
Yuval-Davis, Nira, *Gender & Nation*, London 1997
Zalewski, Barbara, "Forbilleder. Frivilligt arbejde i Svensk og Dansk Røde Kors 1865–1935" i Janfelt, Monika (red), *Den privat-offentliga gränsen. Det sociala arbetets strategier och aktörer i Norden 1860–1940*, København 1999, s. 243–298
Zander, Ulf, "Historia i brons och granit: Nationella monument och regionala identiteter i Östersundsområdet" i Tägil, Sven, Lindström, Fredrik & Ståhl, Solveig (red), *Öresundsregionen – visioner och verklighet*, Lund 1997, s. 26–76
Zander, Ulf, "Ett omstritt Malmömonumnet: Karl X Gustaf-statyn 1896–1996" i Billberg, Ingmar, Jörvall, Lars & Liljenberg, Bengt (red), *Allt ljus på Malmö. Nordiska industri- och slöjdutställningen i Malmö år 1896. Ett hundraårsminne*, Malmö 1996, s. 207–226
Zander, Ulf, "Statyernas krig i den väpnade fredens tid. Monument och nationalism i Europa 1870–1914" i *Rig* 1999:2, s. 65–79
Zetterberg, Kent, *Militärer och politiker. En studie i militär professionalisering, innovationsspridning och internationellt inflytande på de svenska försvarsberedningarna 1911–1914*, Stockholm 1988
Åberg, Alf, "Kvinnoinsatser för försvaret kring sekelskiftet" i *Lottorna i samhällets tjänst*, Stockholm 1984, s. 7–20
Öhman, Ivar, *Skämt på allvar*, Stockholm 1943
Östberg, Kjell, "Krig och fred i svensk kvinnorörelse" i Florin, Christina, Sommestad, Lena & Wikander, Ulla (red), *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter* Stockholm 1999, s. 16–44
Östberg, Kjell, *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Stockholm/Stehag 1997
Österberg, Carin, Lewenhaupt, Inga & Wahlberg, Anna Greta, *Svenska kvinnor. Föregångare. Nyskapare,* Lund 1990
Österberg, Eva, *Folk förr. Historiska essäer*, Stockholm 1995
Österberg, Eva, "Människan och de kombinerade lojaliteterna: nationella och regionala/lokala projekt i svensk historia" i Emilsson, Ann & Lilja, Sven (red), *Lokala identiteter – historia, nutid, framtid*, Gävle 1998, s. 11–24
Österberg, Eva, "På samhällsstegens högsta topp. Drottning eller husfru" i Österberg, Eva (red), *Jämmerdal och fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige*, Stockholm 1997, s. 334–351
Österberg, Eva, "Stark stat och starkt folk. En svensk modell med långa rötter" i Haarstad, Kjell (red), *Innsikt og utsyn. Festskrift till Jørn Sandnes*, Trondheim 1996, s. 94–103
Österberg, Eva, "Vardagens sträva samförstånd. Bondepolitik i den svenska modellen från vasatid till frihetstid" i Broberg, Gunnar,

Wikander, Ulla & Åmark, Klas (red), *Tänka tycka tro. Svensk historia underifrån,* Stockholm 1993, s. 126–146

Österberg, Eva, *Orienten och Historien. Den Andre hos Heidenstam*, Motala 1994

Østergård, Uffe, "Marianne – fra Minerva til Birgitte Bardot og Cathérine Deneuve" i *Den Jyske Historiker* 1986:38–39, s. 11–34

Østergård, Uffe, "The Geopolitics of Nordic Identity – From Composite States to Nation States" i Sørensen, Øystein & Stråth, Bo (ed), *The Cultural Construction of Norden* 1997, s. 25–71

Österlin, Lars, "Nationalism och nationalkyrklighet i svensk tradition" i Brohed, Ingmar (red), *Kyrka och nationalism i Norden. Nationalism och skandinavism i de nordiska folkkyrkorna under 1800-talet*, Lund 1998, s. 313–326

Østerud, Øyvind, *Hva er nasjonalisme?* Oslo 1994

Summary

The National Mother

Motherhood in Constructions of a Swedish National Community, c. 1900–1950

The objective of this thesis is to analyse the relationship and interaction between gender and nation in a Swedish context, during the first half of the twentieth century. When women become mobilised within different types of nationalism, it is most often motherhood that is invoked. I have therefore studied perceptions of motherhood in distinct national situations. The analysis is concretised through investigations into a national motherhood in regard to representations of Mother Svea; the perception of the Queen as mother of her people; in maternal tributes on Mother's Day; but also the thoughts of pro-national defence women relating to their perceived contribution to the nation. The relationship between gender and nation is thus focused upon in this dissertation. However, even modernity (that is to say, the experience of contemporariness) has been an important concept in this study, which is consequently informed by three main ideas: gender, nation, and modernity. During the studied period, an interweaving of national, and home and family, discourses was very apparent. These discourses became intertwined and borrowed expressions from each other. The Swedish nation was often, for example, presented and projected as a home containing a man and a women who complemented one another. The man attended to external affairs, whilst his partner looked after domestic matters. In this study I have interpreted national motherhood as a juncture in which a national discourse, together with one on the home and family, were woven together. Conceptions of nationhood are not, however, solely created and reproduced in a traditional political sphere, which is why I have also been attentive to, and highlighted, more ordinary, everyday contexts in which they occur, such as the weekly press and family-focused pages in daily newspapers. A national motherhood can naturally be interpreted in different ways (and for different purposes) by individuals and groups. This interpretative latitude made it possible for individuals to change and re-negotiate the discourses, which are also a component of people's experienced world. During the first part of the 1900s, home and family were primarily held to

comprise a female domain. I have therefore conducted an examination of women's own ideas about a national community, in order to anchor these discourses in different groups.

To summarise thus far, my study is characterised by the following: firstly, it is linked to modern research on nationalism and gender, but unites the two phenomena more than has previously been the case in Swedish research. Secondly, it demonstrates the construction of a national motherhood through materials, and in areas, hitherto not focused upon. Lastly, discourse and symbols are evaluated not only when occurring in "political" sources, but also when present in popular culture. In the first section of this thesis, I have primarily dealt with the symbolic elements of motherhood-based nationalism, as they were expressed on a more everyday basis: for instance, in the weekly press and family announcement pages in daily newspapers. This investigation is concretised by analysis of Mother Svea in the Swedish humorous press between 1912 and 1914; a study of national motherhood portrayals in relation to Mother's Day, and another on how a royal national motherhood was represented during the period. The second part comprises a case study, in which I have explored how national defence-positive women employed motherhood as a way of including themselves in a national discourse. The arrangement of the dissertation (whereby part one emphasises symbolism, and part two normative elements) is, however, flexible. Even in the former, I have investigated which groups the conveyors of these discourses were, just as, in the latter section, I do not focus solely on how a group of women interpreted symbols normatively, but also discuss the actual symbols. Overarching questions applied to all the undertaken studies have revolved around how conceptions of a national community were manifested; the position and role of a national motherhood; how the examined ideas about the nation and motherhood changed, and the consequences of this for gender constructions. In the second part I have also examined how nationally-orientated women during this period were influenced by the discourses, and attempted to change them.

Motherhood was a fundamental element in the construction of womanhood in the investigated national contexts. Manliness construction was, however, not as closely associated with fatherhood. The different interpretations of a national motherhood emphasised varied aspects of women's incorporation in a national community, and in this we find both the elements Joan W. Scott terms symbolic and those she calls normative. An important feature of all my studies is, moreover, the conflation of perceptions about private and public. A consistent theme in the examined material is the tension between eternity and change. Eternity was apparent, *inter alia*, in the notion of the mother's religious significance and the idea of her role in a traditional middle-class family idyll, where she represented the stable and

constant centre. I have even identified a number of stereotypical ideas and perceptions within the framework of a national motherhood, or in close proximity to it. These are: a religious motherhood; a heroic motherhood; a warlike womanhood; a suffering motherhood; a peaceable motherliness; a rational motherhood; a rational housewifery; a patriarchal housewifery; societal modernity and, lastly, the nation portrayed as a stepmother. The different stereotypical ideas were, however, of varied strengths at various points in time. Heroic motherhood; warlike womanhood; patriarchal housewifery, and the perception of the nation as a stepmother, were most disseminated during the period's first section. A religious motherhood, and modern in a romanticised, bourgeois idyll – was also more common at this time, even if, assuredly, it can be found throughout the period. The notion of motherhood's changeable character made headway – though in the 1930s, when modernity also gained a stronger (albeit not total) hold. The role of the mother to nurture and different kinds of housewifery possessed massive strength during the whole period. They also had both symbolic and normative components.

The pro-national defence women used the same symbols as other defence supporters. A national motherhood was thus central in even *their* perceptions of the nation, but they did not primarily celebrate an impersonal motherhood of Svea's kind. Neither did they accentuate motherhood only at a royal, representative level. Instead, they emphasised a concrete motherhood; one expressed through various relief initiatives and in a discourse on the good, nurturing motherhood. Amongst the pro-defence women, there were attempts made to expand the orthodox structure that motherhood allowed them in relation to actions. At times of national crisis the historically strong Swedish woman was often invoked; one in whom motherhood was just one part of the womanhood construct. Motherhood per se became marginal. The historical woman was, however, still no more than her partner's helpmate. She supported him in his national and military projects, like a loyal family member, but had no real independent function. The family was the unit from which the pro-defence women proceeded; not the individual, i.e. herself. Defence-supportive women also invoked such warlike figures as Kristina Gyllenstierna and Blanda, and even if these women returned to a traditional female sphere after their great exploits, and did not actually challenge the prevailing gender construction, they still gave women a degree of national scope for action. For pro-defence women there were still, in the 1930s, clear links to a romanticised mother-image common around the turn of the century. This had an effect on their interpretation of a Swedish national community, apprehended as a people's home. To them this was distinctly patriarchal, in that each person was conscious of their place in the national family. The construction of gender was also influenced by this. Womanliness was associa-

ted with the home, family, motherhood and eternity; its function was to act as a shield against unacceptably major changes. National motherhood was quite simply a foundation in the construction of womanliness through national perceptions. When these national ideas and ideals at least partly changed character in the 1930s, motherhood was still an important component in the construction of womanhood. It was thereby easier to change the ideas than the durable structures of gender construction. It was almost impossible to imagine a national womanliness beyond motherhood. My results correspondingly indicate that pro-defence women did not manage to change national idea-based gender construction during the studied period, but, then again, this was not their foremost goal.

The stereotypical perceptions within the framework of a national motherhood which dominated also influenced the construction of gender and its relationship to modernity. During the 1930s, a national motherhood became less romantic, but connections to the eternal sphere by no means disappeared. The people's home concept perhaps attained its strength by the very fact that the idea could accommodate a tension between different dimensions of modernity and notions of motherhood's and the family's eternal character. It is also in this context that different aspects of housewifery become interesting. Both tradition and modernity could meet in this concretised ideal, which became increasingly rational during the period. Modernity could be adopted, but women did not thereby need to leave their traditional sphere, and traditional womanly characteristics and qualities could be preserved. If the people's home was central to perceptions of a Swedish national community, it is consequently unremarkable that gender construction was full of inner tensions; containing traces of both a patriarchal idea tradition – the bourgeois fin de siecle family idyll – and notions relating to the modern companionship family model, in which the individual, rather than sexual identity, is most important. What perhaps unites all these interpretations is the view of home as the nucleus of a national community – and this was in fact the base from which subsequent interpretations were made. In Sweden, it was thus mainly various interpretations of housewifery and the home, together with the nurturing aspect, which formed the clearest expressions of a national motherhood.

Translated by Mark Davies

Studia Historica Lundensia

Birgitta Odén *Rikets uppbörd och utgift. Statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet.* 1955 (BHL 1)Diss.

Åke Ljungfors *Bidrag till svensk diplomatik före 1350.* 1955 (US) Diss.

Per Nyström *Stadsindustrins arbetare före 1800-talet. Bidrag till kännedomen om den svenska manufakturindustrin och dess sociala förhållanden.* 1955 (US) Diss.

Göran Rystad *Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten.* 1955 (BHL 2) Diss.

Kjell-Gunnar Lundholm *Sten Sture den äldre och stormännen.* 1956 (BHL 3) Diss.

Ola Lindqvist *Jakob Gyllenborg och reduktionen.* 1956 (BHL 4) Diss.

Åke Sällström *Bologna och Norden intill Avignonpåvedömets tid.* 1957 (BHL 5) Diss.

Jörgen Weibull *Carl Johan och Norge 1810–1814.* 1957 (BHL 6) Diss.

Lars-Arne Norborg *Storföretaget Vadstena kloster. Studier i senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning.* 1958 (BHL 7) Diss.

Allan Mohlin *Kristoffer II av Danmark. Välmaktstiden.* 1960 (US) Diss.

Helle Stiegung *Ludvig XV:s hemliga diplomati och Sverige 1752–1774.* 1961 (BHL 8) Diss.

Sven Tägil *Valdemar atterdag och Europa.* 1962 (BHL 9) Diss.

Ingvar Elmroth *Nyrekryteringen till de högre ämbetena 1720–1809. En socialhistorisk studie.* 1962 (BHL 10) Diss.

Kerstin Strömberg-Back *Lagen-Rätten-Läran. Politisk och kyrklig idédebatt i Sverige under Johan III:s tid.* 1963 (BHL 11) Diss.

Lars-Olof Larsson *Det medeltida Värend, Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt.* 1964 (BHL 12) Diss.

Olafia Einarsdóttir *Studier i kronologisk metode i tidlig islandsk historieskrivning.* 1964 (BHL 13) Diss.

Sten Körner *The battle of Hastings. England and Europe 1035–1066.* 1964 (BHL 14) Diss.

Tore Nyberg *Birgittinische Klostergründungen des Mittelalters.* 1965 (BHL 15) Diss.

Carl-Axel Gemzell *Raeder, Hitler und Skandinavien. Der Kampf für einen maritimen Operationsplan.* 1965 (BHL 16) Diss.

Ulf Sjödell *Kungamakt och högaristokrati. En studie i Sveriges inre historia under Karl XI.* 1966 (BHL 17) Diss.

Alf Erlandsson *Skånska generalguvernementet 1658–1693 och dess arkiv. Förvaltnings- och arkivhistoriska undersökningar.* 1967 (BHL 18) Diss.

Anna Christina Meurling *Den svenska domstolsförvaltningen i Livland 1634–1700.* 1967 (BHL 19) Diss.

Arne Remgård *Carl Gustaf Tessin och 1746–1747 års riksdag.* 1968 (BHL 20) Diss.

Sven-Anders Söderpalm *Storföretagarna och det demokratiska genombrottet. Ett perspektiv på första världskrigets svenska historia.* 1969 (BHL 21) Diss.

H. Bertil A. Petersson *Anglo-Saxo Currency. King Edgar's Reform to the Norman Conquest.* 1969 (BHL 22) Diss.

Lars Linge *Gränslandet i svensk politik under äldre Vasatid.* 1969 (BHL 23) Diss.

Sverker Oredsson *Järnvägarna och det allmänna. Svensk järnvägspolitik fram till 1890.* 1969 (BHL 24) Diss.

Sven Tägil *Deutschland und die deutsche Minderheit in Nordschlesvig.* 1970 (LSIH 1)

Sven Tägil *Probleme deutscher Zeitgeschichte.* 1970 (LSIH 2)

Kerstin Malcus *Maktpolitik och länsrättslig*

förvaltning. Den regalrättsliga doktrinen i Sverige under 1560-talet. 1971 (BHL 25) Diss.

Eva Österberg *Gränsbygd under krig. Ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter det nordiska sjuårskriget.* 1971 (BHL 26) Diss.

Bengt Ankarloo *Trolldomsprocesserna i Sverige.* 1971 (US) Diss.

Erik Sandstedt *Studier rörande Jöran Nordbergs Konung Carl XII:s historia.* 1972 (US) Diss.

Lars-Olof Larsson *Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500–1640.* 1972 (BHL 27)

Conny Blom *Förbindelsedikten och de medeltida rimkrönikorna. Studier kring omarbetningen av Erikskrönikan och tillkomsten av Förbindelsedikten samt dessa krönikedelars plats i den medeltida rimkröniketraditionen.* 1972 (BHL 28) Diss.

Steven Koblik *Sweden: The Neutral Victor. Sweden and the Western Powers 1917–1918.* 1972 (LSIH 3)

Nordal Åkerman *On the Doctrine of Limited War.* 1973 (US) Diss.

Hans Petersson *Morgongåvoinstitutet i Sverige under tiden fram till omkring 1734 års lag.* 1973 (US) Diss.

Göran Wensheim *Studier kring freden i Nystad.* 1973 (BHL 29) Diss.

Carl-Axel Gemzell *Organization, Conflict and Innovation. A Study of German Naval Strategic Planning 1888–1940.* 1973 (LSIH 4)

Lars Lundgren *Vattenförorening. Debatten i Sverige 1890–1921.* 1974 (BHL 30) Diss.

Sveinbjörn Rafnsson *Studier i Landnamabok. Kritiska bidrag till den isländska fristatstidens historia.* 1974 (BHL 31) Diss.

Göte Paulsson *Annales Suecici mediiaevi. Svensk medeltidsannalistik kommenterad och utgiven.* 1974 (BHL 32) Diss.

Bo Huldt *Sweden, the United Nations and Decolonization. A Study of Swedish Participation in the Fourth Commitee of the General Assembly, 1946–69.* 1974 (LSIH 5) Diss.

Lars H. Niléhn *Nyhumanism och medborgarfostran. Åsikter om läroverkets målsättning 1820–1880.* 1975 (BHL 33) Diss.

Agnes Wirén *Uppbrott från örtagård. Utvandring från Blekinge till och med år 1870.* 1975 (BHL 34) Diss.

Roland Persson *Rustningar i Sverige under det stora nordiska kriget. Studier rörande makten över krigsfinansieringen i det karolinska samhället 1700–1709.* 1975 (BHL 35) Diss.

Erland Alexandersson *Bondeståndet i riksdagen 1760–1772.* 1975 (BHL 36) Diss.

Leokadia Postén *De polska emigranternas agentverksamhet i Sverige 1862–1863.* 1975 (BHL 37) Diss.

Ulf Sjödell *Riksråd och kungliga råd. Rådskarriären 1602–1718.* 1975 (BHL 38)

Birgitta Odén *Lauritz Weibull och forskarsamhället.* 1975 (BHL 39)

Göran Rystad *Ambigious Imperialism. American Foreign Policy and Domestic Politics at the turn of the Century.* 1975 (LSIH 6)

Sven G. Trulsson *British and Swedish Policies and Strategies in the Baltic after the Peace of Tilsit in 1807.* 1976 (BHL 40) Diss.

Eva Block *Amerikabilden i svensk dagspress 1948–1968.* 1976 (BHL 41) Diss.

Sven Rubenson *The Survival of Ethiopian Independence.* 1976 (LSIH 7) Diss.

Rune Ivarsson *Jordförvärvslagen, socialdemokratin och bönderna. En studie över jordförvärvslagstiftningen i svensk politik 1945–1956.* 1977 (BHL 42) Diss.

Eva Österberg *Kolonisation och kriser. Bebyggelse, skattetryck, odling och agrarstruktur i västra Värmland ca 1300–1600.* 1977 (BHL 43)

Lars-Erik Nyman *Great Britain and Chinese Russian and Japanese Interests in Sinkiang 1918–1934.* 1977 (LSIH 8) Diss.

Sven Tägil (coordinator) *Studying Boundary*

Conflicts. A Theoretical Framework. 1977 (LSIH 9)

Anita Diehl *E. V. Ramaswami Naicker-Periyar. A Study of the Influence of a Personality in Contemporary South India.* 1977 (LSIH 10) Diss.

Gunnel Rikardsson *The Middle East Conflict in the Swedish Press. A Content Analysis of Three Daily Newspapers, 1948–1973.* 1978 (LSIH 11) Diss.

Birgitta Eimer *Cavour and Swedish Politics.* 1978 (LSIH 12) Diss.

Bo Blomkvist *International i miniatyr. Studier i skånsk arbetarrörelse före 1880 och dess internationella kontakter.* 1979 (BHL 44) Diss.

Kim Salomon *Konflikt i Grænseland. Sociale og nationale modsætninger i Sønderjylland 1920–33.* 1980 (US) Diss.

Lars Olsson *Då barn var lönsamma. Om arbetsdelning barnarbete och teknologiska förändringar i några svenska industrier under 1800- och början av 1900-talet.* 1980 (US) Diss.

Pau Puig i Scotoni *Att förstå revolutionen. En kritisk undersökning om historisk stabilitet och förändring.* 1980 (US) Diss.

Jan Brunius *Bondebygd i förändring. Bebyggelse och befolkning i västra Närke ca 1300–1400.* 1980 (BHL 45) Diss.

Anna-Brita Lövgren *Handläggning och inflytande. Beredning, föredragning och kontrasignering under Karl XI:s envälde.* 1980 (BHL 46) Diss.

Hans-Albin Larsson *Partireformationen från bondeförbund till centerparti.* 1980 (BHL 47) Diss.

Kjell Emanuelsson *Den svensk-norska utrikesförvaltningen 1870–1905. Dess organisations- och verksamhetsförändring.* 1980 (BHL 48) Diss.

Eva Queckfeldt *Vietnam. Tre svenska tidningars syn på Vietnamfrågan 1963–1968.* 1981 (BHL 49) Diss.

Ingvar Elmroth *För kung och fosterland. Studier i den svenska adelns demografi och offentliga funktioner 1600–1900.* 1981 (BHL 50)

Göran Rystad (ed.) *Congress and American Foreign Policy.* 1981 (LSIH 13)

Reda Mowafi *Slavery, Slave Trade and Abolition Attempts in Egypt and the Sudan, 1820–1882.* 1981 (LSIH 14) Diss.

Joseph Zitomersky (ed.) *On Making Use of History.* 1982 (LSIH 15)

Christer Olsson *Congress and the Executive. The Making of United States Foreign Policy 1933–1940.* 1982 (LSIH 16) Diss.

Sten Skansjö *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid.* 1983 (US) Diss.

Käthe Bååth *Öde sedan stora döden var... Bebyggelse och befolkning i Norra Vedbo under senmedeltid och 1500-tal.* 1983 (BHL 51) Diss.

Imants Alksnis *Den marxistiska publicistiken i Lettland 1912–1914. En studie i effektiv propaganda.* 1983 (BHL 52) Diss.

Christer Strahl *Nationalism & socialism. Fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige 1890–1914.* 1983 (BHL 53) Diss.

Lars H. Niléhn *Peregrinatio Academica. Det svenska samhället och de utrikes studieresorna under 1600-talet.* 1983 (BHL 54)

Anders Lindberg *Småstat mot stormakt. Beslutssystemet vid tillkomsten av 1911 års svensk-tyska handels- och sjöfartstraktat.* 1983 (BHL 55) Diss.

Carl Gustaf Stenkula *Gammal i Lund. Utvecklingstendenser inom kommunal, kyrklig och enskild åldringsvård i Lund 1900–1918.* 1983 (BHL 56) Diss.

Ingemar Norrlid *Demokrati, skatterättvisa och ideologisk förändring. Den kommunala självstyrelsen och demokratins genombrott i Sverige.* 1983 (BHL 57) Diss.

Bengt Nilson *Handelspolitik under skärpt konkurrens. England och Sverige 1929–1939.* 1983 (BHL 58) Diss.

Wilhelm Agrell & Bo Huldt (eds.) *Clio Goes Spying. Eight Essays on the History of Intelligence.* 1983 (LSIH 17)

Göran Rystad (ed.) *Europe and Scandinavia. Aspects of the Process of Integration in the 17th Century.* 1983 (LSIH 18)

Terence Graham *The "Interests of Civilization"? Reaction in the United States Against the "Seizure" of the Panama Canal Zone 1903–1904.* 1983 (LSIH 19) Diss.

Olof Åhlander *Staat, Wirtschaft und Handelspolitik. Schweden und Deutschland, 1918–1921.* 1983 (LSIH 20) Diss.

Hans Sundström *Bönder bryter bygd. Studier i övre Norrlands äldre bebyggelsehistoria.* 1984 (US) Diss.

Kristian Gerner *The Soviet Union and Central Europe in the Post-War Era. A Study in Precarious Security.* 1984 (LSIH 21) Diss.

Sven Tägil (ed.) *Regions in Upheaval. Ethnic Conflict and Political Mobilization.* 1984 (LSIH 22)

Wilhelm Agrell *Alliansfrihet och atombomber. Kontinuitet och förändring i den svenska försvarsdoktrinen från 1945 till 1982.* 1985 (US) Diss.

Göran V. Johansson *Kristen demokrati på svenska. Studier om KDS tillkomst och utveckling 1964–1982.* 1985 (BHL 59) Diss.

Bengt Sandin *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan. Folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600–1850.* 1986 (US) Diss.

Christina Carlsson *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910.* 1986 (US) Diss.

Lars J. Larsson *Sören Norby och Östersjöpolitiken 1523–1525.* 1986 (BHL 60) Diss.

Ingemar Ottosson *Krig i fredens intresse eller neutralitet till varje pris? Sverige, NF och frågan om kollektiv säkerhet 1935–1936.* 1986 (BHL 61) Diss.

Monica Braw *The Atomic Bomb Suppressed. American Censorship in Japan 1945–1949.* 1986 (LSIH 23) Diss.

Marie Nordström *Pojkskola, flickskola, samskola. Samundervisningens utveckling i svenskt skolväsen 1866–1962.* 1987 (BHL 62) Diss.

Hans-Olof Ericson *Vanmakt och styrka. Studier av arbetarrörelsens tillkomst och förutsättningar i Jönköping, Huskvarna och Norrahammar 1880–1909.* 1987 (US) Diss.

Lars Edgren *Lärling gesäll mästare. Hantverk och hantverkare i Malmö 1750–1847.* 1987 (US) Diss.

Klas-Göran Karlsson *Historieundervisning i klassisk ram. En didaktisk studie av historieämnets målfrågor i den ryska och sovjetiska skolan 1900–1940.* 1987 (US) Diss.

Desirée Haraldsson *Skydda vår natur! Svenska Naturskyddsföreningens framväxt och tidiga utveckling.* 1987 (BHL 63) Diss.

Bernt Ralfnert *Kvinnoprästdebatten i Sverige i perspektivet kyrka-stat.* 1988 (US) Diss.

Karl Johan Krantz *Garnisonsstadens politik och ekonomi. Växjö, Jönköping och Eksjö inför bygderegementenas kasernering.* 1988 (US) Diss.

Rune Johansson *Small State in Boundary Conflict. Belgium and the Belgian-German Border 1914–1919.* 1988 (LSIH 24) Diss.

Per Jonsson *Finntorparna i Mången. Jord, människor och rättsuppfattning i förproletär bergslagsmiljö.* 1989 (US) Diss.

Stefan Håkansson *Konsulerna och exporten 1905–1921. Ett "Government failure"?* 1989 (BHL 64) Diss.

Yvonne M. Werner *Svensk-tyska förbindelser kring sekelskiftet 1900. Politik och ekonomi vid tillkomsten av 1906 års svensk-tyska handels- och sjöfartstraktat.* 1989 (BHL 65) Diss.

Per Bolin-Hort *Work, Family and the State. Child Labour and the Organization of Production in the British Cotton Industry, 1780–1920.* 1989 (BHL 66) Diss.

Rune Johansson & Hans-Åke Persson (red.)

Nordisk flyktingpolitik i världskrigens epok. 1989 (CESIC 1)

Björn Fryklund & Tomas Peterson *Vi mot dom. Det dubbla främlingskapet i Sjöbo.* 1989 (CESIC 2)

Thorleifur Fridriksson *Den Gyldne Flue. De skandinaviske socialdemokratiers relationer til den islandske arbejderbevægelse 1916–56. Internationalisme eller inblandning?* 1990 (US) Diss.

Ingrid Millbourn *"Rätt till maklighet". Om den svenska socialdemokratins lärprocess 1885–1902.* 1990 (US) Diss.

Ralf Rönnquist *Historia och Nationalitet. Skotsk etno-territorialitet i ett historiskt perspektiv.* 1990 (BHL 67) Diss.

Göran Göransson *Virtus Militaris. Officersideal i Sverige 1560–1718.* 1990 (BHL 68) Diss.

Göran Rystad (ed.) *The Uprooted. Forced Migration as an International Problem in the Post-War Era.* 1990 (LSIH 25)

Gunnar Alsmark & Paula Uddman *Att möta främlingar. Vision och vardag.* 1990 (CESIC 3)

Göran Rystad (ed.) *Looking inward – Looking outward. Aspects of American Foreign Policy in an Age of Uncertainty.* 1990 (CESIC 4)

Lars Berggren *Ångvisslans och brickornas värld. Om arbete och facklig organisering vid Kockums mekaniska verkstad och Carl Lunds fabrik i Malmö 1840–1905.* 1991 (US) Diss.

Birgitta Odén *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975.* 1991 (BHL 69)

Tommie Sjöberg *The Powers and the Persecuted. The Refugee Problem and the Intergovernmental Committe on Refugees (IGCR)1938–1947.* 1991 (LSIH 26) Diss.

Kim Salomon *Refugees in the Cold War. Toward a New International Refugee Regime in the Early Modem Postwar Era.* 1991 (LSIH 27)

Eva Österberg *Mentalities and Other Realities. Essays in Medieval and Early Modern Scandinavian History.* 1991 (LSIH 28)

Kerstin Nyström (red.) *Judarna i det svenska samhället. Identitet, integration etniska relationer.* 1991 (CESIC 5)

Thomas Söderblom *Horan och batongen. Prostitution och repression i folkhemmet.* 1992 (US) Diss.

Mats Greiff *Kontoristen. Från chefens högra hand till proletär.* 1992 (US) Diss.

Sverker Oredsson *Gustav Adolf, Sverige och Trettioåriga kriget. Historieskrivning och kult.* 1992 (BHL 70)

Göran Blomqvist *Elfenbenstorn eller statsskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schück.* 1992 (BHL 71) Diss.

Peter Aronsson *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre Smålandssocknar, 1680–1850.* 1992 (BHL 72) Diss.

Conny Blom *Tiggare, tidstjuvar, lättingar och landstrykare. Studier av attityder och värderingar i skrån, stadgar, ordningar och lagförslag gällande den offentliga vården 1533–1664.* 1992 (BHL 73)

Lars Edgren & Eva Österberg (red.) *Ut med historien! Sju historiker om historieundervisningens uppgifter idag.* 1992 (BHL 74)

Göran Rystad (ed.) *Encounter with Strangers. Refugees and Cultural Confrontation in Sweden.* 1992 (CESIC 6)

Anders Svensson *Ungrare i folkhemmet. Svensk flyktingpolitik i det kalla krigets skugga.* 1992 (CESIC 7) Diss.

Sven Tägil (red.) *Konflikt och samarbete vid Persiska viken.* 1992 (CESIC 8)

Karin Helmer *Arrendatorer och professorer. Lunds universitets jordegendomar under 325 år.* 1993 (BHL 75)

Kerstin Sundberg *Resurser och sociala relationer. Studier av ett lokalsamhälle i förändring 1600–1800: Österhaninge och Västerhaninge socknar.* 1993 (BHL 76) Diss.

Jan Samuelson *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och*

sociala förbindelser under tiden 1523–1611. 1993 (BHL 77) Diss.

Dick Harrison *The Early State and the Towns. Forms of Integration in Lombard Italy AD 568–774.* 1993 (LSIH 29) Diss.

Cecilia Ruthström-Ruin *Beyond Europe. The Globalization of Refugee Aid.* 1993 (LSIH 30) Diss.

Hans-Åke Persson *Retorik och realpolitik. Storbritannien och de fördrivna tyskarna efter andra världskriget.* 1993 (CESIC 9) Diss.

Sven Tägil (red.) *Den problematiska etniciteten – nationalism, migration och samhällsomvandling.* 1993 (CESIC 10)

Rudolf Thunander *Hovrätt i funktion. Göta Hovrätt och brottmålen 1635–1699.* 1994 (US) Diss.

Peter Billing (med Mikael Stigendal) *Hegemonins decennier. Lärdomar från Malmö om den svenska modellen.* 1994 (US) Diss.

Monika Edgren *Tradition och förändring. Könsrelationer, omsorgsarbete och försörjning inom Norrköpings underklass under 1800-talet.* 1994 (BHL 78) Diss.

Ulla Rosén *Himlajord och handelsvara. Ägobyten av egendom i Kumla socken 1780–1880.* 1994 (BHL 79) Diss.

Mikael af Malmborg *Den ståndaktiga nationalstaten. Sverige och den västeuropeiska integrationen 1945–1959.* 1994 (BHL 80) Diss.

Joseph Zitomersky *French Americans – Native Americans in Eighteenth Century French Colonial Louisiana. The Population Geography of the Illinois Indians, 1670–1760s. The Form and Function of French – Native Settlement Relations in the Eighteenth-Century Louisiana.* 1994 (LSIH 31) Diss.

Kenneth Nyström (ed.) *Encounter with Strangers – The Nordic Experience.* 1994 (CESIC 11)

David Edgerton, Björn Fryklund & Tomas Peterson *"Until the Lamb of God Appears ...". The 1991 Parliamentary Election. Sweden Chooses a New Political System.* 1994 (CESIC 12)

Bo Bjurulf & Björn Fryklund (red.) *Det politiska missnöjets Sverige. Statsvetare och sociologer ser på valet 1991.* 1994 (CESIC 13)

Göran Rystad (ed.) *Encounter with Strangers – Aspects of the American Experience.* 1995 (CESIC 14)

Hans Wallengren *Hyresvärlden. Maktrelationer på hyresmarknaden i Malmö ca 1880–1925.* 1995 (US) Diss.

Per Bauhn, Christer Lindberg & Svante Lundberg *Multiculturalism and Nationhood in Canada.* 1995 (CESIC 15)

Rune Bokholm *Städernas handlingsfrihet. En studie av expansionsskedet 1900–1930.* 1995 (BHL 81) Diss.

Lars I. Andersson *Kommunalskattefrågan under mellankrigstiden. Skatterättvisa i och mellan kommuner.* 1995 (BHL 82) Diss.

Bengt Åhsberg *Studenter och storpolitik. Sverige och det internationella studentsamarbetet 1919–1931.* 1995 (BHL 83) Diss.

Anders Olsson *Borgmästare, bastioner och tullbommar. Göteborg och Halmstad under statligt inflytande 1630–1660.* 1995 (BHL 84) Diss.

Marcos Cantera Carlomagno *Ett folk av mänsklig granit. Sverige i den italienska utrikespolitiken 1932–1936.* 1995 (US) Diss.

Ulf Bergman *Från bondelots till yrkesman. Lotsning i Östergötland 1537–1914.* 1995 (BHL 85) Diss.

Lennart Johansson *Systemet lagom. Rusdrycker, intresseorganisationer och politisk kultur under förbudsdebattens tidevarv 1900–1922.* 1995 (BHL 86) Diss.

Borhanedin A. Yassin *Vision or Reality? The Kurds in the Policy of the Great Powers 1941–1947.* 1995 (LSIH 32) Diss.

Göran Rystad (ed.) *Encountering Strangers.*

Responses and Consequences. 1996 (CESIC 16)

Hans Hägerdal *Väst om öst. Kinaforskning och kinasyn under 1800- och 1900-talen.* 1996 (BHL 87) Diss.

Jasmine Aimaq *For Europe or Empire? French Colonial Ambitions and the European Army Plan.* 1996 (LSIH 33) Diss.

Eva Helen Ulvros *Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790–1870.* 1996 (US) Diss.

Dick Harrison *Medieval Space. The Extent of Microspatial Knowledge in Western Europe during the Middle Ages.* 1996 (LSIH 34)

Marie Lindstedt-Cronberg *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880.* 1997 (US) Diss.

Hans-Åke Persson (ed.) *Encounter with Strangers. The European Experience.* 1997 (CESIC 17)

Åke Sundell *Patriarkalism och föreningsrätt. Om produktion och facklig kamp inom trädgårdsnäringen i Malmö med omnejd fram till 1936.* 1997 (BHL 88) Diss.

Eric Carlsson *Sverige och tysk motståndsrörelse under andra världskriget.* 1998 (BHL 89) Diss.

Yngve Tidman *Spräng Amalthea! Arbete, facklig kamp och strejkbryteri i nordvästeuropeiska hamnar 1870–1914.* 1998 (BHL 90) Diss.

Magnus Persson *Great Britain, the United States, and the Security of the Middle East. The Formation of the Baghdad Pact.* 1998 (LSIH 35) Diss.

Gunnar Dahl *Trade, Trust and Networks. Commercial Culture in Late Medieval Italy.* 1998 (US) Diss.

Thomas Sörensen *Det blänkande eländet. En bok om Kronprinsens husarer i sekelskiftets Malmö.* 1998 (US) Diss.

Magnus Perlestam *Den rotfäste bonden – myt eller verklighet? Brukaransvar i Ramkvilla socken 1620–1820.* 1998 (US) Diss.

Olle Larsson *Biskopen visiterar. Den kyrkliga överhetens möte med lokalsamhället 1650–1760.* 1999 (US) Diss.

Göran Rystad *Dream and Reality. The United States in Search of a Role in the Twentieth Century World.* 1999 (CESIC onumrerad)

Marion Leffler *Böcker, bildning, makt. Arbetare borgare och bildningens roll i klassformeringen i Lund och Helsingborg 1860–1901.* 1999 (BHL 91) Diss.

Malin Lennartsson *I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland.* 1999 (BHL 92) Diss.

Roddy Nilsson *En välbyggd maskin, en mardröm för själen. Det svenska fängelsesystemet under 1800-talet.* 1999 (BHL 93) Diss.

Fabian Persson *Servants of Fortune. The Swedish Court between 1598 and 1721.* 1999 (US) Diss.

Mikael Ottosson *Sohlberg och surdegen. Sociala relationer på Kosta glasbruk 1820–1880.* 1999 (US) Diss.

Sanimir Resic *American Warriors in Vietnam. Warrior Values and the Myth of the War Experience during the Vietnam War 1965–1973.* 1999 (US) Diss.

Agneta Ljungh *Sedd, eller osedd? Kvinnoskildringar i svensk historieforskning, mellan åren 1890 till 1995.* 1999 (US) Diss.

Inger Hammar *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900.* 1999 (US) Diss.

Mark Davies *A Perambulating Paradox. British Travel Literature and the Image of Sweden c. 1770–1865.* 2000 (US) Diss.

Lars M Andersson *"En jude är en jude är en jude…". Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930.* 2000 (US) Diss.

Sif Bokholm *En kvinnoröst i manssamhället. Agda Montelius 1850–1920.* 2000 (US) Diss.

Mats Hellstenius *Krigen som inte blev av. Sveriges fredliga officerskår vid 1800-talets mitt.* 2000 (US) Diss.

Irene Andersson *Kvinnor mot krig. Aktioner och närverk för fred 1914–1940.* 2001 (SHL 1) Diss.

Elisabeth Reuterswärd *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle.* 2001 (SHL 2) Diss.

Anna Lindberg *Experience and Identity. A Historical Account of Cast, Class and Gender among the Cashew Workers of Kerala.* 2001 (SHL 3) Diss.

Per Göran Johansson *Gods, kvinnor och stickning. Tidig industriell verksamhet i Höks härad i södra Halland ca 1750–1870.* 2001 (SHL 4) Diss.

Roger Johansson *Kampen om historien. Ådalen* 1931. *Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk* 1931-2000. 2001 (US) Diss.

Ulf Zander *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte.* 2001 (US) Diss.

Bodil E.B. Persson *Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne.* 2001 (SHL 5) Diss.

Per Eliasson *Skog, makt och människor. En miljöhistoria om svensk skog 1800–1875.* 2002 (US) Diss.

Charlotte Tornbjer *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft.* 2002 (SHL 6) Diss.

Vad har moderskapet att göra med nation och nationalism? Denna avhandling försöker svara på detta i en svensk kontext under 1900-talets första hälft. Bland annat undersöks symbolen moder Svea, fenomenet Mors dag, framställningar av drottningen som landsmoder och försvarsvänliga kvinnors användning av moderskapet i nationella sammanhang. Vad är moderskapets nationella innebörd i dessa företeelser? Både mer politiska texter och texter i ett mer vardagligt sammanhang analyseras. Centrala frågor är hur moderskapet tolkas i olika föreställningar om en nationell gemenskap och vad detta får för konsekvenser för sådana begrepp som genus och nation.

Avhandlingens övergripande syfte är att analysera interaktionen mellan nationella föreställningar och genuskonstruktioner i skilda sammanhang, men även modernitet är ett centralt begrepp i undersökningarna. Hur tolkades till exempel folkhemmet som en symbol för svensk nationell gemenskap? Vad hade modern för plats i dessa nationella föreställningar? Och hur bidrog dessa till att forma föreställningar om verkligheten?

ISBN 91-628-5119-5
ISSN 1650-755X